

Birthe Linddal Jeppesen

- en ph.d.-afhandling fra Ph.d.-skolen for Mennesker og Teknologi

Liv på landet

En analyse af opbygning af social kapital
i tre multifunktionelle landbrug

Birthe Linddal Jeppesen

Liv på landet

En analyse af opbygning af social kapital
i tre multifunktionelle landbrug

Hovedvejleder

Lars Hulgård

Professor emeritus, Roskilde Universitet

Bivejleder

Henrik Hauggaard-Nielsen

Professor, Roskilde Universitet

Ph.d.-afhandling

Ph.d.- programmet Læring, Arbejdsliv og Teknologi

Ph.d.-skolen for Mennesker og Teknologi

Institut for Mennesker og Teknologi

Roskilde Universitet

November 2023

Birthe Linddal Jeppesen:

Liv på landet: En analyse af opbygning af social kapital i tre multifunktionelle landbrug

En udgivelse i serien *Afhandlinger fra Ph.d.-skolen for Mennesker og Teknologi*,
Roskilde Universitet

1. udgave 2023

© Ph.d.-skolen for Mennesker og Teknologi og forfatteren

Omslag: Niels Hilfling Nielsen

Sats: Birthe Linddal Jeppesen

Tryk: PRinfoParitas Digital Service

Forhandles hos Academic Books:

www.academicbooks.dk

ISBN: 978-87-91362-19-4 (paperback)

978-87-91362-20-0 (e-pub)

Udgivet af: Ph.d.-skolen for Mennesker og Teknologi

Institut for Mennesker og Teknologi

Roskilde Universitet

Bygning 02, Postboks 260

4000 Roskilde

E-mail: forskerskolen@ruc.dk

Website: <https://ruc.dk/phdskolen-mennesker-og-teknologi>

Alle rettigheder forbeholdes:

Kopiering fra denne bog må kun finde sted på institutioner, der har indgået
aftale med COPY-DAN, og kun inden for de i aftalen nævnte rammer.

Undtaget herfra er korte uddrag til anmeldelse.

Forskerskolens forord

En ph.d.-afhandling et 'svendestykke' som viser at forfatteren har "gennemført et selvstændigt forskningsarbejde under vejledning" som det siges i Bekendtgørelsen om forskeruddannelse. Det er dette svendestykke der hermed publiceres. Men ph.d.-afhandlingerne er også at betragte som et videnskabeligt udviklingsarbejde, som yder sit bidrag til at aftegne og udvikle et forskningsområde. Ph.d. programmet i Livslang Læring, Arbejdsliv og Social Innovation (LASI) bidrager gennem sit virke til udvikling af en tværvidenskabelig og problemorienteret forskning.

Ph.d. programmet trækker på forskning inden for uddannelse og læring, professioner og velfærdsforskning, arbejdsliv, social innovation, socialt entreprenørskab, daginstitutionsforskning samt børn og unge. Ph.d. programmet er en del af Ph.d. skolen for Mennesker og Teknologi ved Roskilde Universitet, som huser 5 ph.d. programmer: Læring, Arbejdsliv og Social innovation, Samfund, Rum og Teknologi, Sundhed og Samfund, Hverdagslivets Socialpsykologi og Information Technology.

Birthe Linddal Jeppesens ph.d.-afhandling "Liv på landet" beskæftiger sig med hvordan deltagere omkring tre forskellige typer af multifunktionelle landbrug skaber og vedligeholder social kapital. Afhandlingen leverer et indgående indblik i dilemmaer og krydspres, når forskellige aktører med forskellige udgangspunkter og interesser mødes omkring deres forståelse af landbrugets rolle og funktion som netværksskaber og lokalt mødested.

Afhandlingen kan læses som en introduktion til hvordan social kapital kan bruges som et værktøj til at forstå landbrugets rolle i genskabelsen af aktive og levende landdistrikter. De tre landbrug undersøges via interview og observationer både med folk som er direkte involverede i landbrugene og også de omgivende lokalsamfund. Således skriver afhandlingen sig ind i det presserende krydsfelt af grøn omstilling, genskabelse af levende lokalsamfund og landbruget i en brydningstid.

Lars Hulgård
Professor Emeritus

Forord

Bevidstheden om det fælles, de andre, Næsten og det større hele synes på en eller anden måde altid at have ligget som en latent del af min forståelse af verden og mit udgangspunkt. Fra min tidlige barndom på Fyn gik jeg til livet med rige og meningsfulde kollektive erfaringer.

At få muligheden for at skrive en Ph.d.-afhandling midt i livet har været et stort privilegie – hvilken gave at få tid til at fordybe sig og blive klogere. Ikke mindst når sagen er så vigtig og aktuel. Trods stort engagement har der været udfordringer undervejs – ikke mindst livet og Covid-19 som for en stund lammede det hele. Men på trods af dette har lysten og ambitionen for projektet aldrig svigtet.

Der skal her lyde en stor tak til Foreningen Plan Danmark for den store fondsdonation, som muliggjorde projektet i samfinansiering med Roskilde Universitet. Tak til Roskilde Universitet og ikke mindst mine vejledere. Særlig tak til Lars Hulgaard for i sin tid at turde sige: ”ja” og give mig chancen for at skrive denne ph.d.

Også en stor – og særlig taknemlig – tak til de tre gårde: Nørregården, Yduns Have og Fru Møllers Mølleri for at have stillet jeres gårde og jer selv til rådighed. Tak til alle jeg mødte i forbindelse med de tre gårdes virke og indsamling af empiri, uden jer havde projektet ikke været muligt. Jeg håber, jeg har formået at gøre de tre gårde og empirien ret, og analyserne giver et retvisende billede af de tre gårdes sociale praksis.

Tak til de dygtige undervisere jeg har mødt gennem processen, og tak til de anvendte teoretikere for at berige projektet – og ikke mindst mig – med god teori, kloge indsigter og nye perspektiver at tage med videre. Tak til projektets følgegruppe som har været med undervejs og kommet med gode faglige indspark.

Stor tak til Randi for hendes kritiske, konstruktive og kærlige faglige feedback og support undervejs. Tak til Trine for at være en tilstedeværende og nærværende ven i en ellers ensom proces. Tak til alle andre som har støttet og vist interesse, netop det har betydet alverden. Og ikke mindst tak til min mand for at have bakket helhjertet op, fra jeg fik ideen til det sidste punktum blev sat. Tak til mine børn for – særligt den sidste tid – at havde udvist en enorm stor forståelse for, at der var noget jeg skulle.

Undervejs i processen mistede jeg både min svigermor og far, hvorfor denne ph.d. dedikeres til dem. Til min svigermor fordi hun gennem 48 år har drevet restaurant ved Limfjorden på landet ved vandet. Hun har om nogen vist betydningen af at virke og ville i et lokalsamfund, samt ikke mindst vist, hvilken forskel en meget lang række af ”udvekslinger” kan gøre for det lokale og fællesskaberne gennem mange år. Til min far, fordi han har givet mig en dyb og praktisk erfaret kærlighed til livet på landet: arbejdet, landbruget og betydningen af at se sig selv i det større hele, samt at turde stille spørgsmål.

Indholdsfortegnelse

Kapitel 1. Problemfelt	3
Introduktion:.....	3
Problemfelt	4
Udfordringer i feltet, i historisk perspektiv.....	4
Nye drømme og nye iværksættere på landet.....	14
Problemformulering	17
Afhandlingens videnskabelige tilgang	17
Kapitel 2. Fra levet social praksis til projekt (Metodekapitel)	23
Projektets teoretiske tilgang og metodologiske overvejelser.....	23
Projektets videnskabsteoretiske tilgang	29
Projektets brug af metoder	32
Tolkningsprocessen fra hvordan til hvorfor?	48
Kapitel 3. Tre multifunktionelle gårde	55
Introduktion til Yduns Have.....	55
Introduktion Fru Møllers Mølleri.....	63
Introduktion til Nørregården.....	71
Rudolf Steiner og antroposofien	77
Kapitel 4. Social kapital i landbrug og landdistrikter.....	87
Litteraturstudie i klassisk social kapital-teori	87
Litteraturstudie i social kapital plus landbrug og/eller landdistrikter	88
13 udvalgte artikler med fokus på social kapital og landdistrikter	90
Kapitel 5. Nye løsninger for fremtidens landbrug (feltet).....	102
Multifunktionalitet i landbruget?	102
Agro-økologi og multifunktionalitet som svar på den grønne omstilling.....	114
13 FAO-konsoliderede agro-økologiske principper.....	118
Kapitel 6. Social kapital-teori	121
Hvad er social kapital?.....	121
Pierre Bourdieus social kapital-teoretiske tilgang	138
James Colemans social kapital-teoretiske tilgang.....	147
Analysestrategi.....	155
Analysens opbygning.....	155

Kapitel 7. Analyse Yduns Have	157
Fagfæller	157
De lokale – Det lokale.....	170
Gårdbutikskunder	175
Folk på gården, de frivillige og de ansatte.....	179
Kapitel 8. Analyse Fru Møllers Mølleri	186
De lokale – Det lokale.....	186
Folk på gården.....	193
Gårdbutikkens kunder	206
Kapitel 9. Analyse Nørregården	220
De ansatte.....	220
Beboerne og brugerne i landsbrugsværkstedet.....	226
Børnehavebørnene og deres forældre.....	234
De lokale/Det lokale	242
De ligesindede	255
Kapitel 10. Opsamlende diskussion og konklusion	264
Udgangspunkt for opsamlende analyse og konklusion.....	264
1. Nye funktioner skaber rum for udvekslinger.....	264
2. Gensidighed er det springende punkt for den sociale kapital	266
3. Fælles normer og fælles ideologi fremmer social kapital.....	268
4. Den sociale kapital er et ”biprodukt”	273
5. Social kapital opbygges over tid	276
6. Viljen til at ”ville” (Rational Choice/Strukturalismen).....	279
7. En forening er et godt udgangspunkt for opbygning af social kapital.....	282
8. Fælles lokalitet er et godt udgangspunkt for social kapital	283
9. Social kapital og de øvrige kapitalformer	284
10. Sammenhæng mellem social kapital og innovation.....	285
11. Multifunktionalitet – et godt udgangspunkt for opbygningen af social kapital..	287
12. Agro-økologien og den grønne transition	290
Konklusion.....	293
Resumé på dansk	299
English Summery	302
Litteraturliste:.....	305
Bilag 1 – Litteraturstudie.....	315

Kapitel 1.

Problemfelt

Introduktion:

Verden har brug for grønne og langt mere bæredygtige livsformer¹. Livsformer, som indebærer løsninger, som ikke kun skal bidrage til den økonomiske bæredygtighed – men også til den miljømæssige og den sociale bæredygtighed.

Særligt landbruget har brug for at blive langt mere bæredygtigt (Wezel 2020; Gliessman 2015; Wilson 2010). Verden rundt er det moderne landbrug nemlig udfordret af alvorlige kriser, hvorfor der er et markant behov for en grøn omstilling, nye løsninger eller hvad der også kaldes *"new ruralities"* (Van der Ploeg og Roep 2003 s. 1). Løsninger, som udover at hjælpe den grønne omstilling på vej, også bør komme med svar på, hvordan man kan skabe et landbrug, som også bidrager til det sociale. Det, som har med livskvalitet og fællesskaber i landdistrikterne at gøre (Gliessman 2015; Wilson 2010).

Men at prioritere det sociale er ikke nemt, for der er ofte langt imellem dem, som har blik for det sociale og værdien af samme, hvilket også gælder i landbrugssammenhænge (Rivera m.fl. 2019; Juul 2018; Torpe 2013; Coleman 1994). Det sociale tages nemlig ofte så meget "for givet", at det ofte først for alvor værdsættes, når det ikke længere er der (Juul 2018). Ligesom det sociale sjældent tillægges nogen særlig status, fordi det mest opfattes som en biting til andre aktiviteter (Coleman 1994, Bourdieu 1986). Noget som bare er – eller ikke er. Og det selvom det sociale, når alt kommer til alt, måske er det – det hele handler om. Dér, det hele starter (Coleman 1994).

Her følger en sociologisk ph.d., som med udgangspunkt i tre cases – tre innovative multifunktionelle danske landbrug – ønsker at undersøge; om og hvordan en multifunktionel tilgang til det at drive landbrug kan skabe nyt liv på landet. Helt præcist er der tale om en social kapital-teoretisk analyse, som kommer tæt på de tre landbrugs sociale hverdagspraksis.

¹ Når der tales om bæredygtighed i denne rapport, gøres det med henvisning til Brundtland-rapporten fra 1987. Brundtland-rapporten var den første til at fokusere på global bæredygtighed og lancerede en omfattende indgang til bæredygtighed, som inddrog de sociale, økonomiske og miljømæssige aspekter. Målet for Brundtland-kommissionen var at vise vejen til en fremtidig udvikling: *"som opfylder de nuværende generationers behov uden at bringe fremtidige generationers muligheder for at opfylde deres behov i fare"* Brundtland-rapporten (1987). Brundtland-rapporten bygger desuden på et holistisk bæredygtighedsbegreb, som indebærer en sammentænkning af det miljømæssige, det sociale og det økonomiske. Dermed udelukker bæredygtighedsbegrebet muligheden for kun at fokusere på fx. miljø, da hele ideen er at tænke i helheder. Stadig flere virksomheder fokuserer i dag på "den tredobbelte bundlinje" - dvs. at de medregner det sociale og miljømæssige i deres økonomiske bundlinje. Dermed skal de foruden at have en god indtjening også være socialt ansvarlige og tage hensyn til miljøet.

Den overordnede ambition for projektet er, at de tre cases skal vise, hvordan tre multifunktionelle landbrug kan – eller ikke kan – bidrage til at skabe nye fællesskaber og nyt liv på landet. De tre gårde er valgt, fordi de på hver deres vis bidrager som eksempler på, hvordan man kan gentænke landbruget i relation til den nødvendige grønne transition af det globale fødevarer-system og det særligt med social bæredygtighed for øje.

Problemfelt

I nedenstående problemfelt vil der blive redegjort for baggrunden for projektet, problemstillingen samt hvorfor projektet er nødvendigt. Problemfeltet er bygget op i fire afsnit. Først introduceres udfordringer i feltet – i landbruget og i landdistrikterne – gennem et historisk fokus på strukturudviklingen og dens betydning for landdistrikterne. Derefter kommer et afsnit med fokus på fællesskaber under transformation, og de udfordringer som præger moderne fællesskaber, specifikt fællesskaberne på landet. Dernæst introduceres de nye ideer og tiltag, som man i disse år ser inden for landbruget, og som søger at komme med ”nye” svar på tidens problemstillingen. Det være sig mennesker, foreninger og bevægelser som ønsker at skabe landbrug og fællesskaber på nye måder. Problemfeltet afsluttes med et resumé over afhandlingens bidrag til ny viden samt en gennemgang af, hvordan problemformuleringen søges besvaret.

Udfordringer i feltet, i historisk perspektiv

Landbrugets kriser

Det moderne landbrug på vore breddegrader står ved en skillevej. Dets kriser er så massive, at flere eksperter kalder på – ikke bare mindre forandringer og justeringer, men – langt mere radikale og strukturelle forandringer (Gliessman 2015; Marsden 2013; Wilson 2010, 2007).

For med klima- og biodiversitetskrise, grundvandsforureninger, kvælstofudvaskning, MRSA-resistens², image-krise og ikke mindst manglende rekruttering af næste generations landmænd er en omstilling ikke bare ønskelig, men en tvingende nødvendighed. Med nutidens kriser in mente ser det derfor ud som om, at det ikke længere er nok at fortsætte med at gøre det, man tidligere har gjort: hurtigere, bedre og

² MRSA (methicillin-resistente *Staphylococcus aureus*) er stafylokokker, der er resistente over for de antibiotika, man normalt bruger til at behandle stafylokokinfektioner. Husdyr-MRSA eller MRSA CC398 er en særlig type MRSA, som primært findes hos svin, deraf navnet svine-MRSA. Husdyr-MRSA kan overføres fra dyr til mennesker. Husdyr-MRSA er i dag udbredt i det meste af verden, og i Danmark er der de seneste 10 år sket en kraftig stigning i antal tilfælde (Statens Serum Institut 2023).

billigere ud fra devisen: "*more for less*". Men måske er det på tide i stedet at gøre: "*less for more*"³.

Med den moderne verdens udvikling følger nemlig nye krav. Krav om et langt mere bæredygtigt landbrug, som i fremtiden skal levere på langt flere parametre, hvorfor tiden er inde til at afprøve nye veje og nye løsninger. Det store spørgsmål er bare, hvilke forandringer og hvilke løsninger der skal til for at skabe den transition? For en ting er at stille krav om grøn omstilling – en markant transition. Noget andet er, hvad denne transition skal indeholde, og hvem der skal tage ansvaret? Hvilke udviklingsdynamikker, løsninger og strukturelle betingelser kommer til at sætte dagsordenen og forme fremtiden? Og hvem må bestemme?

I forhold til ovenstående spørgsmål om fremtidens landbrug skal det nævnes, at dette projekt tager udgangspunkt i en klar for forståelse af, at fremtidens landbrug skal kunne levere mere og bredere, når det kommer til bæredygtighed. Altså også levere til den miljømæssige- og sociale bæredygtighed. Et udgangspunkt, som i dette projekt stammer fra kulturgeograf Geoff Wilsons definition af multifunktionelle landbrug. Wilson argumenterer for, at de multifunktionelle kvaliteter netop består i, at landbruget skal kunne levere bredt, når det handler om bæredygtighed og kapitelformer (Wilson 2010). Desuden indgår sociolog og geograf Terry Marsdens artikel om behovet for en grøn transition i landbruget, hvor han argumenterer for nødvendigheden af ændrede strukturelle betingelser og ændrede målsætninger (Marsden 2013). Samt endelig agronomen Stephen Gliessmans agro-økologiske principper som peger på, at landbruget i fremtiden bør spille en markant større – og mere positiv – rolle i forhold til miljø, mennesker og lokalliv (Gliessman 2020b; 2015).

Det er derfor projektets udgangspunkt, at landbruget står over for et presserende behov for en grøn transition (Wezel 2019; Gliessman 2015; Marsden 2013; Wilson 2010; 2007). En transition som kræver, at landbruget skal udvikle sig, så det kan bidrage mere og bredere til "*the common good*" (Ostrom 2009).

Nøjagtig som, landbruget fremadrettet også gerne skal bidrage mere i forhold til at understøtte FN's 17 verdensmål og de underliggende 169 delmål. I særlig grad verdensmål nummer 11, som har fokus på bæredygtige lokalsamfund, hvilket også er sigtet i dette projekt (Wezel 2020).

I kapitel 5 vil der blive redegjort nærmere for det multifunktionelle landbrug, transitionsperspektivet, samt agro-økologien. Men først et blik på landbrugets og landdistrikternes historie og strukturudvikling.

³ *More for less* har i en årrække været interesseorganisationen Landbrug & Fødevars slogan.

Strukturudviklingen

For mindre end tres år siden udgjorde landbokulturen stadig et fundament i de fleste danskere liv, ligesom det har gjort i årtusinder (Korsgaard 2013; Otte Hansen 2001; Mørch 1990; Bjørn 1988). Men fra slutningen af tresserne er udviklingen gået stærkt, og landdistrikterne har siden mistet størstedelen af de funktioner, den styrke og alt det liv, som var der engang (G.L.H. Svendsen 2013; Svendsen & Svendsen 2004). For med industrialiseringen fulgte også årtiers effektivisering, og en deraf følgende strukturudvikling, som har været så effektiv, at dansk landbrug rundt regnet siden 1946 har formået at fordoble sin produktion hvert elleve år. En dansk landmand forventes derfor i 2025 at kunne producere stort set det samme, som der i 1946 skulle 254 landmænd til⁴ (Hansen 2004; Otte Hansen 2016; Danmarks Statistik 2021).

Dansk landbrug har om nogen været gode til at effektivisere og optimere, og det i en sådan grad, at man kan sige, at de nærmeste har effektiviseret sig selv ”ihjel”. Underforstået: med effektiviseringen forsvandt også store dele af landbokulturen med alle dens tilhørende funktioner, kulturelle meninger og fællesskabsgivende udvekslinger og traditioner. For som agronom og professor Gliessman beskriver i nedenstående citat, skal vi ikke mange år tilbage i historien, før end det at skaffe det daglige brød var det livet gik med – der hvor meningen lå for størstedelen af befolkningen.

“The religious ideas, ways of life, values and mores that have led theses social formations together have always until recently in human history – been grounded to a great extend in food. Restoring the fundamental role of food as a bonding force for community is beneficial not just for communities but for the food system as well. When the production, distribution and consumption of food occurs in a community context, in which people have interdependent relationships, factors that cause imbalance in the system is more readily apparent and more easily adjusted or repaired. It becomes a community concern – something that has a potential effect on everyone“ (Glissman 2015 s. 324).

En mening som ikke længere har nær samme betydning i en senmoderne kontekst, fordi der i dag kun er ganske lidt af alt det liv og den kultur tilbage, som tidligere var at finde i landbruget og landdistrikterne. Men for at forstå funktionstømningen og den deraf følgende affolkning – samt de sociale systemers udlejring – er det nødvendigt at se på, hvad strukturudviklingen har betydet for livet i landdistrikterne. For mens strukturudviklingen og effektiviseringen på den ene side kan anses som en kæmpe succes – fordi det betød rigdom på land som i by, højere indtægter og markant mindre hårdt, fysisk og nedslidende arbejde – så havde medaljen også en bagside (Hansen 2019; 2008; Wilson 2007; Korsgaard 2013; Wiesinger 2007; Rothenborg 2006; Svendsen og Svendsen 2004).

⁴ Bruttoværditilvæksten pr. beskæftigede i de primære erhverv er mere end fordoblet fra 1948-2000, hvilket rundt regnet svarer til en fordobling af produktiviteten hvert 11 år. Desuden forudsætter regnestykket en gennemsnitlig vækst på 2 procent pr. anno (Danmarks statistik 2004/2022).

For med strukturudviklingen forsvandt det ene landbrug efter det andet, og det samme gjorde følgeerhvervene og alle de jobs og funktioner som tidligere skulle gøres på landet. Det som sikrede liv, og som gav en grund til at være der. Med det stadig mere effektive landbrug fulgte derfor en yderligere afvikling af en ellers rig landbokultur med levende landsbyer og stærke folkelige fællesskaber (Korsgaard 2013; Svendsen og Svendsen 2004; Bjørn 1988). Ligesom det stadig mere effektive og monokulturelle landbrug op igennem moderniteten også ”tog for sig” af naturen. Vandhul efter vandhul blev fyldt op, søer pumpet tørre, åer lagt i dræn, hegn og skovstykker fældet, for landbruget krævede plads, hvorfor naturen mange steder blev ladet forarmet tilbage og det uden synderlig modstand eller omtanke for potentielle konsekvenser og tab (Hansen 2019, 2008; Olsen 2015; Rothenborg 2006).

Så på trods af generel ”fremgang” og rigdom i samfundet – særligt fra anden verdenskrig og frem – betød strukturudviklingen også tab af både folkelige fællesskaber og store naturressourcer og det gensidighedsforhold som tidligere forbandt mennesker til naturen (Hansen 2019, 2008; Korsgaard 2013; Rothenborg 2006; Svendsen og Svendsen 2004). Så mens byerne vandt stort på strukturudviklingen, tabte landdistrikterne. For når børnene fra landet – ofte de dygtigste – rejste til byen for at uddanne sig, kom de sjældent hjem igen, hvilket resulterede i, at mange landsbyer og egne i dag næsten er tomte ikke bare for funktioner, men også visioner (Lyck 2014, G.L.H. Svendsen 2013a).

Effektiviseringen af landbruget er altså om noget lykkedes, og drømmen om at gøre det hele endnu mere effektivt, lønsomt og ”let” lever stadig. I disse år bygges der stadig større stalde. Ligesom der forskes og udvikles der fx i vertikalt landbrug, laboratoriekød og præcisionsfermentering⁵. Intentionen er, at teknologien skal tage over og fx producere fødevarer i gæringstanke og på effektive proceslinjer med markant mindre miljøbelastning, CO₂-udledning samt beskidt og manuelt slid. Her er tale om moderne højteknologiske løsninger, som måske vil komme til at overflødiggøre store del af landbruget (Post 2012). Men hvis – eller når – det bliver tilfælde, skal landbruget så nedlægges og husdyrene på museum? Og kan mennesker i længden leve af ”brød alene” – energi – eller kræver livet mere?

Kan vi mennesker overhovedet få den rigtige ernæring fra fødevarer, som ikke er vokset i jorden, og som ikke har stået under åben himmel og fået solskin? ”*Nej siger nogle*” - ”*Ja siger andre*” (Fx: Biodynamisk forening, Nordic Harvest, Planet Dairy (Post, 2012)).

Spørgsmålet er klart, men ligegyldigt hvad svaret bliver, kan man ikke andet end overveje, om der overhovedet er plads til landbrug i fremtiden og hvis ja, i hvilken form? (Van der

⁵ Ved præcisionsfermentering udnytter man mikroorganismer som bakterier, svampe, mikroalger eller gærceller til at fremstille forskellige stoffer som fx komponenterne til mælk, kød, vitaminer, kræft- og malariamedicin samt smags- og aromastoffer til fødevarer. Præcisionsfermentering adskiller sig fra øvrig fermentering ved, at mikroorganismene, der indgår, er blevet designet til formålet fx ved hjælp af genmodificering i et laboratorium (Teknologisk Institut 2023).

Ploeg 2018). For hvis den fagre ”ny” verden, de nye teknologier og markante krav om grøn omstilling sætter ekstra skub i afviklingen og nedjusteringen af landbrug i landdistrikterne, vil der så overhovedet være plads til det landbrug, vi kender med grise og køer, korn på marken og grøntsager på friland? Og hvis ikke, er det så overhovedet et problem?

For med færre landbrug kan der etableres mere skov, skabes nye biotoper og lagres meget mere CO₂, som kan modvirke de klimaforandringer, der allerede nu giver masser af udfordringer. Heder, enge, overdrev og levende havbund kan genetableres, fredes og måske igen huse urfuglen, ulven og andre truede arter, og dermed berige os med en markant rigere natur. Noget verden har brug for, og stadig flere efterspørger (Gliessman 2015). Ligesom at arbejdskraften i landbruget – landmanden – måske så kan fritages fra det hårde slid, morgenmalkningen kl. 3, den skarpe ammoniaklugt i staldene, tørkepletter på marken, bekymringer om vejret og de lave afregninger. Naboerne på landet kan slippe for stanken af gylle og de store maskiner, der kører grøfterne op. For fremtidens ”gode” liv i landdistrikterne står og falder vel næppe med et velfungerende og bæredygtigt landbrug, eller gør det?

Der er altså flere muligheder i spil – flere veje at vælge – i den grønne transition, når det handler om fremtidens landbrug. Spørgsmålet er blot, hvilke løsninger som kommer til at sætte dagsordenen og forme fremtidens landbrug, samt hvilke løsninger som ender med at give mennesket størst tilfredshed, mening og reelt fremskridt?

Det moderne landbrug står altså foran markante krav om forandring (Wezel 2020; Gliessman 2020; Marsden 2013, Wilson 2009, 2007). For klima- og biodiversitetskrisen kan – og bør ikke negligeres. Det samme gælder nitratudvaskning og det deraf følgende indsvind i havene. Alt mens erhvervet også kæmper med stor gæld, rekruttering af fremtidens landmænd, et broget image og landmænd som ikke trives i nær samme grad som tidligere (Hansen 2019). Tiden kalder altså på forandringer, og det gerne snart. Men løsningen kan næppe fixes over natten, for verdens otte milliarder mennesker skal alle gerne gå mætte i seng (<https://befolkningstal.dk/verden/>). Ligesom supermarkedets hylder skal fyldes, og lastbiler skal levere mad på daglig basis. Verdens befolkning er derfor dybt afhængig af et globalt og effektivt fødevarer system, hvis fødevarer sikkerheden skal opretholdes, og alle skal have adgang til mad (FAO 2023; Wilson 2010). Men hvordan sikrer man mad nok, hvis det også skal være et mål, at landbruget fremover ikke kun skal levere mad; ”*food and fiber*”, men også levere bred bæredygtighed i forhold til flere bundlinjer, jvf. det miljømæssige, det sociale og det økonomiske.

Og kan en sådan udvikling overhovedet ske på en måde, så der også i fremtiden bliver plads til den mere ”traditionelle” form landbrug med marker, husdyr, afgrøder og en stærk lokal forankring?

Vil der ikke også i fremtiden være efterspørgsel efter frisk mælk og nye kartofler? Ligesom folk vel også i fremtiden vil sætte pris på kulturlandskaberne, frilandsgrise, de lokale fødevarer og alle sanseindtrykkene, som findes på landet? Spørgsmålet er blot, i hvilken form og under hvilke strukturelle betingelser livet på landet og fremtidens landbrug skal fungere? Hvad vil forbrugerne, vælgerne gerne have mere af – hvad har verden brug for – og hvad ønsker de mindre af – når det kommer til landbrug og fødevarer – og udviklingen på landet? (Van der Ploeg 2018; Gliessman 2015, Wiesinger 2007).

Projektets grundlæggende spørgsmål handler derfor om, hvordan man fremover kan skabe ”nyt” liv i landdistrikterne gennem nye måder at drive landbrug på. Samt hvad skal der til, for at det bliver muligt at fastholde en form for landbrug, som også levner plads til dyr, afgrøder på marken, familier som gerne vil være landmænd, samt en attraktiv landbokultur? For én ting er at skabe et miljømæssigt og økonomisk bæredygtigt landbrug, hvilket nok i nogen grad kan overkommes med ny teknologi, nye dyrkningspraksisser og effektivisering. Noget andet er at skabe et landbrug, som også er attraktivt for fremtidens landmand at arbejde i, for fremtidens forbruger at spise fra og fra landbrugets naboer at bo ved siden af? Samt et landbrug som ikke slider på jordens ressourcer, men eksisterer på et bæredygtigt gensidighedsforhold mellem mennesker og naturens ressourcer.

Det er altså ikke uden grund at diskussionen om, hvordan fremtidens landbrug skal se ud foregår – og foregår med en vis intensitet. (Gliessman 2015; Hansen 2019; 2021). Hvilket Van der Ploeg understreger ved at sige at: *”the development becomes a battle for the future”* (Van der Ploeg 2016 s. 4).

Landbruget er altså et vigtigt erhverv for mennesker såvel som for moderne naturbevaring⁶ og miljø. Så vigtigt, at der i årtier – og i særdeleshed siden midten af halvfjerdsene – har været heftige diskussioner om, hvordan fremtidens landbrug bør se ud. Siden halvfjerdsene har man diskuteret landbrugets miljøproblematikker; det være sig fx forbud mod sprøjtegifte, kvælstofudledning, fosforudledning, naturbrømmer, brakjorde, CO₂-aftryk og økologi eller ikke økologi etc. (Hansen 2019; Olsen 2015; Gliessman 2015; Wilson 2007; Rothenborg 2006).

Der har altså i mere end halvtreds år fundet en markant diskussion – eller rettere ”kamp”⁷ sted. En ”kamp” som har handlet om, hvilke produktionsforhold, love og organisationsforhold som tjener landbruget, mennesker og verden bedst (Hansen 2019; Gliessman 2015; Marsden 2013, Wilson 2007). En kamp som også handler om, hvem der har mest ret til at definere, hvordan fremtidens landbrug skal se ud. En ”kamp” som

⁶ Naturbevaring handler om at beskytte naturen, dvs. landskaber, dyrearter og plantearter mod ødelæggelse (Den Danske Ordbog 2023).

⁷ Landsforeningen Økologisk Jordbrug blev stiftet i 1981. Mens det vi i dag kender som Økologisk Landsforening blev stiftet i 2002 ved en fusion mellem Landsforeningen Økologisk Jordbrug (LØJ), Økologisk Landscenter og en række øvrige økologiske brancheforeninger (Hansen 2019; Olsen 2015).

fylder meget, hvad enten det handler om det generelle landbrug og tidens politiske diskussioner, eller det specifikt handler om de tre gårde som danner udgangspunkt for denne analyse.

Det moderne landbrug står altså foran store udfordringer, der kræver handling samtidig med, at det faktisk også er svært at drive landbrug og lykkes med det. Der er markante politiske krav om en grøn omstilling, dokumentation, nedbringelse af CO₂, udtagelse af marginaljord, reduktioner i brugen af planteværn (sprøjtegifte), beskyttelse af vandløb og søer, samt svingende og ofte lave afregningspriser. Samtidig med, at landbruget qua klimaforandringer også oplever stadig mere ustabile vejrforhold, massiv regn og lange tørkeperioder, hvilket heller ikke gør det lettere. Ligesom stadig flere forbrugere, vælgere, supermarkeder og politikere også stiller krav om bedre dyrevelfærd, øget biodiversitet – et landbrug der sviner mindre samt ikke mindst et landbrug, som har en markant bedre og ikke mindst ”smukkere” historie at sælge. Og det samtidig med at de fleste forbrugere foretrækker, at maden er så billig som muligt (Hansen 2019; Van der Ploeg 2018; Otte Hansen 2001). Kort sagt, stadig flere efterlyser et landbrug, som udover at levere eksportindtægter og *bulk*, også kan give mere tilbage til både mennesker og natur og de steder, de er (Wezel 2020, Hansen 2019; Van der Ploeg 2018; Gliessman 2020, 2015, Monllor i Rico and Fuller 2016; Wilson 2009).

Listen over krav og problemstillinger er derfor lang. Problemstillinger, som har været nævnt og behandlet af forskere længe, hvorfor der siden slut halvfemserne har været et voksende fokus på disse problemstillinger og deres mulige løsninger. Flere forskere har desuden gennem årene efterlyst forandringer, hvis ikke ligefrem en grundlæggende transition. En transition som fx Marsden og Gliessman mener kun kan finde sted, hvis der samtidig ændres fundamentalt på de underliggende strukturer og de målsætninger landbruget skal styres efter (Gliessman 2020, 2015; Marsden 2013).

Det er altså med udgangspunkt i landbrugets strukturelle udvikling, nuværende kriser og udfordrede situation – særligt i forhold til klima, biodiversitet, gæld, økonomi og fremtidige rekruttering – at der er et presserede behov for væsentlige forandringer i landbruget. Forandringer som kan levere til den grønne transition og igen gøre landbruget bæredygtigt – også socialt bæredygtigt (Wezel 2020; Gliessman 2015; Marsden 2013; Wilson 2010, 2007). Forandringer som dette projekts tre empiriske cases, med hver deres argumentation og på hver deres facon efterlyser og ønsker at bidrage til. På alle tre gårde forsøger de nemlig – i mere eller mindre grad qua deres multifunktionelle praksis – at fastholde landbrug og det ikke kun til gavn for fødevareleverancerne, men også til gavn for livet på landet samt lokalsamfundets fremtidige udvikling.

Landdistrikternes udfordringer

Som skitseret i det tidligere afsnit betød strukturudviklingen ikke bare en afvikling af mange landbrug, men også en markant afvikling af mange af landdistrikternes øvrige

funktioner og kvaliteter (Otte Hansen 2016, 2001; Wiesinger 2007; Svendsen og Svendsen 2004). Alt mens urbaniseringen stadig tiltrækker folk, da det kan være svært at opretholde et moderne liv på landet, fordi det er i byerne, der er uddannelse, spændende og velbetalte jobs. Det er i byerne der er flest kulturelle tilbud samt dér, hvor mange moderne mennesker efter eget udsagn bedst kan finde fællesskaber blandt ligesindede (Dybvad 2015; G.L.H. Svendsen 2013b).

I århundreder har devisen nemlig været, at landbruget og landdistrikterne var et sted, man forlod, ikke et sted man tog tilbage til, hvorfor kun få af landets børn kommer tilbage igen (Despommier 2010). I årtier har udvandringen fra land til by nemlig været anset som en del af det moderne menneskes frisættelse og udviklingsrejse: ”*The land was something you left behind*” (Despommier 2010 s. xiv).

Mens livet på landet ofte anses som tilbagestående, før-moderne eller for dem, som ikke rigtig kom ”videre” (Despommier 2010 s. xiv; Svendsen og Svendsen 2004 s.117; Smærup Sørensen 2007). En opfattelse Van der Ploeg beskriver sådan:

“Peasants are often seen as the antithesis of modernity and are often represented as the embodiment of backwardness and poverty, which in turn is seen as self-afflicted sin... In short, the peasantry is viewed as being peripheral, a remnant of the past. So how can the continued and growing presence of the peasantry in today’s world be explained?” (Van der Ploeg 2012 s. 2).

En udvikling som er til at forstå set i lyset af, at urbaniseringen de sidste hundrede år ofte har været italesat, som var det en naturkraft, der ikke kan ændres på og det uden skelen til, at selv samme urbanisering reelt blot er en social konstruktion, fordret af politiske og strukturelle valg (Slumstrup og Mortensen 2015). Ligesom den herskende diskurs har været – og til dels stadig er – at det gode og aktive liv på landet hører fortiden til, mens fremtiden findes i byen (Van der Ploeg 2018; Korsgaard 2013; Despommier 2010; Giddens 2006; Svendsen og Svendsen 2004).

Konsekvenserne af den stadig tiltagende urbanisering er derfor til at få øje på: fraflytning, hjerneflugt og huse der ikke kan sælges (G.L.H Svendsen 2013). Det drejer sig om landsbyer – og i stigende grad også provinsbyer og hele landsdele – som tømmes for funktioner, yngre generationer og dem med flest ressourcer (Dybvad 2015; Lyck 2014; G.L.H Svendsen 2013). Altså den gruppe, som typisk vil kunne lede, videreføre, revitalisere eller skabe noget nyt, hvorfor befolkningstallet falder, butikker lukker og foreninger ophører (Dybvad 2015; G.L.H Svendsen 2013). Alt mens de, som måtte overveje at blive eller flytte hjem igen – ud på landet eller til de små landsbyer – ofte må indse, at der ikke er så meget at komme efter. For når de fleste, det være sig landbruget, skolen og fabrikken er nedlagt, og kroen revet ned, hvad er der så at komme tilbage til? Og når heller ikke ”de andre” – barndomsvennerne eller naboens børn flytter hjem – eller nogen nye kommer i stedet, hvilke fællesskaber, hvilke jobs og hvilken fremtid er der så at bygge på? Landbruget er der næsten heller ikke mere. Og de få landbrug, som

stadig er der, har kun få ansatte og ikke nær så meget at bidrage med lokalt, som de havde engang. Der er heller ikke længere mange dyr på marken at kigge på og glædes ved. Den lokale sø er måske pumpet tør, og der er efterhånden langt mellem stederne, hvor man kan købe jordbær, nye kartofler eller en halv gris. Landbruget med dets mange funktioner og kvaliteter er derfor ikke nær så nærværende og konkret til stede i landdistrikterne, som det var engang (Hansen 2019; Otte Hansen 2016; Korsgaard 2013; G.L.H. Svendsen 2013b).

For med effektivisering fulgte også et ekstremt fokus på overskud, pris og marked, hvorfor stort set alle de funktioner samt udvekslinger og anledninger, som ikke kunne kapitaliseres eller effektiviseres yderligere, er nedprioriteret, ophørt og nærmest forsvundet (Otte Hansen 2016, 2001; Svendsen og Svendsen 2004). Fx besætninger på under 100 malkekøer, frugtplantager og det lokale udsalg af æg. Ligesom købmanden, snakken over hækken og den lille lokale landboforening også er ophørt. Nogle gange, fordi der ikke var andre muligheder jf. økonomien. Men også fordi banker, landbrugets organisationer, rådgivere, politikere og ”flertallet” hele vejen igennem har talt og handlet som om, en yderligere effektivisering og kapitalisering var den eneste mulige vej (Nilsson, Svendsen og Svendsen 2012; Svendsen og Svendsen 2004, Otte Hansen 2001). Fordi kun økonomien, effektivitet og stordrift talte og blev regnet for mulig og værdifuld (Hansen 2019; Svendsen 2013; Korsgaard 2013; Wiesinger 2007; Otte Hansen 2001).

I den sammenhæng kan man selvfølgelig med rette diskutere, om det overhovedet er et problem, at landdistrikterne tømmes for mennesker, funktioner, traktorer og græssende køer? Eller om man bør se det som en konsekvens af et dynamisk samfund, hvor mennesker altid har flyttet sig rundt efter, hvor mulighederne var størst? Hvilket de i mange henseender utvivlsomt er i byerne (Slumstrup og Mortensen 2015; G.L.H. Svendsen 2013; Giddens 2006).

Udgangspunktet for dette projekt er imidlertid en antagelse om, at det er et problem, at landdistrikterne tømmes for liv. Et problem, fordi mange af de kvaliteter, som landbrugssamfundet og landdistrikternes rummede, er gået tabt. Kvaliteter som kunne noget både socialt, kulturelt og miljømæssigt (Johansen 2023; Korsgaard 2013; Wiesinger 2007; Svendsen og Svendsen 2004). Kvaliteter som fx stærke lokale fællesskaber, nærhed, meningsfulde relationer og forbundethed til naturen. Nyere forskning viser i øvrigt, at livet på landet stadig opfattes som særligt meningsfyldt, og at folk på trods af landdistrikternes funktionstømning og krise generelt set er lykkeligere end i byen, ligesom børn på landet og i udkanten også ofte har en højere trivsel (Kraka og Deloitte 2023; Johansen 2023).

Fællesskaber under transformation

Som skitseret ovenfor er landdistrikterne stadig udfordret af strukturudvikling, samfundets effektivisering, specialisering og urbaniseringen, hvorfor de rurale

fællesskaber også er udfordret (Rivera m.fl. 2019; G.L.H. Svendsen 2013; Wiesinger 2007). Fællesskabernes krise eller transformation er dog ikke kun en landdistrikts-udfordring. For i mange moderne sammenhænge synes fællesskaberne – og det fælles – også at være udfordret, fordi betingelserne for at opbygge og fastholde fællesskaber i et senmoderne samfund er markant anderledes end betingelserne var for fx 50 år siden. Sociolog Søren Juul skriver fx:

”Hvor solidariteten tidligere byggede på stærke følelsesmæssige bånd eller kollektivt organiserede interesser, bygger den i stigende grad på den enkeltes evne til at forholde sig individuelt og reflektivt til sine moralske forpligtigelser” (Juul 2017 s. 7).

Stadig flere – særligt de unge – oplever fx tiltagende ensomhed og en manglende fornemmelse af at tilhørsforhold og det at have betydning i et større og meningsfyldt fællesskab, at høre til et sted (Bruselius-Jensen m.fl. 2023; Kraka og Deloitte 2023; Juul 2018; Putnam 2016).

Godt nok er det ikke nyt at diskutere fællesskabets opløsning, det har været diskuteret siden sociologiens grundlæggelse i slutningen af det nittendes århundrede (Tönnies 1912 (1887); Coleman 1994; Durkheim 1972). I forhold til fællesskaber kan det også diskuteres, hvorvidt der reelt er tale om opløsning eller om transformation? Eller om den polske sociolog Zygmunt Bauman har ret, når han skriver, at der er en tendens til, at fællesskabet mest af alt er kendetegnet ved, at det:

”altid har været engang... Eller at det hører fremtiden til. Fællesskaber er nu om dagen en anden betegnelse for det tabte paradis – et paradis vi inderligt håber at kunne vende tilbage til” (Bauman og Havemann 2002 s. 9).

Der er dog ikke tvivl om, at fællesskaber i det senmoderne samfund er under forandring, og at det er svært at skabe og opretholde velfungerende sociale relationer grundet bl.a. de sociale systemers udlejring, adskillelsen af tid og rum, tiltagende individualisering, øget digitalisering og velstanden, som i vores del af verden har gjort os mindre fysisk afhængige af hinanden (Giddens 2021; Juul 2018; Putnam 2016, 2000). Udviklingstræk som også gælder i landbokulturen og i de rurale fællesskaber (G.L.H. Svendsen 2013; Wiesinger 2007; Svendsen og Svendsen 2004). For det første fordi der ikke er så mange mennesker tilbage på landet og derfor ikke så mange kræfter til at løfte. For det andet fordi mentaliteten på landet også er under forandring (G.L.H. Svendsen 2013). I det senmoderne samfund har folk friere rammer til selv at definere, hvordan de vil leve, og hvem de vil leve sammen med, og derfor grupperer folk sig i differentierede livsstilsgrupper (Juul 2017; G.L.H. Svendsen 2013b; Højrup 2011). Folk på landet deler derfor ikke i nær samme grad som tidligere fælles normer, hvilket gør det markant sværere at etablere fællesskaber (Monnlor i Rico og Fuller 2016; Højrup 2011; G.L.H. Svendsen 2003). Desuden synes mange, at de har så travlt, at de ikke har tid til at prioritere det fælles, og slet ikke det forpligtende fælles, hvorfor landdistrikternes fællesskaber ikke er så præsente som tidligere (Rivera m.fl. 2019; Juul 2018, G.L.H. Svendsen 2013). Eller sagt

med udgangspunkt Tönnies artikel: "Gemeinschaft und Gesellschaft" fra 1887: Moderne mennesker deler sjældent både aktivitet, lokalitet og mentalitet, hvorfor det konstituerende i et fællesskab i dag synes svagere (Tönnies 2012). Ergo er der en voksende tendens til, at man på landet ofte kun har lokaliteten til fælles, og spørgsmålet er, om en delt lokalitet overhovedet er nok til at konstituere lokale fællesskaber i de danske landdistrikter i det senmoderne samfund? Men også hvordan man i givet fald kan bruge lokaliteten, en gård fx, som et aktiv i forhold til at skabe nye fællesskaber?

Nye drømme og nye iværksættere på landet

Trods fællesskabets udfordringer er der heldigvis også eksempler på, at det kan gå den anden vej, og at nye fællesskaber kommer til. I disse år oplever man fx stadig flere initiativer og bevægelser af folk som gerne vil revitalisere det fælles, skabe en form for socialt entreprenørskab og gøre fællesskab på nye måder – også på landet og i landbruget – og det ofte med mere bæredygtighed for øje (Andersen m.fl. 2010; Langergaard m.fl. 2020; Moulaert m.fl. 2013).

Særligt siden år 2000 har man set et voksende antal nye initiativer og eksempler på folk og bevægelser, som vil andet og mere end blot producere: "*food and fiber*" (Van der Ploeg 2018; Monllor i Rico and Fuller 2016; Marsden 2013). Det drejer sig fx om landmænd, der påtager sig en større del af værdikæden, eller fx små fødevareentreprenører eller fødevarefællesskaber som vil producere og sælge lokalt. Ofte er der tale om unge mennesker – men ikke kun – som har noget "på hjertet" og kan se muligheder i at gøre det anderledes. Her er tale om folk som eksperimenterer i håb om at skabe noget nyt. Folk som kan og vil noget mere, noget de synes er "bedre" (Sivini og Vitale 2023; Van der Ploeg 2018; Monllor i Rico and Fuller 2016). Eksempler på sådanne initiativer kunne fx være: Foreningen Andelsgårde, oprettelsen af flere regenerative landbrug, nye bofællesskaber som fx Permatopia, oprettelsen af jordbrugsfonde, fødevarefællesskaber samt CSAer (*Community supported agriculture*).

Bevægelser og initiativer som ofte er drevet af fødevareinnovation og det at skabe korte værdikæder, producere lokalt og gentænke det eksisterende.

"The activities undertaken by Newcomers to farming in an agro social context create strong social capital, further the connections between rural and urban spheres, aim for optimal food quality and better health, re-inhabit abandoned areas, create new social relations, propose alternative ways of organizing and collaborating, bear in mind future generations, and strive to maintain a rich, diverse and economically dynamic agricultural area" (Monllor i Rico og Fuller 2016 s. 546).

Mens andre initiativer derimod er drevet af et mere grundlæggende spørgsmål om, hvordan vi i fremtiden kan skabe en livsform og et landbrug, hvor mennesket i højere grad spiller sammen med naturen. Hvor mennesket med udgangspunkt i et

gensidighedsforhold til naturen og hinanden – fremfor et ressourceforhold – kan skabe et langt mere bæredygtigt og fremtidssikret landbrug.

“we currently see as a ‘regenerative turn’ re-emerging in the margins of industrialized farming and consumption, which might imply shifts from historical notions of mastery and extraction towards renewed attentiveness and human engagement” (Egmose m.fl. 2021 s. 1).

Særligt Covid-19’s tid⁸ til eftertanke og refleksion synes at have øget interessen for det fælles, livet på landet og nye måder at leve og drive landbrug på, men bevægelsen har været i gang noget længere (Sivini & Vitale 2023; Van der Ploeg & Roep 2018 (2003); Monllor i Rico & Fuller 2016).

Men hvad skal der til for at styrke disse græsrodsinitiativer, bevægelser og nye måder at drive multifunktionelle landbrug på? Hvad kan de bidrage med, og i hvilken grad har de svaret på fremtidens landbrug? I den sammenhæng er det værd at pointere, at der ikke er tale om ”nostalgiske” landbrug, som nogle tror og kritikere gerne vil argumentere for (Lützen 2008). Der er derimod tale om landbrug, som med udgangspunkt i såvel fortidens, som nutidens og fremtidens ”*best practises*”, forsøger at skabe en type landbrug, som i højere grad kan levere til det moderne samfunds krav; fx bæredygtigheds- og æstetiske krav (Sivini og Vitale 2023; Monllor i Rico & Fuller 2016; Gliessman 2015).

Trods kriser er der altså også håb og initiativer, som peger på en løsning. Men dette håb findes kun, hvis der er nogle, som kan og vil se mulighederne, og som tør gå i gang. Nogle, som vil noget med landet og landdistrikterne og som tør tage ansvar for udviklingen. Nogle, som går i gang og tager opgaven på sig. For hvis ingen kan se en løsning, hvis ingen går forrest, hvis ingen eksperimenterer og fejler, kommer der ikke nogen ny og bedre fremtid for landbruget og landdistrikterne.

Alle tre cases i dette projekt ønsker på hver deres måde at tage ansvar for at revitalisere og skabe nyt liv i landbruget og på landet. Derfor er de valgt som cases for dette projekt.

Efterlysning efter nye svar

Der er som allerede nævnt behov for forandring i landbruget og landdistrikternes felt. Forandringer, som også efterlyses i forskningsmæssige sammenhæng, hvor der også som i resten af samfundet har været fokus på bæredygtighed (Wezel 2020; Van der Ploeg 2018; Gliessman 2015, 2001, 1990; Marsden 2013; Wilson 2010, 2007; Van Huylenbroeck m.fl. 2007; Van der Ploeg og Roep 2002; Næss 1974). Det var i starten af halvfemserne, at forskerne begyndte at tale om multifunktionelle landbrug som en del af løsningen, et mere bæredygtigt landbrug, i forhold til at fastholde flere landbrug og mere liv på landet. Ligesom en multifunktionel forståelse af landbruget og dets iboende kvaliteter måske

⁸ WHO 5. januar 2020.

også kunne forbedre landbrugets image, relationer og relevans i forhold til det øvrige samfund (Wilson 2010, 2007; Van Huylensbroec m.fl. 2007; Van der Ploeg & Roep 2003; Noe 2002).

I begyndelsen af det nye årtusind kom der desuden et generelt øget fokus på økologi, og i forskningssammenhænge på agro-økologi, som har til hensigt at fremme et mere miljøvenligt landbrug. Til at begynde med havde agro-økologien primært fokus på selve dyrkningspraksissen. Men i takt med landbrugets tiltagende kriser og behovet for at finde mere helhedsorienterede løsninger blev det nødvendigt at se, udvikle og forstå landbruget i relation til det omkringliggende samfund, hvorfor man inden for agro-økologien udvidede sit udgangspunkt og sigte, så det blev bredere og mere holistisk (Gliessman 2009, 2015). I dag rummer agro-økologien derfor også principper som argumenterer for en udvikling, hvor fremtidens landbrug skal blive mere bæredygtigt fair, socialt og lokalt (Wezel 2019; Gliessman 2015).

Og dermed er vi fremme ved det grundlæggende spørgsmål for denne afhandling: Hvordan kan tre multifunktionelle landbrugs fysiske tilstedeværelse, funktioner og aktiviteter gøre en forskel for det relationelle, det fælles og udviklingen i deres lokalområde, helt præcist den sociale kapital?

Projektets udgangspunkt og målsætning

Projektets tager altså *udgangspunkt* i, at der grundet landbrugets kriser, funktionstømning, urbaniseringen, landbofællesskabernes afvikling og det efterhånden manglende grundlag for et aktivt og moderne liv på landet er behov for at sætte fokus på, hvordan man kan vende udviklingen. Kort sagt, hvordan kan man igen skabe nye meningsgivende funktioner og fællesskaber på landet – og er det overhovedet muligt?

Den primære målsætning er at synliggøre og forstå, hvordan det sociale liv på landet skabes og opretholdes. Her specifikt på tre multifunktionelle gårde der analyseres i en social kapital-teoretisk analyse.

Den sekundære målsætning er at vise og synliggøre, hvilken betydning en multifunktionel tilgang til landbruget kan have for de rurale fællesskaber, landdistrikterne og ikke mindst den forestående grønne transition af landbruget – specifikt den sociale bæredygtighed i landbruget.

Opsummering: Hvordan kan man skabe nyt liv på landet? Hvordan kan multifunktionelle landbrug bidrage til det lokale og sociale i en tid, hvor landbruget står foran massive krav om radikale og bæredygtige forandringer?

Problemformulering

Hvordan skaber tre innovative multifunktionelle landbrug social kapital som led i landdistriktsudviklingen? Projektets genstandsfelt er både gården, landbruget og lokalmiljøet.

Afhandlingens videnskabelige tilgang

Det er projektets formål at undersøge om – og hvordan – tre multifunktionelle landbrug kan skabe social kapital i deres lokalområde.

Den primære motivation for netop den problemstilling findes i min mangeårige interesse for fællesskabets væsen, og det som positive fællesskaber kan bidrage med i et samfund såvel som for individet (Durkheim 1972). Årsagen er, at det er tydeligt, at det med funktionstømningen i landdistrikterne – og ikke mindst strukturudviklingen – er blevet stadig sværere at opretholde de rurale fællesskaber (Lyck 2014; Wiesinger 2007; Svendsen og Svendsen 2004). Alt imens der som en form for modtendens kommer stadig flere eksempler og initiativer fra folk og bevægelser, som vil noget nyt og andet på landbrugets, landdistrikternes og fællesskabernes vegne (Sivini og Vitale 2023; Van der Ploeg 2018, Monllor i Rico & Fuller 2016). Det er disse ”nye” former for landbrug, som projektet ønsker at undersøge for at forstå, hvordan en revitalisering af landbruget kan – eller ikke kan – være med til at skabe nyt liv på landet.

Hvorfor social kapital teori?

Som primær teoretisk ramme for at besvare dette spørgsmål er valgt social kapital-teori, fordi tidligere forskning har påvist en stærk sammenhæng mellem social kapital og landdistrikter samt vist, at et stærkt netværk og en høj grad af social kapital i et lokalsamfund kan fordre udvikling lokalt (Rivera m.fl. 2019; G.L.H Svendsen 2013; Wiesinger 2007; Svendsen og Svendsen 2004). Og det også nogle gange på trods, fordi: *”A connected society that is rich of social capital may promote rural development more easily”* (Wiesinger 2007 s. 10). Der findes altså allerede en del viden, som viser en stærk sammenhæng mellem social kapital og landdistrikter, mens der findes knapt så meget forskning, når det gælder landbrug og social kapital. I forhold til landbrug efterlyses der ny forskning med fokus på den reelle landbrugspraksis på mikro-niveau (Gómez-Limón m.fl. 2014; Nilsson, Svendsen og Svendsen 2012; Sutherland og Burton 2011, Van Huylenbroeck m.fl. 2007).

Det skal fra begyndelsen fastslås, at der med dette projekt ikke er tale om banebrydende social kapital-forskning, da den stærke sammenhæng mellem social kapital og landdistrikter allerede er kendt. Det, som dette forskningsprojekt vil, er først og fremmest at levere kvalitativ forskning, som med udgangspunkt i tre kritiske cases kan forklare,

beskrive og synliggøre, hvilken forskel den multifunktionelle tilgang til landbrug kan gøre i forhold til at skabe ”nyt” liv på landet, samt bidrage til: opbygning og fastholdelse af social kapital i landdsitrikterne. Generelt set mangler der nemlig kvalitativ, beskrivende og forklarende forskning i landbrugets felt. Ligesom der mangler forskning med fokus på landbrugets sociale bidrag (Gómez-Limón, Vera-Toscano and Garrido-Fernández 2014; Nilsson, Svendsen og Svendsen 2012; Sutherland og Burton 2011, Van Huylenbroeck m.fk. 2007).

Helt specifikt er det Bourdieus og Colemans teorier om social kapital, som skal belyse, hvordan der opbygges – eller nedbrydes – social kapital på de tre multifunktionelle landbrug (Coleman 1994; Bourdieu 1986). Teorierne er valgt, fordi både Bourdieu og Colemans bud på en ny kapitalteori og deres argumentation for samme, i høj grad rammer ind i dette projekts formål, som er at vise, at det sociale også har værdi. I dette projekt vil der derfor være fokus på den sociale praksis, dets væren og værdi i hverdagslivet på de tre gårde (Coleman 1994; Bourdieu 1986).

En anden grund, til at Bourdieus og Colemans teorier er valgt, er, at de er empirisk genereret, hvilket gør dem let forståelige og særdeles anvendelige i en empirisk analyse. Social kapital-teori er desuden også en særdeles velegnet teori til at forstå det sociale og fællesskabers konstituering. Altså, hvad fremmer eller nedbryder det sociale? Hvori består det fælles? Og hvilken betydning har den sociale kapital for de tre gårdes virke og position i landdistrikterne? Der vil lejlighedsvis også blive trukket på samt henvist til andre social kapital-teoretiske værker.

Yderligere uddybning af social kapital-teori følger i det efterfølgende kapitel 2, som har fokus på metode, samt i kapitel 6 som beskriver social kapital teori.

Hvorfor teorier om landbrug i forandring?

Som sekundær teori inddrages teorier og principper med fokus på udviklingen i landbrugets felt (Wezel 2019, Van der Ploeg 2018; Gliessman 2015; Marsden 2013; Wilson 2009, 2007; Van Huylenbroeck m.fl.. 2007; Van der Ploeg og Roep 2003). Disse teorier og principper indgår ikke i den egentlige analyse, men tjener det formål at placere den social kapital-teoretiske analyse i landbrugets felt. Her er tale om teorier, om multifunktionalitet i landbruget, som argumenterer for og efterlyser, at moderne landbrug skal kunne mere end blot at producere *food and fiber* (Wilson 2009, 2007; Van der Huylenbroeck m.fl.; Van der Ploeg & Roep 2003, Noe 2002). Desuden indgår en artikel med fokus på, hvad en transition er, og hvorfor en sådan er nødvendig (Marsden 2013). Mens publikationer med fokus på agro-økologien kommer med konkrete bud på, hvordan man kan implementere nye og mere bæredygtige løsninger for fremtidens landbrug (Wezel 2019, Gliessman 2015). Disse teorier og artikler er valgt, fordi de giver en dybere forståelse for landbrugets felt, landbrugets udfordringer og mulige

udviklingsretninger. (Yderligere uddybning af multifunktionalitet i landbruget, transitionen samt agro-økologi følger i kapitel 5).

Baggrunden for problemformuleringen

At konteksten for undersøgelsen af opbygning af social kapital er landdistrikter og landbrug skyldes, at jeg i en årrække har arbejdet professionelt med fremtidens landdistrikter og landbrug og derfor har et kendskab til såvel landdistrikternes som landbrugets felt og udfordringer. Desuden har fællesskabet, dets fundering og ve og vel haft min professionelle interesse gennem en årrække, hvor det har været tydeligt, at også de lokale og rurale fællesskaber er udfordrede (G.L.H. Svendsen 2013; Wiesinger 2007). Særligt er det tydeligt, at den sociale dimension i landbruget ofte tages så meget for givet, at kun få har blik for dets værdi (Rivera et al. 2019; Korsgaard 2013, Svendsen og Svendsen 2004). Derfor er det blevet mig stadig mere magtpålgende at sætte fokus på den sociale dimension generelt, såvel som omkring landbruget. Samt ikke mindst sætte fokus på den social dimensions – den sociale kapital – afgørende betydning for de lokale fællesskaber, udviklingen i landdistrikterne samt menneskers trivsel generelt. Jeg er for øvrigt ikke ene om at synes, den sociale dimension og den sociale kapital mangler fokus og anerkendelse i det senmoderne samfund. En anden social kapital-forsker, Lars Torpe, er inde på det samme i sin bog *Det stærke Samfund*, hvor han efterlyser mere forskning, der kan belyse betydningen af social kapital (Torpe 2013 s. 200). Ligesom, at anden forskning i social bæredygtighed efterlyser kvalitative ”tykke” beskrivelser af, hvordan den sociale praksis kan være bæredygtig (Langergaard m.fl. 2020 s. 155).

For selvom landbruget primært anskues som producenter af råvarer – *food and fiber* – kan landbruget på ingen måde sige sig fri for også at have sociale og kulturelle funktioner. Kulturelle funktioner, både i forhold til de mennesker som arbejder der, som i forhold til de mange udvekslinger og interaktioner, de har med omverdenen og dette ofte i deres lokale miljø (Rivera et al. 2019; Monllor i Rico og Fuller 2016; Sutherland og Burton 2011; Van Huylenbroeck m.fl. 2007). Formålet med nærværende analyse er derfor at belyse og undersøge det relationelles betydning i en lokal og landbrugsmæssig sammenhæng samt at vise, at sociologien har sin berettigelse i en generel forståelse af landbruget og ikke mindst for dets position i landdistrikterne, hvilket gøres gennem en social kapital-teoretisk analyse.

I relation til ovenstående bør det nævnes, at selvom det godt kan se ud som om, der i landbruget og i landbrugsforskningen generelt mangler et sociologisk fokus på samt en værdsættelse af det relationelle er det slet ikke det samme som, at der ikke findes social kapital i og omkring landbruget. For det gør der. Netop landbruget, og i særlig grad dansk landbrug, er om noget kendt for at løfte i flok qua fx andelsselskaber, landbobefolkningens aktive deltagelse i det civile samfund (Korsgaard 2013). Ligesom, at landbruget er kendt for dets stærke netværks- og fællesskabstraditioner og ikke mindst

stærke organisering, som gennem årene har givet landbrugets organisationer meget politisk magt (Nilsson, Svendsen og Svendsen 2012; Svendsen og Svendsen 2004; Otte Hansen 2001, Bjørn 1988). Desuden kan man blot ved at åbne Højskolebogen læse den ene kendte sang efter den anden, som vidner om det tidligere så dominerende landbrugssamfund og dets enorme betydning for kulturen, fællesskaberne, mentaliteten og værdsættelsen af samme i den danske kultur⁹. Ligesom det i mange klassiske danske litterære værker også er muligt at læse om den tidligere så markante landbrugskultur og dets fællesskaber på godt og ondt (Otto-Jørgensen 2020; Smærup-Sørensen 2009; Løn 1996; Aalbæk-Jensen 1994; Aakjær 1904 etc.)¹⁰.

Men når det er sagt, synes den senmoderne landbrugskultur og dets fællesskaber ikke nær så anerkendt og repræsenteret i den nutidige landbrugsforståelse, som de var tidligere, hvilket nok hænger sammen med, at det relationelle og landbrugskulturen langt fra er, hvad den var qua strukturudviklingen og det faktum, at de fleste mennesker i dag ikke længere er en del af landbokulturen (Korsgaard 2013; Svendsen og Svendsen 2004). Pointen er derfor ikke, at den sociale kapital ikke længere eksisterer i og omkring landbruget. Pointen er, at den er faldende og ikke på samme vis som tidligere opretholdes, værdsættes og anerkendes.

Det skal afsluttende nævnes, at projektet ikke er alene med en målsætning om at forstå landbruget i relation til det øvrige samfund og sociologien. Fx findes den akademiske sammenslutningen ESRS – European Society for Rural Sociology – hvor man kan møde sociologer, geografer og andre, som med et sociologisk sigte arbejder med landbrug og landdistrikter.

Landbrug og social bæredygtighed

Som det fremgår i problemfeltet, vil dette projekts social kapitalteoretiske analyse også være relevant i en tid præget af et stigende fokus på bæredygtighed og et massivt krav om grøn transition (Gliessman 2020, 2015; Marsden 2013; Wilson, 2007, 2009). For med et øget fokus på grøn omstilling og behovet for mere bæredygtige løsninger er der – bl.a. med Brundtlands-rapportens tredimensionelle forståelse af bæredygtighed samt FNs 11. verdensmål, kommet et øget fokus på den sociale- og lokale dimension (Langergaard 2020; Boström 2012). Dimensioner, der i de sidste årtier desværre kun har fået en begrænset opmærksomhed i landbrugssammenhænge, mens der primært har været fokus på den økonomiske dimension, og først i de sidste årtier den miljømæssige dimension.

Netop i forhold til kravet om en mere bæredygtig landbrugsproduktion vil den multifunktionelle tilgang – samt en agro-økologisk forståelse af landbruget komme med

⁹ Fx: Jeg ejer både mark og eng (Smærup-Sørensen 1986). Du gav mig O Herre en lod af din jord (Jepsen 1951). Jeg er havren jeg har bjælder på (Aakjær 1916), Vi pløjed og vi så'de (Knudsen 1891). Nu falmer skoven trindt om land (Grundtvig 1844).

¹⁰ Dead man walking, Axel og Ida, Hans Otto-Jørgensen 2020, Mærkedage, Jens Smærup-Sørensen 2009; Prinsesserne, Anne-Marie Løn 1996, Særlige Vilkår; Albæk-Jensen 1994, Vredens børn, Aakjær 1904.

nye og flere svar, som vil kunne ”tappe ind” i tidens fokus på mere bæredygtige og ikke mindst socialt bæredygtige løsninger (Langergaard 2020; Wezel 2019; Gliessman 2015, 2019).

Det ser derfor ud som om, den sociale dimension og den sociale bæredygtighed i landbrugssammenhænge generelt har fået begrænset opmærksomhed, og må siges at være underbelyst. I hvert fald fylder den sociale dimension nærmeste ingen ting i såvel den offentlige debat som i forskningen. Ambitionen er derfor også, at dette projekt gerne skal kunne komme med svar på, hvordan man kan skabe en type landbrug som er mere socialt og lokalt bæredygtigt. En viden der i øvrigt også efterlyses (Langergaard 2020, Wezel 2019, Gliessman 2015).

Afhandlingens vidensbidrag

Som det fremgår af problemformuleringen, er det projektets primære formål at undersøge om og hvordan, tre multifunktionelle landbrug opbygger social kapital og bidrager til de lokale fællesskaber og netværk samt opbygning og fastholdelse af lokal social kapital. Projektets genstandsfelt er både gården, landbruget og lokalmiljøet.

Et sekundært formål er at placere den social kapital-teoretiske analyse i landbrugets felt gennem en multifunktionel og agro-økologisk forståelse af landbrugets muligheder og kvaliteter i den grønne transition. Desuden efterlyser forskningen empirisk viden om multifunktionalitet i praksis. Wilson efterspørger fx specifikt forskning, der ser nærmere på sammenhængen mellem multifunktionalitet og social kapital (Wilson 2009). Van Huylenbroeck m.fl. efterlyser forskning, som ser nærmere på både den sociale som den økonomiske værdi af landbrug, som har andre funktioner end blot at producere fødevarer (Van Huylenbroeck m.fl. 2007 s. 30). Gliessmann og agro-økologien efterlyser viden og erfaringer om, hvordan man kan revitalisere landbrugets betydning i en lokal kontekst og skabe en tættere forbindelse mellem forbrugere og landbrug for på den måde at styrke lokalområderne og landbruget (Gliessman 2015). Mens Sutherland og Burton efterlyser viden om opbygningen af social kapital i landbruget på mikroniveau: *”However, despite its widespread use, few studies are available that examine the creation of social capital and the actor of network”* (Sutherland og Burton 2011 s. 1).

Afhandlingens opbygning

Kapitel 1 starter med en kort introduktion til denne afhandlingsproblemstilling. Dernæst følger problemfeltet med en gennemgang af landbrugets- og landdistrikternes krise set med udgangspunkt i strukturudviklingen og fællesskaber under transformation efterfulgt af en kort gennemgang med fokus på de ”nye” initiativer, som kommer til i landbruget i disse år. Dette rundes af med en problemformulering. Dernæst følger en kort redegørelse for valg af teori, felt samt forskningsbidrag. **I kapitel 2** følger et afsnit med fokus på projektets metodologi og videnskabsteoretiske overvejelser og en gennemgang af

projektets anvendte metoder samt efterrationalisering. **I kapitel 3** præsenteres empirien gennem en introduktion af de tre gårde. I dette kapitel vil der desuden i relation til Nørregården komme en kort introduktion af Steiners livsfilosofi, pædagogik og biodynamiske landbrug. **Kapitel 4** indeholder et litteraturstudie med fokus på social kapital og social kapital i landbrugs- og landdistriktsforskningen. **Kapitel 5** vil kort introducere det multifunktionelle landbrug, transitionsperspektivet samt agro-økologien. I **kapitel 6** vil der blive redegjort for afhandlingens social kapital-teoretiske tilgang med en præsentation af social kapital-teoriens berettigelse i år 2022. Dernæst følger en historisk introduktion til social kapital-teorien og en gennemgang af Bourdieu og Coleman's social kapital-teori. **Kapitel 7** indeholder en netværksanalyse af Yduns Have. **Kapitel 8** en netværksanalyse af Fru Møllers Møller. **Kapitel 9** en netværksanalyse af Nørregården. **Kapitel 10** er en selvstændig tværgående social kapital-teoretisk analyse med 12 nedslagspunkter, samt en konklusion som sammenfatter og konkluderer på tværs af de tre cases.

Kapitel 2.

Fra levet social praksis til projekt (Metodekapitel)

Her følger et metodekapitel, som vil redegøre for, hvilken videnstilgang og metoder projektet og analyserne er konstrueret ud fra. Kapitlet er disponeret i to overafsnit. Først et afsnit som hedder: Projektets teoretiske og metodiske overvejelser, dernæst et afsnit som hedder: Metoder i feltet.

I første halvdel: Projektets teoretiske og metodiske overvejelser, redegøres der først for projektets teoretiske tilgang, hvorfor og hvordan social kapital-teori? Hvordan bruges teorien til at besvare problemstillingen med – og hvordan kobles den til analysen og tolkningsarbejdet? Dernæst følger refleksioner over forskerens – min – position i feltet og dens betydning for forskningsprocessen og den samlede analyse. Derefter følger en forklaring på projektets videnskabsteoretiske udgangspunkter, underforstået ontologiske og epistemologiske udgangspunkter, samt de konsekvenser og overvejelser som afstedkommer heraf. I det fjerde afsnit følger en redegørelse for den hermeneutiske metode.

I kapitlets anden halvdel: Projektets metoder, følger først en argumentation for, hvorfor der er valgt en kvalitativ tilgang. Dernæst en argumentation for valget af cases samt en begrundelse for, hvordan valget af cases har været med til at konstruere projektets forskningsfelt. Derefter en redegørelse for tilgangen til det at bedrive feltstudier og foretage interviews. Afslutningsvis reflekteres der over processen og de erfaringer jeg tager med videre. Metode-kapitlet afsluttes med den endelige analyse strategi.

Projektets teoretiske tilgang og metodologiske overvejelser

Hvorfor og hvordan social kapital?

Som allerede nævnt vil projektets analyse finde sted med udgangspunkt i social kapital-teori. Dog med særlig vægt på, hvad der i teorifremstillingen kaldes social kapital-dimensioner. Social kapitaldimensioner er begreber/dimensioner, som de valgte social kapital-teoretikere, Bourdieu og Coleman, anvender til at forklare, hvilke aspekter af den sociale praksis, som de mener funderer den sociale kapital. Velkendte begreber og sociale dimensioner som styrker teorien fordi, de allerede er kendte i sociologien, rummer god

forklaringskraft og er analytisk anvendelige for en dybere, nuanceret og perspektiverende tolkning af den sociale praksis på de tre gårde.

De udvalgte social kapitalteoretiske dimensioner er: netværk, gensidighed (reciprocitet), fælles normer, tillid, in- og eksklusion – ”*Closure*” samt historiens betydning – ”*Path dependency*”, hvilke der vil blive redegjort dybere for i det efterfølgende teorikapitel – kapitel 6.

I forhold til den endelige analyse er det også væsentligt at pointere, at opbygning af social kapital aldrig, eller i hvert fald meget sjældent er et mål i sig selv, men derimod et biprodukt af anden social praksis, som fx udvekslinger af varer eller informationer. Så selvom opbygningen af social kapital er forskningsobjektet i dette projekt, er jeg reelt på jagt efter indsigter og viden, der ikke som sådan har med de tre landbrugs primære formål at gøre, fx produktionen af råvarer altså *food and fiber*, eller for Nørregårdens vedkommende deres pædagogiske praksis. For som det fremgår af social kapital-teori er den sociale kapital nemlig sjældent et mål i sig selv, men blot et ”biprodukt”, som følger andre handlinger (Coleman 1988). Det bør dog her nævnes, at de på to af gårdene er ret bevidste om, at de med deres tilstedeværelse også bidrager til lokalsamfundet og det liv som udspiller sig her. Men det er dog ikke deres primære formål. Her adskiller Nørregården sig fra de to øvrige gårde, fordi den fra 2020, hvor den blev overtaget af en fond og ved samme lejlighed måtte sælge 22 hektar jord, er gået fra, at landbruget engang var gårdens primære indtægtskilde til, at det i år 2020 er den pædagogiske praksis, som er den primære indtægtskilde, og der fokus ligger.

I forhold til mit metodologiske afsæt er det derfor væsentligt at pointere, at projektets undersøgelsesobjekt; opbygningen af social kapital, ikke er et primært mål i sig selv på nogle af gårdene, men derimod udledt af andre aktiviteter, hvorfor det ikke altid er åbenlyst, hvor den sociale kapital er på spil. I den henseende er det værd at nævne, at netop den etnografiske metode som benyttes, er anerkendt for at være en god og præcis metode, hvis man gerne vil have viden om det ”*ikke-synlige*” – det som synes at ligge i strukturer og praksisser – det som de færreste ser eller tænker over (Baarts 2015 s. 8). At benytte feltobservationer er derfor en oplagt metode til at undersøge om, og hvordan der opbygges social kapital (Baarts 2015 s. 42 & 43).

I relation til social kapital som forskningsobjekt – et forskningsobjekt som reelt mest er et biprodukt til den øvrige praksis på de tre gårde, skal det nævnes, at jeg gennem min forskning og undersøgelse er stødt på en del spørgsmål – og undren undervejs, fordi koblingen mellem landbrug og opbygningen af social kapital ikke synes indlysende for de fleste. Dog var der på alle tre gårde lydhørhed for projektets idé og præmis, hvilket nok hænger sammen med, at det for dem var ret åbenlyst, at der også følger en social dimension med i den måde de driver landbrug på, gennem fx: salg i gårdbutik, afholdelse af arrangementer, at drive en børnehave og de daglige udvekslinger i det hele taget (Yh.Fo.Mm.Fo.Nø.Fo.1,2&3).

Fravalg, forbehold og mangler i den metodiske tilgang

Desuden bør det nævnes, at netværksanalyserne primært foretages med udgangspunkt i data hentet under feltobservationerne samt de strukturerede interviews, mens der få gange vil blive anvendt data fra gårdenes facebookprofiler. Flere dage i felten, flere interviews og flere netværksskategoriseringer kunne have styrket analysen. Men et dybere feltarbejde og flere interviews ville næppe have ført til fundamentalt anderledes konklusioner, da der allerede med den nuværende mængde data danner sig et klart mønster for opbygning, fastholdelse og nedbrud af den sociale kapital. Et større og dybere datamateriale ville dog godt kunne have bidraget med yderligere dybder, nuanceringer og fortællinger i forhold til en skarp social kapital-teoretisk diskussion såvel som i forhold til den endelige konklusion. I forhold til den samlede analyse kunne det også have været interessant, samt styrket forskningens repræsentativitet, hvis der havde været flere multifunktionelle gårde med i undersøgelsen. Et sted mellem 5-10 gårde (cases), som alle havde multifunktionel praksis kunne have været interessant at have med, for at se tydeligere mønstre og uddrage flere erfaringer. Særligt ville det have været interessant at kende betydningen af flere gårdes forskellige organisationsformer. Ligesom det ville det have været interessant at vide mere om i hvor høj grad og hvordan, at enkeltpersoner gør en markant forskel for gården og for opbygning af social kapital? Hvilken forskel har den geografiske placering i forhold til det, at de lykkes, jvf. kundegrundlag og typen af lokal opbakning.

Forskerens position – min position

Et andet vigtigt aspekt i forhold til analysen er, hvilken position jeg som forsker tilgår genstandsfeltet med. Hvilke fordomme (i hermeneutisk forstand) og for-forståelser har jeg med i *"bagagen"*, og hvordan disse præger min tilgang til feltet, min opfattelse af teorierne samt ikke mindst min endelige fortolkning? (Gadamer 2007 s. 256). Jeg er derfor klar over, at projektets problemformulering, samt videnskabelige interesser er styret af mine værdimæssige antagelser, som derfor har haft indflydelse på såvel projektets design, mine valg af cases, såvel som den endelige tolkning.

Som forsker har jeg altså ikke en objektiv og værdifri tilgang til feltet, og projektet leverer ikke en ren, sikker og objektiv viden om den sociale praksis på de tre gårde. Et sådant videnskabsideal er nemlig slet ikke muligt (Gadamer 2007 s. 255). Udvælgelsen af genstandsfelt såvel som teori og fortolkning er nemlig altid forhåndsmotiveret af forskeren og fortolkerens egne værdier og interesser, grundet den *"bagage"*, som har dannet forskerens fortolkningshorisont. Det er således underforstået, at enhver videnskabelig praksis altid er afledt af bestemte værdi- og erkendelsesinteresser, samt at værdier altid er en uundgåelig del af den videnskabelige udvikling og praksis (Weber 1949).

Men for at det hele ikke alene skal bero på fortolkeren, introducerer Weber den metodiske hermeneutik, hvor han argumenterer for et hermeneutisk videnskabsideal, hvor man bør skelne mellem det, som er "*Sein*", og det som bør være "*Sollen*" – fordi det er vigtigt at skelne mellem det *descriptive* og det *normative* – mellem erkendelse og moralske værdier. Her mener jeg klart, at Weber har en afgørende pointe, som man som hermeneutisk forsker altid bør have in mente, også selvom dette projekt har valgt at følge Gadamer's filosofiske hermeneutik. Som filosofisk hermeneutiker bør man nemlig hele tiden være opmærksom på sin egen "*bagage*", sin egen fortolkningshorisont og søge at skelne mellem "*Sein og Sollen*" i den grad, det er muligt Gadamer. Men når tilgangen alligevel ikke følger Weber, men Gadamer skyldes det, at tanken om den rene skelnen mellem "*Sein og Sollen*" forbliver et ideal, fordi det ikke er muligt gå til feltet uden en forhåndsindtaget viden og værdier (Højbjerg i Fuglsang m.fl. 2013 s. 298; Weber 1949).

I den sammenhæng bør det understreges, at en konsekvens af det hermeneutiske perspektiv er, at den viden som frembringes, altid vil være præget af forskerens forforståelse. En forforståelse der aldrig er hverken objektiv eller neutral. Hvilket ifølge Gadamer kræver, at man synliggør sine valg af metoder og teori og diskuterer deres betydning. Samtidig med at man reflekterer over, hvordan ens egen "*bagage*" og forforståelse er præget af andres fortolkninger (Gadamer 2007).

Desuden ligger der i dette projekts genstandsfelt allerede moralske fordringer, fordi det qua tidsånden og nutidens politik synes indiskutabelt, at landbruget står foran store krav om en grøn omlægning, jvf. fx FNs Verdensmål og det store fokus på grøn omstilling (FNs verdensmål 2017, Marsden 2013, Wilson 2009, 2007). Ligesom at der også ligger moralske fordringer i de anvendte teorier. Det er fx tydeligt, at Coleman ser positivt på fælles normer og social kapital, når den bidrager til det han kalder en velfungerende skole, og han mener, at man som individ selv kan gøre en aktiv forskel for det sociale ved at investere i social kapital (Coleman 1994 s. 321). Ligesom det er tydeligt, at Bourdieu ser denne sociale praksis – altså udvekslingen – som afgørende for gensidighedsnormer (Bourdieu 1986). I den sammenhæng havde det selvfølgelig været muligt at vælge et udgangspunkt, hvor de værdimæssige udgangspunkter, altså "*Sollen und Sein*" var nedtonet eller taget helt ud af genstandsfeltet, men havde forskningen så være relevant og interessant i sin samtid? Havde en "*Sein-tilgang*" overhovedet været mulig i forhold til netop denne problemstilling, eftersom den grønne omstilling og behovet for forandringer ligger så latent i tiden og genstandsfeltet, at det er umuligt at lade som om, at behovet ikke eksisterer – velvidende at der er stor uenighed om omfanget og løsningerne. Ikke mindst fordi de på to af gårdene fortæller, at deres eksistensberettigelse netop ligger i den grønne omstilling, som de gerne vil tage medansvar for. Desuden ligger der fx også i Bourdieus kapitalteori en klar holdning til, at social kapital er en ressource, endda en uudnyttet ressource, underforstået at social kapital mest af alt er positivt, og noget vi gerne skal have mere af (Bourdieu 1986 s. 5).

Personlig baggrund

I forhold til skelen mellem *Sein* og *Sollen* – objektivitet og normativitet, er det væsentligt at gøre rede for med hvilken ”bagage”, hvilke fordomme, forforståelse og værdier jeg tilgår genstandsfeltet og tolkningen med. Her skal det siges, at jeg er helt bevidst om, at jeg tilgår feltet med en grundlæggende normativitet ”*fordi ingen kan tale fra ikke-noget-særligt-sted-fra*” (Hastrup i Brinkmann og Tanggaard s. 71). Det er dog noget, jeg er bevidst om og søger at distancere mig fra i analysearbejdet, så vidt det er muligt. Mens jeg nedenstående præsenterer hvilke forudindtagede fordomme, forforståelse og værdier jeg går til feltet med.

Jeg er opvokset på et landbrug i et stærkt lokalsamfund på Fyn, hvor jeg allerede fra en tidlig alder hjalp til og følte mig stærkt involveret og anerkendt i såvel gårdens praksis som i det lokale landsbysamfund. Jeg kommer derfor fra en baggrund i et landsbysamfund, hvor der var mange, som ville hinanden og mig noget. En landsby, hvor mange tog ansvar for det fælles og ligeledes forventede det af de andre. Desuden tilbragte jeg fra 1989-1991 to år på Bernstorffsminde Efterskole på Fyn i 9. og 10. klasse, hvor jeg i den grad – undervist af dygtige lærer, med noget på hjertet – høstede rige kollektive erfaringer og fik et godt og praktisk erfaret indblik i, hvordan fællesskaber kan løfte både den enkelte og det fælles.

Jeg tilgår derfor genstandsfeltet med en positiv forudindtagethed i forhold til det sociale såvel som i forhold til, hvad social kapital kan i et landsbysamfund – og samfundet som helhed, fordi jeg selv har profiteret stærkt af en sådan social kapital i mine første år, og delvis stadig gør. For som det senere vil fremgå i teorikapitlet – kapitel 6 om social kapital, er den sociale kapital en ressource, som kan trække positive spor gennem tid og rum.

Men selvom jeg havde en god barndom i en landsby og profiterede godt af landsbyens sociale kapital, er jeg helt bevidst om, at alle i landsbyen ikke var i samme gunstige position. I en landsby er der altid nogle, som har bedre adgang til social kapital end andre. Desuden skal det nævnes, at jeg i dag selv bor på landet efter 15 år i København, selv driver et mikro-landbrug med 6 får, 2 hektar mark og have og delvis selvforsyning. Jeg er derfor bekendt med livet i et i landsbysamfund i år 2020. I den henseende skal det siges, at det at flytte til et nyt landsbysamfund som voksen, har givet mig et skarpere og mere kritisk indblik i små lokalsamfunds in- og eksklusionsmekanismer på godt og ondt. Fx er det meget tydeligt, at den sociale kapital jeg havde så stor gavn af i min barndom, i høj grad var mine forældres og et velfungerende landsbysamfunds fortjeneste. Mens der ikke er meget social kapital at hente, lige når man ankommer fra København i en ny landsbysammenhæng. Som det senere vil fremgå af analysen er social kapital nemlig noget, man i nogen grad må gøre sig fortjent til, og det tager tid. Desuden er det også klart, at den virkelighed som præger senmoderne landsbysamfund i år 2020-2023 er markant anderledes end de vilkår, som fandtes i 70'erne, 80'erne og 90'ernes landsbysamfund. I dag er endnu flere funktioner fjernet fra landsbysamfundene, folk lever langt mere

differentierede liv. Og fordi der samtidig har fundet en markant ”*hjerne-flugt*” sted fra landdistrikterne, mangler der ofte både social-, kulturel- og økonomisk kapital i nogle landdistrikter (Lyck 2014). Eller sagt med udgangspunkt i Tönnies artikel ”Gemeinschaft und Gesellschaft” findes der i moderne landsbysamfund ikke i nær samme grad som tidligere delt lokalitet, aktivitet og mentalitet, hvilket for mig at se har svækket den sociale kapital (Tönnies 2012 (1887)).

Faglig baggrund

En anden væsentlig pointe er, at jeg i mit professionelle virke som konsulent fra 2000-2019 har beskæftiget mig en del med fremtidens fødevarerforbrug og landbrug. Jeg er altså involveret og bekendt med erhvervet både personligt og fagligt og er derfor velvidende om de problematikker, muligheder og faglige kampe, som foregår i feltet.

I den forbindelse, og i forhold til de tidligere beskrevne ”kampe” i feltet, vil jeg nævne, hvilke værdier og holdninger jeg tilgår feltet med. Set i lyset af de nuværende miljøkriser fx biodiversitetskrisen og klimakrisen, er det tydeligt, at der er behov for en grøn omstilling – hvis ikke ligefrem en grøn transition i landbruget. Særligt bør landbruget fremadrettet være langt mere skånsomme for miljøet og give mere plads tilbage til naturen, for vi mennesker har ikke ret til at drive rovdrift på naturen, som vi har gjort det sidste 100 år. Ligesom det er tydeligt, at der er behov for at tænke i en langt bredere bæredygtighed, så landbruget fremover bliver i stand til også at levere mere både miljømæssig- og social bæredygtighed. Her tænker jeg i høj grad på, at fremtidens landbrug også bør bidrage mere til det sociale og lokale. Men i hvilken grad denne omstilling skal ske inden for det biodynamiske, økologiske, konventionelle – eller måske et fjerde dyrkningsparadigme, kan jeg ikke svare på. Fordi jeg ser, at alle tre dyrkningsparadigmer har plausible svar, alt efter hvad det handler om. Ingen af de tre paradigmer har ”svaret” – altså sandheden. Kun fremtiden kan svare her.

Men når det er sagt, er jeg også helt bevidst om, at det globale landbrugs- og fødevarer-system er så vigtigt for den globale ernæring, den sikkerhedspolitiske situation og verdensfreden, at det, som det komplekse system det er, ikke kan ændres over natten. For at skaffe mad nok til 8 milliarder mennesker, samt sikre fyldte hylder i alverdens supermarkederne, kræver effektive og sikre fødevarer-systemer. Jeg mener derfor, at den grønne omstilling bør ske ved en gradvis reformering, som både virker globalt og lokalt.

En anden væsentlig antagelse er, at jeg primært ser social kapital som noget positivt, velvidende at det også kan være det modsatte, fordi in- og eksklusion i nogen grad følges. Men her kan netop det civiliserede og dannede menneske gøre en stor forskel (Kant 2008). For med en bred og grundlæggende accept af ”Næsten” – en etisk fordring om at være venlig og imødekommende, kan den sociale kapital i nogen grad også sagtens trives og eksistere på trods af forskelle, (hvilket der også kommer eksempler på senere i analysen) (Løgstrup 2010 (1956) s. 57). Desuden mener jeg, at socialitet og anerkendelse

af de andre – ”Næsten” – er essentielt for det at være menneske og føle sig anerkendt og inkluderet (Honneth 2022). Jeg mener, at fællesskaber, altså velfungerende fællesskaber, er vigtige for menneskers identitet, selvværd og lykke i det hele taget (Juul 2017; Løgstrup 2010 (1956)). Ligesom jeg i den henseende mener, at man som individ ikke for enhver pris bør være en del af et fællesskab. For der findes nemlig også dårlige fællesskaber, som kan nedbryde og begrænse mennesker i en sådan grad, at det bliver ødelæggende. Individet har derfor også en selvstændig værdi, og dets individuelle frihedsrettigheder er vigtige og fundamentale.

Projektets videnskabsteoretiske tilgang

Som skitseret i problemfeltet er det projektets formål at undersøge, hvordan innovative former for multifunktionelle landbrug – kan eller ikke kan – bidrage til opbygningen af social kapital i landdistrikterne og derved være med til at styrke landdistrikterne og de rurale fællesskaber i en tid, hvor landdistrikterne ellers er udfordret af fraflytning og manglende udvikling. Samtidig med, at landbruget står foran store udfordringer, og der mange steder i verden, også på landet, er en efterspørgsel efter nye former for fællesskaber og mening (Van der Ploeg 2018; Monllor i Rico and Fuller 2016).

Projektets udgangspunkt er for det første en antagelse om, at der er ret seriøse problemer i landdistrikterne og landbruget, eller i hvert fald noget som bør være anderledes (Wezel 2019; Gliessman 2015; Wilson 2009). Her skal det nævnes, at det ikke er projekts formål at teste eller belyse disse problemer, men at undersøge, hvordan tre multifunktionelle landbrug kan bidrage til udviklingen og opbygningen af social kapital.

Ontologisk udgangspunkt

Projektets grundlæggende (ontologiske) antagelse er, at den sociale praksis anses som noget positivt, altså at menneskelige relationer er nødvendige og afgørende for menneskers lykke og livskvalitet (Løgstrup 2010; Durkheim 1972). Ligesom at der også ligger en dybere ontologisk antagelse om, at mennesker er skabende og handlende individer, som ikke blot determineres af ydre strukturer, men godt kan agere, træffe valg, reflektere og skabe mening i den sociale sfære. Muligheden for handlen betyder dog ikke, at mennesker alene kan anskues som ”frie” aktører, hvis bevidsthed og valgfrihed alene beror på individet selv. Det sociale bør derfor, qua menneskets sociale væren i verden, ikke forstås uafhængig af andre eller uden for kontekst. Individer skabes og påvirkes sammen med andre i en social kontekst. En kontekst der vel at mærke også påvirkes af strukturelle betingelser. Individet determineres derfor i nogen grad af strukturerne, alt imens individerne selv er med til at skabe strukturerne (Gadamer 2007).

Det ontologiske udgangspunkt i relation til forståelsen af den sociale praksis’ beskaffenhed er derfor stærkt influeret af projektets to hovedteoretikere, Bourdieu og

Coleman, som begge positionerer sig et sted mellem Strukturalismen og Rational Choice. En midterposition både Bourdieu og Coleman også i nogen grad tilnærmer sig gennem deres forfatterskab og de forbehold, de begge gennem årene tilføjer deres ellers Strukturalistiske- (Bourdieu 1986, 1972) eller Rational Choice-inspirerede tilgange (Coleman 1988). Dette projekts tilgang er derfor også en midterposition, hvor jeg løbende gør brug af argumenter fra begge ”sider”, selvom jeg nok mest hælder mod Bourdieus sene midterposition.

Det skal her indskydes, at jeg ikke er alene med en sådan midterposition. Andre socialkapital-forskere har tidligere argumenteret for, at det ikke giver nogen mening at skelne så skarpt mellem positionerne (Svendsen, Kjeldsen & Noe 2010 s. 630, se kapitel 4 s. 102). Men netop fordi der her er tale om en hermenutisk metode, og jeg er bevidst om det, er det fint at forholde mig til data udfra flere positioner, det at indrage flere og forskellige positioner kan nemlig styrke den dybere forståelse og den endelige analyse.

Epistemologisk udgangspunkt

I forhold til projektets epistemologiske grundantagelser skal det nævnes, at projektet ikke er kritisk i den forstand, at det har som formål at identificere problematikker. Det er derfor ikke et kritisk eller konfliktperspektiv, der er forskningsobjektet, velvidende at der selvfølgelig også er konflikter på spil, og at nogle af disse også vil blive analytisk bearbejdet undervejs. Det primære fokus er derimod deskriptivt, da forskningsobjektet er, hvordan de på de tre gårde praktiserer det sociale, underforstået hvordan den sociale kapital fordres og fastholdes, nedbrydes eller er ikke eksisterende. Kort sagt, hvilken praksis der på de tre gårde bringer folk sammen, skaber sociale muligheder og gør det sociale til en ressource. Desuden skal det i forhold til projektets epistemologiske udgangspunkt nævnes, at projektets formål ikke er at afdække eller opstille generelle lovmæssigheder og objektive sandheder, men derimod, qua den kvalitative forskningsmetode, at opnå en dyb og nuanceret forståelse af forskningsobjektet i kontekst. Fokus vil derfor være på de subjektive og intersubjektive oplevelser, meninger og betydninger eller, hvad man også kan kalde de mere kvalitative aspekter ved forskningsobjektet (Alvesson & Sköldberg 2017).

Filosofisk hermeneutik

Den primære teoretiske og metodiske tilgang er filosofisk hermeneutisk, fordi formålet og metoden er, at forstå de forhold som gør sig gældende for den subjektive oplevelse og for meningsdannelsen mellem del og helhed (Gadamer 2007). Med den filosofiske hermeneutik ønsker Gadamer et opgør med den traditionelle hermeneutiske overbevisning om, at en hermeneutisk fortolkning kan føre til sand viden, hvilket han siger, den ikke kan, da fortolkning og forståelse er et grundvilkår for den menneskelige eksistens (Gadamer 2007). Ifølge Gadamer er det derfor ikke muligt at trække objektiv

viden ud af en tekst, og han henviser til, at man skal finde meningen i forfatteren og fortolkningen ved at forsøge at læse meningen i teksten selv. Derimod ønsker den filosofiske hermeneutik at kende betingelserne for en forståelse og en fortolkning. Det handler ikke om, *hvordan* vi fortolker en given oplevelse, men mere om *hvorfor*, vi fortolker den, som vi gør (Gadamer 2007).

En analysepointe eller en konklusion fremkommer derfor ikke kun ved en forståelsesteknik eller en metode men ved, at vi inddrager fortolkningen i relation til hele den forståelsesramme, som den fremgår af. Underforstået at vi først forstår spillet, når spillet viser sig, og at vi ikke forstår det uden de fordomme, som er en del af spillet (Gadamer 2007 s. 266).

Centralt for hermeneutikken er derfor den hermeneutiske cirkel, som Gadamer anser som ontologisk fordi, vekselvirkningen mellem del og helhed i fortolkningen inkluderer såvel fortolkeren, som genstanden (teksten der analyseres), hvorfor der ikke tales om en metode, men derimod en grundlæggende betingelse for den menneskelige, erkendelsesproces, eksistens og erfaring. Centralt for den hermeneutiske metode er derfor bevægelsen fra fortolkeren til genstanden og bevægelsen fra genstanden og tilbage til fortolkeren igen, hvilket skaber en cirkulær bevægelse, som er karakteristisk for hermeneutikken, og som er kendetegnet ved ikke at have hverken slutning eller begyndelse, men i princippet er en uendelig og uafsluttet proces (Gadamer 2007 s. 256). Som fortolker og forsker kan vi derfor aldrig sætte os uden for den hermeneutiske cirkel. Vi er nemlig allerede en del af den, fordi den udgør strukturen for, hvordan vi forstår og fortolker verden, hvorfor den hermeneutiske cirkel derfor, ifølge Gadamer, bør anses som ontologisk, altså en på forhånd givet betingelse.

Den filosofiske hermeneutiks metode er derfor at forstå de forhold, den "*forståelseshorisont*", som gør sig gældende for den subjektive oplevelse og for meningsdannelsen mellem del og helhed (Gadamer 2007). Ifølge hermeneutikken er det nemlig i forholdet mellem enkeltdele og helheden, at vi kan forstå og fortolke. Det skal i den sammenhæng nævnes, at forholdet mellem del og helhed ikke er fastlåst, men varierer afhængig af, hvilken del- eller helhedsrelation der arbejdes ud fra (Gadamer 2007).

I forhold til dette projekts analyse er det derfor særligt – i forholdet mellem gården og dens netværk – at vi skal forstå relationen mellem del og helhed. Men dette forhold udstrækkes dog forskelligt, alt efter hvilken begivenhed der analyseres på. Nogle gange er helheden fx hele landbruget, mens delene er en af gårdene. Andre gange er gården helheden, mens dens kunder er en del.

Med udgangspunkt i filosofisk hermeneutik er det derfor mig som forsker og fortolker, som har til opgave at sætte mig ind i en given tekst/virkelighed/fortælling og derigennem reducere indholdet, så det bliver meningsgivende og det gerne så meningsgivende, at jeg som forsker og fortolker kan forstå og se nye sammenhænge. Altså skal jeg som forsker

og fortolker gøre brug af min empati og indlevelsesevne for at være i stand til at konstruere en analyse og fortolkning om de tre gårdes sociale praksis. En analyse og fortolkning som gerne skal – eller forhåbentlig kan bidrage med nye perspektiver og betydninger af den sociale praksis for de involverede. Forskellen på den traditionelle hermeneutik og den filosofiske hermeneutik ligger derfor i, at i den traditionelle hermeneutik foregår analysen alene på tekstens præmisser og i fortolkning mellem del og helhed, hvorimod den filosofiske hermeneutik beskæftiger sig med cirkelbevægelsen mellem fortolkeren og teksten. Det er ifølge Gadamer i den sammenhæng en væsentlig pointe, at det ikke er muligt at fortolke en tekst uafhængig af den begrebsverden, som man fortolker i, hvorfor fortolkeren (forskeren) derfor spiller en aktiv rolle i fortolkningsprocessen (Højbjerg i Fuglsang m.fl. 2013 s. 292). I den sammenhæng giver det desuden mening med en reference til Kant, som siger; man skal skelne mellem *"tingen i sig selv"*, altså det ontologiske, og tingen som den fremtræder for os, altså det epistemologiske (Kant 2008 (1781)).

Det Kant mener er, at vi aldrig har direkte adgang til verden, som den er, men kun som den fremtræder for os (Kant 2008 (1781)).

Opsamlende; det ontologiske udgangspunkt for dette projekts forståelse af verden – min forståelseshorisont – er derfor præget af de to hovedteoretikeres, Bourdieus og Colemans, forskellige ontologiske udgangspunkter; strukturalismen og rational choice. Ontologiske udgangspunkter som ligger så implicit i teorierne, at de ofte er *"på spil"* i analysen, såvel som i forhold til diskussion, konklusion og kritik. Undervejs i analysearbejdet synes det nemlig uundgåeligt at komme uden om spørgsmålet om hvorvidt, den sociale kapital er et resultat af et bevidst valg, eller den derimod ligger indlejret i strukturerne. Eller måske mest af alt, er et både og? Hvorimod projektets metode og analytiske erkendelser, altså epistemologi, er blevet til med udgangspunkt i det filosofisk hermeneutiske videnskabsideal, som gennem en fortolkning søger at forstå de forhold, som gør sig gældende for den subjektive oplevelse og for meningsdannelsen mellem del og helhed (Gadamer 2007).

Projektets brug af metoder

Kvalitativ metode

Projektets metodiske tilgang er kvalitativ fordi, formålet med projektet er at skaffe et dybt og nuanceret indblik i det sociale og få et indblik i, hvad der er *"på spil"* på de tre multifunktionelle gårde (Bourdieu 1972). I den henseende er det værd at pointere at:

"Kvalitativ metode søger ikke efter regler der styrer adfærd, men søger derimod at indkredse de faktorer der forener social handling med en vis form for regelmæssighed,

som i næste omgang giver samfundet en genkendelig form” (Hastrup i Tanggaard og Brinkmann 2015 s. 72).

Formålet er derfor, at forskningen med forskellige kvalitative metodiske tilgange til feltet ikke ”bare” skal indhente data, men derimod viden og indsigter knyttet til kontekst og de særlige forhold, der måtte gælde for netop den enkelte indsigt, begivenhed eller relation. Netop her synes den kvalitative metode bedst egnet (Baarts 2015; Hastrup 2012). Desuden er der i relation til den kvalitative metode også en sammenhæng til valget af teori, fordi Bourdieu og Colemans tilgang og forståelse af social kapital er resultatet af egne kvalitative studier i felten (P. V. Marsden, 2005). I forhold til det at forske i social kapital, bør det desuden nævnes, at der inden for social kapital-forskning sættes spørgsmålstejn ved, om det reelt er muligt at måle social kapital kvantitativt? Nogle siger det kan man godt, andre siger, det kan man ikke, mens andre igen siger, at det kun er tillid man reelt kan måle på (Teilmann 2012; Herreros 2004).

Men dette projekts formål er ikke at måle, hvor meget social kapital der genereres, men derimod at forstå hvordan, den opbygges, fungerer eller nedbrydes, samt hvad den sociale kapital kan eller ikke kan?

Et sidste empirisk genereret argument for den kvalitative metode er, at jeg i min motivation for projektet efterlyste mere kvalitativ, nuanceret og dyb viden i og om landbrugets felt, hvorfor formålet også er at levere dette.

Det skal dog nævnes, at det også havde været muligt at svare på projektets problemstilling med en kvantitativ tilgang. Men alle mellemregningerne – ”*fornemmelserne for spillet*” – og kontekst-relationerne ville have manglet, og analyserne ville derfor ikke have kunne levere nær samme dybder og nuancerede forståelser af det sociale – og den sociale kapital opbygning (Bourdieu 1972).

Case-studie - at skabe et felt

Det stod tidligt i projektfasen klart, at det metodiske afsæt skulle være et casestudie, fordi et casestudie giver god mulighed for at komme i dybden med én eller flere cases, og derfra gå til casen (casene) selv og erfare, hvad der udspiller sig i og omkring casen, og dermed ved ”*eksemplets magt*” få syn for sagen (Flyvbjerg 1991, s. 137-139). I den henseende kan man dog med rette spørge, hvad der menes med ”*eksemplets magt*” og hvad én enkelt case – én enkelt gård – kan fortælle set i relation til landbruget i det hele taget? Kan ét eksempel, én case overhovedet levere akademisk og brugbar viden?

Ja, det kan én case godt, siger Flyvbjerg, som trækker diskussionen om cases-studiets berettigelse helt tilbage til Platons lære og tradition, hvor Platon søgte efter generelle svar og brugte en dialog mellem Sokrates og Menon til at synliggøre problematikken med at opstille generelle og universelle svar. Dialogen handler om, hvordan Sokrates vedholdende søger efter generelle og universelle forklaringer, helt præcis universelle

forklaringer i forhold til en dydig handling. Men Menon kan kun svare ved at komme med det ene eksempel efter det andet, altså cases (Flyvbjerg 1991 s. 138). Pointen er, at det generelt er tæt på umuligt at sige noget præcist, som værende universelt gældende, fordi der altid synes at være forskel fra eksempel til eksempel, fra sag til sag, hvilket Platon dog ikke selv nåede frem til. Platon blev som bekendt senere berømt for at grundlægge den vestlige filosofi og logisk videnskab med udgangspunkt i matematikken, hvor det netop er muligt at opstille universelle lovmæssigheder. Men hvad Platon ikke selv erkendte i forhold til en forståelse af den menneskelige praksis og den enkelte case forklaringskraft, gjorde senere hans elev Aristoteles, som fastslog, at man i studiet af mennesker ikke kan nøjes med at se på universaler, men også bliver nødt til at forholde sig til praksis, hvorfra værdierne, interesserne og etikken udgår. Altså forholde sig til hvert enkelt sag. Aristotels så altså i modsætning til Platon og Sokrates cases og kontekst som afgørende for forståelsen af menneskelig adfærd. Det er netop med disse præcise og oldgamle referencer, at Flyvbjerg underbygger case-studiers kvaliteter og argumenterer for, at det er kun ved case-studier – altså ved at studere eksempler, at man med henvisning til menneskets læreprocesser kan få den uddybende og afgørende forståelse af praksis og menneskers sociale liv (Flyvbjerg 1991 s. 142).

Case-studiets fordele

Tilbage til case-studiet, med hvilket man altså ikke kan opstille generaliserbare universelle lovmæssigheder, hvilket dog ikke er det samme som, at man ikke kan drage konklusioner på tværs af de tre cases. Velvidende at enhver case – og ethvert eksempel altid eksisterer i sin egen kontekst og med sin egen logik.

Case-studiet har derfor den fordel, at det giver forskeren mulighed for at udvikle en præcis og dyb forståelse af forskningsobjektet ved at give et dybere indblik i, hvad der er på spil i hver enkelt case. Et case-studie på mikroniveau er derfor en forudsætning for at opnå den nødvendige empiriske viden for, at man derefter kan foretage en endelig analyse på makro- og feltniveau (Flyvbjerg 1991).

Med valget af case-studie er hensigten derfor en dybere forståelse for spillet i den del af landbrugets felt, som udgør en mangfoldighed af multifunktionalitet og revitalisering af landdistrikterne og det, som foregår i de tre gårdes daglige praksis (Yin 2018; Flyvbjerg 1991 s. 142). Netop fordi konteksten, landbruget og landdistrikterne er afgørende for projektets problemstilling, var det en metodisk nødvendighed, at metoden kunne indfange specifik viden på mikroniveau samtidig med, at den også kunne afspejle kontekst og sætte casen og den specifikke viden i spil på makroniveau. For ingen case eksisterer alene i kraft af sig selv. En case er altid et produkt af sin omverden. Konteksten – landdistrikterne og det øvrige landbrug – er derfor også væsentlige variabler i forhold til en dybere forståelse af, hvordan der opbygges social kapital i – og omkring landbruget (Flyvbjerg 1991).

Hvorfor flere cases?

Med Flyvbjergs argumentation for casestudiet stod det dog hurtigt klart, at der måtte mere end én case til. For viden fra en enkelt gård ville i relation til projektets problemstilling først for alvor komme til sin berettigelse, hvis den også kunne bruges i en bredere diskussion om fremtidens landbrug og landdistrikter på makroniveau. Og netop i relationen til den bredere diskussion på makroniveau, vil det klart være en styrke med flere cases. For selvom man sagtens kan foretage gode case-studier, og høste værdifulde indsigter med kun én case, var det vurderingen, at flere cases vil bidrage med en øget faglig tyngde i forhold til en dybere forståelse af, hvordan multifunktionelle landbrug fungerer i praksis. Velvidende at hver enkel case er unik og bidrager med unik viden.

Kuhn skriver her et forsvar for case-studiet:

”Et fagområde uden systematisk produktion af eksemplarer, og at et fagområde uden eksemplarer er et svagt fagområde” (Kuhn 1970 (1962) s. 81-82).

Med flere cases blev det nemlig muligt at se, hvad der synes at gælde på tværs af de tre cases, samt hvad der måske danner mønstre. Nøjagtigt som det blev tydeligere at se, hvad der var unikt ved hver enkel case, hvilket træder tydeligere frem i en spejling (Flyvbjerg, 1991). Med flere cases ville projektets forskning og ikke mindst dets resultater desuden også kunne opnå større repræsentation fordi, der ifølge Yin, ikke kun var tale om én case – ét ”eksperiment” med flere. Yin skriver: *”The evidence from multiple cases is often considered more compelling, and the overall multiple-case study is therefore regarded as being more robust”* (Yin 2018 s. 54).

Med valget af flere cases hører dog også det forhold, at jeg selv var så nysgerrig på sagen, at det synes for ensidigt kun at vælge én case, da jeg mener at der er flere spændende og innovative multifunktionelle landbrug. Multifunktionelle landbrug, hvis forskellighed ville kunne bidrage til at styrke den samlede forståelse. Meningen er jo netop, at få syn for sagen og opnå en større forståelse, og fordi Flyvbjerg pointerer, at case-studier også er vigtige for forskerens læreproces, så jeg det nærmest som en akademisk dyd at gå til flere cases, fordi:

”Konkret erfaring opnås kun gennem vedvarende nærhed til den studerede virkelighed, og det som kaldes forskning på kroppen. Dvs. forskning, hvor udøveren af forskningen får feedback, øretæver, klap, ligegyldighed m.v. fra den virkelighed, han eller hun studerer” (Flyvbjerg 1991 s. 143).

Det lå altså tidligt i processen klart, at der ville blive tale om et multistudie, fordi projektet med flere cases bedre vil kunne svare fyldestgørende på projektets problemstilling. Desuden formoder jeg, at opmærksomheden for projektets resultater samt dets berettigelse vil være styrket ved inddragelse af flere og ikke mindst forskellige cases.

Kritiske cases

I forhold til at lave gode case-studier understreger såvel Yin som Flyvbjerg væsentligheden af at vælge kritiske cases, fordi generaliserbarheden ved case-studier øges ved brug af kritiske cases. Ifølge Yin og Flyvbjerg er en kritisk case en atypisk eller en ekstrem case, og fordelene ved at vælge den slags cases er, at de typisk kan levere mere information, fordi der typisk er flere aktører involveret og ofte mere grundlæggende problematikker på spil (Yin 2018 s. 49; Flyvbjerg 1991 s. 148).

Med Flyvbjerg og Yins anbefalinger i ryggen stod det derfor klart, at de gårde der skulle udvælges ikke bare skulle være "almindelige" landbrug, men derimod landbrug som på hver deres måde var ekstreme og dermed havde nogle væsentlige informationer at bidrage med i forhold til at være en kritisk case (Yin 2018 s. 49; Flyvbjerg 1991 s. 148). Men hvilke strategier og hvilke kriterier, skulle ligge til grund for en udvælgelse af cases?

I forhold til metodiske strategier for valg af cases var det tidligt klart, at det skulle være cases, som adskilte sig ved at have gjort noget, nyt og noget andet end landbrug normalt gør, og det gerne under forskellige organisationsformer. Argumentet er, at landbruget, qua de udfordringer erhvervet står overfor, har behov for at finde nye veje og nye metoder, hvis de skal klare den grønne omstilling samt have en stærk rolle i fremtidens lokalsamfund. Derfor blev der specifikt ledt efter landbrug, som drev landbrug på andre måder end flertallet, og det gerne på måder, som på den ene eller anden måde inviterede ind og bidrog til det lokale liv. Målet var desuden multifunktionelle cases for at vise, hvad multifunktionelle landbrug kan, og måske tjene som eksempler til efterfølgelse. Ligesom de tre cases også godt måtte være forskellige i aktiviteter og driftsform, så variation blev også vægtet. Et andet kriterie var paradigmatisk cases, da de tre cases også godt måtte tjene som inspiration og skoleeksempel (Flyvbjerg 1991 s. 150). Nedenstående følger de mere praksisnære og konkrete kriterier for udvælgelse af cases.

Udvælgelseskriterier for valg af cases

Som beskrevet i problemfeltet finder der i landbrugets felt meget diskussion og mange "kampe" sted i forhold til hvilken type landbrug, som skal være fremtidens? (Gliessman 2020; Marsden 2013; Wilson 2007).

"Kampe" der skaber debat, splitter og i værste tilfælde skaber had og eksklusion. "Kampe" som betyder, at "folk" ikke altid vil tale eller lytte til, hvad de andre måtte have af gode argumenter. Som vidne til denne "kamp" gennem årtier og med stort kendskab til de forskellige positioner i dette "kamp-felt", står det mig efterhånden klart, at sandheden om den "rigtige" form for landbrug er kompleks, og der ikke findes noget simpelt svar på netop det spørgsmål. Derfor har det fra projektets tidligste fase har været klart, at projektet ikke skulle placeres i en af disse to "lejr" ved kun at vælge cases fra den ene "lejr" fremfor den anden. Og siden dette projekts forehavende ikke er at vurdere om den ene driftsform er bedre end den anden, fx mere miljørigtig end den anden, har

jeg i den henseende ikke været låst i specifikke valg af case og driftsform. Desuden viser de indsamlede data og tidligere forskning, at der kan foregå opbygning af social kapital i mange forskellige typer af landbrug uafhængig af driftsform (Kansanga et al.; 2020: Rivera et al. 2019; Gómez-Limón m.fl. 2014; Sutherland og Burton).

Formålet er derfor heller ikke at se om den ene type gård, eller den ene lokalitet, er bedre end den anden, men mere, hvordan – og hvad der virker på hver enkelt gård, og i hvert enkelt lokalmiljø. Det er altså mere end noget andet typen af gårdenes funktioner og services, og hvorvidt disse fører til udveksling og dialog, samt ”at invitere ind”, som er afgørende i forhold til opbygning af social kapital, fremfor hvilken driftsform der gør sig gældende.

I relation til mit bevidste valg om, at jeg gennem valg af cases ikke ønskede at vælge side i landbrugets ”kamp-felt”, vil jeg dog gerne understrege, at det ikke er det samme som, at jeg tror, at jeg som forsker kan forholde mig neutralt og helt objektivt til sagen, slet ikke, hvilket der er redegjort for tidligere (Hastrup 1999 s. 146).

I relation til valg af cases skal det desuden understreges, at sigtet også har været at bryde de gængse positioner og forståelser i landbrugets felt ved et udfordrende case-valg, som gerne skulle bidrage med nye perspektiver på sagen. En pointe som også understøttes af Hastrup i følgende citat:

”Videnskab handler ikke kun om at afdække verden som den er og forefindes, men også om at udsætte den for fortolkning af en anden orden. Denne fortolkning findes i den videnskabelige fremstilling, som både viser tilbage mod felten og frem mod en forståelse, der bryder med den” (Hastrup i Tanggaard og Brinkmann 2015 s. 81).

Det er derfor også en forskningsmæssig hensigt at bryde denne orden ved at have forskellige driftsformer og positioner repræsenteret qua valg af cases. For som beskrevet tidligere tages der stilling i projektet (Hastrup i Tanggaard og Brinkmann 2015 s. 71).

Yderligere argumenter for cases med forskellige driftsformer er, at det fra start har været en målsætning at synliggøre erhvervets sociale potentialer uanset driftsform, hvorfor jeg blev nødt til ikke at udelukke nogle driftsformer på forhånd. Ligesom det fra start har været en forhåbning, at der vil være større lydhørhed for projektet og dets resultater, hvis projektet ikke på forhånd havde valgt side, ved kun at have valgt cases fra den ene side i ”kamp-feltet”. Et andet kriterie var, at gårdene også på den ene eller anden måde skulle være forskellige, have en multifunktionel tilgang til landbrug og en form for aktivitet, som på daglig basis havde udvekslinger, for at kunne synliggøre stedets sociale potentiale.

De endelige udvælgelseskriterier var derfor præget af, at der for det første skulle findes kritiske og ekstreme cases. Cases som var multifunktionelle og havde aktiviteter og en praksis, som inviterede ind og gav anledning til sociale interaktioner. Samt for det tredje vælge gårde der repræsenterede forskellige, men samtidig de mest gængse driftsformer.

Den uddybende forklaring af, hvorfor hver enkelt gård er valgt, følger i kapitel 3, introduktion til de tre gårde.

Valg af cases

Det stod tidligt i processen klart, at der skulle mere end én case til, og det første projekt-design gik da også på fire cases, som skulle udvælges fra en liste på ca. 10 cases. Men da case-studier tager tid, endte det med blot tre cases, for selv med tre cases var der meget empiri. De tre cases er: Yduns Have, Fru Møllers Mølleri samt Nørregården.

Hvorfor Yduns Have?

Der er flere grunde til, at Yduns Have er valgt som case i dette projekt (Flyvbjerg 1991 s. 149). Først og fremmest er Yduns Have valgt fordi, det er en eksemplarisk case, som er landskendt blandt økologer, fordi stedet er ejet af en fond og drevet af forpagtere. Gården repræsenterer altså en alternativ organisationsform, da Yduns Have er én ud af få gårde i Danmark, som har denne organisationsform. En organisationsform som dog udbredes i disse år, og som nogle forventer kan blive en mere populær organisationsform fremadrettet, grundet fx høje jordpriser, og at det er svært og dyrt at etablere sig som ung landmand (www.andelsgaarde.dk, www.oekologisksamsoe.dk).

En anden grund til, at Yduns Have er valgt, er, at det er en gård, som selv står for en stor del af værdikæden qua det faktum, at de sælger det meste af gårdens produktion gennem deres gårdbutik og deres medlemsbaserede CSA-ordning og er derfor i tæt kontakt med forbrugerne og deres lokalsamfund. Forbrugere og lokale, som også kan være ejere af stedet gennem jordbrugsfonden SamsØkologisk eller medlemmer af CSA-et (Community Supported Agriculture).

Valget af Yduns Have handler derfor også om, at stedet repræsenterer en lille økologisk case, som helt bevidst har en strategi om, at de gerne vil kunne eksistere og have en levedygtig forretning på få hektarer. Et aspekt som er interessant, fordi det er i opposition til den klassiske historie og fortælling om, at moderne landbrug i 2020 helst skal være store og effektive for at være økonomisk rentable (Otte Hansen 2016). At Yduns Have så samtidig er økologisk, er også et argument, fordi økologien næst efter den konventionelle landbrugspraksis er den mest udbredte. Desuden repræsenterer økologien et brud i landbrugets udviklingshistorie, hvilket vidner om en kritik af den konventionelle landbrugsform (Jacobsen 2005).

Desuden findes der i dag en voksende gruppe af såvel forbrugere, landbrugsforskere og politikere etc., som mener, at den økologiske produktionsform rummer svar i forhold til fremtidens produktionsform (Økologisk Landsforening; Gliessman 2015).

Yduns Have er desuden også et eksempel på en multifunktionel landbrugspraksis, fordi de på Yduns Have vil mere end blot at sælge "*food and fiber*" (Wilson 2007). På Yduns

Have udlejes også feriehus, og de sælger dermed også overnatninger samt landbrugsoplevelser. Yduns Have rummer derfor selvstændige aktiviteter som knytter an til landbruget, uden at de er direkte landbrugsaktiviteter. Multifunktionaliteten kan desuden også anskues ved, at de på Yduns Have tager sig af hele værdikæden, og i forlængelse af dette også er medarrangører af bondemarkeder og fællesspisninger.

Hvorfor Fru Møllers Mølleri?

Fru Møllers Mølleri er valgt som en af de tre cases, fordi de repræsenterer en konventionel case, som er forankret i det traditionelle konventionelle landbrug. I Danmark er det stadig 89 procent af landbrugsarealet, som drives konventionelt. Dermed repræsenterer Fru Møllers Mølleri den driftsform, som er den mest almindelige (Ministeriet for fødevarer, landbrug og fiskeri, 2021). Et forhold som der er en selvstændig pointe i. For med en konventionel alternativ case, vises et eksempel på, at en konventionel gård også kan være innovativ og drive landbrug på nye multifunktionelle måder med blik for det lokale og sociale. Ergo er Fru Møllers Mølleri interessant, fordi de innoverer inden for det klassisk konventionelle landbrugs-paradigme, også selvom de indimellem er kritiske overfor det paradigme, de arbejder indenfor. På Fru Møllers Mølleri er det nemlig ikke nogen hemmelighed, at selvom de er konventionelle og har det rigtig godt med det, ser de også problematikker med den tiltagende industrielle praksis, manglende kvalitetsfokus, dårlige priser og udfordrede image (Mm.In.1&10). En kritik som i nogen grad også var baggrunden for Bodils valg om at starte mølleri og gårdbutik. Fru Møllers Mølleri er derfor også valgt som case for at skabe lydhørhed over for nye multifunktionelle tilgange inden for det klassiske konventionelle landbrugs-paradigme, hvor man ellers ikke ser så mange alternative tilgange. Ligesom Fru Møllers Mølleri også kan anskues som en ekstrem case, en eksemplarisk case, fordi stedet er kendt for dets succes, gode renommé og for at være en af landets største og mest kendte gårdbutikker. Fru Møllers Mølleri er desuden også et eksempel på en multifunktionel gård, fordi de på fru Møllers Mølleri vil mere end blot at sælge *"food and fiber"* (Wilson 2007). Man kan i relation til definitionen af multifunktionalitet indskyde, at multifunktionaliteten på Fru Møllers Mølleri primært foregår i dybden, i forlængelse af produktionen af *"food and fiber"*. Men når det er sagt, ligger der dog også noget multifunktionelt i, at de også sælger landbrugs-oplevelser samt afholder jule- og sommermarkeder udover, at de driver bageri, slagteri, restaurant etc.

Hvorfor Nørregården?

Nørregården er som de to øvrige cases valgt, fordi det er en ekstrem case som udmærker sig ved at være noget ganske særligt. Især fordi den er drevet biodynamisk¹¹ og er stærkt

¹¹Biodynamisk landbrug handler om at dyrke jorden i harmoni med naturen. Kort fortalt betyder biodynamisk 'livskraft', og selve livskraften er i høj grad omdrejningspunktet for den biodynamiske tankegang. Biodynamisk dyrkning har til formål at styrke livskræfter og sundhed i muld, mad og mennesker. Det biodynamiske landbrug er en dyrkningsform efter Rudolf Steiners principper. Metoden er baseret på de antroposofiske tanker om

inspireret af Rudolf Steiners¹² tanker og fordi, den også kan betegnes som et multifunktionelt landbrug (Wilson 2007 s. 80-95). Bemærk der følger en uddybning af Steiners livsfilosofi, pædagogik og biodynamiske landbrug i kapitel 3.

Udover landbruget, som er gårdens aktivitetsværksted rummer gården også et bosted for udviklingshæmmede samt en børnehave. På Nørregården er der altså primært tale om aktiviteter, som ikke i sig selv er landbrug, men som alligevel gør brug af landbruget i dets daglige praksis.

Nørregården har altså også en multifunktionel praksis qua dets bosted, aktivitetsværksted, børnehave, gårdbod, høstmarked og så fremdeles, hvilket er endnu en god grund til at have Nørregården med som case. Nørregården kan nemlig vise en reel multifunktionel praksis. Det skal nævnes, at der ikke findes mange øvrige landbrug i Danmark med en så bred multifunktionel praksis. Nørregården er et interessant eksempel, fordi gården kan noget, som mange andre gårde ikke kan, mens en så anderledes multifunktionel praksis adresserer muligheder for en gentænkning af landbruget, hvilket der er et stort behov for qua kravet om en grøn omstilling, strukturudvikling etc. Desuden er Nørregården også et interessant eksempel på, hvordan man kan fastholde et aktivt landbrug i landdistrikterne.

Et sidste argument for valget af Nørregården er, at Nørregården ligger i et landdistrikt præget af fraflytning. Nørregården er derfor ikke som Yduns Have og Fru Møllers Mølleri begunstiget af turister eller et købestærkt publikum i umiddelbar nærhed. Nørregården er derfor også et eksempel på, hvordan et mindre landbrug kan sikre sig selv en eksistensberettigelse, mens gården også kan være med til at skaffe liv, arbejdspladser og lokale fødevarer til glæde for lokalmiljøet.

Afslutningsvis bør det i relation til de øvrige to gårde nævnes, at Nørregården ikke er så kendt som de to øvrige gårde. Nørregården lever et mere stille liv og er primært kendt og anerkendt inden for det biodynamiske og Steiner-inspirerede miljø, eller blandt de få lokale som helt specifikt har opsoget gårdens tjenester, fordi de her kan få et tilbud, de ikke kan få andre steder.

Etnografisk metode

Som beskrevet øverst i afhandlingens videnstilgang er det primære forskningsobjekt social kapital og opbygningen af samme. Afhandlingens konkrete forskningsfelt udgøres derfor af de udvalgte tre cases, som i nærværende undersøgelse kommer til at repræsentere landbrugets felt uden dog at udgøre hele landbrugets felt, som er mere omfangsrigt.

interaktionen mellem jordbrugets organismer, mennesker og kræfterne fra kosmos med det formål at styrke jordbrugets og husdyrenes sundhed og dermed afgrødernes kvalitet (Brandt 2008).

Feltet

Afhandlingens forskningsfelt vil i nærværende undersøgelse blive betegnet som denne afhandlings landbrugsfelt – eller feltet, fordi det er der forskningen foregår (Hastrup i Tanggaard og Brinkmann, 2015 s. 57). Samtidig vil der lejlighedsvis blive refereret til landbrugets felt, som rummer hele landbruget, dog med udgangspunkt i en dansk kontekst. Desuden findes der også et bredt forskningsfelt, som i forhold til denne afhandling handler om den generelle forskning inden for landbrug og landdistrikter, hvilket der også vil blive refereret til lejlighedsvis.

I relation til denne afhandlings landbrugsfelt arbejdes der derfor med et dynamisk feltbegreb, da foranderlighed er en integreret del af det sociale (Tanggaard og Brinkmann 2015). Dog anser jeg ikke feltbegrebet som mere dynamisk end, at jeg også forstår det som givet af en vis materialitet, som jord, bygninger, dyr og maskiner. Men derudover anser jeg ikke feltet, hverken denne afhandlings landbrugsfelt eller landbrugets bredere felt som noget, der ”bare er”, men derimod som en størrelse der er til konstant forhandling og dermed under konstant forandring, hvilket de tidligere nævnte ”kampe” i feltet illustrerer. For som analysen ret præcist viser, er de tre gårde – og altså denne afhandlings landbrugsfelt under konstant refleksiv bearbejdning, da det både for folkene på de tre gårde, og for dem som kommer forbi, synes det at være en del af den daglige praksis og samtale at sætte spørgsmålstejn ved tingenes tilstand eller komme med forslag til fremtidige løsninger. På alle tre gårde synes der derfor i mere eller mindre grad at herske en kontinuerlig dialog om fremtidens landbrug, kritik af de gældende vilkår, forslag til nye løsninger samt ikke mindst bekymringer og forhåbninger til fremtiden (Mm.Fo.1-3;Yh.Fo.1-3;Nø.Fo.1-3).

Desuden er jeg som forsker også med til at konstruere denne afhandlings landbrugsfelt, først og fremmest gennem udvælgelsen af cases, respondenter og tematikker. Samt i den endelige udvælgelse af hvilke indsigter, begivenheder og fortællinger, som jeg vælger at trække frem eller afgrænse. I relation til en forståelse af feltbegrebet siger Bourdieu desuden, at det sociale ”felt” er en objektiveret historie med egen institutionel forankring og individuel differentiering og – at ”feltet” ikke blot består af et antal genstande og positioner i det fysiske rum, men også er præget af en særlig rytme, som knytter an til den studerede sociale praksis, hvilket endvidere er en praksis, som knytter an til forskerens engagement i verden, hvilket er mere end blot tilstedeværelse (Bourdieu 1990).

Hvorfor etnografiske feltobservationer

Mit valg af feltobservationer som metode begrundes jeg med, at netop etnografisk feltarbejde er en god metode til at forstå om – og hvordan der opbygges social kapital, fordi netop det sociale kan være svært at spørge ind til, da det sociale og dets konstituering ikke som sådan er erkendt praksis for alle. Desuden er netop feltarbejdet i følge den kendte etnograf Malinowski grundlaget for at forstå enhver facet af det levede liv, menneskers liv og de kulturelle fællesskaber hvorfor, at feltarbejde både kan levere bred kontekstuel viden, såvel som dyb nuanceret viden (Malinowski 1922 s. 8). Hastrup pointerer videre, at feltarbejdet er: ”*uforligneligt når det drejer sig om at skaffe viden om alt det der foregår mellem mennesker – mellem mennesker og samfund*” (Hastrup 2012 s. 55).

I forhold til feltarbejde som metode bør det nævnes, at metodens karakter er vanskelig at beskrive i form af en opskrift, som andre kan følge, fordi metoden ikke er lineær. Feltmetoden har netop form af en proces, hvor kontekst hele tiden er i forandring, og hvor man løbende må omfortolke og sørge for ikke at være for låst i et på forhånd defineret fokus. Der er dog visse grundingsredienser, som skal til, og visse regler der bør følges for at få et videnskabeligt produkt ud af studierne (Hastrup i Tanggaard og Brinkmann 2015 s. 73). I den henseende siger Malinowski fx, at det er vigtigt at gå til feltet med et åbent perspektiv på det, der skal undersøges fordi:

”An Ethnographer who sets out to study only religion, or only technology, or only social organisation cuts out an artificial field for inquiry, and he will be seriously handicapped in his work” (Malinovsky 1922 s. 10 (8-11)).

Malinovsky mener her, at det er vigtigt, at man som etnograf tilgår feltet åben, fremfor på forhånd at have udstukket et skarpt undersøgelsesfelt (Malinowski 1922 s. 8-11). Hastrup er dog ikke enig og peger modsat på at:

”felten er så uhyre komplekst, at man er nødt til på baggrund af sin empiriske interesse at tilskære sig et analytisk objekt, dvs. at identificere et specifikt fokus og dermed en begrundelse for at afgrænse genstandsfeltet på en bestemt måde” (Hastrup i Tanggaard og Brinkmann 2015 s. 57).

I forhold til forskning i feltet er metoden i nærværende projekt inspireret af begges tilgang qua en forståelse, hvor jeg vurderer, at et stramt fokus er velegnet, så længe man er bevidst om, at det fokus eksisterer i en kontekst, som man bliver nødt til at inddrage og forstå betydningen af. Hvorfor jeg heller ikke påbegyndte feltobservationerne ved at skære et undersøgelsesfelt skarpt ud fra begyndelsen. Den benyttede metode var derimod at være åben i begyndelsen for at se, hvad feltet bød på og se, hvad der var på spil på hver enkelt gård på mikroniveau (Hastrup Tanggaard og Brinkmann 2015 s. 57).

På de efterfølgende feltbesøg mødte jeg ligeledes op med en åben tilgang, men valgte dog derfra trinvis at skærpe både blik og noter og fokusere på det relationelle og lokale. Mens

der på det sidste feltbesøg primært blev noteret med udgangspunkt i de udvalgte social-kapital-teoretiske dimensioner.

Derudover blev der desuden hele tiden også noteret kontekstuelle eksempler, kritik og forslag, eller hvad der måtte være relevant for at kunne forstå det sociale og opbygningen af social kapital i et bredere perspektiv på makroniveau.

Indhentning af empiriske data – sådan gjorde jeg

Feltarbejdet begyndte med et besøg på de tre udvalgte gårde, hvor der i efteråret 2019 blev foretaget et introduktionsinterview med ejeren eller lederen af gårdene. Dernæst fulgte i 2020 feltobservationer, efterfulgt af semistrukturerede interviews samt analyse af indhentede indsigter og de tre gårdes facebooksider.

Oversigt over indhentet empiri

	Yduns Have	Fru Møllers Mølleri	Nørregården
Introinterviews	September 2019	August 2019	August 2019
Feltobservation 1	Januar 2020 3 dage	November 2019 3 dage	Januar 2020 3 dage
Feltobservation 2	Juni 2020 3 dage	Juni 2020 3 dage	Maj 2020 3 dage
Feltobservation 3	Juli 2020 4 dage	August 2020 3 dage	Juni 2020 2 dage og Skt. Hans fest
Øvrige begivenheder		Julemarked 2019	Høstmarked 2019
Semi-strukturerede Interviews			
Ejere, ledere, forpagtere	Bjarke & Hester	Bodil & Kim	Elke
Ansatte	Freja	(Mette & Jan)	Morten & Inge
Lokal	Samsing og CSA-medlem	Kvinde fra Bjergager	Landsbybeboer

Lokal	Lokal turistchef	Kerne kunder	Naboer
Lokal	CSA-medlem	Nabolandsmand	Mor til børn i børnehaven
Lokal	Nabolandsmand	Kunde	Nabo
Lokal	Nabo og ven af gården	Lokal turistchef	Tidligere forældre til børn i børnehaven. Nu formand for Bernardshus
Lokal			Ven af Nørregården

Feltobservationer

Feltarbejdet var planlagt, så hver gård skulle aflægges minimum tre besøg på mellem tre-fire dage, og det i henholdsvis vinter, forår og sommersæson. Formålet med feltobservationerne var at få blik for praksis på de tre gårde, på tre forskellige årstider. Første besøg på alle tre gårde i vinterhalvåret gik planmæssigt, men så kom Covid-19 til Danmark 12. marts 2020 og gjorde det umuligt at besøge gårdene i foråret, hvorfor det i stedet endte med to sommerbesøg pr. gård. Det sidste feltbesøg fandt sted i august 2020.

Feltobservationerne foregik ved, at jeg deltog i arbejdet på gården og kun noterede i få pauser i løbet af dagen, samt om aftenen. Undervejs og ved de lejligheder det gav mening, kunne der også foretages samtaler, hvilke havde karakter af ustrukturerede interviews. Disse mange samtaler bød på meget information og gode indsigter som vidnede om praksis, sammenhænge, udfordringer og muligheder, og derfor kom disse til at bidrage substantielt til den samlede indhentede felt-empiri.

I forhold til feltarbejdet bør det nævnes, at grundet valget af tre cases frem for én case ikke var meget tid på hver gård. Men med tre cases fik jeg til gengæld et bredere indblik i feltet fremfor et dybere, hvilket der både kan være fordele som ulemper ved. Fordelen er, at man får en bredere og mere nuanceret forståelse af, hvordan den sociale kapital opbygges, virker – nedbrydes eller mangler. Ulempen er, at der går noget dybde og nogle detaljer fra hver enkelt gård tabt, da kendskabet ikke blev større eller dybere. Hvorfor man godt kan sætte spørgsmålstejn ved, om otte-ti dages feltobservationer pr. gård reelt er nok for at forstå et sted og dets praksis. Optimalt set ville jeg gerne have været mere ude på hver enkelt gård, da det havde givet mig et dybere og mere nuanceret kendskab til forskningsobjektet. Men omvendt vurderer jeg også, at jeg har været på gårdene tilstrækkeligt, samt udført så mange og lange interviews, at jeg har fået klarhed nok over gårdens sociale praksis til, at jeg kan foretage solide analyser og fint uddrage de konkluderende indsigter. Projektet ville klart have været styrket med fx 20 dages feltobservationer pr. gård og måske yderligere 2-4 interviews med lokale samt ikke mindst

deltagelse i flere af gårdenes sociale arrangementer. Dette ville have gjort konklusionerne sikrere og givet en dybere viden, men dog næppe ret divergerende konklusioner.

At udføre feltobservationer er dog ikke noget, man *"bare"* gør, men en foranstaltning man skal have gennemtænkt og forberedt sig til på forhånd for at få en god adgang til feltet og mest muligt ud af observationerne (Barts 2015 s. 40).

Multi-sited feltarbejde

Som etnografisk forskningsstrategi er der valgt multi-sided feltarbejde, hvilket i modsætning til en mere klassisk forståelse af feltarbejde bryder med forestillingen om feltet som geografisk og kulturelt afgrænset (Barts 2015 s.43-43). Kernen i multi-sided feltarbejde er forbindelser og bevægelser. For i det senmoderne samfund (Giddens 1996) er det sociale og kulturelles betydning ikke afgrænset til geografiske lokaliteter. Verden stopper, om man så må sige, ikke ved byskiltet eller som i dette tilfælde uden for de undersøgte gårdes matrikler. I det senmoderne samfund har der nemlig i nogen grad fundet en udlejring af de sociale systemer sted, hvilket betyder, at hver enkelt gårds netværk, normer, påvirkninger og vilkår ikke kun er lokale, men også noget der eksisterer på tværs af tid og rum (Giddens 1996). Selvfølgelig har hver enkelt gård deres egen lokalitet, materialitet, praksis, normer og visioner, og størstedelen af mine observationer foregår da også på den enkelte gårds lokalitet. Men ikke desto mindre giver det i forhold til nærværende forskningsobjekt kun mening at forestå gårdens sociale praksis i relation til både landbrugets og landdistrikternes felt. Nøjagtig som man også bør forstå gårdene i relation til den generelle udvikling i verden, fordi man i det senmoderne samfund ikke alene kan forstå gårdenes praksis ved kun at begribe dem lokalt. For som tidligere beskrevet er denne afhandlings landbrugsfelt dynamisk og under konstant forhandling og konstruktion qua bl.a. påvirkninger udefra. *"Foranderlighed er således en integreret del af det sociale felt"* (Hastrup Tanggaard og Brinkmann 2015 s. 76).

Fordi det konkrete forskningsobjekt er opbygningen af social kapital mellem gården og dens omverden, er det også nødvendigt at se og forstå gårdens praksis med et omverdensperspektiv, hvorfor det også var nødvendigt at bevæge sig væk fra gården, og tale med nogle som ikke kommer fra gården, men kommer udefra. Altså kom forskningen ikke kun til at foregå på tre forskellige gårde, men også på steder, hvor nogle af gårdens venner, kernekunder og ambassadører kom. Samtidig har jeg også fulgt de tre gårdes facebook-sider og de opslag, kommentarer og likes som findes der, og netop den aktivitet er ikke bundet af den konkrete lokalitet.

Som en afrunding af feltarbejdet blev der foretaget i alt 16 interviews med venner af gårdene, kernekunder eller ambassadører, hvor mange var lokale, dog nogle mere lokale end andre. Mens der blev foretaget seks interviews med ejere, ledere, forpagtere og ansatte på de tre gårde.

I relation til den multi-sitede tilgang skal det nævnes, at der er valgt forskellige metodiske strategier for de etnografiske studier. Der blev foretaget deltagerobservationer, som har en styrke i at producere viden om erfaringer, tavsheder og kropslige praksisser. Der blev benyttet forskellige interviewformer, fordi interviews er gode til at give indblik i individuelle oplevelser og forklaringer på sociale begivenheder. Interviews er desuden en god metode til at komme omkring tabuer og temaer, der ellers kan være svære at italesætte og have blik for (Tanggaard og Brinkmann 2015 s. 31).

Interviews – hvorfor og hvordan?

Ustrukturerede interviews

Som nævnt bestod en del af empiri-indsamlingen af interviews. Under feltobservationerne blev der løbende foretaget samtaler, snakke og hvad man også kan kalde ustrukturerede interviews, hvilket nok drejer sig om 10-20 samtaler pr. gård afhængig af, hvilken gård det handler om. Små samtaler og korte interviews som alle blev skrevet ind i feltnoterne. Interviews og samtaler som skete dels med gårdens ejere, medarbejdere, brugere og kunder eller dem, som kom forbi. En del af disse interviews varede to minutter andre fyrre minutter. Nogle fandt sted, mens der blev rensset løg, luget seleri eller fejlet lade, hvilket fungerede godt, da samtalen så blev umiddelbar og mere jævnbyrdig, end hvis der havde været opsat en mere formel interview-situation. Desuden blev en del af disse samtaler under arbejdet stærke og rige på gode indsigter, fordi samtalen ikke kun foregik mellem én person og mig som forsker, men ofte med flere personer, hvilket klart havde den fordel, at der blev bragt flere nuancer, forbehold og dilemmaer på banen, end når man kun talte med én person.

En anden del af de ustrukturerede interviews fandt sted ved, at vi fx havde sat os ned og holdt pause for på den vis at få tid til en lidt længere samtale. En del af de ustrukturerede interviews, blev også lidt strukturerede ved, at jeg fx valgte at stille en række gårdbutikskunder de samme spørgsmål, når de kom i gårdbutikken eller til grøntsags-udlevering. Fx blev de spurgt; hvorfor de kom og handlede der, og hvad de synes stedet kunne? At stille flere ”tilfældige” kunder de samme spørgsmål, handlede ikke om at ville opnå større sikkerhed eller validitet i svarerne, men derimod om at sikre, viden og flere perspektiver. Hvorfor kom folk på gårdene? Hvorfor støttede de dem? (Kvale og Brinkmann 2009). De mange ustrukturerede samtaler og interviews gav en god, dyb og nuanceret forståelse for gårdene. Både indsigterne fra de ustrukturerede interviews såvel som feltobservationerne dannede senere baggrund for udarbejdelse af den endelige interview-guide for de efterfølgende semistrukturerede interviews. Ligesom de ustrukturerede interviews i høj grad også bidrog til den samlede forståelse og mængden af data og indsigter. Fordelene ved de ustrukturerede interviews var, at den form for interview nærmer sig hverdagssamtalen, hvorfor de ustrukturerede interviews ofte

kommer til at berige feltobservationerne med indsigter og pointer, man ikke selv har blik for, eller med indhold som ikke i første omgang virkede relevant.

Semi-strukturerede interviews

Efter endte feltobservationer samt en sammenfatning af de primære indsigter, observationer og ustrukturerede interviews, blev der udformet to interviewguides, som skulle bruges til de efterfølgende semistrukturerede interviews. Den første interviewguide var målrettet gårdens ejere, forpagtere, ledere eller øvrige ansatte. Mens den anden interviewguide var målrettet de lokale, kernekunder eller øvrige venner af gården. Sidstnævnte respondentgruppe blev valgt i samråd med gårdens ansvarshavende.

Hvem blev interviewet

På Yduns Have blev der foretaget semistrukturerede interviews med forpagterne, Hester og Bjarke, én af deres ansatte, samt foretaget fem interviews med lokale, det gjaldt fx en landmandskollega, en fra den lokale turistorganisation samt nogle af gårdens kernekunder og supportere. På Fru Mølles Mølleri blev der foretaget semistrukturerede interviews med Bodil og Kim, som ejer stedet samt deres datter og svigersøn, der begge arbejder på gården, og som skal overtage stedet. Også på Fru Møllers Mølleri fandt der semistrukturerede interviews sted med én af deres landmandskollegaer, som de har et godt samarbejde med, én medarbejder fra regionens turistkontor samt med tre af deres lokale kernekunder. På Nørregården blev der også foretaget semistrukturerede interviews. Først med gårdens leder, dernæst med den tidligere ejer og en mangeårig medarbejder, som han arbejder tæt sammen med og nu danner par med. På Nørregården blev der desuden foretaget fem semistrukturerede interviews med lokale eller andre der ofte kommer på gården.

Formålet med såvel de ustrukturerede som de semistrukturerede interviews var, at få en overordnet forståelse for, hvilken forskel de tre gårde gør for deres lokalområde, og hvordan de bidrager eller ikke bidrager til de lokale netværker og fællesskaber. Hvorfor kommer folk, og hvad det betyder for dem at komme der samt for lokalområdet i det hele taget?

Det overordnede metodologiske mål med at foretage såvel de ustrukturerede som de strukturerede interviews var at nå frem til en form for helhedsbillede af, hvilken betydning multifunktionelle gårde kan have for deres lokalområde, samt mere specifikt i hvilken grad og hvordan der opbygges (eller ikke opbygges) social kapital mellem dem og deres lokalområde.

Anonymitet

I forhold til god forskningsetik skal det nævnes, at de ansvarlige på alle tre gårde har valgt, at de ikke vil være anonyme, og at gården og deres navne gerne må indgå i projektet. På de tre gårde har de ansvarlige ligeledes haft mulighed for at læse alle deres egne citater

igennem, så der er en sikkerhed for, at analysen er sket med respekt for gårdenes praksis og dem, som driver dem.

Alle andre personer, på nær nogle få undtagelser (som alle har accepteret), er sløret i det omfang, det er muligt, hvorfor de har fået et andet navn, eller deres identitet er neddroglet. Ligesom det er overvejet, hvor personlige udlægninger, der bør indgå. Da alle tre gårde jo blot er mindre enheder i mindre lokalsamfund, er det ikke muligt med fuld anonymitet, fordi de fleste kender hinanden etc. Hertil skal det siges, at alle som har deltaget i de semistrukturerede interviews har accepteret, at der kun er tale om en sløring. I forhold til de tilfælde, hvor ansatte eller andre personer indgår i analysen qua feltobservationerne, har de fået et nyt navn, eller deres identitet er blevet sløret.

Tolkningsprocessen fra hvordan til hvorfor?

Dokumentanalyse

For at kunne besvare projektets problemformulering foretages der en tolkning og analyse på baggrund af indhentede empiriske data, som er nedfældet i skriftlige dokumenter. Selve analysen foretages over de tidligere nævnte social-kapital-dimensioner, som funderer den sociale kapital. I forhold til analysens forståelser og forklaringer skal det præciseres, at projektets fortolkningsramme som tidligere nævnt er filosofisk hermeneutisk, hvilket betyder, at de sociale fænomener og aktører som indgår i analyserne som del og helhed, altid er bærere af betydnings- og meningssammenhænge.

I forhold til dokumentanalysen består det primære datamateriale af feltnoter fra gårdbesøgene, samt af udskrevne interviews ligesom, at der ved få lejligheder også trækkes på de tre gårdes facebooksider. I den sammenhæng bør det nævnes, at jeg som forsker har været med til at tilvejebringe såvel feltnoter som interviews, hvorfor jeg som forsker har haft en fremtrædende rolle i disse datas tilblivelse, hvilket jeg er bevidst om.

Dokumenterne baseret på interviews og feltobservationer bør derfor anses som sociale produkter, som fortæller noget om specifikke prioriteter, værdier og positioner. De indhentede data repræsenterer derfor stemmer, som alle taler et sted fra, et sted som ikke kan forstås som værende neutralt eller objektivt, hvorfor de bør anses som subjektive beskrivelser af den sociale praksis på og mellem de tre gårde (Mik-Meyer og Järvinen 2005 s. 21). Her er derfor tale om kontekstspecifikke beskrivelser af virkeligheden, fordi dokumenterne er skabt mellem forskellige aktører, i forskellige kontekster.

I forhold til den konkrete dokumentanalyse er den foregået med udgangspunkt i en kronologisk systematik, hvor alle data er opdelt pr. gård, og hvor data for hver gård er tilgået i en fortløbende rækkefølge ud fra følgende forkortelser Feltobservation 1, 2 og 3

forkortes til fx: Yh.Fo.1, altså Yduns Have feltobservation nummer 1. Mens det for de strukturerede interviews er: Nø.In.7. Nørregården interview nummer 7, og så fremdeles.

Selve analysen og tolkningen tager udgangspunkt i interviews med de lokale og siden med gårdens ejere og ansatte. Her bør det dog indskydes, at en systematisk tolkning på baggrund af feltobservationer og interviews altid vil bære præg af, at forskeren opnår viden undervejs og derfor også tolker undervejs, hvorfor tolkningen allerede starter i feltet og derfor også er med til at forme de indsigter, som siden bliver til data i dokumenter. Men netop den tidsmæssige dimension er dog væsentlig, fordi feltarbejde og interviews er foretaget over en periode på 17 måneder, fra det første introinterview i august 2019 til de sidste interviews primo 2021, og forhold har ændret sig undervejs og analysen derfor bør tilgås kronologisk.

Erfaringer fra feltarbejdet

Som forsker i felten blev jeg på alle tre gårde mødt af folk, som brændte for deres landbrug og forehavende, og som alle hurtigt takkede ja til at være med. På alle gårde ville de gerne vise deres gård frem og fortælle, hvorfor de gør, som de gør. Det var tydeligt under feltarbejdet, at des mere tid der blev tilbragt på gården, des tættere kom man på dem, som drev gården, og jo dybere samtaler opstod. Under feltarbejdet blev det desuden tydeligt, at forskerens tilstedeværelse, forskningsspørgsmål og de mange samtaler undervejs også fik dem til at tænke og forholde sig reflektivt til sig selv og deres forhold til lokalsamfundet. Dette gjaldt i særlig grad for Nørregaarden, som flere gange nævnte, at netop relationen til det lokale faktisk ikke var noget, de havde givet mange tanker – eller tænkt så meget over tidligere. Men, at det ved nærmere eftertanke klart var noget, de nok gerne ville gøre mere ved fremover, fordi de havde gode erfaringer fra tidligere og ikke mindst, fordi gården qua det nye ejerskab af fonden skulle finde en ny strategi og dermed også måder at opbygge relationer til omverden på.

Adgang til feltet

Som forsker i felten var det altså ambitionen at møde en hverdagspraksis, som er så tæt på den ”normale” som muligt. Dette lader sig dog ikke bare gøre. Som forsker vil man nemlig alt andet lige komme og forstyrre den vanlige praksis med sin tilstedeværelse. Så selv om jeg som udgangspunkt blev budt hjertelig velkommen, fulgte der også forbehold, undren og en vis usikkerhed med i forhold til mig som forsker i felten. For hvad var egentlig min hensigt med forskningen? Og i hvilken grad kunne de have tillid til mig, og det jeg havde sagt var meningen? Så trods en god modtagelse blandt ildsjæle, der brænder for deres landbrug, hører det også med til historien, at det ikke er ”bare lige” at blive accepteret i felten og få en så ”direkte” og ”ren” adgang til gårdens praksis, som man kunne ønske (Barts 2015 s. 40).

Som tidligere nævnt har mit valg af cases skabt en del spørgsmål og undren gennem projektet. Denne undren gik også igen på de tre gårde og i feltarbejdet, hvor jeg blev mødt af en vis skepsis over valg af cases. På den økologiske og den biodynamiske gård havde de svært ved at forstå, at der også var en konventionel gård med, for hvad havde de til fælles med sådan en gård? På den konventionelle gård gik de mindre op i gårdenes driftsformer, men undrede sig dog også over, hvad de kunne have til fælles med de andre gårde, ikke mindst fordi de andre var så små. Det var altså, særligt i starten af feltobservationerne, tydeligt, at case-valget forvirrede og skabte usikkerhed om mine hensigter, selvom jeg forsøgte ikke at fortælle om de øvrige cases og fortalte, at formålet på ingen måde var at sammenligne, men derimod at få nuanceret viden fra vidt forskellige cases. Jeg måtte derfor flere gange understrege, at min hensigt ikke var at undersøge driftsformer eller sammenligne men derimod, at undersøge opbygning af social kapital, hvorfor driftsform og størrelse sådan set var underordnet. Men alligevel oplevede jeg en vis skepsis i forhold til, at jeg havde cases fra begge ”sider” i landbrugets ”kampfelt”.

Kritikken og skepsissen fortog sig dog, efterhånden som jeg fik forklaret mig nærmere, og de lærte forskeren at kende. Det gjaldt dog ikke alle, enkle forblev skeptiske. Omvendt mødte jeg også nogle som var begejstrede for mit valg af cases, og sagtens kunne følge præmisserne for valget og synes, det var stærkt (Yh.In.5&8).

Et andet forhold som tydeligt gjorde sig gældende under mine feltobservationer var, at jeg kom med stor erfaring og viden fra landbrugets felt. Erfaring qua min barndom og nuværende bosætning på landet. En stor viden om erhvervet og fødevarsystemet qua mit tidligere professionelle virke. Denne viden hjalp mig til relativ let og uproblematisk at træde ind i feltet og kunne yde en arbejdsindsats samt i forhold til min forståelse af, hvad der foregik på de enkelte gårde samt i landbrugets felt generelt. Jeg kunne altså her gøre brug af det, som Baarts kalder ”*indfødt visdom*” (Baarts 2015 s. 45), som gerne skal fremme adgangen til feltet. Jeg følte mig derfor godt klædt på til at tage del i arbejdet på gården. Men i praksis blev jeg dog løbende klar over, at min ”*indfødte visdom*”, erfaring, viden og velforberedte spørgsmål også nogle gange kom til at stå i vejen for at kunne komme tæt på feltet, også selvom jeg hele tiden forsøgte at spørge åbent og neutralt og nedtone min forhåndsviden (Baarts 2015 s. 45). For det blev ret tydeligt, at viden og erfaring også kan virke skræmmende og sende signaler. Jeg har fx i min barndom på landet lært, at det gjaldt om at være målrettet i arbejdet. Men en sådan effektiv praksis sender signaler. Nøjagtig som de spørgsmål man stiller, også sender signaler. Hvorfor jeg som forsker skulle have været bedre til at lægge mine egne erfaringer til side for at passe ind og følge stedets rytme og praksis endnu mere. Min lidt for ”sikre” eller ”indfødte” tilstedeværelse i feltet gav nemlig også negative udslag, fordi jeg derved afslørede værdier (Baarts 2015 s. 45).

Jeg oplevede fx på en af gårdene, at gårdens unge frivillige var ret skeptiske i forhold til min tilstedeværelse og min hensigt med projektet, hvorfor de ikke var så begejstrede for

at blive observeret. Dette forhold skyldes nok, at jeg for dem at se, ikke var samme sted som de selv var, grundet projektets forskellige cases, min alder og erfaring, at jeg forsøgte at holde mig neutral i bedømmelsen af forskellige driftsformer og ikke dømte nogle ude. Læringen herfra var klart, at man som observant skal forholde sig meget neutral og måske også lade som om, at man reelt ved mindre end man gør. Måske i endnu højere grad end jeg allerede gjorde, forsøge at passe ind. Det er i den sammenhæng værd at trække Hastrups pointe frem om, at ikke alle pladser er mulige for hverken forsker eller informanter (Hastrup 2010), hvorfor det gælder om at tage den plads der er, eller som man med god forskningspraksis kan skabe for sig selv i felten.

For mens min viden, erfaring og tilgang på én gård synes problematisk, var den på én anden klart en fordel, for der fik jeg tydeligvis kredit og goodwill jo mere effektivt jeg arbejdede, og jo mere vidende jeg spurgte ind. Fx bad jeg på den konventionelle gård om at se deres industristalde. Et ønske de først var skeptiske over, fordi de var vant til at få skarp kritik af denne. Men da det gik op for dem, at jeg vitterligt mente, at jeg godt ville med derover, og at jeg uden aversioner accepterede at hjælpe med at vaccinere, var det som om, at jeg derefter kunne komme tættere på og få endnu mere viden. Jeg havde altså med min "*indfødte visdom*" overvundet forhindringer og prøvelser som gjorde, at jeg i højere grad blev én af dem (Baarts 2015. s. 45).

Ved samme lejlighed oplevede jeg, at jeg ved ikke at møde deres industrielle praksis med fordomme, men med åbenhed også fik dem selv til at være åbne om deres egne forbehold og kritik af netop den industrielle praksis, som de i første omgang blot ønskede at forsvare, men som de også sagtens selv, i senere samtaler, kunne se nogle problematikker ved.

Erfaring fra feltarbejdet går altså på, at man helst skal agere så neutralt som muligt, holde igen med viden og erfaring. Hvis man vil bruge sin forhåndsviden, skal man gøre det strategisk, så det fremmer ens adgang til feltet. Altså være meget bevidst om sin fremtræden og de signaler man sender, (så meget det nu er muligt) for at være i stand til at komme tættere på feltet og blive accepteret. Det er dog vigtigt, at man hele tiden er tro mod god forskningspraksis, hvorfor det altid vil være en balancegang, hvor langt man skal gå med feltet, og hvor meget man skal holde fast i sin egen forskerposition og sit eget fokus i sin ageren i feltet.

Den formelle, fortløbende og forhandlede etik

Som relativ uerfaren forsker begik jeg nogle småfejl undervejs. For det første ville jeg gerne have gårdene til at sige ja til at medvirke, hvorfor jeg nok var lidt for overfladisk i forhold til, hvad deltagelsen indebar, og hvad jeg gerne ville have adgang til. Min opfattelse til at begynde med var, at gårdene var OK med det. Men da jeg var på gårdene, kunne jeg se, at der var anledninger, der ville have styrket forskningen, hvis jeg havde fået lov at komme tættere på. Det gjaldt særligt i forhold til sociale arrangementer, de fx holdt

for medlemmer, forældre, ansatte, kunder eller lokale. Her skulle jeg have formuleret forskningsbehovet klarere, men den situation blev også kun vanskeligere qua Covid-19, hvor mange arrangementer var aflyst eller kun blev afholdt i lukket form.

God forskningsetik er altså langt mere end bare formelle spørgsmål og tilladelser. For selvom man kan aftale en del formelt, kommer der ofte mere til. Dagene går ikke altid, som man havde håbet, eller nye muligheder åbner sig, hvorfor man hele tiden bør have det etiske perspektiv med i sine overvejelser. Det er vigtigt, at den forskning man udøver, ikke kommer til at gøre skade på de implicerede deltagere "*Do no harm*" (Baarts 2015 s. 44). Man bør derfor altid være ærlig om sit projekt og sin position.

I forhold til den etiske dimension ved forskningen skal det afslutningsvis siges, at selvom man gør sig umage og følger alle regler, kan man aldrig helt vide sig sikker på, hvordan de involverede ser på sagen. Derfor bør man altid sikre sig samtykke, være åben og ærlig og have de "observeredes" position og sårbarhed med i overvejelserne. En anden væsentlig pointe er, at etikken aldrig kan isoleres til et særskilt domæne fordi, etikken synes indlejret i alle faser og niveauer i forskningsprocessen. Etiske overvejelser og udfordringer er derfor en latent del af feltobservationer og forskning i menneskelig adfærd i det hele taget (Baarts 2015, Hastrup i Tangaard og Brinkmann 2015).

Fra felt til forskning – Analysedesign

Med udgangspunkt i ovenstående teoretiske tilgang, metodologiske overvejelser, ontologiske og epistemologiske udgangspunkter, forbehold, erfaringer fra feltet, interviews samt efterrationaliseringer følger her en kort opsummering af den endelige analysestrategi:

I forhold til den endelige besvarelse af problemformuleringen, samt en analytisk opfølgning på den i problemfeltet skitserede problemstilling i landbrugets og landdistrikternes felt, vil forskningsspørgsmålet som nævnt blive besvaret med udgangspunkt i social kapital teori, og det med særligt fokus på Bourdieu og Colemans social kapital teoretiske tilgang. Der er for hver multifunktionel gård foretaget en selvstændig social kapitalteoretisk analyse, mens der til sidst i kapitel 10 foretages en afsluttende analyse og konklusion på tværs af de tre gårde. I den afsluttende analyse vil der desuden indgå teorier om multifunktionelt landbrug og agro-økologi for at få defineret en teoretisk placering af problemstillingen i landbrugets felt samt for præcist at definere, hvilken form for landbrug der er tale om.

Det skal her indskydes, at projektets primære analyse ikke handler om at vurdere multifunktionaliteten på de tre gårde, men at multifunktionaliteten er rammen for en analyse af det rum den sociale kapital på landet kan eksistere, eller ikke eksistere i. Selve den multifunktionelle praksis som ramme, vil dog blive analytisk behandlet, når det giver mening i forhold til den primære social kapital-teoretiske analyse i kapitel 10.

Selve social kapital-analysen er konstrueret, så der først følger en selvstændig analyse af hver enkelt gårds sociale praksis. En social praksis som i analysen er repræsenteret qua data indhentet via feltobservationer, interviews og facebookopslag. Analyseprocessen bliver derfor et ræsonnement over empirien, som gradvist skaber en ny og sammenhængende forståelse for hvordan – og om den sociale praksis fører til social kapital, på hver enkelt gård. En proces som på ingen måde kan beskrives som lineær eller ordnet ud fra nogle objektive kriterier, men formes som empirien optræder i feltarbejdet. Hver case-analyse præsenteres i et selvstændigt kapitel for hver enkelt gård.

De først tre analyser er derfor opbygget som netværksanalyser for hver enkelt gård, da netværk er centralt for den sociale praksis. For uden ”de andre” var der ingen social kapital. Hver enkel af disse netværksanalyser er desuden opdelt i 3-5 netværksskategorier, som konkretiserer og indsnævrer gårdenes netværk og sociale praksis. Kategoriseringen af, hvem som udgør gårdenes primære netværk, er sket med udgangspunkt i den levede sociale praksis, som den foregik under feltobservationerne, hvor hver enkelt netværksskategori trådte tydeligt frem. Der kunne også være opstillet andre, dog ikke fundamentalt andre kategoriseringer, fordi den sociale praksis netop tager udgangspunkt i de daglige funktioner og derfor foregår mellem gården, de ansatte, kunder, beboere m.v. Man kunne også have valgt en anden rækkefølge, men det ville næppe have haft afgørende indflydelse på analysen og de endelige konklusioner.

Med udgangspunkt i social kapitalteori, er analysen derfor som tidligere nævnt primært konstrueret omkring de nævnte social kapital-teoretiske dimensioner, alt mens der også lejlighedsvis vil blive trukket på Bourdieus og Colemans øvrige sociologiske teori, særligt Bourdieus Praksis-teori, og begreberne *habitus*, *felt* og *doxa*, når det skærper eller uddyber analysen (Bourdieu 1977 & 1988; Coleman 1988 & 1990). Ligesom Bourdieus bredere kapitalteori også vil blive inddraget i forhold til en forståelse af, hvordan den sociale kapital fungerer i relation til de øvrige kapitalformer. Mens der også enkelte gange vil blive trukket andre social kapital teoretiske pointer ind fra andre tidligere nævnte social kapitalteoretikere.

Udover de tre selvstændige analyser for hver enkelt gård følger så det afsluttende, opsamlende og konkluderende analysekapitel 10. Analysen i dette kapitel vil med udgangspunkt i de tre selvstændige analyser trække de væsentligste social kapital-teoretiske pointer ud af de tidligere analyser og det samlede datamateriale, som desuden vil blive analyseret og diskuteret op imod væsentlige pointer fra nyere social kapital-forskning i feltet, som bliver præsenteret i litteraturstudiet i kapitel 4.

Analyseprioritering

De pointer som analyseres, er udvalgt på baggrund af en vurdering og prioritering af, hvilke oplevelser, beskrivelser eller fortællinger som er bedst egnet til at få den enkelte gårds særkende og sociale praksis – altså opbygning af social kapital frem i lyset. Ligesom

der også er lagt vægt på, at analyserne skal komme omkring alle dimensioner af den sociale kapital. En prioritering som i selve analysen nærmest gav sig selv, da de udvalgte social kapital-teoretiske dimensioner i høj grad synes at være forbundne og forudsætter hinanden. Desuden har det været et mål at komme omkring såvel de positive, som de negative sider af social kapital. Her dog med stærkest fokus på det opbyggelige, altså den praksis som fordrer social kapital.

Det har derfor, med udgangspunkt i hver enkelt netværkskategori samt den etnografiske metode, været meningen at lade empirien og den oplevede sociale praksis forme analysen. De social kapital-teoretiske dimensioner og analysenedslag vil derfor ikke indgå i nogen prioriteret rækkefølge, men blive præsenteret på empiriens præmisser, som de fremtrådte under feltarbejde og i interviews.

At denne social kapital-analyse tager udgangspunkt i netværk, kan underbygges med, at det er en væsentlig pointe for Coleman, at den sociale kapital hverken findes hos aktørerne eller i samfundets produktionsmidler, men i strukturen af relationer mellem aktører: *”unlike other forms of capital, social capital inheres in the structure of relations between actors and among actors”* (Coleman 1988 s. 98).

Kapitel 3.

Tre multifunktionelle gårde

I dette kapitel følger en introduktion til de tre gårde. Formålet med kapitlet er at give et grundigt billede af de tre gårde og deres lokalsamfund. Introduktionen foregår pr. gård, og hver gård præsenteres med udgangspunkt i følgende seks underafsnit. I første afsnit følger en beskrivelse af gården, som beskriver gårdens fysiske fremtoning, dens produktionsform og multifunktionelle aktiviteter, etc. For Yduns Have er der også en beskrivelse af jordbrugsfonden SamsØkologisk, som ejer Yduns Have. I det første afsnit lægges der stor vægt på objektive fakta. Mens der i beskrivelsens efterfølgende fem afsnit også inddrages citater, holdninger og meninger, som lægger op til senere analyse. I det andet afsnit: Livet på gården, følger en beskrivelse med fokus på gårdens levede sociale praksis: Hvem er gæsterne og brugerne, hvorfor er de på gården og hvorledes udspiller den sociale praksis sig, mellem ejere, ledere, ansatte beboere, medlemmer, kunder etc. Dernæst følger i afsnit tre en præsentation af de folk, som står bag gårdene under overskriften: Folkene bag. Mens afsnit fire sætter fokus på: Gårdenes visioner. I afsnittet om visioner på Nørregården vil der særligt for det kapitel komme et særskilt afsnit med en beskrivelse af Steiners livsfilosofi, pædagogik og biodynamisk landbrug, fordi Nørregårdens virke og visioner er stærkt påvirket af Steiners tanker. Afsnit fem kommer kort omkring gårdens udfordringer og muligheder. Mens afsnit seks ganske kort og primært med udgangspunkt i gårdens geografi beskriver gårdens lokalsamfund.

Introduktion til Yduns Have

Beskrivelse af gården

Midt på Samsø, 5 kilometer nordvest for Besser, stik syd fra Stavns fjord ligger Alstrup. En landsby bestående af en samling på en ti-tolv huse. Et af dem er en lille gul gård med 18 hektar landbrugsland. Stedet hedder Yduns Have og rummer en kendt og velbesøgt økologisk gårdbutik, som sælger æg samt et bredt sortiment af grøntsager fra gården. Gården har også en CSA¹³-ordning. Om sommeren tilbyder de udlejning af hytter til turister (Yh.Fo.1,2&3).

¹³. CSA: Community Supported Agriculture. CSA: CSA er en forkortelse for Community Supported Agriculture – på dansk fællesskabsstøttet landbrug. Det er et koncept, der bygger på et solidarisk samarbejde mellem forbrugere og producenter, og som giver bonden tryghed, fleksibilitet og ikke mindst likviditet. Forbrugernes gevinst ved ordningen er først og fremmest, at de er sikret billigere og helt friske grøntsager. Men for mange af kunderne har det også betydning, at de støtter et lokalt og økologisk landbrug. CSA er også en måde at understøtte en ny og alternativ form for landbrug på. En type landbrug, som ofte kan have svært ved at klare sig i en global konkurrence, siden supermarkederne som regel har billigere alternativer. Fællesskabsstøttet landbrug er et meget udbredt koncept i USA, og i Norge findes der omkring 56 landbrug defineret som CSA-landbrug. I Danmark er der måske fem steder, der tilbyder noget man kan kalde CSA-

Den ældste del af gården er et stuehus og en lade bygget sammen i en vinkelbygning. Gårdens nuværende forpagtere bor i stuehuset, mens laden rummer gårdens hjerte: gårdbutikken på rundt regnet 10 m². Bag gårdbutikken ligger pakkeriet, hvor høsten kommer i hus, og hvor der renses, sorteres og pakkes. Bagerst er der et kølerum til æg (Yh.Fo.1,2&3). Til den nyere del af gården hører to røde pladehaller, to flytbare hønsehuse og tre polytunneller, hvor der dyrkes grøntsager, som kræver varme. Dernæst kommer en lille pavillon, samt et par campingvogne, hvor de frivillige sæsonarbejdere bor fra forår til efterår. ”Omme bagved” ligger også seks små udlejningshytter til turister, som er en vigtig del af gårdens forretning. Den sidste bygning på gården er endnu en pladehal, som rummer fællesarealer for udlejningshytterne, toiletter, bade, fælleskøkken og spiserum. Samme røde pladehal huser desuden sekretariatet for Foreningen Økologisk Samsø samt jordbrugsfonden SamsØkologisk (Yh.Fo.1,2&3).

Yduns Have er i dag en kendt gårdbutik, på Samsø som uden for Samsø. Gårdbutikken har en god og fast kundekreds blandt lokale samsinger, som gerne kører til fra hele øen for at købe økologiske grøntsager. En relativ stor del af gårdens omsætning hentes i weekender og ferier, hvor turisterne fra fastlandet sikrer omsætningen. Gårdbutikken henter godt en tredjedel af dets omsætning i de fem travleste ferieuger, så turisterne er afgørende for gårdbutikken (Yh.In.1&2 Yh.Fo.1,2&3).

Yduns Haves multifunktionelle praksis

Yduns Haves multifunktionelle praksis består i, at de for det første har en dyb multifunktionalitet, fordi de tager sig af hele værdikæde og sælger deres produkter direkte til forbrugerne gennem gårdbutik og CSA. Derudover udlejer de også feriehytter til turister samt afholder fællesspisninger, høstmarked, foredragsaftener og lignende i samarbejde med foreningen Økologisk Samsø. Ligesom de ofte poster Facebook-opslag med informationer om gårdens virke, fødevarepolitiske dagsordner og gode tilbud. Formidling er derfor også en del af gårdens multifunktionelle praksis. På Yduns Have praktiserer de derfor både dyb og bred multifunktionalitet (Van der Ploeg og Roep 2003).

Gårdens historie

Yduns Have har en lang historie som økologisk landbrug på Samsø. Det hele startede med Ingvar, en lokal samsing som omlagde gården til økologisk produktion og gårdbutik i 1987, og dermed lagde kimen til en ”grønnere” landbrugsform, som senere skulle blive et yndet eksempel på Samsøs grønne omstilling. Desværre døde Ingvar af kræft i 2008, og spørgsmålet var, hvad der så skulle ske med gården? Kunne man bevare den lille gård, fastholde gårdbutikken og indtægtsgrundlaget for en familie? Ingvars kone ønskede ikke

landbrug. På nogle CSA-landbrug er det en del af konceptet, at forbrugerne deltager i arbejdet på gården, men sådan er det ikke alle steder (www.ydunshavesamsø.dk (2021)).

at drive gården videre. En gruppe lokale ildsjæle ønskede gården bevaret. Men hvordan trodser man den generelle strukturudvikling og fastholder et landbrug på bare 18 hektar, som ellers står til at blive opkøbt og sammenlagt med en af de omkringliggende større nabogårde? (Yh.Fo.1,2&3).

Jordbrugsfonden – SamsØkologisk

I 2013 lykkedes det gruppen af lokale ”øko-ildsjæle” at skabe foreningen Økologisk Samsø og gennem den få oprettet jordbrugsfonden SamsØkologisk (Danmarks første erhvervsdrivende almennyttige jordbrugsfond), som arbejder for at omlægge eksisterende landbrug til økologi, én gård ad gangen. Jordbrugsfonden SamsØkologisk samler investeringer og opkøber gårdene, der efterfølgende forpagtes ud til landmænd der brænder for økologi. Jordbrugsfonden SamsØkologisk oprettede datterselskabet Samsø Øko-jord A/S, gennem hvilket man kan blive medinvestor af økologiske landbrug på Samsø. Pengene investeres i samsk landbrugsjord og økologi (www.samsoekologisk.dk) (Yh.Fo.1,2&3). En af idemændene bag jordbrugsfonden fortæller:

”Ideen var at opkøbe stedet og så forpagte det ud. Det er efterhånden blevet svært for unge mennesker at låne penge og komme ind i erhvervet, uden at de skal gældsætte sig. Ved at forpagte er det lettere for dem at komme i gang og få det til at hænge sammen på sigt” (Yh.Fo.1).

Fonden satte gang i salget af aktier for 100.000 DKK med henblik på at erhverve sig gården i Alstrup. Men ting tager tid, og selvom det gik OK med salget af aktier og interessen for projektet var overraskende stor, var det først i 2016, at fonden havde samlet penge nok til at købe gården. En tredjedel af investeringerne til fonden kom fra lokale, den øvrige del fra folk i København og Jylland. I 2014 kom den første forpagter til, og han navngav gården Yduns Have, introducerede CSA-konceptet og drev gården frem til 2016 (www.Ydunshave.dk) (Yh.Fo.1).

Livet på gården

Yduns Have er ikke noget stort sted, men det er kendt for, at der altid er åbent, sommer eller vinter, nat eller dag. Og giver man sig til at følge livet på gården, ser man dagen igennem kunder, som kommer kørende fra øst eller vest for at handle eller kigge i gårdbutikken. Unge mennesker der er på vej i marken, turister som kommer hjem til deres hytter, en lille traktor som kører ind eller ud og en masse biler på vejen, som ikke kommer rigtig ind, men som alligevel sagtnet farten, fordi de lige skal se, hvad der sker. (Yh.Fo.1,2&3). I sommersæsonen er der unge mennesker, som arbejder frivilligt på gården, nogle gange er de to-tre stykker, andre gange måske 10. De unge luger mellem rækkerne, renser grøntsager, ordner gårdbutikken og gør, hvad der skal gøres på et landbrug. De nyder landlivet efter fyraften, cykler til Besser for at bade, spise is og de hygger sig, mens de fylder de lyse aftener med deres stemmer og latter, hvilket om

sommeren får Yduns Have til at virke som et sted fyldt med aktiviteter, liv og glæde (Yh.Fo.1,2&3).

På Yduns Have afholdes der hver torsdag mellem kl. 15-18 en ugentlig CSA-udlevering. Selve udleveringen foregår i gårdens garage, hvor en fast kreds af kunder kommer og henter de grøntsager, som Hester og Bjarke har valgt. Medlemmerne fortæller samstemmende, at de nyder at komme og hente deres grøntsager. Mange bliver hængende, også længere tid end nødvendigt. Det er tydeligt, at nogle også kommer for at snakke og møde andre, og flere nævner, at netop den ugentlige CSA-udlevering også er et rum for at mødes og tale med ligesindede (Yh.Fo.1,2&3). Yduns Have har også en profil på Facebook med 3200 følgere og en Instagramprofil med 2300 følgere (August 2022).

CSA-et på Yduns Have

CSA-konceptet er en væsentlig del af forretningen hos Yduns Have og går ud på, at ca. 40-60 lokale samsinger hver uge henter en portion grøntsager, som de har købt og betalt på forhånd. Yduns Have tilbyder CSA-ordningen to gange i løbet af sæsonen. Om vinteren kan man bestille grøntsager i 10 uger, hvor man kan vælge mellem 6 (800 DKK) eller 10 (1200 DKK) grøntsagsenheder om ugen. Samme koncept fungerer om sommeren fra april til oktober, hvor man kan hente grøntsager i 24 uger, 6 enheder (2600 DKK) eller 10 enheder til (4300 DKK) (Yduns Have 2022). Yduns Have henter ca. 10 procent af sin omsætning fra CSA-konceptet. Fordelen for Yduns Have ved CSA-ordningen er, at ordningen giver likviditet og nærhed til deres lokale forbrugere (www.ydunshave.dk) (Facebook: Yduns Have Samsø 2022). På Yduns Have er det ikke en del af CSA-konceptet, at medlemmerne skal deltage i arbejdet på gården. Men der er alligevel nogle få CSA-medlemmer som hjælper, særligt med lugning. Ligesom de har en ordning, hvor nogle hjælper med udbringning af grøntsager til dem, der bor længere væk på Samsø og ikke selv kan hente (Yh.Fo.2).

Medlemmer og kunder

Hvis man spørger CSA-kunderne, hvorfor de har valgt at være med i CSA-ordningen, svarer mange, at de gerne vil have friske og lokale grøntsager til en god pris. Men argumenterne drejer sig også om værdier. Flere nævner, at de gerne vil støtte det lokale, støtte de unge mennesker på Yduns Have og deres projekt. Nogle nævner, at de sætter pris på at se grøntsagerne gro, og at de kender dem, som står bag. En del vægter økologi højt. Mange nævner også klodens tilstand, den faldende biodiversitet og klimaforandringer som væsentlige årsager til, at de synes, det er vigtigt at støtte. Enkelte er optaget af, at hos Yduns Have kan man hente grøntsagerne direkte og undgå al den unødvendige emballage. En CSA-kunde beskriver hendes grunde således:

”Jamen det er biodiversiteten. Jeg synes, at det er fedt, at man kan leve af sådan et mindre landbrug i stedet for at have sådan et eller andet kæmpe landbrug som har, ja jeg ved ikke

hvor meget, måske 100.000 slagtekyllinger. Så synes jeg da det er fedt, at vi kan komme derud og købe nogle æg i en lille bestand, hvor de har gået og haft det godt” (Yh.In.6).

Nogle kunder understreger, at det er hyggeligt, at de altid møder nogen, de kender når de er der:

”man kommer jo lidt i de samme cirkler på Samsø, så derfor møder man de samme, og det er jo lidt den samme type af folk, jeg møder her, og det kan jeg godt lide” (Yh.In.8).

En del CSA-kunder refererer tilbage til fonden og engagementet omkring fonden. De nævner fælles arrangementer, som fonden afholder, og som de gerne vil have flere af. En del af CSA-medlemmerne har været med i mange år, og flere nævner Ingvar og de tidligere forpagtere. Medlemmerne er glade for de nye forpagtere, og flere taler nærmest om taknemlighed over, at Hester og Bjarke passer på gården. Ofte italesættes gårdens historie, som strækker sig flere årtier tilbage, og ofte bruges gårdens historie som årsag til, hvorfor de støtter, samt handler grøntsager og æg netop der. Flere nævner, at de jo kendte og kender dem, der boede der før, så derfor vil de gerne støtte dem (Yh.Fo.1&2).

Fonden SamsØkologisk

Jordbrugsfonden lykkedes med deres mission og opkøbet af Yduns Have i 2016. Det lille økologiske landbrug blev fastholdt til glæde for dets kunder, Samsøs demografi og det lokale liv i Alstrup og på Samsø. Det er stadig jordbrugsfonden SamsØkologisk, som ejer Yduns Have. Fonden købte i 2018 endnu en gård: Søkærgaard ved Kolby Kaas. Fonden var i august 2022 i gang med forhandlinger om opkøbet af den tredje gård på Samsø (Yh.Fo.2&3).

Forpagterne

I sommeren 2018 blev der fundet nye forpagtere til Yduns Have. Bjarke og Hester som dengang netop var færdige med uddannelsen til økologiske landmænd på Kalø Økologisk Landbrugsskole. Hester og Bjarke kom med nye erfaringer fra deres praktikophold på andre økologiske gårde i Norge og Danmark, og de to unge landmænd var klar til at prøve kræfter med livet som landmænd. Men da det er svært og dyrt at starte en landbrugsproduktion op, var det attraktivt at blive forpagtere, fremfor selv at skulle erhverve en gård og stifte gæld (Yh.In.1&2). Bjarke der selv kommer fra landet, fra den lille ø Hjarnø, var derfor bekendt med såvel ø-liv som landbrugspraksis. Hester, som er halvt dansk og halvt engelsk, boede først i England, inden hun kom til Grenå. Hester har en bachelor i statskundskab fra Århus Universitet, men droppede livet som studerende, fordi hun manglende handling på den grønne dagsorden. *”En dagsorden ”alle” taler om, men få reelt gør noget ved”* (Yh.Fo.1). Derfor startede hun i 2014 på landbrugsuddannelsen på Kalø Økologisk Landbrugsskole. Håbet var en uddannelse, som på sigt kunne give mulighed for at bidrage reelt til den grønne omstilling: Klimaet, biodiversiteten og miljøet, hvilket hun ofte vender tilbage til (Yh.Fo.1&2, Yh.In.1&2).

Hester og Bjarke er glade for at være på Yduns Have. De synes begge, de har fået meget forærende, fordi gårdbutikken og brandet Yduns Have allerede var etableret, og fordi hele gruppen bag fonden er et stort aktiv for gården. Bjarke fortæller, at de mange trofaste støtter bag fonden og gården *"helt klart har gjort det lettere at falde til på øen både professionelt og privat, fordi vi overtog noget goodwill og nogle værdier"* (Yh.In.2).

Heste og Bjarke fik i foråret 2020 sønnen Eddie, og selvom det var en stor glæde at få et barn, betød familieførelsen ikke ligefrem, at landmandslivet blev lettere. Desuden var verden samme år ramt af Covid-19 samtidig med, at deres landbrugselev fik en skade i hånden og blev sygemeldt i 4 måneder. Hvorfor Hester synes det var et svært år og derfor sagde: *"Vi skal bare igennem i år, det gør slet ikke noget, om vi vækster eller ej, vi skal bare igennem. Der er kun lige netop overskud til det. Overskud til det mest nødvendige"* (Yh.Fo.2).

Et landbrug er krævende, særligt fra forår til efterår, hvor jorden skal dyrkes, og der hele tiden er opgaver at gøre for at følge med sæsonens cyklus. *"Der er hele tiden noget, der kræver én"* fortæller Hester (Yh.Fo.1). Så selvom landmandslivet kan virke tillokkende med dets alsidighed og arbejde under åben himmel, er der også en anden side, som er lig med hårdt fysisk og beskidt arbejde, som ikke altid kan planlægges. *"Vejret bestemmer det meste"*, siger Hester (Yh.Fo.1), og hun svinger noget i hendes beskrivelse af livet som landmand:

"Der er gode dage og dårlige dage. Jeg kan rigtig godt lide det, når vi har haft en god dag i gårdbutikken eller, når jeg har været væk og kommer tilbage, så elsker jeg det" (Yh.In.2).

Hester nævner ofte arbejdsbyrden og alt det, et landbrug kræver. Det er svært for dem at holde fri og holde fri sammen i løbet af sommeren. Arbejdsbyrden nævner de mange unge frivillige også, selvom de nyder deres ophold på stedet og kan lide landbrugsarbejdet (Yh.Fo.2&3).

Men Hester og Bjarke ved godt, at de stadig er nye i landbruget og stadig har meget at lære, men de tror og håber på, at det med tiden nok skal blive lettere.

Medarbejdere på Yduns Have

Yduns Have danner i dag rammen om de to forpagteres arbejdsliv. På Yduns Have har de som regel også en lønnet landbrugselev fra Kalø landbrugsskole ansat i perioden fra omkring marts til november. Derudover er det en stor del af gårdens årshjul, at der i sommerhalvåret kommer frivillige unge mennesker, som tager del i landbrugsarbejdet. Typisk kommer der to-tre praktikelever fra Jyderup Højskole¹⁴ fra marts til august. Praktikopholdet på Yduns Have er en integreret del af deres højskoleophold, som netop skal afsluttes med en praktikperiode på et "lille jordbrug". Det forløb som Jyderup Højskole udbyder, og som praktikperioden på Yduns Have er en del af, hedder: Grøn

¹⁴ Jyderup Højskole skriver sådan om deres tilbud. Det lille landbrug. "Et forløb på det lille landbrug giver dig indblik i jordbrug og de grundlæggende praktiske færdigheder, som det kræver at kunne dyrke jorden og bo på landet. Derudover giver det dig en teoretisk, historisk og filosofisk baggrund for at forstå landbrugets og naturens udvikling

Aktivismen og de højskolelever, som kommer på Yduns Have har alle valgt den linje, som hedder: Det lille jordbrug. Udover de højskoleelever, som kommer i løbet af sommeren, kommer der også andre frivillige unge mennesker, ofte fra Århus eller København. Indimellem kommer der også frivillige Wwoofer fra hele verden, fra fx Kina eller Japan. Unge mennesker som gerne vil rejse og arbejde, og arbejde frivilligt gennem organisationen World Wide Opportunities on Organic farms,¹⁵ som faciliterer mødet mellem unge med interesse for økologi og de økologiske gårde rundt i verden. Ideen er, at de unge arbejder gratis på gårdene mod kost, logi og læring.

De unge fortæller, at de kommer, fordi de vil gøre en reel forskel for miljøet og være med til at forme en alternativ fremtid for et mere bæredygtigt landbrug. De er typisk optaget af klimadagsordenen, økologi, og nye måder at organisere samfundet og landbruget på. Flere af dem er vegetarer eller opmærksomme på at spise mindre kød. De kommer ofte fra byerne og skal ofte efterfølgende i gang med en akademisk uddannelse, hvis de ikke allerede har én. De unge nævner specifikt, at de er glade for det fysiske, konkrete og sanselige arbejde på gården, hvor de tydeligt kan se, at de gør en reel forskel. De fortæller, de kan lide arbejdet på gården og italesætter gerne deres glæde ved alt det, de lærer på gården, samt de erfaringer de får med sig derfra. En unge kvinde, som har en bachelor i ernæring og sundhed, nævner, at hun har oplevet en form for mesterlære på stedet, og at hun er *"meget taknemlig"* for det hun har lært. Hun siger fx at hun har lært langt mere om fødevarer og mad ved at arbejde frivilligt på Yduns Have, end ved at læse sit fag i tre år (Yh.Fo.2&3).

"Tænk sig, hvis de kunne få betaling for alt det, de gav sådan nogle unge mennesker som os. Det er så rigt, hvad vi får med herfra" (Yh.Fo.2).

Men selv om de unge mennesker er glade for at arbejde, er der dog ikke mange af dem, som selv kunne tænke sig at starte et landbrug eller se sig selv som landmænd i fremtiden. De siger, at arbejdet er for hårdt og krævende, at indtjeningen er for lille og, at man som landmand er så bundet, at man reelt ikke kan meget andet, og det liv, synes de ikke, er attraktivt (Yh.Fo.2&3).

¹⁵ Worldwide Opportunities on Organic Farms (WWOOF) er en verdensomspændende organisation som bringer unge mennesker og økologiske landbrug sammen, for på den vis at fremme udveksling og vidensdeling, samt opbygge et internationalt fællesskab af bevidste økologiske landmænd (<https://wwoof.dk/en/>). I Danmark, så du kan være med til at skabe fremtidens brug af land. Da Grundtvig lagde byggestenene til højskolebevægelsen, var det for at skabe oplysning og forening blandt bønderne. En ny generation af jordbrugere vender sammen med Jyderup Højskole Grundtvig på hovedet og inviterer de unge lærde ud i marken. På Det lille jordbrug får du syn for sagen og jord under neglene. Forløbet er udviklet af Jyderup Højskole og aktører inden for jordbruget. Det lille jordbrug er et kombineret højskole- og praktikophold, hvor du både kommer igennem reflekterende og inspirerende forløb på højskolen sideløbende med et praktikophold, hvor du arbejder på et lille jordbrug. Du får indblik i livet på landet og i, hvad der skal til for at opstarte og drive et alsidigt jordbrug i Danmark. Både i forhold til økonomi, lovgivning og ikke mindst tids- og arbejdsmæssigt. Højskoleopholdet giver dig forståelse for landbrugets udvikling i Danmark og en introduktion til den faglige viden, der skal til for at producere mad med respekt for jord og liv. Hertil kommer muligheden for at vælge et hav af spændende praktiske, tankevækkende og kreative fag. Du får ydermere et unikt netværk af engagerede mennesker, som er optaget af at udvikle landbruget i en sund retning (www.jyderuphojskole.dk, Januar 2021).

Visioner på Yduns Have

Hester og Bjarke har klare visioner bag deres økologiske landbrugspraksis. En vision som fylder rigtig meget for dem. På Yduns have vil de gerne vise, at de som familie godt kan leve af et lille landbrug, fordi de springer værdikæden over og sælger direkte til forbrugerne.

Hester og Bjarke fortæller samstemmende, at de ikke har fokus på høj vækst og indtjening og fortæller videre, at de til en start er glade, hvis bare de kan tage 10.000 DKK ud til sig selv om måneden efter skat. De fortæller, at for dem handler det ikke om at tjene mange penge, men derimod om at skabe et lille sted, som kan være rammen om et godt og meningsfyldt arbejds- og familieliv. De fortæller, at de gerne vil bidrage til det lokale samfund på øen, sende deres børn i den lokale skole og være med til at udvikle livet på Samsø i en mere bæredygtig retning (Yh.Fo.1,2&3 Yh.In.1&2).

I forhold til landbruget vil de gerne have nogle dyr på sigt, fx får eller fedekvæg. Men lige nu vil de primært have fokus på grøntsagerne og gårdbutikken for at kunne lægge alt deres energi der. Hester understreger, at det for hende handler rigtig meget om at drive landbrug, producere grøntsager og fødevarer. Hun ønsker ikke, at de skal være et besøgslandbrug ”eller en form for Tivoli” (Yh.Fo.1). Det er OK, at folk gerne vil kigge og på rundtur, men det skal ikke være mere end det, for de skal have tid til deres landbrug og rum til et privatliv (Yh.Fo.1,2&3 Yh.In.1&2). For Hester og Bjarke er det ikke et mål i sig selv at blive større. De fortæller, at mådehold, lokal nærhed og det simple ikke-materialistiske liv også en del af visionen med deres landbrug. De vil gerne vise verden, at man kan leve af et lille landbrug, som også bidrager positivt til det lokale og det, uden at slide på jordens ressourcer (Yh.Fo.1,2&3).

Udfordringer og muligheder

Hester og Bjarke vender ofte tilbage til, at livet som landmænd ikke er let, men også slidsomt og uforudsigeligt. Arbejdspresset er stort, fordi man i et lille landbrug selv skal gøre alt arbejdet, og arbejdet ligeledes er manuelt. Hver morgen skal gårdbutikken fyldes op, hønsene skal tilses, de skal fodres, og der skal samles æg minimum en gang om dagen. Vejr og vind kan drille, og fordi en stor del af deres hjælp er baseret på frivillighed, er der forskel på, hvor stor hjælp de reelt har og kan regne med, samt hvor meget de kan forlange og forvente af folk. Samtidig er økonomien stram. De kan ikke bare købe en ny græsklipper eller høstvogn, selvom de nuværende ikke kører optimalt (Yh.Fo.1,2&3).

Der er gode dage – heldigvis de fleste – hvor Hester og Bjarke er glade for deres liv på gården, og hvor de sagtens kan se en positiv fremtid for dem og deres familie på Yduns Have. Mens der er andre dage, hvor det hele synes noget sværere, og hvor særligt Hester stiller spørgsmål til, om Yduns Have og livet som landmand er besværet værd (Yh.Fo.1,2&3). Særligt den dårlige indtjening er noget som fylder, men også usikkerhed i forhold til fremtiden fylder.

Yduns Have lokalområde

Yduns Haves lokalområde er i modsætning til de to andre gårde begrænset af, at de befinder sig på en ø med bare 3716 indbyggere (2022), hvorfor kundeunderlaget er begrænset. Desuden ligger Yduns Have ikke i eller tæt på nogle af Samsøs større byer som fx Tranebjerg, Nordby eller Besser, men i Alstrup som er en lille by med ca. 20 parceller. Tranebjerg ligger syv kilometer væk, Nordby 12 kilometer væk, mens Besser, som er den by der ligger tættest på, er to en halv kilometer væk. Fordelen ved Alstrup placeringen er, at Yduns Have ligger placeret på den direkte rute fra Besser til Nordby, hvorfor der derfor kommer mange forbi. I forhold en beskrivelse af lokalområdet, skal det nævnes, at demografien på Samsø er præget af mange ældre og mange med lave indkomster hvilket betyder, at Yduns Have ikke kan høste fordele af et købestærkt kundegrundlag i hverdagen. Kundegrundlaget forbedres dog i feriesæsonen, hvor købestærke turister og sommerhusgæster besøger øen. Salget til turister og sommerhusgæster er vigtigt for omsætningen på Yduns Have. En anden væsentlig pointe i forhold til Samsø som lokalområde er, at Samsø har en lang og stolt tradition som grøntsagsproducenter. Nogle af landets største grøntsagsavlere ligger på Samsø, hvorfor der er mange andre steder på Samsø, hvor man også kan købe lokale grøntsager, dog ikke økologiske.

Introduktion Fru Møllers Mølleri

Beskrivelse af gården

Tre kilometer øst for Odder, på vejen mod Hou ligger landsbyen Bjergager, og der ligger Bjeragerhougård, som er en stor og flot gammel proprietærgård, som i dag rummer en af landets største gårdbutikker. Fru Møllers Mølleri, som gårdbutikken hedder, åbnede tilbage i 2007 først med eget mølleri, siden med bageri, slagteri, café, grøntsalsalg, samt en restaurant. Restauranten er forpagtet ud til et lokalt restaurationspar, som har drevet restauranten siden 2010 (og frem til 2022, hvor der kom en ny forpagter) (Mm.Fo.1,2&3). Gården, såvel som gårdbutikken, er privatejet af Bodil og Kim. Udover gårdbutikken huser Fru Møllers Mølleri også en 200 hektar konventionel landbrugsdrift, en industriel svinebesætning samt en lille skov og nogle udlejningsejendomme. Kim og Bodil har tre voksne børn (Mm.Fo.1,2&3).

Bjeragerhougård består af et stort stuehus, som ligger for enden af gårdspladsen med en stor have omkring. På venstre side af gårdspladsen, hvis du kigger op mod stuehuset, ligger den gamle fløj, som tidligere rummede gårdens vognport og karlekammre. Det er her gårdbutikken, bageriet og restauranten ligger. Mens der på den modsatte side, til højre for gårdspladsen ligger en stor sort lade bygget op af stålprofiler. Laden blev bygget i 2011 efter en brand havde ødelagt den tidligere industristald, som lå samme sted. Den sorte lade rummer mølleri, slagteri, café, maskinlade og maskinværksted. I hjørnet mellem

stuehuset og den store lade går en lille markvej op. På venstre side bag stuehuset ligger gårdens store have. På den højre side en fold, hvor der går skiftevis høns eller grise. Ca. 100 meter længere oppe ligger en ny løsdriftsstald bygget af træ, hvor der i vinterhalvåret går både grise, får og kvæg. Stalden er altid åben for besøg, og særligt om lørdagen kommer mange familier og kigger på dyrene. I 2020 blev der bygget en ny maskinlade bag løsdriftsstalden. Laden skulle huse maskinerne, som der ikke rigtig er plads til i det store maskinlade, efter at der blev bygget slagteri og café.

Tilbage på gårdspladsen. Helt forrest, lige når man ankommer ligger den gamle smedje som er en flot gammel bygning, dog lidt forfalden. Smedjen huser blomster og grøntudsalget, som en gartner fra Malling driver. Derudover er der også en gammel rød lade i forlængelse af den store sorte lade, hvori man kan finde gårdens korntørreri og siloer til opbevaring af korn. Ladeportene er næste altid åbne, så besøgende kan følge med i, hvad der sker på gården. For enden af gårdspladsen mod vejen, er der inden for de sidste år etableret en stor parkeringsplads, fordi antallet af besøgende er vokset støt. På de fleste marker rundt omkring gården, går der dyr: får, grise eller køer. I baggrunden af det hele ligger en lille skov og hæver sig op i landskabet, som et fint bagtæppe for hvad man med rette kan kalde hele ”butikken” (Mm.Fo.1,2&3).

Gårdbutikken er udvidet betydeligt siden opstarten i 200, og gårdbutikken og landbruget havde i 2022 ca. 20 fuldtidsansatte samt en del timelønnede primært unge medarbejdere.

Fru Møllers Mølleri multifunktionelle praksis

Som netop skitseret sker der meget på Fru Møllers Mølleri. Bjeragerhougård kan i den grad betragtes som en multifunktionel gård, også selvom deres multifunktionalitet er stærkest i dybden, fordi det primære på Fru Møllers Mølleri er at producere fødevarer af egenproducerede råvarer. De sår selv det korn, som senere bliver til mel, for til sidste at ende i brødet eller flødekagerne. Men når det er sagt, er der på stedet også restaurant, is-café, slagter og bager. Ligesom en del af deres multifunktionalitet også ligger i forlængelse af deres produktion af fødevarer, fordi de også sælger oplevelser. Gæsterne på Fru Møllers Mølleri får nemlig også en oplevelse af landbrugsliv, fordi de på gården er meget bevidste om at tilbyde gæsterne muligheden for at se dyr, se traktorer, se korn som kommer i lade etc. En stor del af oplevelsen ved at komme på Fru Møllers Mølleri er derfor muligheden for at gå rundt på gården og fornemme et aktivt landbrug og den landlige stemning. Desuden har de i en årrække har afholdt jule- og sommermarkeder, hvor også andre lokale fødevarerproducenter og kunsthåndværkere kom for at sælge deres produkter og bidrage til den samlede oplevelse.

På Fru Møllers Mølleri er de bevidste om iscenesættelse, og de prioriterer at opbygge et landbrug og kommunikere en praksis, som er æstetisk og viser landbruget med respekt for gårdens kulturhistoriske værdi, samt i takt med tidens krav til, hvordan et landbrug gerne må se ud: Dyr på friland, gamle bygninger, traktorer i gang, folk der arbejder og

nogle som har tid til at snakke. Ugentligt kommunikerer de via Facebook og Instagram. I forhold til bredden i multifunktionaliteten på Fru Møllers Mølleri har de også nogle boliger, de udlejer. Det være sig en aftægtsbolig samt nogle ejendomme, som er erhvervet i forbindelse med opkøb af jord.

Gårdens historie

Som beskrevet er gården drevet af Bodil og Kim. Bodil er opvokset på gården, og hende og Kim overtog gården fra Bodils far i 1994 efter, at han havde drevet gården, siden han giftede sig med Bodil mor, som også var opvokset på gården. Familien har derfor rødder langt tilbage på Bjeragerhougård. Familien kender derfor egnen godt, og de lokale kender dem. I relation til projektet her er det også interessant, at Bodils far, som var afholdt i landsbysamfundet, ofte bliver nævnt, og det selvom han har været død i mange år. Flere af de lokale fortæller gerne om ham – og den rolle han havde i landsbyen, ikke mindst i kraft af det tidligere Bjerager byorkester, som han stod i spidsen for.

Livet på gården

Fru Møllers Mølleri er i dag en meget succesfuld og velbesøgt gårdbutik, som holder åbent hver torsdag, fredag og lørdag. Ud over muligheden for at handle i fødevarebutikkerne er der også mulighed for, at man kan gå en tur op til dyrene. Der er høns, grise, får og fedekvæg på markerne omkring, og det er muligt at kigge på maskiner. På Fru Møllers Mølleri har de det fint med at være et besøgslandbrug, men de ønsker ikke have hoppepuder, klappegeder og pedaltraktorer: *”for sådan er et rigtig landbrug ikke”* siger Bodil (Mm.In.2). På Fru Møllers Mølleri er de meget bevidste om, at de gerne vil vise et moderne og rentabelt landbrug, for de ønsker ikke ”bare” at være en turistdestination, men derimod at vise, at Dansk Landbrug også kan se ud som hos dem (Mm.In.2).

På gården er det også muligt at nyde en hjemmelavet is, en kop kaffe eller en gourmet hotdog under de store kastanjer midt på gårdspladsen. På Fru Møllers Mølleri er der altid noget at kigge på og masser af liv, hvorfor gården er et udflugtsmål i sig selv. På gården kan man fx opleve gårdens tre labrador hunde: en brun, en sort og en gul som altid lunter rundt på gårdspladsen. Der er medarbejdere, der haster tværs over gårdspladsen og tilbage igen. Der er lastbiler, som kommer med varer. Maskiner der kommer hjem fra markarbejdet. Unge mennesker på vej på job. Der er cyklister på tur. Kvinder på indkøb. Børnefamilier der gerne vil se dyr. Samt ikke mindst mænd – voksne mænd – som beundrer de store traktorer – og det i en grad, så det ikke er til at lade være at grine af. (Mm.Fo.1,2).

På Fru Møllers Mølleri holder de hvert år jule- og sommermarkeder (frem til 2020), hvor lokale fødevareproducenter og udvalgte lokale kunsthåndværkere får lov at stille deres boder op. De lokale betaler 600 DKK for en bod til markedet. Pengene går til en lokal

keramikere som arrangerede, organiserede og udvalgte, hvem der måtte komme for at sikre, at kvaliteten var god nok. Et job Bodil gerne vil undgå, fordi hun for det første har meget travlt, men også fordi hun ikke vil bryde sig om at være den, der skal sige til folk om deres varer er gode nok eller ej. Gevinsten ved markedet og boderne ligger ifølge Bodil og Kim ikke i udlejningen af stadepladser, men derimod i den meromsætning markedet giver gårdbutikken ved at folk får en større oplevelse. Desuden følger der også en del ”good will” med at afholde et sådant marked, hvad end det drejer sig om at være et sted, hvor der altid sker noget, eller at være et sted der også bakker op om andre småproducenter fra omegnen. De lokale stadeholdere fortæller, at de er glade for at få lov at komme og være med til markedet. Kim fortæller til gengæld, at han er lidt træt af markederne, fordi han synes, der er en ”masse bøl” forbundet med at stille an og rydde op (Mm.Fo.2.). I 2020 var markederne aflyst grundet Corona, og de forsøgte sig derfor med en ny model for sommermarkedet, som gik ud på, at stadeholderne i stedet for at komme til et stort marked, kunne leje en lille bod i en af weekenderne i sommerferien. Nogle af udstillerne kunne lide den nye model, andre ville hellere have det store marked. Men Bodil, og ikke mindst Kim kunne godt lide modellen, fordi der var mindre arbejde for dem. Og så sker der noget over flere weekends, fremfor kun én, hvorfor de siden har holdt fast og udvidet modellen, så det nu i alle weekender er muligt at få en af de to stadepladser (Mm.Fo.1,2,3).

Markederne og boderne trækker normalt mange gæster til. Det ligger Bodil stærkt på sinde, at folk skal have en grund til at komme. Hun vil gerne tilbyde oplevelser på landet.

Fru Møllers Mølleri er et velbesøgt sted, og det er ikke ualmindeligt, at rundt regnet 400 mennesker kommer på en lørdag formiddag. Fru Møller har også en profil på Facebook med tæt på 20.000 følgere, samt en profil på Instagram (august 2022).

Udviklingen på Fru Møllers Mølleri har langt overgået, hvad Bodil og Kim havde turde drømme om, da de begyndte. Folk strømmer til, og særligt under Covid-19 nedlukningerne var besøgstallene store, fordi mange ikke havde andre steder at tage hen. Bodil nævner, at det næsten har været for meget. ”Der har været folk alle vegne, de er kommet uden for åbningstiderne, har vadet rundt i haven og klatret i træerne” (Mm.Fo.2).

Gæsterne

Kim fortæller, at det er alle slags mennesker, som kommer hos Fru Møllers Mølleri. ”Der kommer Skodaer, og der kommer Audier” (Mm.In.1). Bodil understreger, at den største kundegruppe er kvinder mellem 40-60 år og i weekenderne børnefamilier med små børn, der skal se dyr. Mange af kunderne er lokale fra Odder og omegn samt Bjerager, men der kommer også mange fra Horsens, Skanderborg og Århus. En del kunder kommer endnu længere væk fra. Særligt slagterforretningen trækker folk til langvejs fra (Mm.Fo.2).

Spørger man blandt de besøgende, hvorfor de kommer, svarer de fleste, at de elsker stedet, at de kan lide de lokale fødevarer, stemningen, dyrene og familien på gården. Spørger man nærmere, om det betyder noget for dem, at stedet ikke er økologisk, svarer de fleste, at de troede, det var økologisk: *"for det ser jo sådan ud"* (Mm.Fo.1,2&3). Både en medarbejder, som arbejder i bageriet, og en anden medarbejder fra ismejeriet fortæller, at det er en gængse opfattelse blandt kunderne, at stedet er økologisk. Et mindretal af kunderne nævner, at de gerne ville have, at det var økologisk, men eftersom de: *"gør så meget andet godt"* på Fru Møllers Mølleri og dyrene ser ud til at have det fint, er det OK fortæller de (Mm.Fo.2). Hovedparten af de kunder, der blev talt med under feltobservationerne, nævnte ikke, at gården også havde én industriel produktion. Nogle vidste det ikke, andre synes ikke at forholde sig til det, mens en mindre gruppe så gårdbutikken, og gårdens øvrige landbrug som to sider af samme sag.

Medarbejderne

På Bjeragerhougård og Fru Møllers Mølleri er der ca. 20 medarbejdere og størstedelen af dem har været på gården i mange år. En af deres ansatte, Ole, som passer grise, har haft sit tredive års jubilæum. Han er vokset op på en lille gård i nærheden og hans far Kurt, som nu er på pension, arbejdede også størstedelen af sit arbejdsliv på gården, først for Bodils far, siden for Bodil og Kim. Den pensionerede Kurt og tidligere medarbejder gennem 40 år kommer og drikker kaffe med alle landbrugsmedarbejderne hver fredag formiddag klokken 9.00. Så går snakken om gamle dage og nyheder fra lokalområdet (Mm.Fo.1 & Mm.In.2). På Fru Møllers Mølleri har de også tre ansatte på særlige vilkår. De har én medhjælper, som har et medfødt psykisk handicap, og en anden som har PTSD, som begge hjælper i landbruget samt med anden forefaldende arbejde. Derudover har de en kvindelig medarbejder, som er i flexjob grundet en fysisk skade. Kim og Bodil understreger, at det er vigtigt for dem, at der også er plads til den slags medarbejdere på gården og, at de på deres gård altid har haft plads til den slags medarbejdere (Mm.Fo.2)

Ejerne

En særlig ting ved Fru Møllers Mølleri er, at stedet er ejet af Bodil, som er opvokset på gården, og derfor har boet i Bjergager det meste af sit liv. Selve gårdbutikken åbnede, fordi Bodil fik lyst til, at der skulle ske noget nyt, efter at børnene var blevet store. Hun spurgte sig selv, hvad hun var god til – og hvad hun gerne ville? Hun godt kunne lide at bage og sylte, så hvorfor ikke lave en gårdbutik? Drømmen handlende dog for Kim og Bodil også om at skabe nyt liv på gården, nyt liv i landsbyen og få den gamle sidefløj renoveret med et formål for øje. Ligesom begge på hver deres måde understreger, at de gerne vil være med til at skabe en ny historie om livet på landet (Mm.Fo.1.2&3 .Mm.In.1&2).

Af Bodil og Kims tre voksne børn er det kun den mellemste datter Mette, som arbejder fast på gården. De to andre hjælper dog lejlighedsvis. Mette er uddannet landmand og har været fastansat på Fru Møllers Mølleri siden 2019, hvor hun blev hentet hjem for at stå for slagterforretningen. Under den første Covid19-nedlukning i foråret 2020, kom hendes kæreste Jan også på medarbejderlisten. Jan blev hurtigt så begejstret for det alsidige arbejde på Fru Møllers Mølleri, at han besluttede sig for at droppe jobbet som ingeniør, med speciale i cirkulær økonomi, for til gengæld at hellige sig landmandslivet. Jan fortæller sådan her om livet på gården:

"Det er bare noget helt andet end sådan et ingeniørjob. Her sker hele tiden en masse. Der er selvfølgelig også noget kontor en gang imellem. Det er en lille del af det. Men derudover er det jo så alsidigt, øhhhh og årstidsbestemt også. Det er så forskelligt det hele. Øhhhh og det er simpelthen bare sindssygt spændende, det der med at få det hele til at fungere. Også det, at jeg kan være med til så mange ting fordi, at jeg både har øhhhh noget håndværker og noget hjerne med, som man siger. Det synes jeg også er fedt. Jeg kan godt lide den, hvad skal man sige arbejdsånd, der er her og de forskellige typer af mennesker, som også er her. Jeg kan rigtig godt lide det der med, at der er mange forskellige typer. Vi har jo også nogen, som måske har det lidt svært. Nogen vi skal hjælpe med at få noget at lave og få en meningsfuld hverdag. Det synes jeg er fedt. Det betyder også noget" (Mm.In.1).

Visionerne bag Fru Møllers Mølleri

Kort fortalt kan man sige, at visionerne på Fru Møllers Mølleri kan opdeles i to. For det første vil Bodil og Kim noget med deres sted i forhold til samfundet og landbruget. Begge bruger tid på at forklare, at det er vigtigt med liv på landet og vigtigt, at landbruget også selv tager et ansvar for at forme deres fremtid på en god måde (Fo.1,2&2, &Mm.In.2).

For det andet er Fru Møllers Mølleri også et personligt projekt for dem, som skal kunne noget for dem og deres familie. Hvis vi starter med visionerne på samfundet og landbrugets vegne, så er Fru Møllers Mølleri først og fremmest funderet ud fra et ønske om at vise, at dansk landbrug kan være andet end og mere end kun et stor industrielt landbrug, der producerer bulk-varer. Bodil fortæller, at hun var træt af altid at høre negative historier om dansk landbrug, og at hun gerne ville være med til at opbygge en anden fortælling om dansk landbrug, fordi dansk landbrug efter hendes overbevisning kan mere og skal ville mere. På Fru Møllers Mølleri vil de derfor gerne være med til at etablere en kortere værdikæde, hvor man som landmand kan sælge direkte til forbrugerne, og dermed genskabe forbindelsen mellem landbruget og byen.

Bodil vil også gerne vise, at dansk landbrug – også de landbrug som ikke er økologiske eller "frelste", – godt kan tjene penge på at producere fødevarer i en høj kvalitet på anstændig vis (Mm.In.2). Bodil gør en del ud af at understrege, at hun ikke er økolog og hvorfor, hun ikke ønsker at blive det. Det er ikke, fordi de ikke har overvejet, om de

skulle lægge om til økologi, det har de tit gjort. Men, hvis det skal være økologisk, skal varerne være endnu dyrere, fordi mange af råvarer de bruger, fx krydderier er væsentligt dyrere – forklare Bodil – og det tror hun ikke, folk vil betale (Mm.In.2).

”Mange synes jo, at det er dyrt nok i forvejen”. ”Det er jo ikke fordi, at jeg har noget mod økologien som sådan. Vi vil jo også gerne gøre noget godt for miljøet, og vi tænker da hele tiden over, hvordan vi kan gøre den del bedre også. Men jeg bryder mig ikke om den ”frelsthed”, som følger med. Det der med, at økologerne føler sig så meget bedre end andre landmænd og hele tiden har behov for at italesætte sig selv som bedre. Det bryder jeg mig ikke om” (Mm.In.2).

En anden del af visioner på Fru Møllers Mølleri er, at de gerne vil være med til at skabe liv på landet. De fortæller begge, berørte og passionerede, at de synes det er sørgeligt, at de unge ikke længere vil være landmænd, fordi det ikke længere er muligt at skabe en ordentlig indtægt ved at have selv en mellemstor gård. De synes, det er ærgerligt, at det ene landbrug efter den anden tages ud af produktion, og på den vis er med til at tømme landdistrikterne og landsbyerne for funktioner, arbejdspladser, mennesker og liv. De håber, at de med deres sted kan være med til at vise en anden vej. Om ikke andet har de da skabt en del arbejdspladser i Bjergager. Bodil har også en del mere personlige visioner med deres sted. For det første kan både hun og Kim lide at bidrage til det samfund, de er en del af, det synes de er en pligt, og de kan ligeledes godt lide at virke, arbejde og klare sig selv: *”Gøre noget nyttigt ikke bare for os selv, men også for det samfund vi er en del af, det bør man da, særligt når man som os har mulighederne”* siger Bodil (Mm.Fo. 2&3, Mm.In.2).

Samtidig understreger de, at de også meget gerne vil, at Mette og Jan – datteren og svigersønnen – på sigt kan overtage gården og føre stedet videre. Det betyder meget for dem, at gården forbliver et aktivt landbrug men også, at historien fortsætter:

”Men omvendt skal de ikke overtage for enhver pris, for Mette og Jan skal ville det, og det skal kunne lade sig gøre samtidig med, at de kan have et velfungerende familieliv og ikke være tvunget til at arbejde hele tiden. Det værste ville være, hvis de overtog og det så ikke gik”, siger Bodil (Mm.In.2).

På trods af at det aldrig har været en del af visionen, at deres gårdmølleri og butik skulle ses som en kritik af det traditionelle landbrug eller som en form for alternativt landbrug, er der ingen tvivl om, at de på sin vis er endt med at blive det. For det at drive en gård på andre betingelser, og med andre mål for øje end blot den klassiske råvareproduktion, vidner alt andet lige om, at en anden vej er mulig. Bodil vil gerne vise en anden vej, fordi hun inden de åbnede gårdbutikken ikke synes, det klassiske landbrug bidrog nok til fødevarer kvaliteten i Danmark såvel som til den samlede fortælling om et dansk landbrug, man kunne være stolte af.

Bodil nævner, at udviklingen af gårdbutikken og konceptet også har været en form for rejse for dem. For med gårdbutikken fulgte også en masse spørgsmål og kommentarer, som har givet dem nye perspektiver på tingene og på landbruget som sådan. For de

påvirkes af interaktionerne med kunderne, samt de mange informationer som de får fra samarbejdspartnere, leverandører og medarbejdere. Bodil følger også en del nyhedsbreve, tager gerne rundt og ser andre gårdbutikker og suger i det hele taget til sig fra feltet – landbrug i udvikling – fordi det synes hun er nødvendigt for at drive en succesfuld forretning (Mm.In.2).

Bodil fortæller, at de fx ofte har en diskussion kørende i forhold til skovdrift og biodiversitet, som handler om, hvor meget de skal *”rydde op i skoven”*. Kim synes bare de skal lade de væltede træer og andet ligge tilbage, for det er jo godt for biodiversiteten. Mens Bodil gerne vil have, at der skal ryddes op i skoven: *”for sådan ville min far jo have det, og derfor er jeg jo vokset op med det, og jeg synes det er sådan det skal være”* (Mm.In.2). Både Kim og Bodil er enige om, at den industrielle svineproduktion ikke er en del af fremtiden på Fru Møllers Mølleri, og de gør heller ikke meget ud af at fortælle om den. *”Ikke fordi det er hemmeligt”*, understreger hun (Mm.In.2). Men de ser den ikke som betydningsfuld for fremtiden. Og havde det ikke været, fordi staldende ingen værdi har uden grisene, samt fordi de har en fast grisepasser gennem mange år, som de synes er svær at afskedige, så burde de afvikle den del af forretningen. Men de føler, at de har et ansvar for deres medarbejder, når han nu har arbejdet for dem altid. Mette og Jan er enige om, at de på sigt vil afvikle den industrielle griseproduktion. De gider ikke arbejde med grise på den måde. Mette vil til gengæld gerne have flere frilandsgrise. Men det bliver ikke, mens Kim er der, fortæller han:

”Vores jord egner sig ikke til det, det bliver ikke andet end pløre. Der er alt for meget ler her. Noget værre svineri. Nej det gider jeg ikke bøvl med. Nej, det bliver ikke mens jeg er her” siger Kim bestemt (Mm.In.2&3).

Udfordringer og muligheder

Bodil er konstant i tvivl om, hvorvidt de skal fortsætte med gårdbutikken, hvorvidt de skal udvide forretningen, eller hvad der skal ske. Bodil synes ofte, at det hele bliver for meget, for tungt og for svært. De arbejder rigtig mange timer, hver uge fra mandag til lørdag. Og selv om hun rigtig godt kan lide arbejdet – og ikke kan lade være – fordi hun har så meget, hun synes kunne være sjovt at prøve, kan hun godt se, at det er for meget. Hun er træt når de lukker lørdag. Ofte så træt, at hun ikke orker at få besøg af datteren og det nye lille barnebarn, og det synes hun faktisk ikke er OK (Mm.Fo.2&3 Mm.In.2&3).

Det er et stort ansvar at stå i spidsen for så stort et personale, og alt det der følger med af ansvar og formaliteter. Så selvom indtjeningen er OK, er den ikke bedre end, at de er tvunget til at arbejde meget, og de kan ikke bare ansætte en leder til at tage sig af alt det besværlige med kontrakter osv., for så god er økonomien ikke. De er også sårbare i forhold til sygdom og personale. Det er svært at få godt personale, der vil arbejde hver lørdag og i ferierne, hvor alle holder fri, siger Bodil (Mm.Fo2&3, Mm.In.2&3). Netop sårbarheden i personalegruppen gør, at de overvejer at holde åbent onsdag også. Med en

ekstra åbningsdag kan de få råd til at ansætte en ekstra bager og slagter og på den måde blive mindre sårbar i forhold til sygdom og opsigelser, og de vil kunne tilbyde flere af medarbejderne friweekender og flere ferieuger i sommerhalvåret, hvilket måske vil gøre det hele lettere. Bodil tror, at det ville kunne medvirke til at holde på de gode medarbejdere og lokke nye til. Spørgsmålet er bare, om de kan få nok kunder til at komme om onsdagen også? Og om de selv orker, at der også skal komme folk på gården om onsdagen? Fordi gården både er gårdbutik og hjem, går det ud over privatlivet, hvis der kommer folk hele tiden. Bodil elsker de dage, hvor hun kan gå alene nede i bageriet og producere, koge syltetøj, lave fransk nougat eller pestoer. *"Det er det bedste"*, pointerer hun flere gange (Mm.Fo.2&3).

I 2020 blev det besluttet, at Mette og Jan på sigt skal overtage Fru Møllers Mølleri og drive det videre. De er nu i gang med at sætte en plan op for et løbende generationsskifte. Mette og Jan er glade for planen og har masser af visioner for stedet. Den største udfordring er, hvordan de kan få livet som aktive landmænd og gårdbutiksejere til at gå op med familieliv og børn. Noget de også vil have tid og rum til, og noget som vækker stor bekymring hos Bodil (Mm.Fo.2.; In.Mm.2&3).

Lokalområdet, Bjerager og omegn

Fru Møllers Mølleri's geografisk placering har en stor betydning. Gårdbutikken ligger tæt på Østjyllands populære badestrand i Saxild, som årligt trækker mange sommergæster og turister til. De ligger tæt på et stort sommerhusområde, tæt på skov og strand. Ligesom de kun ligger fem kilometer fra Odder, som med dets 12.000 indbyggere bidrager med mange faste kunder. Skanderborg ligger 22 kilometer væk, Århus 25 kilometer og Horsens 30 kilometer væk, hvorfor de har et stort og købestærkt publikum. Så selvom Bjeragerhougård og Fru Møllers Mølleri ligger i en lille landsby, ligger de også i en geografi tæt på Danmarks næststørste by Århus, og nærområdet kan derfor nærmest karakteriseres som en forstad til Århus. Fru Møllers Mølleri har stor fordel af, at de ligger i et område præget af vækst og velstand og en kundegruppe med god økonomi.

Introduktion til Nørregården

Beskrivelse af gården

Tre kilometer sydvest for stationsbyen Årup ligger landsbyen Ørsbjerg, som trods dens beskedne størrelse rummer flere store firlængede gårde. En af disse er Nørregården, en flot og velholdt gård, som tager sig smukt ud, som den ligger for enden af vejen, med de gule længer, de røde tegltage, køerne på marken og den bakkende Brandeådal i baggrunden (Nø.Fo 1&2).

Nørregården er et biodynamisk landbrug på 32 hektar, som også huser en kvægbesætning på 30 stykker fedekvæg, plus høns og gæs (2021). Gårdens primære landbrugsproduktion er biodynamiske grøntsager og korn. Gården har også en vejbod, hvor de sælger kål, gulerødder, løg, persillerod, porrer og kartofler (Nø.Fo.1&2).

Udover selve landbruget huser Nørregården også bostedet Bernards hus, som drives med udgangspunkt i Rudolf Steiners Pædagogik (som vil blive beskrevet senere i dette kapitel s. 82). I Bernards hus bor syv unge mennesker med udfordringer, de fleste er i tyverne, men et par stykker er lidt ældre. Mange af dem er Fynboer, men enkelte kommer også længere væk fra. For et tilbud som Nørregårdens er svært at finde andre steder. Nørregården rummer også et aktivitetsværksted – et kommunalt tilbud – for udviklingshæmmede, hvor både nogle af gårdens beboere og nogle udefra arbejder med gårdens drift – fodrer køer, luger ukrudt, hugger brænde, reparerer hegn, plukke tomater, kører traktor og gør, hvad der skal gøres, når man er en del af et landbrugsfællesskab. Nørregården har også et lille bageri, hvor beboerne bager brød hver fredag, hvor en god ven af huset altid kommer og hjælper med bageriet. Brødet afsættes i bostedet og i børnehaven og sælges til medarbejdere, børnehaveforældre, og andre der kommer på gården (Nø.Fo.1&2). Det var desuden planen i 2020, at brugerne på Nørregårdens aktivitetsværksted skulle stå for skolemad til børnene på Rudolf Steiner skolen i Odense, men Covid-19 satte en stopper for den plan.

På Nørregården finder man også Høkassen. En Steiner inspireret privat børnehave og vuggestue med plads til 14 børn. Høkassen holder til i den ene halvdel af gårdens stuehus. Børnene i børnehaven er ikke nødvendigvis børn fra lokalområdet. Men børn af forældre, der helt specifikt har valgt en Steiner-inspireret-børnehave og de værdier, som Steiner-pædagogikken sikrer. Det er almindeligt, at forældrene kører mellem 15-25 kilometer for at få deres børn i Nørregårdens børnehave. Der er også enkelte lokale børn fra Ørsbjerg og Kerte, men de fleste børn kommer længere væk fra (Nø.Fo.1&2).

Ud over gårdens fire længer, som huser bosted, børnehave, samlingslokaler og en lade, er der masser af plads omkring gården. Der er en lille sø, en frugtplantage, en urtehave og en stor terrasse som har form som en lille manege. En manege som ligner et dansegulv i det fri, hvor folk sad, da der blev afholdt Skt. Hans fest (Nø.Fo.3). Inde på gårdspladsen står der et flot gammelt kastanjetræ. Der er som regel læ på gårdspladsen, og man kan slå sig ned og sidde og nyde hele herligheden på nogle borde-bænkesæt, der flyttes rundt efter solen. Går man om bag de fire længer, finder man derudover to store lader bygget i træ efter Steiner-principper, hvorfor der har været tanke for såvel det æstetiske, som for materialer der ældes med ynde. Den ene lade er løsdriftsstald til køer og gæs. Den anden til gårdens maskiner. Tæt på laden ligger et drivhus, som bruges til forspiring samt til de planter, som kræver mere varme. Ikke langt fra drivhuset, under nogle gamle hyld står en række bistader. Staderne kommer fra den lokale biavlforening Vestfyns B.F., som også holder til på Nørregården, og som har fået lov at have deres stader stående midt i

den blomstrende biodiversitet. På Nørregården er de glade for samarbejdet med den lokale biavlforening, fordi det giver liv og aktiviteter på gården ligesom, at bierne fremmer bestøvningen af frugttræerne. Samarbejdet skaber relationer mellem gården og lokalområdet, hvilket de sætter pris på (Nø.Fo.1&2.Nø.In.3). Gårdens leder Elke fortæller, at de på Nørregården gerne vil have flere af den slags samarbejder fremover. Nørregaarden har tre Facebook profiler. Bernardshus har 951 venner, og Høkassen har 136 følgere. En del følger derfor med i livet på gården og bakker op med likes og interesse for stedet (August 2022).

Nørregårdens multifunktionelle praksis

Som det fremgår, er Nørregården i den grad en multifunktionel gård, og nok den af de tre gårde, hvor multifunktionaliteten er bredest, da de med udgangspunkt i deres biodynamiske landbrug også inddrager Steiners pædagogiske praksis ved samtidig at virke som bosted og aktivitetsværksted for udviklingshæmmede. Ligesom de har en lille børnehave, et lille landbrug, en grønsagsproduktion samt en vejbod. Nørregården er derfor et godt eksempel på, at moderne landbrug kan være andet end kun en stor konventionel besætning. Nørregården viser nemlig, hvordan man kan tage en traditionel gård og give den nye funktioner og meninger, og dermed sikre dens eksistensberettigelse som landbrug, selvom det ikke længere er et landbrug, som landbrug er flest.

Men transformation fra et klassisk landbrug i begyndelsen af firserne, til et multifunktionelt stærkt værdibaseret biodynamisk landbrug i 2020, har taget tid og krævet ildsjæle, der har kunnet tænke nyt og har turdet bryde med konventionerne og forsøge sig frem.

Gårdens historie

Frem til 1986 var Nørregården en klassisk konventionel gård, men blev så siden købt af gruppe unge hollændere og danskere, som havde mødt hinanden på en biodynamisk landbrugsskole og nu ønskede at starte et landbrugskollektiv. Her var ifølge kilder på Nørregården tale om en gruppe engagerede unge, som havde mod på at prøve en helt ny og markant anderledes landbrugs- og boligform. De lokale beskriver dem som pionerer og ”hippier”, som var ”noget anderledes”, end man var vant til i Ørsbjerg, men som dog også satte en masse nyt i gang, som en del lokale synes var meget spændende (Nø.In.5). Gården blev først omlagt til økologi – og siden til biodynamisk bedrift. Helt særligt var, at de unge mennesker på Nørregården som de første i Danmark introducerede salg af grøntsagskasser – som vi i dag kender fra Årstiderne – hvilket de først leverede til folk i Årup og omegn og siden til folk i Odense. Kollektivet eksisterede i en årrække, men Nørregården endte med at blive overtaget af to af kollektivisterne Mogens og Dineke, som sammen fik opbygget en veldrevet økologisk mælkeproduktion, en gårdbutik og et bosted helt fra grunden. I 2008 solgte Mogens og Dineke Nørregården til Morten (som

ejede gården ved projektets start), for at fortsætte deres økologiske virkestrang ved at starte en ny gårdbutik, Højbyhus, i en forstad til Odense (Nø.In.1,2,7&8).

Morten købte Nørregården i 2008 sammen med sin daværende hustru. Morten havde nogle år forinden arbejdet på gården, så han kendte den godt og så muligheder for at opbygge netop den form for landbrug, som han brændte for. Prisen for Nørregården og de dengang 52 hektar var 12 millioner kroner, hvilket viste sig at være for høj en pris. Det lykkedes dem aldrig at få økonomien til at hænge sammen. Morten fortæller, at de til at begynde med fast leverede biodynamiske grøntsager til grossisten, Solvognen, som dengang betalte en fornuftig pris. Men kort tid efter blev Solvognen solgt, og den nye ejer stillede større krav om leveringssikkerhed, og da den øvrige fødevareindustri også begyndte at producere økologiske grøntsager, faldt priserne, hvilket betød billigere økoprodukter på hylderne i supermarkedet, men også lavere afregning til avlerne. Og fordi de på Nørregården hverken kunne – eller ønskede at gå den industrielle vej, måtte de se indtjeningen falde. Gårdbutikken var i forvejen udfordret af en beskeden kundestrøm og manglende konkurrencekraft (Nø.Fo.1&2&Nø.In.1&2).

Nørregården blev efter flere års rekonstruktionsplaner mellem Morten og banken i september 2020 solgt til fonden Bernards hus. Den fond som i forvejen stod bag driften af bostedet. Nørregården måtte ved samme lejlighed sælge 20 hektar landbrugsland til en konventionel nabo for at få økonomien til at hænge sammen.

Med Fonden Bernardshus som ny ejer stod Nørregården i 2020 derfor ved en skillevej, fordi det fremover skulle være fonden, bestyrelsen og lederen for Bernards hus, Elke, som skulle sætte dagsordenen for fremtidens Nørregård. Forandringerne på gården betød, at selvom landbruget stadig er omdrejningspunktet for det meste på Nørregården, er landbruget ikke længere den primære indtægtskilde. Efter fonden har overtaget, henter Nørregården nu deres primære finansiering via en kontrakt med Assens kommune, hvor de får betaling for de ydelser, de leverer: pasning af børn, varetagelse af bosted og landbrugsaktiviteter. Der er pt. 25 fuldtidsansættelser på Nørregården. Hovedparten er pædagoger, mens de er tre landmænd. Nørregården er uden tvivl den største arbejdsplads i landsbyen Ørsbjerg og bidrager derfor med lokale arbejdspladser (Nø.In.3).

Livet på gården

Som tidligere beskrevet er Nørregården en smuk og velbevaret gård som rummer mange kvaliteter: smukke og velholdte bygninger, frugtplantage, køer på marken og høns og gæs, som går frit rundt og er med til at give gården liv og karakter og udstikke en god ramme for livet på gården.

Gården som fællesskab

Men Nørregården er også andet end et landbrug. Nørregården er nemlig også ramme for mange menneskers liv og daglige virke, og den meningsfuldhed som følger, hvad end de bor på gården, arbejder på gården, bliver passet på gården eller blot er en af dem som kommer forbi. Netop på Nørregården, er de ret bevidste om den sociale side af sagen, og at de også er en ramme for et godt og meningsfuld liv i fællesskab. For med Rudolf Steiner i bagagen tilgår de verden og den daglige praksis med respekt for – samt anerkendelse af det fælles, det pædagogiske og det at ville hinanden noget i et stærkt fællesskab.

Netop når det handler om det relationelle og det fælles adskiller Nørregården sig fra de to øvrige gårde, for netop fællesskabet fylder meget i Steiners livsfilosofi og derfor også på Nørregården. På Nørregården er meningen med landbrug og måden de praktiserer landbrug på i meget høj grad et socialt og meningsfyldt anliggende, fordi de ikke ser landbrug som en isoleret størrelse, men derimod som en væsentlig del af en helhed.

Med syv faste beboere i bostedet, et aktivitetsværksted med andre brugere og børn, der skal til og fra børnehaven, er der konstant en strøm af folk, som kommer og går. Ligesom der hele tiden er liv på gården: folk i marken, børn på tur, andre som plukker roser eller flækker brænde og så fremdeles. Engang var der også en gårdbutik, men den lukkede i 2014, hvilket mange både på og omkring gården nævner som et savn. For dengang Nørregården havde gårdbutikken, synes de, at der var mere liv på gården, og flere som kom forbi. En nyere aftale med Vestfyns Biavlerforening har dog siden bidraget til nyt liv og til, at de på gården den vej igennem kan få en større berøringsflade med folk i lokalområdet (Nø.In.3).

Ejere, ledere og ansatte

De primære personer med ansvar for Nørregården er Morten, som har ejet og stået for driften af Nørregården fra 2008 og frem til, at gården blev solgt i 2020. Morten har en lang relation til såvel landbrug som Steinerpædagogikken. Han er opvokset på et konventionelt landbrug, men har gået på Steiner skole hele sin barndom, og fik derigennem sympati for Steinerfilosofien og den biodynamiske landbrugsform. Morten blev ansat som medarbejder på Nørregården omkring 2005. Morten er i dag skilt, og hans børn går alle på Steinerskole i Odense.

Morten begyndte i sommeren 2020 at danne par med Inge, som også spiller en afgørende rolle på Nørregården. Inge, som er uddannet biolog og indtil fornyeligt var bosat i nabolandsbyen Kerte, kom til Nørregården i 2009, hvor hun blev ansat til at passe gårdbutikken. Men da gårdbutikken lukkede, kom hun over i landbruget, hvor hun i dag arbejder i deres aktivitetstilbud (Nø.Fo.1&2). Inges motivation til at arbejde på Nørregården handler om, at hun gerne vil gøre en reel forskel for miljø og klima. Inge har gjort sig mange tanker om den måde jordens ressourcer forvaltes på, og hun forholder

sig pragmatisk og velovervejet til de forandringer, som hun mener verden trænger til. Forandringer hun selv ønsker at praktisere privat, samt gennem sit job på Nørregården. For Inge og mange af de andre på Nørregården er en anti-materialistisk livsstil også en vigtig del af de værdier, som betyder noget for dem. På Nørregården nævnes det ofte, at de synes, der er for mange i den brede befolkning, som har alt travlt med at skyde på landbruget som klimasynder, fremfor at se bredere på udledningens af CO2 eller se på deres eget forbrug: *”Der er mange andre steder end i landbruget, der er noget at ændre på, i jagten på en mere bæredygtig levevis”* siger Inge (Nø.Fo.1). For Inge handler det om at nøjes og være villige til at give afkald på noget for at få noget andet. Inge taler ofte om, at moderne mennesker har det svært ved at nøjes, svært med at lade sig begrænse (Nø.Fo.1,2&3).

Elke har samme pointe. Her er det dog særligt interessant, at hun også taler om det ikke at ville ”nøjes” i forhold til det relationelle, hvor hun fx siger:

”Der er jo mange problemer i verden, meget handler om, at vi ikke vil nøjes, at vi ikke vil gå på kompromis og her tænker jeg ikke kun på det fysiske, men også det relationelle... det skal vi blive bedre til” (Nø.In.3 Elke).

Elke, som er leder af Nørregården kommer oprindeligt fra Tyskland, hvor hun er uddannet Steiner-helsepædagog. Elke kom til Nørregården i 2009, hvor hun var med til at starte børnehaven og senere blev leder. Elke boede i en årrække sammen med sin familie på Nørregården, hvor hendes børn også gik i børnehaven, og hvor de var naboer til Mortens familie. Elke har i meget høj grad været med til at forme stedet og er i dag leder af både Bernardshus, Høkassen, fonden bag Bernardshus samt af hele Nørregården. Elke har en del visioner for gårdens fremtid. Hun vil fx gerne åbne stedet mere op. Elke bor ikke længere på Nørregården, men i en ejendom i Vissenbjerg ca. 10 kilometer væk. Elkes børn går også på Steinerskolen i Odense, og begge hendes papsønner arbejder som ufraglærte pædagoger på Nørregården, hvor de synes, de kan bruge deres sabbat år på en god måde.

Visionerne på Nørregården

Visionerne på Nørregården er stærkt inspireret af Rudolf Steiners tanker og menneskesyn, og netop derfor bliver man nødt til at kende Steiners livsfilosofi, pædagogik og biodynamiske landbrug, hvis man for alvor vil forstå, hvilke normer og hvilke visioner som præger Nørregården. Her følger her en kort præsentation af Steiners livsfilosofi og det biodynamiske landbrug.

Rudolf Steiner og antroposofien

Rudolf Steiner (1861-1925) var en østrigsk filosof, som i dag er kendt for hans Steinerskoler¹⁶, pædagogik og biodynamiske landbrug. Men Steiner var også så meget andet fx: arkitekt, Goetheforsker, social tænker, dramatiker og ikke mindst esoteriker, fordi han på både den ene eller anden måde beskæftigede sig med det hele og havde en åben tilgang til verden (Ravn 2009 s. 2). Hverken Steinerpædagogikken eller det biodynamiske landbrug var dog kernen i hans tænkning, men nærmere en konkretisering af hans åndsvidenskab, antroposofien, hvilken beskæftiger sig med: "*syntesen af spiritualitet og videnskab*" (Hemleben 2013 s. 69-70).

Steiners livsfilosofi

En åndsvidenskab han påbegyndte i starten af sin karriere i begyndelsen af 1900-tallet, som led i en søgning efter en bredere naturforståelse – ontologi – end han synes at kunne finde i den klassiske naturvidenskab. En naturvidenskab han anerkendte, men omvendt også fandt var for smal og for begrænset i dets syn på mennesket og livet, fordi der var så meget naturvidenskaben ikke anerkendte eller forholdt sig til (Ravn 2009 s. 2; Steiner 1925 s. 13). For Steiner blev det derfor et projekt i sig selv at supplere og udvide den klassiske naturvidenskab med, hvad han selv kaldte en åndelig og spirituel dimension. En dimension hvor han så, at både mennesker og dyr er en del af en realitet, som ikke udelukkende kan begribes eller undersøges med menneskers sædvanlige sanser. Ifølge Steiner var det altså ikke nok bare at se, måle, veje og høre verden, der skulle en dybere sansning til (Steiner 1925 s.13-15). Ud fra Steiners åndsvidenskab var det hans pointe, at vi som mennesker går glip af vigtige dimensioner af livet og verdens beskaffenhed, hvis vi alene forholder os til det, som optræder konkret og kan sanses. Steiner udviklede metoder til forskning i det åndelige og efterlod sig der forskningsresultater og tanker, som kaldes antroposofien¹⁷. Steiner er senere blevet kaldt den åndelige verdens videnskabsmand, da han ønskede at tilgå det spirituelle med udgangspunkt i anerkendte videnskabelige metoder. I forhold til det biodynamiske landbrug kom han dog aldrig så langt som til at efterprøve sine ideer, da han døde få år efter. Det er i den sammenhæng væsentligt at understrege, at selvom Steiner i sin barndom havde haft flere spirituelle klarsyn – set syner – og derfor anerkendte den spirituelle del af livet, lå det ham som videnskabsmand på sinde at bruge videnskabelige anerkendte metoder i forsøget på at udvide naturvidenskabens forståelse af det menneskelige liv. Her bør det dog understreges, at hans spirituelle oplevelser i barndommen ikke skal forveksles med den meditativt erhvervede skuen – syn – som han beskriver og ser som forudsætning for

¹⁶ I Danmark findes der i dag 14 Steinerskoler ligesom, at Steiners pædagogik lever videre i mange børnehaver og bofællesskaber, som fx på Nørregården.

¹⁷ Den antroposofiske orienterede åndsvidenskab tager udgangspunkt i logisk tænkning, hvor man som forsker bearbejder sin erkendelse gennem systematiske øvelser i iagttagelse, refleksion og meditation. Steiner lagde vægt på, at antroposofien ikke skulle opfattes dogmatisk, men derimod som en forsøgsmetode i forhold til det alment menneskelige (Steiner 1925).

antroposofien og den før omtalte dybere sansning. Steiner skelner nemlig mellem de to niveauer (Ravn 2009 s. 60).

Selvom åndsvidenskaben var grundlaget for Steiners tænkning, er det dog ikke udelukkende det, som gør, at han stadig er relevant og kendt i nutiden. Steiners nutidige position vurderes primært at tage udgangspunkt i hans pædagogik, som er bredt anerkendt. En pædagogik som i særlig grad anpriser, når det gælder en pædagogisk praksis henvendt til folk med diagnoser eller andre udfordringer (Ravn 2009). Steiner er desuden kendt for udviklingen af en biodynamisk landbrugspraksis, som der vil blive redegjort nærmere for nedenstående. Men eftersom såvel pædagogikken som den biodynamiske landbrugspraksis er udsprunget og inspireret af hans livsfilosofi – det antroposofiske – kan man sige, at Steiners åndsvidenskab stadig lever, også selv om den aldrig blev anerkendt af den etablerede naturvidenskab (Ravn 2009 s. 62).

Steinerpædagogikken

På Nørregården driver de som nævnt både bosted og aktivitetsværksted for udviklingshæmmede samt en børnehave. Alle tre institutioner drives efter Steiners pædagogik, hvor Steineruddannet pædagogisk personale sikrer, at Steiners værdier implementeres i hverdagen. Kendetegnet ved antroposofien og Steinerpædagogikken er, at de sætter *"mennesket i midten"* og derigennem giver individet optimale muligheder for at udfolde og udvikle sig (Ravn 2009 s. 1). Steinerpædagogikken søger at opdrage mennesker til frihed og til at blive frie i deres virke, fordi mennesker som er i balance i tanke, følelse og virke er helstøbte mennesker, som er livsduelige. Ifølge Steiner bliver man livsduelig ved en pædagogik, som lægger vægt på, at man skal øve sig – og øve sig mange gange – fordi man gennem at øve sig og til sidst mestre, bliver fri til at virke, bidrage og gøre i fællesskab med andre (Ravn 2009).

På Nørregården ser man Steinerpædagogikken implementeret i børnehaven, i bostedet og i værkstedet gennem en praksis, hvor alle tre institutioner søger at inddrage brugerne mest muligt. Særligt for Steinerpædagogikken er også, at de i deres virke med udviklingshæmmede og andre mennesker med problematikker, søger en høj grad af inklusion, fordi de tror på, at en god pædagogisk praksis for mennesker i det hele taget og som for mennesker med udfordringer i særdeleshed, handler om, at mennesker skal føle sig mødt, inkluderet og værdsat. I Steinerpædagogikken er det derfor et klart mål at inddrage og bruge de menneskelige ressourcer på at gøre noget nyttigt, fordi det at kunne bidrage i den daglige praksis og lykkes med dette eller hint, får mennesker til at vokse og trives (Ravn 2009 s. 32-41). At bidrage til landbruget og selv dyrke den mad man spiser er et nyttigt og konkret stykke arbejde, som Nørregården tilbyder beboere og brugere (Nø.Fo.1,2&3). Et andet meget stærkt element i Steinerpædagogik – som også er meget tydelig i den pædagogiske praksis på Nørregården – er måden den praktiserer det spirituelle på gennem fx faste traditioner, morgensange og rituelle årstidsfejring, hvor

de gennem sang, digte, fest, stemninger, lys og højtidelighed hylder jordens energi, naturen og de livgivende kræfter, som åndsvidenskaben hviler på (Nø.Fo.1,2&3).

Landbrugskurset – Det Biodynamiske Landbrugs historie

Landbrugskurset

Første gang, Steiner præsenterede det biodynamiske landbrug, var i en foredragsrække på godset Koberwitz nær Breslau i 1924. Et kursus som var blevet til på foranledning af den daværende godsejer på Breslau, som ønskede åndsvidenskabelige svar på nogle af datidens problematikker i det dengang moderne landbrug. Kurset fik siden navnet: Landbrugskurset og blev udelukkende holdt for en allerede lukket kreds af folk, som i forvejen var tilhængere af åndsvidenskaben. Formålet var at forklare sammenhængen mellem "himmel og jord" og det "ikke-fysiske og det fysiske" (Steiner 1924 s. 16-19). Det er i den sammenhæng vigtigt at nævne, at foredragsrækken ikke som sådan var et resultat af et færdigt stykke arbejde – eller en gennemtænkt ny landbrugspraksis – men blot Steinertanker og ideer om landbrug, udsprunget af den allerede eksisterende åndsvidenskab. Ambitionen med kurset var derfor blot at præsentere nogle tanker og ideer om sammenhængen mellem jorden, afgrøderne og det kosmiske, for derefter at høste erfaringer, udføre forsøg og dernæst udvikle en videnskabelige praksis, som kunne skabe en ny og sundere form for landbrug nemlig det biodynamiske landbrug (Steiner 1924). Men allerede få år efter præsentationen døde Steiner, og han fik aldrig udviklet sine ideer og metoder yderligere.

Hvad er biodynamisk landbrug?

Grundideen bag det biodynamiske landbrug er at sikre, at det biologiske liv opretholdes i en sund tilstand. Ifølge Steiner står ordet bio for samspillet mellem alt fra bakterier og planter til insekter, dyr og husdyr, mens dynamisk betyder kraft og repræsenterer de levende og formende kræfter i naturen. Vel at mærke kræfter som ikke er synlige for det blotte øje (Steiner 1976 (1924) s. 5). Men kræfter der sætter deres aftryk i det biologiske, og som ifølge Steiners har virkninger, som kun kan ses, hvis man lærer at iagttage og forstå forbindelsen mellem de formende kræfter: livets energi og de fysiske stoffer i alle organismer (Steiner 1976 (1924) s. 7-9). I det biodynamiske landbrug er livskræfterne¹⁸ og det levende det centrale. Livskræfter som kan styrkes gennem brug af otte biodynamiske præparater, der kan styrke forbindelsen mellem det dynamiske og det

¹⁸ "Livskræfterne, der får det biologiske til at være levende, er elementer man som biodynamiker forholder sig konkret til. På det indre personlige plan med studier og opmærksomhedsarbejde. I det praktiske med bl.a. otte biodynamiske præparater: midler (af lægeplanter, kisel og kogødning), som styrker forbindelsen mellem det dynamiske og det biologiske. De anvendes dels ved kompostering og dels direkte til jord og planter" (Biodynamisk Forening 2020).

biologiske. Midlerne er bl.a. lægeplanter, kisel og kogødning, som anvendes ved fx kompostering eller gives direkte til jord og planter (Steiner 1976 (1924) s. 28,). Særligt kogødning fremhæves i det biodynamiske landbrug som centralt, fordi det kvælstof som kogødningen repræsenterer kan noget særligt for det biodynamiske landbrug. Steiner siger:

”Formidleren er kvælstoffet. Kvælstoffet leder livet ind i den form, som er blevet legemliggjort i kulstoffet. Overalt hvor kvælstoffet optræder, har det til opgave at være formidler mellem livet og det åndelige, der i første omgang har fået form i kulstoffet. Broen mellem ilten og kulstoffet bygges overalt i dyre- og planteriget, og også i jordens indre af kvælstoffet” (Steiner 1976 s. 47).

Et andet væsentligt element i det biodynamiske landbrug er, at man ikke må bruge sprøjtemidler og kunstgødning, fordi man inden for det biodynamiske landbrug ser det som ødelæggende for et sundt biologisk system (Steiner 1976 s. 41). Mens et tredje element er, at landbruget gerne skal være så *”individuel”*, at det kan tilvejebringe, hvad det har behov for i kraft af sig selv (Steiner 1976 s. 24).

Særligt interessant i forhold til dette projekt er desuden, at Steiner og det biodynamiske landbrug ikke ser mennesket som fraspaltet fra landbruget og det biologiske, men derimod som inkluderet, og som en væsentlig partsdel, hvilket han på det første kursus redegjorde for ved at sige:

”... for det vil fremgå af dette kursus, at landbrugets interesser på alle leder og kanter er sammenvoksede med menneskelivets i et sådant omfang, at der faktisk næppe findes et område i livet, der ikke har et tilhørsforhold til landbruget” (Steiner 1924 s. 11).

Livet som omdrejningspunkt

Ifølge Steiner har det biodynamiske landbrug derfor som formål at styrke det levende i hele jordbruget, fordi livet er omdrejningspunktet i det biodynamiske landbrug. Det er her væsentligt at forstå, at når Steiner taler om liv, handler det ikke kun menneskers liv, men om hele biosystemets liv. Om bakteriernes, regnormens, fuglens, mælkebøtten og biens liv, fordi den biologiske mangfoldighed er vigtig. Vigtig i forhold til afgrødevalg, sortsvalg, sædskifte, husdyrhold, jordbehandling og naturpleje. Netop Steiners fokus på biodiversitet er interessant, fordi man i den sammenhæng kan hævde, at han var 100 år forud for sin tid. Da det først er inden for de sidste 10 år – hvis ikke bare fem år – at der for alvor er kommet fokus på biodiversiteten og det, som man her godt hundrede år efter kan lære af det.

Ifølge Steiner handler det biodynamiske landbrug om at dyrke jorden i harmoni med naturen samt at anerkende, at verden er større end, hvad naturvidenskaben kan bevise. Ifølge Steiner er det nemlig først, når man forstår og anerkender den åndelige dimension ved det biologiske liv, at man kan forstå, hvad den biodynamiske ’livskraft’ er og kan (Steiner 1976).

Steiner beskriver det her:

”Vi finder i dag meget og meget ude på agrene. Kort tid efter finder vi det inde i de ærede herskabers mave. Så det tager på en eller anden måde atter vejen tilbage til ageren. Vi kan slet ikke sige, at vi som mennesker kan afsondre os, tværtimod er vi forbundet med vores omgivelser, vi hører, når alt kommer til alt med til dem. På samme måde som, at min lillefinger hører med til mig. Sådan hører tingene, som er her rundt omkring, naturligt med til det samlede menneske. Der må finde en stadig stofudveksling sted. Sådan må det også være mellem jorden med alle dens væsener og det samlede verdens-salt. Alt det som lever på jorden i fysisk skikkelse, må kunne føres tilbage i verdens-saltet, må så at sige kunne blive rensat og lutret i verdenssaltet” (Steiner 1976 s. 50).

Landbruget er ikke et nationaløkonomisk anliggende

En anden væsentlig pointe ved Steiners landbrugskursus var, at Steiner allerede for godt hundrede år siden fremførte en skarp kritik af det dengang frembrydende industrialiserede og moderne landbrug (Steiner 1976 s.12). En kritik som 100 år senere viser sig delvist berettiget og i nogen grad ligger meget fint i tråd med dele af den nuværende kritik af landbrugets system (Wezel 2019; Gliessman 2015; Marsden 2013; Wilson 2009, etc.)

I forhold til kritikken er det også interessant, at Steiner – som tydeligvis er fænomenologisk inspireret – understreger, at landbruget primært bør forstås og tilgås som det, det er: landbrug. Ifølge Steiner bør man nemlig gå til sagen selv fremfor at sammenkæde og forstå landbruget som et nationaløkonomisk anliggende, hvilket han mener, for mange har for vane at gøre:

”...landbrug kan kun have en mening, som henter sin mening fra marken, fra skoven, og fra dyreavlen. Al snak om nationaløkonomi burde simpelthen ophøre, når den ikke stammer fra sagen selv” (Steiner 1976 s. 13).

Steiner anlægger her et fænomenologisk synspunkt som vidner om, at det biodynamiske landbrug først og fremmest er et spørgsmål mellem biologi og livets kræfter:

”Jordens biologiske liv og frugtbarhed er en naturlig indikator for, hvordan dette arbejde lykkes – og langtidsforsøg viser, at det kan lykkes bedst med biodynamisk drift. Men det biodynamiske har netop også en dynamisk dimension” (Steiner 1976 s. 13).

Den biodynamiske dyrkningspraksis var derfor allerede fra dets fødsel tænkt som et alternativ, som skulle sikre en sundere og bedre måde at dyrke landbrug på. Samtidig med, at den biodynamiske dyrkningspraksis også var tænkt i forlængelse af antroposofien, hvis indhold i høj grad er at forstå og tilgå verden holistisk. Steiner forstår derfor menneskets væren i verden, og landbrugets væren i verden i et holistisk perspektiv.

Det Biodynamiske Landbrugs bidrag til det "hele" liv

Selvom det er næsten hundrede år side, at Steiner afholdt Landbrugskurset i 1924 eksisterer den biodynamiske bevægelse stadig og har måske mere momentum nu end nogensinde tidligere. I hvert fald oplever man netop i disse år, at både økologer og konventionelle landmænd i stigende grad lader sig inspirere af tanker og metoder fra det biodynamiske landbrug. Ligesom der er en voksende efterspørgsel efter biodynamiske produkter fra restaurantsiden, hvor flere Michelinrestauranter foretrækker biodynamiske produkter (Turinek m.fl. 2009; Ravn 2009).

Steiners tanker om det biodynamiske landbrug er relevant for en forståelse af Nørregården og dennes visioner. Men derudover er perspektivet også særligt interessant for netop dette projekt, og ikke mindst det multifunktionelle perspektiv, fordi Steiner med sine tanker om det biodynamiske landbrug vægtede, at landbruget skulle opfattes i et holistisk hele, og som en væsentlig del af "*livet*" og samfundet (Steiner, 1976 (1924) s.11), hvilket i høj grad taler ind i dette projekts målsætning, som netop er at se, hvordan moderne landbrug ikke alene kan producere "*food and fiber*", men også bidrage til det hele liv i landdistrikterne qua netop en multifunktionel praksis. Den biodynamiske forening i Danmark skriver sådan her om, hvordan foreningen forstår landbruget som en del af det hele liv:

"Det sociale og kulturelle liv på landet i Danmark er efterhånden mest historie. I den biodynamiske helhedsforståelse af et levende landbrug er flere mennesker på gården og nær kontakt med lokalsamfundet et centralt emne. Mange gårde er derfor rammen om socialt arbejde, skolekontakt, årstidsfester og direkte dialog og handel med forbrugere. Disse aktiviteter kan kun skabes med medvirken fra mennesker uden for gården, der på den måde bidrager til dens liv og mangfoldighed" (Biodynamisk Forening 2022).

Selvom Steiners tanker om det biodynamiske landbrug og dets formål var tænkt i en bredere sammenhæng, er teksterne dog alligevel centrale for denne afhandling. For netop beskrivelsen af det biodynamiske landbrug peger samtidig på en interessant inspirationskilde i forhold til udviklingen af fremtidens landbrug. En inspiration som i nogen grad er identisk med nogle af de pointer, som vil blive fremlagt i kapital 5, om multifunktionelle landbrug og agro-økologi (Gliessman 2015; Wilson 2009; Van Huylenbroeck m.fl. 2007).

I forhold til ovenstående præsentation af Steiners livsfilosofi og Det Biodynamiske Landbrug, er det – set med nutidens og dette projekts øjne – interessant, at Steiner allerede for 99 år siden adresserede mange af de spørgsmål, som fylder nutiden, når det handler om landbrugets kriser og fremtidige rolle. Alt mens at man netop i disse år oplever, at stadig flere landmænd, både økologiske og konventionelle, i stigende grad vender sig væk fra de konventionelle metoder for at lade sig inspirere og afprøve metoder fra det biodynamiske landbrug. Det gælder fx i forhold til kompostering, pløjefri

dyrkning, udtagelse af lavbundsjord, samt hvordan man får skabt en mere levende humus igen (Ravn 2009; Yh.Fo.1&2). Samtidig med at dele af de biodynamiske metoder ”genopdages” i forhold til at finde de rette løsninger, når det gælder klimaforandringer, nedbringelse af CO₂-udslip, lagring af CO₂, energi-optimering, befolkningstilvækst og det at skabe et mere robust og bæredygtigt landbrugssystem fremadrettet (Turinek m.fl. 2009).

Man kan derfor med rette sige, at Rudolf Steiner i nogen grad var en mand, som var foran sin tid. I hvert fald er der mange elementer fra Steiners antroposofi, såvel som fra det biodynamiske landbrug, som igen er at finde i samtidens debat om landbrug og livet i det hele taget (Ravn 2009). Det ser derfor ud som om, at Steiners 100 år gamle ideer og tanker om livet og landbruget indeholder nogle budskaber, som stadig er relevante. Fx taler Steiners tanker om det levende liv direkte ind i debatten om, hvordan man får skabt mere biodiversitet og stoppet massedøden af insekter.

En anden pointe var, at Steiner skrev sin åndsvidenskab, fordi han mente, at naturvidenskaben kom til kort i dets forståelse af væren i verden – dens ontologi – fordi den manglende en åndelige dimension og en erkendelse af, at livet var større end det som kunne måles og vejes (Steiner 1976). Netop den ontologiske diskussion om menneskets væren i verden, og forholdet mellem mennesker og natur, er desuden også et spørgsmål som fylder stadig mere, qua klima- og biodiversitetskrise, og det blandt almindelige mennesker såvel som blandt anerkendte videnskabsfolk, der netop beskæftiger sig med menneskets forhold til, i og med naturen (Stein Pedersen m.fl. 2019, Morton 2019).

Opsamling Det Biodynamiske Landbrug

På verdensplan er der i dag ca. 4200 biodynamiske landbrug i 43 forskellige lande, og godt 128.000 hektar landbrugsland med udgangspunkt i Steiners Biodynamiske Landbrug. Biodynamiske landbrug som alle lever op til bevægelsens internationale Demeter standarder (Turinek m.fl. 2009 s. 1).

I Danmark er der i dag (2022) er ca. 45 biodynamiske bedrifter, hvilket er 15 flere, end der var i 2010. Der er derfor også en voksende interesse for det biodynamiske landbrug i Danmark (Høgedal, 2016). Og hvis man som forbruger vil have biodynamisk mælk, kan man fx købe biodynamisk sødmælk i Føtex. En vis folkelig udbredelse har derfor fundet sted.

Visioner på Nørregården

Med Steiner og hans tanker om det biodynamiske landbrug synes en stor del af værdierne på Nørregården givet på forhånd, fordi det med Steiner som udgangspunkt er tydeligt, at de på Nørregården ikke behøver at ”opfinde” sig selv eller debattere hensigten eller missionen med det hele. Visionen og missionen synes så klar og indforstået, at det ikke

er noget, de bruger meget krudt på at diskutere, fordi Steiners filosofi, pædagogik og tanker om biodynamisk landbrug leverer de fleste svar, hvilket flere på Nørregården ser som en klar fordel (Nø.In.1,2&3).

Spøger man gårdens leder Elke i forhold til visioner og værdier, vender hun ofte tilbage til Steinerfilosofien og dens mennesyn, når hun beskriver, hvad de vil på Nørregården. Et menneskesyn der skinner tydeligt igennem i hele stedets virke og eksistens. Elke fortæller:

”Jeg er Steinerpædagog, og hele Steinerfilosofien fylder meget her – Steiners menneskesyn. Vi skal flytte ind i deres fysik. Vi skal tage mennesker seriøst. Hvad giver mening i deres liv? Omvendt integration – vi skal integrere modsat. Lige nu har vi en parallelverden, der kører ved siden af vores. Vores brugere lever i et parallelunivers i forhold til den verden, du og jeg lever i. En verden de er udelukket fra. Det er et stort problem, at vi lever i disse to verdner, for det går ud over tolerancen, og accepten bliver sværere, når vi ikke mødes. Vi vil gerne skabe et rum, hvor man kan øve sig i at være sammen. Det er også det, vi vil, her på Nørregården” (Nø.In.3. Elke). (NB. Elke er oprindeligt tysk, hvorfor hendes danske ordstillinger ofte er omvendt).

Når Elke taler om *”at tage mennesker seriøst”*, handler det om, at Steinerfilosofien vægter det enkelte menneske højt, og det er vigtigt at skabe gode forudsætninger for et godt og meningsfyldt liv.

At tage mennesker og *”Næsten”*, seriøst er for øvrigt et meget interessant perspektiv i forhold til social kapital, og særligt gensidigheden.

Inge beskriver det således:

”Folk skal lave noget, der giver mening, noget der er nyttigt. Beboerne har brug for at være på gården, brug for det gården kan. Ligesom, at gården har brug for dem. Vi – alle os andre har brug for dem – de anderledes og udviklingshæmmede. De er som os, også en del af kredsløbet. Deres ekstremiteter og anderledeshed er også et spejl for os” (Nø.Fo.2 - Inge).

I den forbindelse skal det også nævnes, at Inge ofte taler om, at det er så let at have ideer og visioner på fremtidens vegne. Dette gælder også for folk på Nørregården. Men når alt kommer til alt, skal der jo reel handling til. Det tager tid at bygge noget op, og det kræver også noget at fastholde og lykkes på den lange bane. Inge fortæller:

”Jeg tror aldrig, at man sådan kommer i mål på den måde. Men man sætter sig et punkt. Et navigationspunkt, og så arbejder man derhen, og så skifter tiderne også. Der vil hele tiden været et eller andet, man skal justere. Og man sætter altid barren lidt højt. Og så er det et spørgsmål, om du kan blive ved med at føle den gnist med, at jeg vil gerne i den retning der. Man skal holde op med at arbejde et sted som her, hvis man ikke kan mærke den gnist. Hvis man ikke har lyst til at gøre den der forskel, så er man ikke så meget værd for stedet... Eller, så er man ikke til nogen hjælp. Visionerne, jeg synes faktisk, at vi har mange ideer fortsat til, hvad man kan lave her. Ideer som er oppe og vende. Det her er også et sted, der fordrer ideer eller drømme, om man vil. Skulle man lave en cafe? Skulle

man lave Bed and Breakfast? Skulle man bygge ud og lave nogle andre steder som bosted? Men det har Elke sikkert også snakket om, eller måske har hun ikke..... Vi kunne også godt få en masse projektmagere herud, og få en masse ideer. Men det, der er mangelvaren sådan et sted som her – og på mange arbejdspladser – er ikke projektmagere – men driftsfolk. Nogle som kan og bliver ved – også når det er svært, kedeligt og regner. Man skal jo også lige sætte det i gang. Det er ikke nok at få ideen. Det er jo store ting, så man skal også være sikker på, at der er nogle mennesker, som kan varetage det og blive ved” (Nø.In.2).

Som ovenstående citat indikerer, er det at drive biodynamisk landbrug en vigtig del af livet på Nørregården. Selvom gården i dag primært henter sin indtægt fra børnehaven, værkstedet og bostedet fremfor fra landbruget, understreges det, at man slet ikke kan forestille sig livet på Nørregården uden, at der også er landbrug: *”Når man arbejder i landbruget, skal det give mening at følge produktet fra jord til bord. Meget vil gå tabt, hvis Nørregården reduceres til en urtehave”* siger Elke (Nø.In.3). Udover at visionen på Nørregården lægger sig tæt op ad Steinerfilosofien, lægger de også vægt på fødevarekvalitet, og på Nørregården forholder de sig aktivt til den verserede debat i samfundet om fødevarekvalitet. Morten vendte ofte tilbage til dette.

”Det har altid været min motivation at lave nogle fødevarer, som var lidt bedre, måske, for mennesker at spise, end bare halt almindelig standard. Det handler om, at man ikke prøver at lave en stor mængde så billigt som muligt, men også lave noget som gør, at vi får det bedre. Noget som giver mere plads til naturen på gården. Og apropos, så kunne jeg også godt tænke mig, at få mere kulstof fra atmosfæren til jorden. Det er noget, der er kommet til mig senere. Men det fylder stadig mere” (Nø.In.2).

Interessant for livet på Nørregården er, at det er et sted, som i den grad er præget af visioner og drømme, og folk som har noget ”på hjerte”, når det kommer til at præge det samfund, de er en del af. Overordnet er der fem overskrifter, som beskriver Nørregårdens visioner. For det første handler det rigtig meget om Steiners livsfilosofi, og det som de vil med hinanden i fællesskabet. Dernæst handler det om, at de gerne vil være med til at skabe et landbrug og et samfund, som er mere bæredygtigt. De vil skabe et landbrug, som kan levere i forhold tidens grønne dagsorden og være med til at nedbringe CO2-udslippet, øge biodiversiteten samt levere nogle sunde og bedre fødevarer og en sund jord. Det har ikke været en del af Nørregårdens primære vision at være et aktiv for lokalmiljøet. De fortæller i den sammenhæng, at det ikke er noget, de sådan har tænkt så meget over. Men de kan godt se, at de kan noget i den sammenhæng og vil også gerne mere af den slags på sigt (Nø.Fo.1,2&3).

Udfordringer og muligheder

Det var under de første feltbesøg tydeligt, at Nørregårdens økonomi fyldte en del, ikke mindst for Morten som ejede gården og sad med en stor gæld og en stor uvished i forhold til fremtiden. Der faldt mere ro omkring økonomien, da fonden overtog, en del af jorden blev solgt fra og der var indgået en aftale med banken. Men der var dog stadig en grad af

bekymring og forundring over, at man generelt i samfundet – såvel som på Nørregården – ikke kan få bedre økonomi i at avle biodynamiske grøntsager og drive den type landbrug, som de på Nørregården mener, er den mest rigtige. På Nørregården ønsker de som sagt, at drive et landbrug, som leverer ikke bare til den grønne dagsorden, men også til det sociale.

I kraft af fondens overtagelse af gården var der dog også en vis optimisme at spore, for nu var det pludselig muligt at tænke i udvikling og nye planer, hvilket der ikke havde været så god mulighed for længe. På Nørregården er de dog udmærket klar over, at økonomien stadig er stram. Men fordi fonden nu er ejer, er der nye muligheder, og gårdens leder, Elke, fremhæver i den sammenhæng, at hun håber, Nørregården bliver bedre til at åbne mere op mod omverden, de lokale og invitere ind. Dog med det forbehold, at de på Nørregården har en del sårbare beboere, hvorfor der skal tages hensyn til dette.

Nørregårdens lokalsamfund

Som beskrevet i indledningen ligger Nørregården i den lille landsby Ørsbjerg på Vestfyn. Ørsbjerg hænger næsten sammen med Kerte, hvorfor stedet ofte omtales Ørsbjerg-Kerte. Begge landsbyer hører med til Kerte sogn, som tæller ca. 670 personer (december 2022). Kerte rummer udover kirken også et aktivt forsamlingshus, hvor beboerne spiller banko og går til dilettant. Kerte havde frem til 1993 også egen skole. Den nærmeste større by er stationsbyen Årup, som har 3259 indbyggere (2022) og ligger fire en halv kilometer væk. Fra Nørregården har de 11 kilometer til Assens og 30 kilometer til Odense. Om Vestfyn som egn kan det siges, at området er præget af de klassiske udkantsproblematikker, hvor særligt de mindre byer oplever funktionstømning og fraflytning. Årup er dog en by i vækst grundet dens station, placering tæt på motorvej og lette adgang til Odense og trekantsområdet.

Nørregårdens placering på Vestfyn er derfor ikke begunstiget af et opland, hvor folk har høje indtægter eller høj kulturel kapital, hvilket ofte er afgørende for valget af økologiske eller biodynamiske varer. Gårdbutikken lukkede i 2014, og kort derefter måtte de også afvikle malkebesætningen grundet dårlig økonomi.

En del af Nørregårdens geografiske virkelighed er derfor, at den ligger i et område præget af udkantsproblematikker og minimal købekraft. Ligesom Nørregården ligger på en klassisk landbrugsegn, hvor det konventionelle landbrug stadig fylder meget og flertallet ikke efterspørger alternativer (Nø.Fo.2).

Kapitel 4. Social kapital i landbrug og landdistrikter

Litteraturstudie i klassisk social kapital-teori

Udgangspunktet for projektets teoretiske fundering startede med Bourdieus kapitalteori: *Forms of capital* (Bourdieu 1986), Putnams: *Bowling Alone* (Putnam 2000) samt Granovetters artikel: "The strengt of weak ties" (Granovetter 1973). Værker som var relevante i forhold til teoriens relevans. Et godt tip førte videre til Svendsen og Svendsen: *The creation and destruction of social capital* (Svendsen og Svendsen 2004), som med dets fokus på landdistrikter var overbevisende for det endelige valg af social kapital-teori. Derfra gik søgningen på klassisk social kapital-teori i gang via Svendsen og Svendsens: *Social kapital – en introduktion* (Svendsen og Svendsen 2006) samt Putnam *Bowling alone* (Putnam 2000). En søgning som bl.a. førte til værkerne: *Making Democracy work* af Putnam (Putnam 1992), Colemans artikel: "Social Capital in the Creation of Human Captial" (Coleman 1988) Lin, Cook og Burts: *Social capital: Theory and research* (Lin, Cook og Burt 2001) og Fukuyama's: "Social capital, civil society and development" (Fukuyama 2001), Herreros: *The Problem for forming Social Capital* (Herreros 2004), samt: *Review of Social Capital* af Son (Son 2021).

Med ovenstående udgangspunkt begyndte så en yderligere udforskning af, hvordan de forskellige teoretikere forstod og anvendte social kapital-teori, inklusive diverse artikler med kritik og forbehold for en dyb og grundig forståelse af social kapital-teori. Fx artiklen: "Let them eat social kapital" (Somers 2005), Heine Andersens; "Egennytte, rationalitet, sociale normer og James Coleman" (Andersen 1992). Kritikere af social kapital-teori nævner, at den sociale kapital er en diffus størrelse, som det er svært at måle beholdningen af, samt at social kapital mest er en fest for de få, dem som allerede har økonomisk kapital (Somers 2005, Andersen 1992).

Efter at have læst et bred felt af artikler og teorier om social kapital blev status – med inspiration fra bl.a. Gunnar Svendsens ph.d.-afhandling: "Konfrontation og samarbejde" (G.L.H; Svendsen, 2004) – at henholdsvis Bourdieu og Coleman skulle være projektets primære teoretikere, mens Putnam og Herreros skulle indgå mere sekundært. Projektets analyse er der derfor bygget op omkring Bourdieus: "The forms of capital" fra 1986 (*Les capital social* (1979), samt Colemans artikel: "Social Capital in the Creation of Human Captial" (Coleman 1988), samt kapitel 12 i bogen: *The foundation of social theory* fra 1994 (Coleman 1994). Mens Putnams: *Making Democracy work*, *Bowling alone* samt Herreros: *The problems of forming social capital* vil indgå sekundært i analysen, når de kan bidrage med yderligere nuanceringer (Herreros 2004; Putnam 1992, 2000).

Bourdieu's *The forms of capital* kan dog ikke stå alene, hvis man for alvor vil forstå fordelingen af kapitaler og de dertil knyttede magtstrukturer inklusive hans begreber om felt og habitus, hvorfor Bourdieus: *The logic of practise* (Bourdieu 1990 (1972), samt *Reflexiv sociologi* (Bourdieu og Wacquant 1996) samt *The social structures of the economy* (Bourdieu, 2005) også bidrager til forståelse af Bourdieus social kapital teori.

Valget af den ”klassiske” social kapital-teori startede derfor ved Bourdieu og siden tog den ene reference den næste.

Litteraturstudie i social kapital plus landbrug og/eller landdistrikter

Nedenstående udvalgte publikationer bidrager med relevant forskning, konklusioner og perspektiver på, hvordan social kapital opbygges, fastholdes og nedbrydes i en rural kontekst. De udvalgte publikationer vil på den ene eller anden måde indgå i den endelige analyse i kapitel 10.

Udgangspunktet for den systematiske litteratursøgning har været: social kapital + landdistrikter + landbrug (social capital + rural + farming). Hovedparten af publikationerne er fundet gennem systematisk søgning i databaserne: Ebscohost og Scopus, mens et mindre antal publikationer er tilføjet, fordi de er dukket op som referencer eller anden sammenhæng.

Ebscohost

I Ebscohost blev der søgt efter publikationer fra 2000-2020 ud fra følgende kriterier: social kapital + rural, hvilken resulterede 1708 hits, som var for stort et tal. Farming blev derfor tilføjet, hvorefter resultatet blev 128 artikler. Disse 128 artikler blev gennemgået. På baggrund af overskrifter, keywords og relevans blev der læst abstracts på 39 artikler, som blev vurderet og sorteret med udgangspunkt i følgende tre søgekriterier: For det første studiets relevans – hvor relevant er publikationen for dette projekts forskning? For det andet anvendelsen af social kapital teori, er der tale om et social kapital-studie, og hvilken tilgang til social kapital anvendes, sammenlignelig med projektets? For det tredje kontekst, fx geografi, type af landbrug etc.

En sådan frasortering kan der altid rejses kritiske spørgsmål til, men da det er nødvendigt med et skarpt fokus og en reduktion af mængden af titler, måtte der vælges. Af de udvalgte 39 artikler blev yderligere 15 udvalgt til nærmere gennemgang, fordi de jvf. resumé virkede relevante. Med udgangspunkt i første søgning blev der udvalgt yderligere ni artikler, som kom på den endelige liste fra Ebscohost.

Scopus

Dernæst blev der foretaget en søgning i Scopus ud fra samme kriterier: social capital + rural + farming. Det samlede søgeresultat i Scopus blev 310 publikationer, som blev gennemgået efter samme søgekriterier som ovenover. Bruttolisten var i første omgang 21 publikationer, mens 11 blev udvalgt, hvoraf tre af dem var gengangere fra Ebscohost-søgningen.

Med udgangspunkt i en grundig gennemgang af de 18 udvalgte artikler fra første to søgninger blev det klart, at de artikler, som lå tættest op ad dette projekts forskningsfelt, ofte var publiceret i: *Rural Sociology* eller *Journal of Rural Studies*, hvorfor der så blev foretaget en specifik social kapital (social capital) søgning i disse tidsskrifter.

Rural Sociology

I databasesøgning (under Ebscohost) blev der søgt i tidsskriftet *Rural Sociology* på social capital og inden for årtals-intervallet 2000-2020. Søgningen resulterede i 38 artikler, 10 blev udvalgt, af dem var to gengangere fra tidligere.

Journal of Rural Studies

For Rural Studies blev der søgt under Elsevier i *Journal of Rural Studies*. Søgeordene og årstal var som ved de øvrige søgninger. I første omgang kom der 1097 publikationer, hvorfor det var nødvendigt med en yderligere skærping, hvilket skete med en tilføjelse af social capital som keyword. Søgningen resulterede i 127 publikationer, som blev gennemgået. Herfra blev der udvalgt 22 publikationer til nøjere gennemgang. Der var få gengangere men en del nye. Afsluttende blev 14 publikationer tilføjet listen.

Social kapital og multifunktionalitet

Udover ovenstående søgning blev søgningen ligeledes suppleret af endnu en søgning igen i Ebscohost på social capital + multifunctionality + farming (Agriculture) i perioden 2000-2020, som tilsammen resulterede i en liste på fire publikationer, hvor én allerede var på listen. En lignende søgning i samme årtalsinterval fandt sted på Scopus ud fra social capital + multifunctionality, hvilket resulterede i en liste på 35 publikationer, hvoraf ni artikler blev udvalgt, og fire kom på den endelige liste.

De udvalgte publikationer er fundet med udgangspunkt i en søgning på social capital + multifunctionality kan kendes ved, at de har multifunctionality som første keyword.

Social kapital og agro-økologi

Ligeledes blev der foretaget en søgning i Ebscohost på social capital + agroecology i perioden 2000-2020. 21 artikler kom frem – én var kendt fra tidligere søgning og en ny

kom på listen. Ved samme søgning på Scopus kom 73 publikationer, seks blev udtaget til nærmere efterforskning, én var kendt i forvejen, én anden blev tilføjet listen.

I alt 53 (56) artikler kom på listen som relevante for dette studie og *state of the art* i forskningsfeltet social kapital og landbrug og landdistrikter. 13 af de udvalgte artikler er med i projektets gennemgang af; *State of the art*. Her er tale om 11 publikationer med fokus på social kapital i landbrug eller landdistrikter eller begge dele. Desuden er der tilføjet yderligere to publikationer i slutningen. Publikationer som ikke bidrager med social kapital-teori, men alligevel er med, fordi de til bidrager med andre væsentlige og relevante pointer som styrker den endelige analyse. Publikationer som er centrale for en grundlæggende forståelse af social kapital i landbruget og landdistrikterne, og som bidrager med substantielle pointer til netop dette projekt. Fire af disse artikler har særligt fokus på social kapital og multifunktionalitet og en enkelt på social kapital og agro-økologi.

Baggrunden for en "ekstra" søgning i multifunktionalitet og agro-økologi er sket med udgangspunkt i et ønske om at "placere" den sociologiske social kapital-analyse i landbrugets felt, samt i forhold til den transition landbruget p.t. undergår.

I bilag 1. finder i et skema, som viser de 56 udvalgte publikationer. Publikationer som er gennemgået i forhold til en kortlægning af -*state of the art*. De endelige 13 publikationer er derfor udvalgt med udgangspunkt i de 56 publikationer.

13 udvalgte artikler med fokus på social kapital og landdistrikter

Nedenstående følger en gennemgang og præsentation af et litteraturstudie over de 13 udvalgte publikationer. 11 af disse publikationer omhandler alle social kapital og landbrug/og eller landdistrikter, mens to øvrige artikler ikke omhandler social kapital, men indgår alligevel, fordi de bidrager med væsentlige og relevante pointer. De tretten artikler er udvalgt i forhold til følgende tematikker: Opbygning af social kapital i landdistrikter. Social kapital i landbrug. Social kapital og landbrugets transformation – fortid, nutid, fremtid. Social kapital mellem rational choice og strukturalisme. Social kapital og multifunktionalitet. Samt social kapital og agro-økologi.

Opbygning af social kapital i landbrug og landdistrikter

I artiklen: "Building and destroying social capital: The case of cooperative movements in Denmark and Poland" fra 2003 forsøger Chloupkov, Svendsen og Svendsen at vise sammenhængen mellem social kapital og udviklingen på landet i henholdsvis Polen og Danmark. Artiklen er interessant, fordi den redegør for sammenhængen mellem den lokale, sociale og kollektive organisering, som fandt sted i Polen og Danmark i slutningen

af 18-tallet samt i forhold til, hvad netop disse organisationsformer kom til at betyde for opbygningen af social kapital i de danske landdistrikter. Artiklen fremhæver, hvordan de to lande inden kommunismens indtog i Polen havde sammenlignelige ("*Bottom up*") sociale og kollektive bevægelser, hvilket begge landes landbrug og landområder høstede store mikro- såvel som makro-sociologiske gevinster af, qua fx oprettelsen af andelsbevægelser, andelssparekasser osv. Mens kommunismens indtog i Polen endte med at erodere den sociale kapital, fordi der ikke længere var plads til sociale bevægelser og det frie initiativ, hvorfor tilliden og mulighed for entreprenørskab forsvandt (Chloupkova, Svendsen og Svendsen 2003).

Artiklen fremhæver, hvordan fællesskaber, samarbejde og viljen til fælles organisering kan gøre en markant forskel, økonomisk, lokalt og socialt. For med andelsbevægelsens kollektive organisering fulgte også tillid og dermed nye samarbejder, netværk og relationer. Datidens sociale bevægelser spillede en afgørende rolle for etableringen af de mange andelsselskaber, som skød frem og fordrede yderligere social kapital på landet. Konklusionen synes klar; social kapital fordrer endnu mere social kapital.

Men hvor den kollektive organisering og den deraf voksende sociale kapital i Danmark voksede – og stadig spiller en afgørende rolle for såvel de danske landmænd som den lokale organisering, gik det markant anderledes i Polen. I slutningen af artiklen forsøger forfatterne – inspireret af Putnam (Putnam 1992) – at måle den sociale kapital ud fra følgende forhold: 1. organiseringsgrad i frivillige foreninger og 2. tillid og 3. civilt engagement. Her viser det sig, at såvel tilliden som den frivillige organisering og det civile engagement er markant højere i Danmark end i Polen, fordi det civile engagement i Polen blev ødelagt gennem de mange år med kommunisme (Chloupkova, Svendsen og Svendsen 2003). Artiklen er interessant, fordi den på overbevisende vis underbygger betydningen af social kapital i landdistrikterne, samt ikke mindst de effekter, den kan få over tid.

I bogen: *The creation and destruction of social capital* (Svendsen og Svendsen 2004) følger Gert Svendsen og Gunnar Svendsen op på pointerne fra ovenstående artikel og tilføjer nogle kapitler, om hvordan de sociale bevægelser på landet i Danmark udviklede sig i takt med strukturudviklingen på landet, og den efterfølgende funktionstømning. Bogen beskriver, hvordan de sociale bevægelser på landet kæmpede for at bevare og fastholde funktioner, liv og mening på landet gennem nye formål og fællesskaber som fx nye sportshaller og idrætsforeninger. Bogens konklusion er klar: Social kapital opbygges over tid, social kapital kan gøre en markant forskel for landdistrikterne, og de nuværende landdistriktsproblematikker hænger i nogen grad sammen med faldende og manglende social kapital i landdistrikterne. Et fald forfatterne tilskriver strukturudviklingen, funktionstømningen og den efterfølgende fraflytning samt det, at folk i landdistrikterne (som i det øvrige samfund) ikke i samme grad som tidligere har fælles normer.

Ovenstående analyser følges siden hen op af Gunnar Svendsen, der i sin ph.d.-afhandling "Samarbejde og konfrontation" fra 2003 (G.L.H. Svendsen 2003), med udgangspunkt i ovenstående udgivelser samt nyere feltarbejde fra Ravnsborg kommune foretager en konkret social kapital-teoretisk-analyse med Bourdieu og Coleman som primære teoretikere. En ph.d. som også har fokus på opbygning af social kapital i praksis og viser, hvordan den sociale kapital både kan inkludere, såvel som den kan ekskludere.

Ovenstående tre udgivelser har spillet en vigtig rolle som inspiration til valg af teori samt som udgangspunkt for en mere praksisorienteret forståelse af, hvordan man kan bruge social kapital-teori som udgangspunkt for et casestudie. Desuden som udgangspunkt for en dybere og mere grundlæggende forståelse af, hvordan det sociale liv udspiller sig på landet samt mere generelt.

En anden vigtig artikel er: "The Importance of Social Capital in Rural Development, Networking and Decision-making in Rural Areas" fra 2007 af George Wiesinger (Wiesinger 2007). En artikel som pointerer, at den sociale struktur på landet er nedbrudt som følge af funktionstømningen og de deraf følgende nedlæggelser af den lokale infrastruktur. Særligt interessant i den artikel er, at Wiesinger fremhæver, at nogle landdistrikter klarer sig glimrende "*på trods af*" de klassiske landdistriktsudfordringer, hvilket han forklarer med "*the missing link*", som han også kalder den sociale kapital (Wiesinger 2007 s. 9). Wiesinger tilgår social kapital-begrebet gennem Bourdieu og Putnam (Bourdieu 1986; Putnam 2000) og har særlig fokus på betydningen af civilt engagement og "*governance*", og han tager desuden afsæt i, at social kapital-forskning allerede klart har påvist betydningen af tætte sociale bånd (Netværk), og at fælles normer spiller en afgørende rolle for den sociale kapital eksistens (Fukuyama 2001; Woolcock 2001, Coleman 1988).

Med udgangspunkt i de nævnte social kapital-teoretikere redegør han for, hvordan den sociale kapital, som han påstår, der ofte er mere af på landet end i byen, kan og bør betragtes som en styrke. Styrken i Wiesingers artikel er, at han også har et nuanceret og skarpt blik for den sociale kapital negative sider. Desuden nævner Wiesinger, hvad han kalder: the "*Disenchantment of social kapital*" (Wiesinger, 2007 s. 9) – den sociale kapital "*af-fortryllelse*", hvilket også har interessante perspektiver i forhold til en analyse. For – for meget, og for stærk social kapital i et landdistrikt kan også være ødelæggende fordi: "*Strong linkage within a closed community may bring about rejection of incomers, innovation and xenophobia*" (Wiesinger 2007 s. 10). Pointer som Gunnar Svendsen i øvrigt også kom ind på i sin ph.d.-afhandling: "Samarbejde og konfrontation" fra 2003. Wiesinger gør altså det, som Putnam er kritiseret for ikke at gøre, nemlig at synliggøre de negative konsekvenser af social kapital. En anden væsentlig pointe i artiklen er, at Wiesinger skriver, at social kapital i nogen grad også handler om "*perception*" (Wiesinger 2007 s. 6), fordi social kapital eksisterer i et forhold, hvor folk også vurderer det givne omkring dem. "*Perception-pointen*" er interessant, fordi det er en pointe, som ellers ikke synes at være i

fokus i relation til social kapital-teori, men ikke desto mindre er det en pointe, som giver rigtig god mening i forhold til dette projekts endelige analyse og forståelse af social kapital i det hele taget. En anden interessant pointe er, at Wiesinger understreger, at den sociale kapital kun kan fungere, hvis den understøttes af statslige velfungerende strukturer, hvilket også er en meget relevant pointe, både generelt som i forhold til projektets tre cases. Wiesinger pointerer desuden, at den generelle funktionstømning på landet – og de deraf manglende sociale udvekslinger stadig er med til at nedbryde den sociale kapital, hvilket de øvrige former for kapitaler ikke kan kompensere for. Wiesinger konkluderer afsluttende:

”Social capital may be considered as a software package. It must be installed in the hardware of functioning infrastructure and services as a prerequisite for successful rural development” (Wiesinger 2007 s. 11).

Sidstnævnte kommentar er interessant i forhold til denne afhandling, hvor man kan sige, at de tre gårde kan anses som: *”hardwaren”* – den scene den sociale kapital – *”softwaren”* udspiller sig på og igennem (Wiesinger 2007 s. 11).

Social kapital i landbruget

Artiklen: ”Good farmers good neighbours? The role of cultural capital in social capital development in a Scottish farming community” (Sutherland og Burton 2011) undersøger med udgangspunkt i Bourdieus kapitalteori, hvilke ressourcer og informationer (social kapital) en gruppe skotske landmænd har adgang til qua deres samarbejde – og traditioner for at dele maskiner og arbejdskraft i deres lokale landbrugsfællesskab. Samt hvordan den sociale kapital fungerer og opretholdes over længere tid i samme landbrugsfællesskab. Særligt interessant ved artiklen er, at Sutherland og Burton når frem til, at øget social kapital ikke er den hurtigste og letteste løsning på landdistrikternes udfordringer. En konklusion de begrundet med, at den sociale kapital eller mangel på samme, afhænger af kulturel og økonomisk kapital, hvorfor de understreger, at den sociale kapital ikke kan stå alene – eller bør tilgås uafhængig af de øvrige kapitalformer. En anden væsentlig pointe er, at forfatterne specifikt efterlyser forskning, som undersøger opbygningen af social kapital i moderne landbrug nærmere – og det gerne forskning som konkret og praksisnært forsøger at forstå, hvordan den sociale kapital reelt skabes og opretholdes på mikroniveau i ikke-formelle strukturer (Sutherland og Burton 2011 s. 12). En efterlysning som har båret frugt, fordi der siden er foretaget en del studier med fokus på social kapital i landbruget, og som følges op med dette projekt.

Artiklen: “Are Large and Complex Agricultural Cooperatives Losing Their Social Capital?” (Nilsson, Svendsen og Svendsen 2012) kommer med et skarpt og landbrugsrelevant indblik i nødvendigheden af social kapital for virksomheder i det hele taget og for landbrugets andelsselskaber i særdeleshed.

Med et udgangspunkt i citatet: "*Social capital is the point of departure in the governance of cooperatives*" (Nilsson, Svendsen og Svendsen 2012 s. 6) beskriver artiklen, hvordan andelstanken og andelspraksis gennem tiden både har fastholdt og fordret social kapital blandt de danske landmænd. Men hvor andelstanken tidligere qua dens grundlæggende principper, som man kender fra: The Rockedale society, Raiffeisen- og Schultz-Delitzsch movements i høj grad har bidraget til opbygningen af social kapital blandt landmænd, viser forfatterens undersøgelse, at de store landbrugsandelsselskaber ikke længere bidrager i samme grad som før. For i takt med, at andelsselskaberne bliver stadig mere kommercielle, falder den enkelte andelshavers indflydelse, overblik og involvering, hvilket betyder mindre social kapital. I dag er der nemlig en markant større afstand mellem de store andelsselskaber og den enkelte andelshaver, hvilket har resulteret i mindre tillid mellem andelshaverne og andelsselskaberne samt mindre tillid andelshaverne imellem. Interessant i forhold til dette projekt er, at kommercialiseringen af andelsselskaberne i nogen grad er med til at underminere den eksisterende sociale kapital, som tidligere har haft så afgørende en betydning. Artiklen konkluderer afsluttende: "*To the extent that social capital is lacking, the financial capital will suffer*" (Nilsson, Svendsen & Svendsen 2012 s. 5). En interessant konklusion, da mange af de danske andelsselskaber bliver stadig mere kommercielle, fordi det synes at være den gængse vej i et marked med øget konkurrence og et stort fokus på effektivisering og økonomi. Men spørgsmålet er, om netop kampen for at tilpasse sig markedet ender med at erodere den sociale kapital landmændene imellem og dermed også andelstanken?

Artiklen er relevant for projektet, fordi den har et kritisk og godt blik for, hvordan effektiviseringen og væksten synes at ske på bekostning af det sociale og den sociale kapital. Det kunne her være interessant at se, om der nogen steder findes forskning eller eksempler, der beviser det modsatte? Samt hvor i et andelsselskabs vækst og udviklingskurve, der sker en afkobling af den sociale kapital.

Artiklen: "Farmers' Contribution to Agricultural Social Capital: Evidence from Southern Spain", (Gómez-Limón m.fl. 2014)) belyser, hvordan social kapital opbygges og fastholdes blandt landmænd i Andalusien. Udgangspunktet for studiet er, at det i landdistriktsforskningen synes indiskutabelt, at netop social kapital har stor betydning for udviklingen i landdistrikterne (Jordan, Anil og Munasib 2010). Udgangspunktet for analysen er derfor, at en stor beholdning af social kapital blandt landmænd, har en positiv indflydelse på landdistrikternes udvikling. Forfatterne peger i denne sammenhæng på tidligere forskning, som viser, at andre former for kapital, fx økonomisk, fysisk eller human kapital ikke har samme betydning for en positiv udvikling i landdistrikterne, som social kapital har, hvilket er en ret interessant pointe for dette projekt. En pointe som ikke alle social kapital-forskeren er enige med dem i (Sutherland og Burton 2011; G.L.H Svendsen, Kjeldsen og Noe 2010).

Særligt interessant i forhold til dette projekt er, at studiet kommer omkring, hvordan den sociale kapital opbygges og fastholdes blandt landmænd, hvilket de har undersøgt ved at opstille 52 indikatorer for social kapital i landmændenes liv. Studiets konklusioner er interessante velvidende, at de medgiver, at social kapital er svær at konkretisere og svær at måle, hvorfor de tager visse forbehold. Studiet konkluderer bl.a. følgende: At være gift fremmer den sociale kapital blandt landmænd. Yngre landmænd er mere åbne for at søge ny information i deres netværk og gøre brug af deres sociale kapital, hvilket resulterer i større velvilje mod nye driftsformer og aktiviteter, modsat de ældre landmænd. De ældre landmænd er derimod ikke interesseret i det nye, og de trækker helst på de erfaringer, som de har opbygget tidligere i deres karriere. Desuden viser studiet en sammenhæng mellem uddannelsesniveau og lysten til at indgå i netværk og være aktiv i civilsamfundet. Jo bedre uddannelse folk har, jo større tendens er der til, at de er aktive i civilsamfundet og villige til at prøve noget nyt, samt lære nye mennesker at kende, hvilket fremmer de informationer, de får samt deres samlede sociale kapital. Dette gælder dog ikke universitetsuddannede (og hvorfor ikke, fortæller artiklen desværre ikke). Desuden er landmænd, som arbejder som fuldtidslandmænd mere aktive i civilsamfundet, end dem som kun arbejder halv tid. Dette skyldes, at deltidslandmænd også arbejder andre steder, hvilket begrænser deres lokale netværk, adgang til informationer og sociale kapital. Gårdernes størrelse synes ikke at spille en rolle for, hvor meget social kapital der knytter sig til den enkelte gård. Dette er for øvrigt en pointe, som nyere dansk forsknings af Schou m.fl. også når frem til (Schou m.fl. 2022).

Til gengæld peger studiet fra Spanien på, at landmænd som har valgt at specialisere sig, synes at være mere aktive, gøre mere brug af netværk og søge flere informationer, end de landmænd som har et mere traditionelt landbrug. En del af forklaringen er, at en udadvendt og imødekommende attitude er nødvendig for afsætningen af produkter eller services, hvorfor studiet også viser, at korte forsyningskæder synes at styrke den sociale kapital, hvilket er en interessant pointe i forhold til dette projekts tre cases. Artiklen viser desuden, at der blandt landmænd, som bor længst væk fra de urbane områder – findes den største grad af social kapital (Gómez-Limón m.fl. 2014).

Artiklen: ”The role of social capital in agriculture and rural development: Lessons learnt from casestudies in Seven countries” fra 2019 af Rivera m.fl. er valgt, fordi den med udgangspunkt i Bourdieu, Coleman og Putnam samt nyere social kapital-forskning inden for landbrug og landdistrikter kommer med analyse af såvel de positive, som de negative sider af social kapital (Rivera m.fl. 2019). I studiet undersøger de specifikt: tillid, samarbejde, fællesskabsfølelse, kultur og tradition og spørger blandt andet specifikt, om der kan opbygges social kapital i landbruget og i givet fald, hvordan det foregår? Hvilket er stort set samme spørgsmål, som dette projekt søger at besvare med udgangspunkt i de tre multifunktionelle gårde. Desuden gør artiklen en del ud af sammenkoblingen mellem landbrug og udviklingen i landdistrikterne, samt de muligheder som byder sig i det senmoderne samfund, hvilket derfor er relevant for dette projekts problemstilling.

Forfatterne lægger fra begyndelsen ud med at fastslå, at der er for stor en tendens til at glorificere social kapital. En glorificering man både møder generelt, såvel som i landdistriktssammenhænge, hvor mange udelukkende ser de positive aspekter af den sociale kapital fremfor de negative. Dette er for øvrigt også en pointe Wiesinger var inde på i sin artikel (Wiesinger 2007). Faktum er nemlig, at der i de fleste landbrugssamfund også er masser af konflikter, grupperinger og rivaliseringer, hvilket er væsentligt at få med, når man analyserer social kapital, fordi der ellers ofte er en tendens til at romantisere den sociale kapital og det, den kan på landet. Artiklen understreger samtidig, at det er svært at opbygge social kapital, at det tager lang tid – ofte årtier – mens det modsat kun tager kort tid at nedbryde den sociale kapital. I forhold til dette projekt er artiklen relevant, fordi studiet indbefatter både landbrug og landdistrikter, og fordi studiet konkret og praksisnært undersøger, hvordan den sociale kapital manifesterer sig og fungerer i syv casestudier i syv forskellige lande. Formålet er at give en dybere indsigt i, hvordan man opbygger og styrker den sociale kapital i et landdistrikt.

Artiklen konkluderer, at den sociale kapital spiller en afgørende rolle for udviklingen i landdistrikterne og landbruget i det hele taget. For jo mere tillid, og jo mere fællesskabsfølelse der findes, jo lettere er det at overkomme konflikter og problemer. Nøjagtigt som at allerede eksisterende social kapital og en høj grad af tillid øger sandsynligheden for nye former for samarbejde, gensidighed og interesse for fælles mål. Flere af casestudierne i denne undersøgelse viser tydeligt, at den allerede eksisterende sociale kapital kan føre til yderligere samarbejde og social kapital. Ligesom den viser, at det at gå sammen løfter såvel den enkelte landmands virksomhed eller en pågældende forening, såvel som det kan løfte hele regionen. Særligt vigtigt for den sociale kapital er adgangen til viden og øvrig relevant information. I artiklen peges der på, at netop små fødevareproducenter med fordel kan vinde styrke og social kapital ved øget samarbejde. Eksisterende social kapital er derfor en god forudsætning for at lykkes med en virksomhed, samt i relation til opbygning af yderligere social kapital, innovation og udvikling i landdistrikterne. Artiklen konkluderer desuden, at social kapital også kan have negativ betydning. For hvis fx et område allerede er begunstiget af høj social kapital, kan det være svært for udenforstående – eller for tilflyttere – at få del i den eksisterende sociale kapital og komme med i fællesskabet. En pointe som G.L.H Svendsen også nævnte i sin ph.d. med fokus på tilflyttere i Ravnsborg, samt en pointe som Wiesinger ligeledes nævner (Wiesinger 2007; G.L.H Svendsen 2003). Rivera m.fl. artiklen peger desuden på, at der er en meget stor sammenhæng mellem landbrug og landdistrikter, så stor, at det ifølge artiklens forfattere ikke giver mening at forstå de to størrelser som særskilte (Rivera m.fl. 2019). Artiklen konkluderer, at det betaler sig at investere i social kapital, hvis målet er at skabe yderligere udvikling i landdistrikterne, og her peger de særligt på, at venskaber (netværk) og viden og informationer kan gøre en stor forskel, fordi netop adgang til viden og informationer er dimensioner, som kan gøre en markant forskel for det fælles og tilliden. Men forskningen viser dog også, at social kapital ikke *”bare”* er noget, man lige

skaber eller opbygger. Opbygning af social kapital tager tid og foregår ofte over længere perioder og årtier. Alt mens den sociale kapital er yderligere udfordret af, at det er en størrelse, som få har øje for, er svær at måle eller sætte på formel, hvorfor den ofte ikke anerkendes eller værdsættes (Rivera m.fl. 2019).

Social kapital mellem Rational Choice og Strukturalismen

I artiklen: "How do private entrepreneurs transform local social capital into economic capital? Four casestudies from Denmark" (G.L.H. Svendsen, Kjeldsen og Noe 2010) foretages en analyse, som undersøger; om det i en landdistriktssammenhæng kan betale sig at investere i social kapital, hvis slutmålet er økonomisk kapital. Analysen er interessant, fordi den med udgangspunkt i Bourdieus social kapital-forståelse foretager en konkret social kapital-teoretiske analyse gennem følgende problemformulering: *How do private entrepreneurs transform local social capital into economic capital?* – hvor forskerne med udgangspunkt i spilteori – *Simple prisenor's dilemma* – undersøger om – og hvis hvordan fire lokale entreprenører kan omveksle deres investeringer i social kapital, til økonomisk kapital (G.L.H Svendsen, Kjeldsen og Noe 2010 s. 630). Særlig interessant er det, at forskerne tager, hvad der kan ligne et rational choice-inspireret udgangspunkt, som bygger på, at man som individ kan vælge mellem forskellige strategier i forhold til – om og hvordan, man vil investere i social kapital, dette med henvisning til Bourdieu. Her er tale om en dybdegående analyse af – og om, hvordan fire lokalsamfunds-entreprenører, som har investeret i social kapital i en lokalsamfundsmæssig sammenhæng, kan omveksle den sociale kapital til økonomisk kapital. Konklusionen er klar, hvis formålet alene er økonomisk kapital, kan en investering i social kapital være en risikabel vej at gå, fordi det er kun én af de fire cases, som formår at veksle investeringen i social kapital til økonomisk kapital. Grunden til, at den ene case lykkedes med omvekslingen, er, at han undervejs havde fået skabt en model for en formaliseret form for samarbejde. En form for social kapital-kontrakt som forhindrede "*free-rider-problematikken*" og sikrede, at den personlige investering i social kapital resulterede i en "*win-win*" situation for begge parter (G.L.H. Svendsen, Kjeldsen og Noe 2010 s. 636). En anden interessant pointe er, at forfatterne som grundlæggende præmis for deres brug af Bourdieus kapitalteori, udfordrer den klassiske social kapitalteoretiske opdeling mellem rational choice og Bourdieus mere strukturelle opfattelse af social kapital. Forfatterne understreger, at Bourdieu netop pointerer, at mennesker ikke kun er drevet af egocentriske interesser, men også af altruistiske, hvorfor det ikke giver mening med en sådan skarp skelnen. Ifølge forfatterne findes der nemlig ikke en sådan skarp skillelinje mellem, hvad der er økonomisk, og hvad der ikke er, fordi: "*Human action is per se socio-economic*" (G.L.H Svendsen, Kjeldsen & Noe, 2010 s. 631). Netop denne pointe er interessant, fordi den rammer et centralt videnskabsteoretisk spørgsmål om den sociale kapitalens ontologi. Et spørgsmål som er, og har været stærkt diskuteret af såvel kritikere som fortalere af social kapital teori, og som også vil blive behandlet i analysen. Studiet undersøger, om det kan betale sig at

investere i social kapital, hvis man ønsker økonomisk kapital. Studiet behandler altså et overordnet og interessant ontologisk spørgsmål om den sociale kapitalers beskaffenhed – som også er relevant for dette projekt. For på særligt to af gårdene er de ret afhængige af, at de lokale har lyst til at komme og støtte deres forretning ved at købe deres produkter. Og netop denne grundlæggende diskussion om den sociale kapitalers dybere ontologi er interessant i forhold til, hvad der fremmer den sociale kapital, samt hvorvidt det kan skabes med udgangspunkt i vilje, eller blot er et produkt af habitus og strukturer.

Social kapital og multifunktionalitet

Særligt interessant for netop dette studie er forskning som sammenkobler en multifunktional tilgang i landbruget med behovet for et landbrug, som også kan levere til det sociale og miljømæssige.

Bogen: *Multifunctional agriculture a transition theory perspective* er med i dette litteraturstudie, fordi Wilson i den bog laver en kobling mellem Bourdieus kapitalteori og det multifunktionelle landbrug. (Wilson 2007). Dette gør han gennem det, han kalder et transitions-teoretisk perspektiv, hvor han argumenterer for, at multifunktionalitet i landbruget ikke kun bør opfattes funktionalistisk, men derimod som en institution som bør tilgås både bredere og dybere, fordi landbruget skal og bør opfattes som producenter af andet end kun: *"food and fiber"*, og det er i den sammenhæng, Bourdieus kapitalteori kommer ind i billedet (Wilson 2007). Ligesom Wilson i sin senere artikel *"Multifunctional and rural resilience"* fra 2010 laver en uddybende forklaring af koblingen mellem teorierne om multifunktionalitet i landbruget og Bourdieus social kapital-teori. En for dette projekt meget relevant pointe, fordi netop denne kobling binder analysen og feltet godt sammen. En yderligere uddybning af Wilsons tilgang følger i kapitel 5.

Social kapital og agro-økologi

Artiklen: *"Beyond ecological synergies: examining the impact of participatory agroecology on social capital in smallholder farming communities"* (Kansanga m.fl., 2020) er en nyere artikel fra 2020, som redegør for, hvordan informationer om – samt implementering af agro-økologiske principper blandt småbønder i Malawi kan gøre en forskel for opbygningen af social kapital. Udgangspunktet er, at man ved, at den sociale kapital blandt småbønder ofte er høj og udgør en væsentlig ressource men, at denne sociale kapital også er faldende i takt med, at de Subsahrian afrikanske bønder bliver stadig større og mere industrialiserede. Forskningsresultaterne fra denne artikel viser, at netop implementering af de agro-økologiske principper kan gøre en forskel for opbygning af ny social kapital og muligheden for at lykkes som landmænd.

Artiklen er interessant, fordi den påviser en sammenhæng mellem de agro-økologiske principper og muligheden for opbygningen af social kapital. Artiklen understreger nemlig Gliessmans pointe om, at man i forhold til et fremtidigt mere bæredygtigt landbrug bliver

nødt til at medtænke den sociale dimension (Gliessman 2015). En pointe som Wilson også understreger i sit forsvar for en multifunktionel landbrugspraksis (Wilson 2010). Vi har altså at gøre med et nyere studie, som påviser, at de agro-økologiske principper kan understøtte den sociale kapital.

Øvrige artikler

I forbindelse med forskningen i feltet har jeg været omkring mange øvrige artikler omhandlede social kapital, landbrug og landområder, hvor jeg har håndplukket en del med relevans for projektet, hvilket der er redegjort for ovenstående. Men udover artikler omhandlede social kapital er der skrevet andre relevante artikler, som taler ind i problemstillingen. To af disse introduceres også kort, fordi de bidrager med relevante pointer i forhold til en grundlæggende forståelse af feltet, såvel som den endelige analyse.

Artiklen: "Newcomers to farming: toward a new rurality in Europe" (Monllor i Rico og Fuller 2016) indgår i projektet, fordi den forholder sig til multifunktionalitet og indeholder en stærk argumentation for det forfatterne kalder et paradigmeskifte i landbruget. Et paradigmeskifte som ifølge forfatterne bedst kan betegnes med et skift fra et agro-industrielt – til et agro-socialt paradigme. Et paradigmeskifte som handler om, at stadig flere gerne vil et landbrug på nye måder, hvorfor det er nødvendigt at tænke anderledes og derfor redefinere landbruget. Et paradigmeskifte vi for øvrigt også kan læse om i artiklen: "Farmers' Contribution to Agricultural Social Capital: Evidence from Southern Spain" (Gómez-Limón m.fl., 2014) som allerede er præsenteret ovenover.

Styrken i artiklen "Newcomers to farming: toward a new rurality in Europe" er desuden, at den beskriver, hvordan man for første gang siden 2. Verdenskrig igen oplever tilflytning til landområderne med entreprenante unge, som gerne vil drive landbrug og det ofte på nye måder. Det helt særlige ved disse nye "Newcomers" er, at de på en række punkter er markant anderledes end de traditionelle og tilbageblevne landmænd, som kaldes "Continuers". Newcomers er ifølge artiklen ofte veluddannede kvinder, som typisk ikke har nogen tidligere tilknytning til landbruget eller uddannelse inden for landbrug. Newcomers har ofte en stærk personlig motivation for at drive landbrug og har ofte et særligt fokus på miljø og lokalområder. Newcomers er dog hæmmet af, at de har svær adgang til kapital, jord og markedsmuligheder, hvorfor de typisk ender med en mindre produktion af grøntsager eller frugt, etablerer gårdsalg eller udvider landbrugsproduktionen med øvrige tiltag, for at kunne opretholde en levedygtig forretning og et eksistensgrundlag. Særligt interessant i forhold til Newcomers er, at forskningsartiklen beretter, at Newcomers som kommer med lange uddannelser, generelt set har en noget mere professionel tilgang til det at drive landbrug, sammenlignet med de traditionelle Continuers. Studiet viser fx, at disse Newcomers oftere gør brug af businessplaner, har hjemmesider til at understøtte deres forretning og vover at prøve nye, anderledes og mere diverse driftsformer i forhold til at lykkes med deres landbrug.

Hvorimod den anden gruppe (traditionelle) landmænd *Continuers*, ofte er landmænd, som har overtaget faderens eller naboens gård og som regel fortsætter produktionen inden for det allerede herskede agroindustrielle paradigme, hvor det handler om at kunne tjene nok til at betale af på gælden, blive stadig større og mere effektive. Konklusionerne i dette studie er ret interessante for dette projekt, fordi det i høj grad underbygger betydningen af de dynamikker, som fremmer og hæmmer social kapital i projektets tre cases. Konklusionen er klar: *Newcomers* bidrager markant mere, når det fx kommer til innovation, miljø, opbakning, lokal udvikling og diversitet end *Continuers*. Det er altså i høj grad *Newcomers*, som skaber forandring og innovation i landdistrikterne og derfor dem, som kan og skal drive den grønne omstilling og den nødvendige transition igennem. *"Newcomers are the pioneers of change and development in local areas and can be considered central components in the new ruralities of Europe"* (Monllor i Rico & Fuller 2016 s. 533).

Monllor i Rico og Fullers artikel og forskning viser desuden, at landbrug drevet af *Newcomers*, eller landbrug rundet af det de kalder det agro-sociale paradigme, bidrager positivt til både det sociale og det miljømæssige.

Artiklen illustrerer, hvordan en generation af "nye" landbrug er med til at understøtte udviklingen af et nyt landbrugsparadigme. Et landbrugsparadigme med fokus på det sociale, den lokale værdikæde, diversitet, mere miljørigtige metoder, de fælles goder samt nye landbrugsmetoder. Artiklens forfattere forventer derfor, at denne type landmænd på sigt vil udvikle deres egen autonomi og komme til at erstatte tidligere tiders agroindustrielle paradigme med et, som er mere agro-socialt. Det understreges, at disse nye landmænd, *Newcomers*, er med til at bane vejen for nye muligheder på landet, det som Van der Ploeg tidligere har kaldt *"New ruralities"* (Van der Ploeg og Roep 2003). Altså en ny og anden udvikling for landdistrikterne. Særligt interessant i forhold til dette projekt er, at analysen når frem til, at det agro-sociale paradigme i langt højere grad end det agroindustrielle er med til at understøtte opbygning og fastholdelse af social kapital i landdistrikterne.

I rapporten: "Landbrug og landdistrikter" fra Syddansk Universitet undersøges landbrugets forankring¹⁹ i lokalsamfundene, opdelt på (små) lokale landbrugsbedrifter og store produktionsorienterede bedrifter, samt hvilke incitamenter og planlægningsaktiviteter som kan understøtte de lokale landbrugs betydning for landdistrikternes erhvervsaktiviteter, rekreative aktiviteter, identitet mv. Undersøgelsen bygger på et større studie i syv områder i Danmark foretaget i 2019 (Schou m.fl. 2022).

Rapporten er interessant for nærværende projekt, fordi den som dette projekt undersøger landbrugets rolle i lokalsamfundene og konkluderer, at landbrugene – særligt de største af bedrifterne – har en stærk forankring i lokalsamfundene. Særligt interessant er det, at studiet viser, at de store landbrug, (landmænd), er dem som har den største lokale

¹⁹ Forankring forstået som; 1. Forankring i lokalsamfund, 2. Ansvarsforankring, 3. Produktions-forankring.

forankring, er mest aktive i civilsamfundet og tager det størst ansvar i lokalområdet. En forankring som forklares med, at de store landbrug ofte går i arv fra én slægt til den næste, hvorfor netop de store landbrug ofte har stærke lokale bånd, som strækker sig gennem historien og det lokale, hvilket styrker de sociale netværk og de lokale tilhørsforhold. Alt mens de mindre bedrifter og deltidslandmændene, ikke har samme historik gennem generationer, ofte har travlt med erhvervsarbejde uden for lokalsamfundet, og derfor er mindre involveret i det lokale. Det er i relation til dette projekts social kapital-teoretiske tilgang vigtigt at nævne, at denne rapport ikke baseres på social kapital-teori, men på Simmels teori om tilknytning (Simmel 1949). Men studiet er alligevel relevant, fordi feltet og undersøgelsen i sig selv ligger tæt op ad dette projekts fokus. En anden interessant – og for dette projekt relevant – konklusion er, at landbruget i lokalsamfundene synes at spille en anden rolle for den lokale sammenhængskraft, end andre lokale erhverv gør fordi:

”Landbruget betragtes som en personlig relation – det vil sige som en nabo fremfor et erhverv – og derfor udvikles samarbejder og realiseres initiativer ofte der, hvor den personlige relation aktiveres” (Schou m.fl. 2022 s. 37).

Landbrugets relationelle rolle er derfor væsentlig for samarbejdet med lokalsamfundet, hvilket blot understreger, at det giver mening at forske i opbygning af social kapital i landdistrikterne og se, hvordan samspillet mellem landbrug og lokalsamfund udspiller sig. Af andre vigtige pointer fra rapporten kan det nævnes, at lokalsamfundene efterspørger en koordineret indsats for at styrke båndene mellem landbrug og lokalsamfund. Ligesom et flertal peger på, at der er et stort potentiale ved at tænke landbrug og landdistrikter sammen. Særligt en multifunktionel praksis synes her at være en oplagt løsning på at få genkoblet landbruget til landsby- og landdistriktsudviklingen.

Det er desuden også interessant, at de lokale respondenter har mange visioner for, hvad fremtidens lokalsamfund skal kunne samt, at disse visioner peger mod et landbrug som kan bidrage med flere og nye funktioner og efterlyser en redefinering af landbrugets muligheder:

”Landbrugsejendomme og produktionsbygninger, der ikke længere anvendes til landbrugsrelaterede aktiviteter, kan indeholde potentiale til andre aktiviteter. Det handler om at gå nye veje, tænke nye produkter og samarbejder på tværs af erhvervsstrukturen” (Schou m.fl. 2022 s. 36).

Kapitel 5. Nye løsninger for fremtidens landbrug (feltet)

Her følger en kort præsentation af teorier om det multifunktionelle landbrug, transitionsperspektivet, samt agro-økologien og dens grundlæggende principper. Teorier og principper som indgår i dette projekt, fordi de skal tjene som teoretisk referenceramme, samt ”placere” projektets social kapital-teoretiske analyse i landbrugets og landdistrikternes felt. De nævnte teorier og principper vil desuden også bidrage med væsentlige pointer i forhold til de udfordringer og muligheder, som findes, når det handler om fremtidens landbrug, landdistrikter og den grønne omstilling (Wezel 2020; Gliessman 2015; Marsden 2013; Wilson 2010, 2007).

Hvorfor teorier om multifunktionelt landbrug

Teorierne om det multifunktionelle landbrug indgår i dette projekt, fordi betegnelsen ”multifunktionel” er rammende for den type landbrug, som udgør de tre cases. Ligesom teorierne om det multifunktionelle landbrug udgør en god og videnskabelig forklaringsramme for landbrugets rolle – og dets betydning for landdistrikterne og udviklingen fremadrettet.

Særligt interessant i forhold til teorier om det multifunktionelle landbrug er, at kultur-geograf Geoff Wilson laver en kobling mellem teorier om det multifunktionelle landbrug og Bourdieus kapital teori, hvilket bidrager med en stærk og meget relevant pointe i relation til en dybere forståelse af landbruget og dets væren i verden og i landdistrikterne (ontologi) (Wilson 2010 s. 366). Koblingen mellem landbrugets og sociologiens felt er desuden overordentlig relevant for dette projekt.

Hvorfor tanker og principper om agro-økologi

De agro-økologiske principper indgår i projektet, fordi agro-økologien siden 2007 har argumenteret for – samt opstillet en række principper, som skal ”guide” mod et mere bæredygtigt landbrug, samt en bedre relation til det øvrige samfund. En relation, som ifølge agronomen Stephen Gliessman er nødvendig, hvis man skal lykkes med at skabe et langt mere bæredygtigt landbrugs- og fødevarer-system, som både er mere fair og mere lokalt (Gliessman 2015 s. xii).

Multifunktionalitet i landbruget?

Som det fremgår af problemfeltet og metodekapitlet vil projektets social kapital-teoretiske analyse ske med udgangspunkt i tre multifunktionelle gårde. Betegnelsen det

multifunktionelle landbrug er valgt som betegnelse for de tre landbrug, fordi begrebet præcist beskriver, at der er tale om landbrug som vil – andet og mere – end blot producere mad – *”food and fiber”* (Wilson 2007 s. 11). At producere – andet og mere – end *”food and fiber”* er dog kun en simpel definition af det multifunktionelle landbrug, for betegnelsen indeholder mere. Men hvad dette ”mere” indeholder, er dog ikke lige til, for som så ofte med akademiske begreber, findes der ikke én gældende definition men flere, hvorfor betegnelsen kan opfattes som diffus og upræcis (Wilson 2007 s. 11). I følge Wilson er der dog gode grunde til, at betegnelsen har været så ikke-konsistent og derfor i nogen sammenhæng er blevet så upræcis. Historien bag begrebet er nemlig, at det multifunktionelle landbrug blev introduceret i firserne, fordi man i EU-politiske sammenhænge ønskede at sætte fokus på, hvordan man gennem tilførslen af nye funktioner kunne styrke landbruget og ikke mindst landområderne i den transitionsproces, som landbruget stod i – og overfor (Wilson 2007 s. 2). Der var derfor, ifølge Wilson mange interesser på spil – særligt når det drejede sig om EU-støttekroner, hvorfor betegnelsen det multifunktionelle landbrug i sin jomfruelige begyndelse nærmest var til ”fri-fortolkning” og blev tilpasset, hvad folk og ansøgere gerne ville opnå (Wilson 2007 s. 11). I den sammenhæng bør det nævnes, at det multifunktionelle som begreb stammer fra forstvidenskaben, hvor begrebet har en noget længere historie. Betegnelsen Det multifunktionelle landbrug fik sit internationale gennembrud ved FN’s Rio-konference i 1992, hvor det blev introduceret til en bredere kreds (Van Huylenbroeck m.fl. 2007 s. 6). Mens det først var i slutningen af halvfemserne, at interessen for det multifunktionelle nåede universiteterne og academia, og siden blev videre udbredt samt præciseret nærmere.

Historien bag det ”multifunktionelle” landbrug

Som nævnt stammer begrebet: det: ”multifunktionelle” fra den tyske forstvidenskab, hvor man har kendt og anvendt det siden forstvidenskabens udvikling i slutningen af 1800-tallet. Med skovens multifunktionelle kvaliteter, *”the multiple use of forestry”*, ønskede man at sætte fokus på, at skoven tjente mange formål (Wilson 2007 s. 180). Formål som ikke kun handlede om skovdrift til produktion, men derimod tog højde for, at skoven tjente andre formål end blot at producere træ til forbrug. Skoven havde fx også en nytteverdi, fordi den skærmede for laviner, husede vilde dyr i vintertiden og var hjem for insekter og smukke planter (Edlin 1970 i Wilson 2007 s. 180). Men fordi datidens primære fokus var på produktionen af træ, fik det multifunktionelle argument dengang kun lille opmærksomhed. Og det var først efter 1980ernes miljødebat, at det egentlige paradigmeskifte kom, og flere fik en reel forståelse for – samt respekt for skovens; *”multiple”* kvaliteter og det faktum, at skoven ud over produktionen af træ også bidrog med så meget andet (Wilson 2007 s. 180; Larsen 2005 s. 100).

For efter et århundrede med massiv skovfældning, intensiv hugst og beplantning af monokulturel produktionsskov med artsfattige plantager stod klart, at verdens skove var

i nød. Man havde tilsyneladende ”glemt”, at skoven – som resten af naturen – tjente flere funktioner og formål, også formål man ikke altid kunne se (Wilson 2007 s. 180-182; Olsen 2015 s. 51; Larsen 2005 s. 101). Skovene var – og er nemlig også verdens lunger, hjem for et utal af arter, vigtige i forhold til lagring af CO₂ og så fremdeles. Med en ny Skovlov i 1989, skulle skoven derefter forvaltes efter *”god og flersidig skovdrift”*, hvilket i praksis betød, at skoven og dens *”flersidige”* – multifunktionelle kvaliteter – nu også havde fået juridisk anerkendelse (Olsen 2015 s. 48, Larsen 2005 s. 100). Samtidig med at skoven op igennem nullerne nu skulle forvaltes langt mere bæredygtigt, mens den desuden i stigende omfang også blev tilskrevet værdi og anerkendelse for dets skønhed og positive effekt på menneskers velbefindende. Nogle talte ligefrem om, at naturen og skoven havde værdi i sig selv, hvorfor stadig flere efterhånden fik øjnene op for skovens multifunktionelle kvaliteter – eller hvad miljøjournalist Søren Olsen betegner som en skovdrift der, et: *”langt stykke hen ad vejen, er i pagt med romantikkens ideale skovopfattelse”* (Olsen 2015 s. 51).

Historien om ”multifunktionalitet” i skovdriften gennem 150 år er interessant, fordi den vidner om perspektiverne i en multifunktionel forståelse af moderne landbrug.

Multifunktionelle landbrug og forskning i videnskab

Som nævnt vandt tanker og teorier om det multifunktionelle landbrug også interesse i forskningsmæssige sammenhænge. En af de forskere, som fik interesse for det multifunktionelle landbrug, var agronom og forsker Egon Noe, som i et kort notat: ”Det multifunktionelle jordbrug, hvad er det?” redegjorde for betegnelsen, og hvordan det skulle opfattes (Noe 2002 s. 29). Et notat hvor Noe lagde vægt på, at begrebets popularitet bør forstås i lyset af, at landbruget op igennem firserne og halvfemserne var i en identitetskrisen i forhold til det øvrige samfund. Ideen bag det multifunktionelle landbrug tog derfor udgangspunkt i et ønske om at udvikle landbruget konstruktivt og mere positivt i forhold til det øvrige samfund (Noe 2002 s. 30). Noe understregede dog, at der i forhold til landbrug ikke er noget nyt i begrebet multifunktionalitet, fordi landbruget – ifølge ham – altid har været multifunktionelt (Noe 2002 s. 29). Hvad han dog fandt nyt med betegnelsen var, at man inden for landbrugsforskningen ikke tidligere har haft redskaber og begreber til at håndtere denne ”multifunktionalitet”, fordi man så entydigt havde fokuseret på effektivitet i fødevarereproduktion (Noe 2002 s. 30). Men med introduktionen af multifunktionalitet i landbruget så Noe, at også økonomisk teori kunne være i stand til at iagttage og håndtere flere aspekter af landbrugsproduktionen, hvorfor brugen af begrebet ”multifunktionalitet” i landbruget for ham at se, åbnede for en redefinering af landbruget og det faktum, at fremtidens landbrug måske også – kan, skal og bør producere andet end fødevarer (Noe 2002 s. 31).

Noe pointerede, at betegnelsen multifunktionalitet i landbruget i forskningsmæssige sammenhænge bygger på følgende tre antagelser: For det første kan en multifunktionel

tilgang opfattes som det enkelt landbrugs økonomiske overlevelsesstrategi. For det andet kan multifunktionalitet i et globalt perspektiv opfattes med fokus på udviklingen af en mere bæredygtig produktion. Mens det for det tredje, synes at være blevet et synonym for en anden måde at kanalisere tilskud til landmændene på. Noe forsøgte dermed at redegøre for det multifunktionelle jordbrug ved at sige, at det både kan anskues økonomisk som sociologisk (Noe 2002 s. 30).

Multifunktionalitet som økonomisk begreb

Med udgangspunkt i en øget interesse for landbrugets ”ikke-omsættelige produkter” (*non-commodity outputs*) havde OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) gennem en længere periode undersøgt, hvilke øvrige kvaliteter og produkter landbruget også bidrog til, udover de konkrete landbrugsprodukter ”*food and fiber*”. De tænkte her fx på: miljøbidrag, naturpleje, arbejdspladser og udviklingen i landdistrikterne i øvrigt. En undersøgelse som senere blev udgangspunktet for, at OECD introducerede betegnelsen Det Multifunktionelle Landbrug, for en række landbrugsministre i marts 1998 (OECD 2001 s. 5). Ifølge OECD er et multifunktionelt landbrug derfor: Landbrug som producerer flere goder på en gang. Goder som kan opdeles i, hvad de kalder: ”*private goods*” og dækker over primære landbrugsprodukter, samt ”*common goods and bads*”, som dækker over landbrugets øvrige outputs, og dets enten positive eller negative indflydelse på omverden. Goder som i øvrigt kan opdeles i følgende aspekter: miljøeffekter, fødevarer sikkerhed og landdistrikter (Noe 2002 s. 30). Som allerede nævnt mener Noe ikke, at multifunktionalitet i landbruget er nyt – det nye er, at man inden for moderne landbrugspolitik og økonomi er begyndt at fokusere på andre aspekter end blot den mest effektive fødevarerproduktion. Noe understreger, at det i særdeleshed er bæredygtighedsdiskussionen, som har sat skub i den multifunktionelle forståelse af landbruget, fordi der har været et behov for at fokusere på de positive outputs, som følger landbrugets forskellige aktiviteter (Noe 2002 s. 31).

Multifunktionalitet som sociologisk begreb

Noe fremhævede, at landbruget omkring år 2002 var i en radikal forandringsproces i forhold til det øvrige samfund og beskrev ved hjælp af strukturudviklingens forskellige faser, hvordan landbruget i starten af det tyvende århundrede i den grad var multifunktionelt, fordi det dengang både rummede produktionen, det sociale og den tilknyttede kultur. Sidenhen kom så den tiltagende industrialisering og effektivisering og et stadig mere ensidigt fokus på det rent produktive. Men med firsernes øgede fokus på miljø og særligt landbrugets miljøpåvirkning blev man politisk tvunget til at forstå landbruget anderledes – det multifunktionelle landbrug skulle være en del af en mulig løsning (Noe 2002 s. 31). Noe sluttede sit introducerende notat af med at sige:

”Begrebet det multifunktionelle jordbrug åbner for mulighedernes land, hvor de traditionelle store potentielle udviklingsmuligheder er ved at være udtømte, men det kræver, at man inden for landbruget ser og griber disse muligheder” (Noe 2002 s. 32).

Det multifunktionelle landbrug blev altså introduceret som begreb og teori som et led i en redefinering af landbruget, og som en mulig optik til en ny forståelse af hvad landbruget er – og skal kunne fremadrettet (Noe 2002; OECD 2001). Nedenstående følger derfor en kort gennemgang af nogle af de mest citerede videnskabelige tilgange til – samt forståelse af det multifunktionelle landbrug.

Multifunktionalitet ifølge Van der Ploeg og Roep

I artiklen og litteraturstudiet: ”Multifunctionality and rural development: the actual situation i Europe” fra 2003 peger Van der Ploeg og Roep på, at det multifunktionelle landbrug rummer interessante muligheder i forhold til fremtidens landdistrikter og lokalsamfund, og at det er nødvendigt at se det multifunktionelle landbrug i et transitionsperspektiv. For med introduktionen af det multifunktionelle landbrug handler det ikke længere om, hvordan hver enkelt gård kan blive stadig mere effektiv inden for det klassiske vækstparadigme, men derimod om at gentænke landbruget og skabe nye veje, så landbruget også i fremtiden kan bidrage positivt til landdistrikterne. For i det senmoderne samfund stilles der andre og nye krav, hvorfor der er behov for nye værdier, et større fokus på fx miljø, dyrevelfærd og lokalmiljø. Nye eksempler og initiativer som man allerede i dengang (2003) så stadig flere eksempler på. Det kunne fx være små nicheproducenter, gårdbagerier, eller landbrug, som forsøgte at overleve ved at påtage sig andre funktioner eller redefinere deres virke.

Konklusionen i artiklen er derfor at: *”the rural is no longer the monopoly of farmers”* (Van der Ploeg og Roep 2003 s. 3). For – med tidens nye krav – særligt bæredygtighedskrav er det nødvendigt, at fremtidens landbrug i langt højere grad bør ansues i relation til dets rolle og bidrag i en lokal kontekst, end i forhold til det øvrige samfund. For ifølge Van der Ploeg og Roep er det den tilgang, som indeholder det største potentiale, hvis målet er bevaring af flere landbrug (Van der Ploeg og Roep 2003).

En anden væsentlig pointe i forhold til Van der Ploeg og Roeps artikel er, at de tilgår det multifunktionelle landbrug med et funktionsblik, underforstået, at de ser multifunktionaliteten som defineret af funktioner. Funktioner som de præsenterer gennem følgende tre kategoriseringer: Bred multifunktionalitet (*Broadning*), Dyb multifunktionalitet (*Deepening*) eller Redefineret multifunktionalitet (*Re-grounding*) (Van der Ploeg og Roep 2003 s. 6).

Dyb multifunktionalitet (Deepening)

Med dyb multifunktionalitet mener de en praksis, hvor landbruget påtager sig en større del af værdikæden og derigennem skaber udvikling (Van der Ploeg og Roep 2003 s. 6).

Eksempler på dyb multifunktionalitet er fx økologisk landbrug, produktion af høj kvalitetsprodukter eller en gårdbutik med produkter fra egen produktion.

Bred multifunktionalitet – (Broadning)

Med bred multifunktionalitet mener de en praksis, hvor stadig flere landbrug tilkobler nye funktioner og aktiviteter til deres landbrugsproduktion. Funktioner og aktiviteter der ikke som sådan er landbrugsafhængige, men som alligevel kan få glæde af det eksisterende landbrug, huses på gården og fungerer sideløbende – eller i en form for synergi med den øvrige landbrugsproduktion (Van der Ploeg og Roep 2003 s. 7). Eksempler på bred multifunktionalitet kan fx være landbrugsturisme, naturpleje, *bed and breakfast*, høstmarked eller energiproduktion.

Redefineret multifunktionalitet – (regrounding)

Med en redefinering af landbrugets aktiviteter mener Van der Ploeg og Roep, at gården omstruktureres og indtægten nu primært hentes uden for en klassisk landbrugsproduktion. Det enkelte landbrug får dermed en ny rolle, bliver fx hobbybaseret eller tilført en ny funktion, som så bliver den primære indtægtskilde, mens landbruget bliver sekundært i forhold til familiens/gårdens øvrige indkomst (Van der Ploeg og Roep 2003 s. 7). Eksempler på en redefineret multifunktionalitet er fx etablering af gårdbørnehave, en gård som bliver til en produktionsskole eller huser en restaurant.

Van der Ploeg og Roep understreger dog samtidig, at man ikke bør forstå disse kategorier for endimensionelt, da det i praksis ofte er sådan, at hver enkelt gård ender med en organisering, – samt med funktioner som indeholder noget fra alle tre kategorier (Van der Ploeg og Roep 2003 s. 7).

Med ovenstående kategorisering af multifunktionalitet i praksis argumenterer Van der Ploeg og Roep for – hvorfor og hvordan – at fremtidens landbrug i stadig højere grad vil udvikle sig til mere komplekse former for landbrug eller virksomheder. For med en bredere portefølje af produkter og services inden for landbruget, vil det alt andet lige blive lettere at fastholde flere landbrug, øge indkomsten i landbruget, samt ikke mindst øge livskvaliteten i landområderne (Van der Ploeg og Roep 2002 s. 12).

I relation til dette projekt og dets fokus på social kapital er det desuden interessant, at Van der Ploeg og Roep fremhæver landbrugets betydning for det sociale liv i lokalsamfundene, fordi landbrug som er mere lokalt funderet har bedre muligheder for at skabe gode relationer til deres omverden, samt styrker forholdet mellem forbrugere og producenter, hvilket de mener fremmer socialitet. De siger:

“It forms part of local and regional economy and culture, and it is often, at the same time, an intrinsic part of the social fabric of the countryside” (Van der Ploeg og Roep 2003 s. 6).

Multifunktionalitet ifølge Wilson

En anden og vigtig tilgang til det multifunktionelle landbrug kommer fra kulturgeograf Geoff Wilson, (som allerede er præsenteret i kapitel 4, samt tidligere i dette kapitel). Wilson er med som dette projekts primære multifunktionalitets-teoretikere, fordi han i bogen: *Multifunctional agriculture a transition theory perspective* fra 2007 redegør dækkende for betegnelsens: Det Multifunktionelle Landbrugs historie, indhold og fremtidige perspektiver. Mens han samtidig foretager en interessant – og for dette projekt meget relevant sammenkobling mellem Det Multifunktionelle Landbrug og Bourdieus social kapital-teori (Wilson 2007 s. 366).

Wilson lægger ud med at påpege, at man på trods af tyve års debat vedr. multifunktionalitet i landbruget ikke for alvor er lykkedes med at gøre det klart, *hvad*; ”det multifunktionelle” præcist dækker over, *hvem* det er til fordel for? – samt *hvordan* det reelt udfoldes i praksis, hvilket resulterer i, at begrebet for ham forbliver u-akademisk samt ”*under-theorised*”. Wilsons ambition er derfor at rekonceptualisere begrebet og synliggøre, at det multifunktionelle kan andet – og mere end at være et ”*buzzword*”. Særligt ligger det ham på sinde at synliggøre begrebets potentiale i forhold til behovet for en transition, hvor landbruget i højere grad kan bidrage til liv og udvikling i landdistrikterne.

Det særligt interessante ved Wilsons tilgang til det multifunktionelle landbrug er, at han argumenterer for, at multifunktionaliteten i landbruget ikke alene bør opfattes som et funktionalistisk begreb, fordi betegnelsen for ham at se stikket dybere end blot til konkrete funktioner. Ifølge Wilson er det nemlig i betegnelsens dybere ontologiske fundering, at dets egentlige potentialer findes – der hvor det for alvor bliver interessant – når det handler om fremtidens landbrug og en transition mod et langt mere bæredygtigt landbrug (Wilson 2007 s. 7). Wilson skriver:

”... this recent transition from agriculture as a producer of food and fiber to that of agriculture as a producer of what has been termed multifunctional products and spaces – a transition that goes well beyond traditional understanding of what ”agriculture” is about” (Wilson 2007 s. 2).

Fra produktivitet – post-produktivitet

Som skitseret ovenover findes der ikke én anerkendt definition af, hvad betegnelsen multifunktionelle landbrug dækker over. Wilson forsøger dog at nærme sig en definition, som tager udgangspunkt i en skala, hvor hver enkelt gård kan placeres i forhold til, om den har en høj eller lav grad af multifunktionalitet. Denne skala består af en linje, som er forankret på et spektrum mellem de to modsætninger: ”*productivism*” og ”*non-productivism*” på dansk: produktiv eller post-produktiv. Wilson skriver:

”I will theoretically anchor the notion of ”multifunctionality” within these debates and will, for the first time, conceptualize multifunctionality as a transitional process of agricultural/rural change embedded in a spectrum bounded by productivist and non-

productivist actor spaces. I will highlight that only by linking these different arenas of investigation can the notion of multifunctionality begin to make sense and eventually, become a robust and tangible normative concept to be used by decision makers at various spatial scales to protect, shape and change contemporary agricultural and rural spaces” (Wilson 2007 s. 11).

I forhold til ovenstående beskrivelse og definition af det multifunktionelle landbrug skal det nævnes, at Wilsons definition i nogen grad er den definition, som dette projekts forståelse af multifunktionalitet tager udgangspunkt i – og det selvom definitionen i sig selv er mangefuld, fordi den ikke synes at rumme begrebets mangefaceterede dimensioner eller det faktum, at noget godt kan være både produktivt og post-produktivt på samme tid. Mangler som Wilson dog prøver at råde bod på i sin efterfølgende artikel ”Multifunctional ”quality” and rural community resilience” fra 2010, hvor han forsøger at finde frem til, hvori det multifunktionelle landbrugs iboende kvaliteter reelt består? Ovennævnte artiklen er god, fordi Wilson i den artikel skærper sin første definition og forklaring af det multifunktionelle ved at uddybe betydningen og potentialet ved at forstå multifunktionaliteten gennem en inddragelse af Bourdieus kapitalteori.

Wilson pointerer i den sammenhæng, at multifunktionaliteten først kan anses som vellykket og fuldent, når der også eksisterer et output – og en synergi imellem, hvad han kalder: Det økonomiske, det sociale og det miljømæssige. Underforstået, at en given multifunktionalitet ikke kun skal honorere fx det økonomiske, som der eller har været primært fokus på i landbruget, men også bør honorere det sociale qua fx at være til gavn for lokalsamfundet. Nøjagtig som, at en given multifunktionalitet også gerne må bidrage til at give folk et værdigt og meningsfuldt arbejde, øge den lokale biodiversitet og højne livskvaliteten i landdistrikterne (Wilson 2010 s. 366).

Pointen med Wilsons reference til Bourdieus kapitalteori er, at Wilson mener,

” As a first step in building a conceptual model of multifunctional quality, it can be argued that resilient rural communities are characterized by well-developed economic, social and environmental capital” (Wilson 2010 s. 366).

Som allerede nævnt i indledningen er det interessant, at Wilson foretager denne tværvidenskabelige kobling mellem naturvidenskaben, sociologien og økonomien, fordi der er tale om en – sjælden – men dog særdeles nødvendig kobling, som bidrager med vigtige perspektiver i forhold til en multifunktionel forståelse af moderne landbrug og dets rolle i fremtidens samfundet (Wilson 2010 s. 366). En tværvidenskabelig kobling som desuden er vigtig, fordi den bidrager med en væsentlig sociologisk korrektion til teorierne om det multifunktionelle landbrug. En korrektion som i høj grad styrker teoriernes relevans og forklaringskraft (Wilson 2010 s. 366).

I den sammenhæng er det i øvrigt værd at nævne, at vi også kender overskrifterne: Det miljømæssige, det sociale og det økonomiske fra Brundtland-rapporten. Overskrifter som i nogen grad er identiske med Bourdieus kapitalteori, i hvert fald den økonomiske og

sociale kapital, mens tilføjes af en miljømæssig kapital ”*environmental capital*” er kommet til senere. For som Bourdieu selv fremhævede, var der reelt ikke grænser for typen af kapitaler, hvorfor andre forskere – med udgangspunkt i Bourdieus tidligere arbejde har defineret en miljømæssige kapital – ”*environmental capital*” (Karol og Gale 2004).

Ifølge Karol og Gale kan man forstå miljøkapital således:

Miljøkapital – “Environmental Capital”

“Environmental capital is primarily knowledge about the environment. This involves an understanding of the interdependence of all life on Earth, and an awareness of the complicity that individuals possess in contributing to both positive and negative environmental consequences. Environmental capital also entails an understanding of the interconnectedness of the social, cultural, political, technological and economic systems and the effects these have on the environment. This is for two reasons; first, it is within these systems that sustainable initiatives will have their foundation; second, knowledge of the root causes of environmental problems is essential for real progress towards sustainable solutions” (Karol og Gale 2004 s. 5-6).

Med et fokus på både det økonomiske, det sociale og det miljømæssige argumenterer Wilson for, hvorfor han mener, at forståelsen af det ”multifunktionelle” landbrug indeholder både dybere og mere vidtrækkende perspektiver end blot de funktionalistiske. Wilson siger:

“Rural community resilience can, therefore, be seen as the balance between economic, environmental, and social need in rural communities – in other words, resilience is about communities being able to successfully weather the vicissitudes of endogenous” (Wilson 2010 s. 368).

Wilson påpeger, at begrebet multifunktionalitet og dets iboende kvaliteter ofte knytter sig til det enkelte landbrug, men understreger samtidig, at begrebets potentiale er langt større, hvis det også forstås i forhold til et nationalt eller regionalt niveau.

Wilson afslutter sin artikel ”Multifunctional ”quality” and rural community resilience” med at konkludere, at hvis landdistrikterne i fremtiden skal overleve økonomisk, som i social og miljømæssig forstand, bliver man nødt til at tænke i langt mere multifunktionelle løsninger. Løsninger som både rækker ind i en dyb forståelse af det multifunktionelles kvaliteter og effekter, til gavn for det større hele, såvel som til gavn for den enkelte landmands økonomi og det enkelte lokalsamfunds overlevelse.

Med ovenstående nævnte to værker leverer Wilson en god og nuanceret forståelse af det multifunktionelle landbrugs muligheder, kvaliteter og potentialer. Wilson efterlyser desuden mere forskning, som kan understøtte udviklingen af flere multifunktionelle landbrug. Forskning som dette projekt gerne vil bidrage med (Wilson 2007, 2010).

Multifunktionalitet ifølge Van Huylenbroeck m.fl.

I artiklen “Multifunctionality of Agriculture: A Review of Definitions, Evidence and Instruments” af Van Huylenbroeck m.fl. (Van Huylenbroeck m.fl. 2007) forsøger forfatterne gennem et litteraturstudie at redegøre for, hvordan man kan forstå det multifunktionelle landbrug, samt hvordan forskellige forskere fra forskellige traditioner adresserer, hvad det multifunktionelle landbrug er og kan.

Særligt interessant ved dette litteraturstudie – som også trækker på både Van der Ploeg og Roeps artikel samt Wilsons to artikler – er, at de også når frem til at både den miljømæssige- såvel som den sociale dimension er væsentlig for en fremtidig multifunktionel tilgang. Dette gør de dog uden at adressere det som kapitaler i en Bourdieu-inspireret kapitalforståelse (Van Huylenbroeck m.fl. 2007 s. 10). De skriver:

”Multifunctionality is therefore argued to be the new unifying paradigm to bring post-modern agriculture in accordance with the new environmental and societal demands” (Van Huylenbroeck m.fl. 2007 m.fl. s. 5).

Et andet interessant perspektiv, som forfatterne bringer frem, er, at de splitter forståelsen af det multifunktionelle op i forhold til en udbuds- og efterspørgselsside. Dette gør de for at vise, hvordan multifunktionaliteten udfolder sig i praksis. For udover salg af traditionelle landbrugsprodukter, som de kalder *tradable goods*” er det tydeligt, at multifunktionelle landbrug i nogen grad også bidrager med det de kalder ”ikke-omsættelige produkter” – *non-tradable goods*”. ”Ikke-omsættelige produkter” er produkter, der indeholder værdier, som man ikke på samme måde som med de mere traditionelle landbrugsprodukter kan prissætte og sælge. Men ikke desto mindre bidrager disse ”ikke-omsættelige produkter” ofte med værdibare funktionaliteter og værdier, som mange sætter pris på, og som ifølge forfatterne bidrager markant til livskvaliteten på landet (Van Huylenbroeck m.fl. 2007 s. 8-12). De ”ikke-omsættelige produkter” kan fx være muligheden for at kigge på dyr, som går på marken, kornet som modnes, levende hegn eller værdien af at have en gårdbutik i lokalområdet. Netop værdien af ”ikke-omsættelige produkter” er interessant, fordi det perspektiv taler ind i, hvad mening og livskvalitet kan være. Noget som i stigende grad efterlyses, samt noget som også fylder på de tre gårde.

En sidste og særlig interessant pointe i Van Huylenbroeck m.fl. litteraturgennemgang er, at de med udgangspunkt i en række tidligere studier når frem til, at der hos folk i landdistrikterne er stor villighed i forhold til at betale ”ekstra” for til gengæld at fastholde flere landbrug, flere funktioner og mere liv lokalt. En interessant konklusion, som det kunne være spændende at efterprøve og undersøge nærmere (Van Huylenbroeck m.fl. 2007 s. 19).

Opsummering multifunktionelle landbrug

Med ovenstående korte introduktion til, hvordan man kan forstå, hvad det multifunktionelle landbrug er, samt hvilke kvaliteter det kan bidrage med, skulle der gerne

være skabt et godt fundament for en dybere forståelse af det multifunktionelle landbrug, dets dybere ontologi, kvaliteter og potentialer. Ligesom introduktionen giver et billede af perspektiverne i det multifunktionelle landbrug, hvilket er vigtigt i forhold til at forstå projektets social kapital-teoretiske analyse i forhold til feltet.

Transitions-perspektivet

Her følger en kort redegørelse, der med udgangspunkt i Terry Marsdens artiklen: "From post-productivism to reflexive governance: contested transitions in security more sustainable food futures" argumenterer for behovet for en transition, samt hvad der skal til, for at der reelt er tale om en transition.

Først er det dog vigtigt at kende forskellen på en transition og en transformation. En transition kan defineres som en proces af forandring fra ét stadie til ét andet, mens transformationen er selve forandringen – det at blive transformeret.

Hvorfor er der behov for en transition?

Ifølge Marsden er der behov for en transition af det nuværende landbrug og fødevarer-system, fordi systemets kriser, miljøaftryk og øvrige problematikker²⁰ (se også kapitel 1) er så massive, at der er behov for et paradigmeskifte. Et paradigmeskifte, fordi problematikkerne ikke kan løses inkrementelt, men kræver radikale løsninger på strukturelt niveau – eller hvad han kalder: "*radical systematic and structural change*". Marsden skriver:

"we may argue that the dominant socio-technical regime what I now call the bio-economic paradigm is reaching its limits in dealing with these new landscape pressures, it is important to recognize that this does not stop it still vibrantly attempting to overcome them. In fact, as I will expand upon below, the current period (post 2008) is beset by a major contestation of scientific, economic, technological, and political paradigms, the bio-economic and the ecological economic paradigms" (Marsden 2013 s. 124).

Helt præcist efterlyser Marsden politiske initiativer og ny lovgivning, som i højere grad understøtter og fremmer den positive udvikling, som han mener allerede er i gang. For hvis ikke man understøtter denne positive udvikling strukturelt og politisk, får udviklingen ikke den medvind, som er nødvendig for at ændre på de grundlæggende strukturer. Og dermed får man ikke skabt et reelt paradigmeskifte, som kan hjælpe transitionen på vej. Marsden fremhæver fx eksempler fra Holland og Danmark, som vidner om, at der stadig er flere, som gerne vil mere – og andet med landbruget, fordi man særligt i de lande har set adskillige eksempler på dette. Gode og innovative eksempler som han mener – og håber – vil kunne lægge yderligere pres på det etablerede fødevarer-system ved at synliggøre, at det faktisk er muligt at lykkes med en anden form

²⁰ "landscape pressures (including global factors such as climate change, population growth, the turn to bio-fuels and biomass, and the 'nutrition transition'" (Marsden 2013 s. 125).

for landbrug – et mere multifunktionelt landbrug – som i højere grad bidrager til både det lokale og sociale, samt ikke mindst den grønne omstilling (Marsden 2013 s. 124).

Hvad skal der til for, at der er tale om en reel transition?

En række gode eksempler fra praksis er dog ikke nok til at skabe en reel transition. Ifølge Marsden er der nemlig først tale om en reel transition af fødevarer systemet, når der er sket fundamentale strukturelle ændringer, som indbefatter hele fødevarer systemet fra producent til forbruger. Sådanne ændringer kan fx være en revurdering af tidligere tiders værdier, en ny lovgivning, anderledes incitamentstrukturer eller et brud med tidligere mere grundlæggende vaner og institutioner. For at en transition kan fuldendes, skal den derfor inkludere både det politiske, det socioøkonomiske, det kulturelle, det miljømæssige og det teknologiske område, hvilket ifølge Marsden gælder på såvel producent- som forbrugerniveau (Marsden 2013 s. 124).

Et andet væsentligt element for transitionen er, at de nødvendige forandringer helst skal foregå på tværs af tid og rum. På tværs af tid, fordi grundlæggende forandringer tager tid at implementere og fordi fortiden – som fremtiden – former transitionen på tværs af rum, lokalt som globalt.

”... foods does, and have to ”come from somewhere”, and are largely affected in it’s very nature by those spatial conditions” (Marsden 2013 s. 125).

Marsden siger desuden, at en sådan transition sagtens kan igangsættes på mikro- eller græsrodsniveau gennem fx nicheproduktioner, sociale bevægelser, fødevarer netværk, andelsselskaber og lignende men, at transitionen kun kan gennemføres med politisk opbakning på makroniveau (Marsden 2013 s. 125).

“Transitions may be viewed temporally as periods in which opportunity for change opens up within a system (i.e. a socio- technical regime made up of dominant economic, industrial, political and scientific rules and assumptions) to produce some-thing disconnected to earlier supporting structures, as the dominant system struggles to respond to surrounding (landscape) pressures. The rules, values and assumptions of the old system become increasingly incongruent with new sets of expectations (from below) and the more uncontrollable landscape pressures (from above) (see Fig. 1). Within a multi-level perspective, the meso- level will be occupied by, particular systems made up of ‘semi-coherent’ socio-technical regimes (a mix of practices, regulations, networks, technologies etc.) (Marsden 2013 s. 124).

Agro-økologi og multifunktionalitet som svar på den grønne omstilling

Som det fremgår af ovenstående, har interessen for det multifunktionelle landbrug siden nulleterne været stor, og interessen er kun styrket. For netop det multifunktionelle landbrug rummer som tidligere nævnt mange aspekter og muligheder, som relativt let kan igangsættes og implementeres. Muligheder og aspekter som kun bliver mere relevante i takt med, at kravet om mere og bredere bæredygtighed tager til (Wezel 2020). Men når det er sagt, er der også andre og mere præsentable dagsordner, som fylder i relation til landbrugets transitions-proces fx et massivt fokus på klima, nedbringelse af CO₂ og klima. Samt ikke mindst, hvordan man politisk kan få presset den grønne omstilling markant hurtigere igennem, qua fx Green Deal²¹, CAP²² og EU's biodiversitetsstrategi²³.

Tiltag som på hver deres måde også understøtter den multifunktionelle tilgang, da målet netop er en landbrugssektor, som bidrager markant mere i forhold til at understøtte FNs bæredygtighedsmål samt i forhold til at levere mere og bredere til *"the Common Good"* (Oström 1990). Men hvor multifunktionaliteten i begyndelsen af nulleterne var det "interessante" og "nye", synes den multifunktionelle tilgang i dag ofte at ligge implicit – være indforstået og en del af forudsætningen, mens der til gengæld er kommet større fokus på fx agro-økologi og dens principper. Derfor følger der her en kort introduktion til agro-økologi samt en begrundelse for dens relevans for projektet.

Hvad er agro-økologi

Ordet agro-økologi optrådte første gang i akademisk sammenhæng i 1928 og 1930 (Bensin 1930; Wezel og Jauneau 2011) og kan anses, som en gren af landbrugsvidenskaben som i særlig grad beskæftiger sig med de gensidige påvirkninger mellem planter, dyr, mennesker og miljø, inden for systemer til produktion af fødevarer (Gliessman 2015). Agronomen – og én af agro-økologiens foregangsmænd: – Stephen Gliessman skriver sådan her om, agorøkologiens målsætning:

"Our goal is to develop food systems that meet local and regional food, feed and fiber needs, conserve and protect natural resources, provides essential environmental services, ensure food security and sovereignty, make food justice a reality, and create the

²¹ Green Deal: En europæisk grøn aftale, der blev godkendt i 2020, og indeholder et sæt af politiske initiativer fra Europa-Kommissionen med det overordnede mål at gøre EU klimaneutralt i 2050 (EU-kommissionen).

²² CAP: EU's fælles landbrugspolitik 2023-2027. Den fælles landbrugspolitik er central i forhold til at sikre fremtidens landbrug og skovområder for derigennem at opnå det opsatte målsætninger i EU's grønne aftale (Green Deal).

²³ I 2020 offentliggjorde EU-Kommissionen EU's "Biodiversitetsstrategi for 2030, formålet er; at "Naturen skal bringes tilbage i vores liv". Strategien rummer bl.a. to opfordringer til medlemslandene om: at bidrage til det fælles mål om beskyttelse af 30 procent af EU's land- og havareal, heraf 1/3 strengt beskyttet og at forbedre tilstanden for den natur, som er omfattet af EU's naturdirektiver (habitat- og fuglebeskyttelsesdirektivet) (Miljøstyrelsen 2023).

opportunity for present and future generations to enjoy healthy and satisfying lives” (Gliessman 2015 s. xii).

Begrebet agro-økologi anvendes i enhver form for landbrugspraksis, der kombinerer landbrugsvidenskab og økologi. Ligesom:

”Den integrerer tværdisciplinære videnskab om bæredygtig udvikling i fødevarer systemer, en række bæredygtige produktionsmetoder, samt sociale og politiske bevægelser i relation til fødevarer og adgang til jordressourcer” (Jensen 2023).

Agroøkologien kan derfor anskues som en samlende struktur for en bæredygtig udvikling af hele fødevarer systemet. Det kunne i praksis fx være gennem et økologisk og regenerativt landbrug, skovlandbrug, pløjefrit landbrug eller fødevarer virksomheder med en stærk bæredygtighedsprofil eller tæt forbrugerkontakt. Målsætningen med agro-økologien er derfor en omstilling af landbruget baseret på 13 principper. Principper som ikke alene vedrører produktionen af fødevarer, men også vedrører samspillet mellem landbrug, fødevarer virksomheder og forbrugere. Her er tale om principper, som skal hjælpe transitionen og et langt mere bæredygtigt landbrug og fødevarer system på vej. Principper som fx: En økonomisk udfasning af udefrakommende indsatsstoffer som pesticider og kunstgødning. En større mangfoldighed i produktionen. Mere nærhed og tillid mellem producenter og forbrugere, som gerne skal ”genforenes” og på den vis gøre landbruget mere lokalt nærværende. Samt at fremme en mere fair, samt kortere distributionskæde (Gliessman 2018; 2015 s. 315).

Agro-økologien skal derfor opfattes som et dynamisk projekt, som har opnået bred anerkendelse inden for både videnskab og landbrugspolitik (UN, FAO 2019; Wezel 2020).

Som begreb lider agro-økologien dog – som andre akademiske begreber – under at have haft divergerende betydninger, alt efter hvilken gren af agro-økologien der var tale om, eller hvor i verden man befandt sig (Wezel 2020; Gliessmann 2015). Men på trods af divergerende betydninger og opfattelser nåede en række forskere i 2020 til enighed om en fælles forståelse af agro-økologien, som indbefatter følgende elementer:

”These definitions recognize the transdisciplinary nature of an agroecological approach which embraces sciences, a set of practices and social movement and the application of the concept to whole agri-food systems from food production through to consumption and all that goes on in between” (Wezel m.fl. 2020 s. 2).

Agro-økologi ifølge agronomen Stephen Gliessman

En af de mest anerkendte udviklere af agro-økologien er som nævnt Stephen Gliessman, som siden 1970'erne har arbejdet med agro-økologi, og som i 1996 udgav bogen *Agroecology – the ecology of sustainable food systems*, hvilken siden er kommet i yderligere to opdaterede versioner, først i 2007 og igen i 2015. Bogen indeholder en lang introduktion til, hvad agro-økologi er, hvorfor den er vigtig, og hvad den skal kunne for at sikre den

nødvendige transition, samt omlægning af landbruget – og det samlede fødevarer-system. Nedenstående beskriver Gliessman, ganske kort, hvad agro-økologi er:

”Known for being a science, a practice, and a part of a social movement focused in transforming food systems to sustainability” (Gliessman 2015 s. XI).

I forhold til dette projekt – samt i forhold til teorier om multifunktionelle landbrug – er det særligt interessant, at Gliessman og agro-økologien med dens fem udviklingsniveauer – som der vil blive redegjort for nedenfor – kommer med konkrete forslag til, hvordan man kan igangsætte den nødvendige transition. For hvor multifunktionalitets-forskerne primært har fokus på landbrugets udvikling i relation til det omkringliggende samfund, tager Gliessmans tilgang til agro-økologien i første omgang udgangspunkt i landbrugets dyrkningspraksis gennem tre udviklingsniveauer, som han opstiller for vejen mod et mere bæredygtigt landbrugssystem (Wezel 2020; Gliessman 1996). Først senere i sit forfatterskab (Gliessman 2007, 2015) tilføjer han yderligere to udviklingsniveauer, nemlig niveau fire og fem som specifikt har fokus på landbrug og samfund.

De fem udviklingstrin for agro-økologisk landbrug

De fem udviklingstrin er følgende: Niveau 1: Øge effektiviteten af de industrielle input, Niveau 2: Erstatte tidligere landbrugsmetoder med nye og bedre. Niveau 3: At re-designe hele agro-systemet baseret på økologiske processer. Niveau 4. Genskabe og styrke forbindelsen mellem landmænd og forbrugere og derigennem udvikle alternative fødevarer-netværk. Niveau 5: Redefinere det globale fødevarer-system, så det bliver mere bæredygtigt, lokalt og fair for alle (Gliessman 2015 s. 279).

Med Gliessmans tilføjelsen af niveau fire i genudgivelsen af *Agroecology* i 2007 var formålet at genforene dem, som producerer fødevarerne med dem, som spiser dem. Underforstået at genskabe forbindelsen mellem landbrug og forbrugere, og den vej igennem styrke de små lokalsamfund ved at fremme kortere forsyningskæder (Gliessman 2007 s. 279). Med tilføjelsen af niveau fem i *Agroecology* i 2015 var formålet at fremme en grundlæggende forandring af det globale fødevarer-system, så systemet fremadrettet kan blive langt mere fair, mindre konkurrencedrevet samt bedre til at sikre alle mennesker i verden en god og næringsholdig diæt med udgangspunkt i lokale råvarer (Gliessman 2007 s. 279).

Med tilføjelserne af de to sidste niveauer gik agro-økologien derfor fra primært at have haft et naturvidenskabeligt udgangspunkt og fokus til at have et mere samfundsvidenskabeligt fokus. Gliessman skrev:

“The growing of food is as much a set of social and ecological relationships as it is farming, and reestablishing the vital connection between the people on the farm and the people at the table is a critical step toward reaching back to the land, outward the people, and forward to sustainability” (Gliessman 2015 s. 322-323).

Særlig interessant for dette projekts relevans er, at Gliessman med tilføjelsen og forklaringen på det femte udviklingsniveau understreger pointen om, hvorfor det er vigtigt at forstå og anerkende landbruget for dets sociale bidrag. Gliessmans tilføjelse af niveau fem indeholder derfor ikke alene en stærk argumentation for relevansen af dette projekt, men sætter samtidig landbrugets sociale og lokale bidrag ind i en større sammenhæng og betydning med tanke for – såvel det globale fødevarer-system – som tidens markante krav om et mere bæredygtigt landbrug (Gliessman 2015 s. 277-279 s. 319).

FAOs bud på agro-økologiens 10 elementer

Som allerede nævnt har agro-økologien vundet indpas både akademisk og politisk, hvilket førte til, at FAO – (Food and Agriculture Organization of the United Nations) i 2014 arrangerede deres første symposium med fokus på agro-økologi. Et symposium som senere er blevet fulgt op med yderligere symposier (Wezel 2020 s. 6). I 2018 afholdt FAO fx et symposium med titlen: ”Agroecology: scaling up agroecology to achieve the sustainable development goals” (FAO 2018), hvor de med udgangspunkt i verdensmålene søgte en tilpasning af agro-økologiens principper, så de kunne understøtte en implementering af verdensmålene. Desuden blev der i samme periode igangsat initiativer, samt en proces med henblik på at skabe en fælles forståelse for agro-økologien og dens potentialer på tværs af lande og etablerede skoler. Dette var en proces som foregik i regi af (HLPE) High Level Expert Panel og (CFS) Committee of World Food security samt (FAO). En proces som har varet fra 2015-2019 og involveret ikke mindre end 1400 deltagere og godt 500 organisationer. Resultatet blev følgende FAO-konsoliderede elementer – ”*entry points*” for agro-økologien:

FAO-konsoliderede agro-økologiske ”entry points” for skabelsen af et mere bæredygtigt fødevarer-system

Med følgende 10 FAO-konsoliderede udgangspunkter – ”*entry points*” ønskede FAO at øge interessen for agro-økologien, samt sætte fokus på, hvordan agro-økologien kan bidrage til den nødvendige transition mod et mere bæredygtigt landbrugs- og fødevarer-system. De ti udgangspunkter – ”*entry points*” er: 1: Diversitet, 2: Samskabelse af viden, 3: Synergier, 4: Effektivitet, 5: Genbrug, 6: Modstandsdygtighed, 7: Menneskelige og sociale værdier, 8: Kultur og madtradition, 9: Ansvarlig styring, og 10: Cirkulær og solidarisk økonomi. (Wezel 2020 s. 6). Med udgangspunkt i ovenstående ”*entry points*” blev der derefter udarbejdet følgende 13 FAO-konsoliderede agro-økologiske principper, som er dem, der ofte refereres til, når det handler om at bane vejen mod den grønne transition. De tretten principper er følgende:

13 FAO-konsoliderede agro-økologiske principper

1. **Genanvendelse** (*Recycling*)
2. **Reduktion af input** (*Input reduction*)
3. **Fokus på jordens frugtbarhed** (*Soil health*)
4. **Dyrevelfærd** (*Animal health*)
5. **Biodiversitet** (*Biodiversity*)
6. **Synergi** (*Synergy*)
7. **Økonomisk differentiering** (*Economic diversification*)
8. **Samskabelse og vidensdeling** (*Co-creation of knowledge*)
9. **Sociale værdier og diæter** (*Social values and diets*)
10. **Retfærdighed** (*Fairness*)
11. **Netværk** (*Connectivity*)
12. **Naturpleje** (*Land and natural resource governance*)
13. **Deltagelse** (*Participation*)

(Wezel 2020 s.7)

Ambitionen bag disse – ret generiske – principper er, at de skal ”guide” landbruget imod en mere direkte vej til både inkrementelle såvel som mere radikale og transitoriske forandringer. Målet er et markant mere bæredygtigt-, inkluderende- og fair landbrugs- og fødevarer-system (Wezel 2020 s. 7). ”Guide” – fordi de tretten principper ifølge FAO og forskerne bag kun bør opfattes som vejledende principper, fordi de skal kunne adopteres og implementeres lokalt under de praktisk mulige forhold (Wezel 2020, FAO 2018; Gliessman 2015, 2020a). Meningen med principperne er nemlig ikke, at de skal diktere en præcis udvikling, men derimod, at de skal ”guide”, fordi den reelle virkelighed og de tilgængelige muligheder altid er forskellige – samt mere eller mindre mulige afhængige af

kontekst. Der er derfor tale om principper, som kan tilgås på forskellige niveauer, i forskellige tempi og med forskellige ambitionsniveauer, dog med samme mål for øje (Wezel 2020 s. 6).

Koblingen mellem agro-økologien og verdensmålene

I forhold til agro-økologien og dens mål om et markant mere fair og bæredygtigt fødevarsystem er koblingen mellem de agro-økologiske principper og verdensmålene, som FAO satte fokus på i 2018 interessant, fordi denne kobling både styrker agro-økologien såvel som implementeringen af verdensmålene.

En kobling som Wezel også kommer ind på i sit agro-økologiske litteraturstudie fra 2020 – "Agroecological principles and elements and their implications for transitioning to sustainable food systems" – hvor han understreger, at sammenkoblingen er særdeles vigtig, hvis man skal komme i mål med den nødvendige transition af landbruget og fødevarsystemet. Wezel skriver følgende opråb til fordel for agro-økologien og dens ambition:

"A profound transformation is needed at multiple scales to meet the interacting challenges of increased pressure and competition over renewable resources, persistent malnutrition, rural poverty, increased power and concentration of agricultural and food-industries, growing consequences of climatic change and alarming losses of biodiversity" (Wezel 2020 s. 1-2).

En anden relevant pointe i Wezels artikel er, at han også har stort fokus på landbrugets rolle i forhold til det lokale og sociale. Wezel agiterer i den henseende på linje med Gliessman for, at der bør skabes et nyt fødevarsystem, som i højere grad tilgodeser de lokale samfund, den korte værdikæde samt små niche-producenter. Wezel skriver:

".. the aim is to transform agriculture to build locally relevant food systems that strengthen the economic viability of rural areas based on short marketing chains, and both fair and safe food production. This involves supporting diverse forms of smallholder food production and family farming, farmers and rural communities, food sovereignty, local knowledge, social justice, local identity and culture, and indigenous rights for seeds and breeds)" (Wezel 2020 s. 2).

Opsummering om agro-økologi

Med udgangspunkt i ovenstående korte introduktion til agro-økologien, kan det fastslås, at også agro-økologien maner til handling mod mere radikale forandringer, når det handler om et mere bæredygtigt landbrug, og når det handler om den nødvendige transition, som de mener ikke alene skal angå landbruget, men derimod hele fødevarsystemet. For først når man også rammer systemet og det omkringliggende samfund, er det muligt at forandre og skabe en ny vej. En ny vej der for agro-økologien

også peger på, at transitionen frem mod et mere bæredygtigt fødevaresystem bør være holistisk i sin natur, samt strække sig i både tid og rum. Wezel skriver:

”Tackling transitions to sustainable food and agricultural systems thus requires a long-term perspective and holistic approaches of the kind embodied in agroecological approaches that are increasingly recognized as having potential to facilitate the transformative change in agriculture required to meet the SDGs” (FAO 2019; Wezel 2020 s. 2).

Opsamling og afslutning kapitel 5

I forhold til ovenstående gennemgang af teorier om det multifunktionelle landbrug, transitionen samt af agro-økologi skal det nævnes, at disse bidrag først vil blive inddraget i den afsluttende analyse i kapitel 10. Formålet med inddragelse af disse perspektiver er – som allerede nævnt i kapitel 1. – at skabe en større forståelse for det felt, de tre multifunktionelle landbrug eksisterer i, samt at perspektivere den endelige analyse i forhold til feltet.

Kapitel 6.

Social kapital-teori

Som nævnt i problemfeltet vil analysen af de tre multifunktionelle gårde finde sted med udgangspunkt i social kapital-teori. I dette kapitel følger en introduktion til social kapital. Kapitlet er disponeret, så der først kommer en kort historisk introduktion af social kapital-begrebet samt en kort gennemgang af den væsentligste kritik. Dernæst følger en introduktion af de valgte primær teoretikers tilgang til social kapital. Først en introduktion af Bourdieus og dernæst af Colemans social kapital-teori, mens den endelige analyseramme præsenteres afsluttende.

Hvad er social kapital?

Med social kapital menes der, at sociale netværk kan være en produktiv ressource for dem, som har adgang til den, forstået således, at det relationelle i sig selv kan udgøre en ressource eller endda en kapital, som kan veksles på markedet på lige fod med andre kapitalformer (Somers 2005 s. 9).

Når man taler om social kapital, er der tale om et sammensat begreb, nemlig social og kapital. De to er ord hentet fra forskellige videnskabelige retninger, hvis selvstændige ontologiske essenser smelter sammen i det sammensatte og tværvidenskabelige social kapital-begreb. Indholdet i det sociale kommer fra teologien, humanvidenskaberne og samfundsvidenskaberne, mens kapitalbegrebet kommer ud af den økonomiske tænkning (Svendsen og Svendsen 2006). Social kapital henter altså dets essens fra to forskellige videnskabelige retninger, hvilket er afgørende for såvel tilgangen, anvendelsen og kritikken af social kapital. Særligt når det kommer til kritikken, er det tydeligt, at økonomerne ofte har en rational choice-influeret tilgang, mens sociologerne synes mere influeret af strukturalismen, men det er dog ikke altid sådan. Interessant i det forhold er, at disse to idealtypiske tilgange rammer lige ned i sociologiens grundlæggende aktør/strukturspørgsmål, som går igen i spørgsmålet om, hvorvidt social kapital er en størrelse, man som individ kan vælge at investere i? Eller om social kapital i højere grad bør anses som et nedarvet privilegie – et handlemønster qua habitus. Et privilegie som ikke alle har lige adgang til, hvorfor kritikerne siger, at social kapital mest er en fest for de få – dem som i forvejen er i besiddelse af øvrige kapitaler, og her særligt økonomisk kapital (Andersen 1992; Somers 2005). Mens dem uden øvrige kapitaler ikke har nær så nem adgang til den sociale kapital.

Hvad er kapital?

Ordet kapital dækker over de ressourcer, som dem med kapital har til rådighed. Ressourcer (kapital) har i årtusinder været noget mennesket har kæmpet om. Der er typisk nogle, som har flere ressourcer end andre, nogle som bedre kan bruge dem end andre, nogle som ikke vil – eller kan dele og så fremdeles. Ressourcer er altså en størrelse, som let fører til kampe og diskussioner, hvilket verdenshistorien illustrer til fulde. Alt imens der i de sidste par hundrede år er kommet et stadig større akademisk fokus på, hvordan man anskaffer sig ressourcer (kapital(-er)), hvordan man bedst udnytter dem, hvordan man får dem til at akkumulere, og hvilken rolle de skal spille for mennesker, deres muligheder og begrænsninger (Svendsen og Svendsen 2006). At forstå, hvad kapital(-er) er, og hvordan den virker, er altså væsentligt, hvad end man fx ønsker en mere lige fordeling af kapitalerne eller måske mere af dem.

Oprindeligt stammer ordet kapital fra latin *capitalis*, af *caput* ”hoved”, her i betydningen kapital, ”*hovedsum*”. Begrebet kan dog føres endnu længere tilbage til det oldgræske *kefálaion* ”*hovedsag*” eller ”kapital”. Ordet *Kefálaion* er afledt af *kéfale*, som betyder hoved, altså enten et dyre- eller menneskehoved, hvilket er det samme som det danske hoved. Det er sandsynligt, at kapital oprindeligt har betydet rigdom i form af hoveder som fx kvæg eller får (Svendsen og Svendsen 2006 s. 27).

En klassisk definition af kapital stammer fra Adam Smith (1976 (1776)), som ser rigdom som akkumuleret eller opsparet arbejde, der realiseres i synlige genstande som produktionsapparater, varer, redskaber, materialer og penge. Altså noget håndgribeligt og fysisk (Svendsen og Svendsen 2006 s. 28).

I en mere nutidig lægmandssammenhæng betyder kapital: penge - en større sum penge, eller værdier der kan opgøres i penge (Den Danske Ordbog). Kapitalbegrebet kobles som hovedregel sammen med den økonomiske tænkning, og det er med en kobling til den klassiske økonomi, at begrebet oftest forstås og anvendes. I den sidste halvdel af det tyvende århundrede så man dog en ”vending”, som betød, at man særligt i akademiske kredse begyndte at anvende en bredere forståelse af kapital, fordi flere argumenterede for, at kapital også kan anses som ressourcer i bredere forstand (Coleman 1988, Bourdieu 1986; Schultz 1971; Becker 1964). Ressourcer, som på den ene eller anden måde kan omsættes til penge. Med denne sproglige ”vending” i forståelsen af kapital, blev der så præsenteret begreber som human og social kapital (Svendsen og Svendsen, 2006; Bourdieu 1986). Bourdieu er én af de teoretiske fædre til denne udvidede og anerkendte forståelse af kapitalbegrebet. Det bør her indskydes, at det ikke er nyt at anskue kapitalbegrebet som indlejret i det sociale, for den pointe har flere økonomer tidligere haft. For giver det overhovedet mening at tale om kapital, hvis ikke der er en social virkelighed bag? (Veblen, 1908). Forstået som en social virkelighed, hvor nogen har bestemt, hvad der er værdifuldt (Coleman 1994).

Også i relation til landdistrikterne er en forståelse af social kapital interessant, fordi man fra de seneste årtiers landdistriktsforskning ved, at netop den sociale kapital på landet har spillet, og stadig spiller, en afgørende rolle for den lokale sammenhængskraft (Rivera m.fl. 2019; Wiesinger 2007; Svendsen og Svendsen 2004). Man ved fx, at social kapital også er vigtig, hvis man gerne vil skabe innovation, sammenhængskraft og positiv udvikling i landdistrikterne (Kansanga m.fl. 2020; Rivera m.fl. 2019). Ligesom forskning har vist, at et for snævert fokus på den økonomiske kapital og akkumulering af samme er ødelæggende for en bredere social kapital og udvikling i landdistrikterne (Kansanga m.fl. 2020; Nilsson, Svendsen og Svendsen 2012; Sutherland og Burton, 2011). Der er altså forskningsmæssig konsensus om, at social kapital kan have en stor og afgørende betydning for lokalsamfundene (Rivera m.fl. 2019, G.L.H. Svendsen 2013). Hvad der til gengæld ikke er konsensus om, er, hvorvidt den sociale kapital altid følges af økonomisk kapital, eller den ikke gør. Nogle forskere peger på, at det altid er sådan, mens andre siger, at det særlige ved social kapital netop er, at den også kan eksistere uafhængig af økonomisk kapital (Sutherland og Burton, 2011; Wiesinger 2007; Svendsen og Svendsen 2006, 2004). Det er altså muligt at være fattig på økonomisk kapital og samtidig være rig på social kapital gennem fx godt naboskab eller det at være med i en social bevægelse og kæmpe for en sag (Putnam 2000). Men hvorfra kommer det sociale, og hvori består dets funktion?

Hvad menes der med 'social'?

Ordet "social" stammer fra det latinske ord *socius*, som også betyder forbundsfæller. I Den Danske Ordbog står der, at det sociale betyder samfund, dets organisation og forholdet mellem samfundet grupper (Den Danske Ordbog). Men hvordan skal man forstå det sociale, når det kobles sammen med kapital? Hvilket får den sociale kapital dets sociale indhold fra?

Den verdenskendte social kapital-forsker Robert Putnam har på makroniveau sammenlignet social kapital med det sidste led i den franske revolutions treenighedsbegreb: frihed, lighed og broderskab - *liberté, égalité, fraternité* (1789-1799). Han sidestiller social kapital med det franske *fraternité*, altså broderskab (Putnam 2000).

Social kapital associeres endvidere på makroniveau ofte med ord som tillid, civilsamfundet, civilt engagement og politisk deltagelse, ligesom den moralske dimension også inddrages (Son 2021; Svendsen og Svendsen 2006, Herreros 2004; Fukuyama 2001). Mennesker socialiserer med familien, med venner, naboer, kollegaer, klassekammerater og de andre forældre på skolen, nøjagtig som de også nogle gange kommunikerer med fremmede på gaden. Med socialisering følger personlige relationer, fordi der opstår netværk, fællesskaber, sammenhængskraft samtidig med, at der deles informationer og opbygges fælles normer for de nære fællesskaber (på mikro-niveau) nøjagtigt som for det store samfund (på makro-niveau) (Son 2021 s. 48).

Social kapital er altså ikke noget nyt eller noget, som udelukkende hører det moderne samfund til, selvom brugen og forståelsen af social kapital kun strækker sig godt 40-50 år tilbage i historien. Ser man nærmere på det idéhistoriske tankegods, som konstituerer den sociale kapital, er det tydeligt, at begrebet er formet af tanker, der kan spores tilbage til tidligere tiders politologiske, økonomiske og sociologiske tænkning (Putnam 2000; Granovetter 1973; Simmel 1949; Mauss 2000 (1925); Veblen 1908; Durkheim 1972; Marx 1898;). Tankegods, som er tydeligt at spore i social kapital-teorierne, og som tydeligt viser sig, når man sidder med konkrete analyser.

Social kapital i et historisk perspektiv

Her følger en kort historisk gennemgang af, hvilke filosofiske og sociologiske begreber, teorier og tankespor, der af anerkendte social kapitalforskere er udpeget som fundament for en forståelse af – samt brugen af – social kapital i dag. Udvælgelsen af netop disse historiske nedslag er sket med udgangspunkt i forskellige bud på mæglingsforsøg mellem den klassiske økonomi og den klassiske sociologi samt historiske og sproglige ideer, som er relevante for at forstå essensen af social kapital (Son 2021; Svendsen og Svendsen 2006; Lin, Cook og Burt 2001).

Første gang man hører om social kapital i den betydning, det anvendes i dag, er i 1916, hvor den skoletilsynsførende i Vestvirginia, L.J. Hanifan brugte betegnelsen til at forklare, hvorfor godt naboskab i lokalområder tilsyneladende havde en positiv indflydelse på skolens mål og virke. Det var nemlig tydeligt, hvordan det han dengang kaldte social kapital bidrog positivt til de fælles normer børnene imellem, og ikke mindst i forhold til skolens mål (Svendsen og Svendsen 2006; Putnam 2000; Hanifan 1920). Hanifans tanker om social kapital fik dog ikke yderligere udbredelse, og det blev først i 1970'erne og 1980'erne, at der for alvor kom det, man kan kalde et gennembrud for teorier og tanker om social kapital i samme forståelse som Hanifans (Son 2021; Putnam 2000).

Hanifan var dog ikke den første som brugte social kapital, for allerede i 1880'erne have Karl Marx skrevet om social kapital, men hans definition var en hel anden end den, vi kender i dag. For Marx var social kapital ”*Gesellschaftlichen Kapital*”; – som det står i den oprindelige tyske tekst, den totale sum af individuelle kapitaler i et land. Marx´ definition af social kapital havde altså hverken noget med netværk eller fælles normer at gøre (Marx 1898).

Sociologien om det fælles

I forhold til en grundlæggende forståelse af det sociale i social kapital teori, er det vigtigt at nævne Durkheim (1858-1917), der som sine samtidige kollegaer Ferdinand Tönnies (1855-1936) og Max Weber (1864-1924), bidrog med essentielle og vigtige beskrivelser af det sociale liv. Bidrag som har været grundlæggende for sociologien og en forståelse af det sociale, og som stadig anerkendes og anvendes. (Durkheim 1972; Huff 2017; Tönnies

2012). Særligt Durkheims pointe om, at det sociale består af *"mere"* end summen af individer, er central for at forstå social kapital. For om dette *"mere"* siger Durkheim, at den sociale virkelighed er det, som opstår, når individerne udøver social tvang over hinanden. En *"tvang"* som dog ikke skal opfatte som *"tvang"* i negativ betydning, men som forudsætning for et ordnet socialt liv (Cohen 2008). Ifølge Durkheim er det netop dette *"mere"*, der opstår, når folk går sammen og får ting til at vokse i kraft af fællesskab og netværk, og et samfund opstår. Dette *"mere"* er derfor interessant i forhold til en grundlæggende forståelse af social kapital, fordi dette *"mere"*, ifølge politologen Robert Putnam, i høj grad kan betegnes som identisk med social kapital (Putnam 2000 s. 380). Durkheims sociologiske tankegods er derfor stadig centralt for en forståelse af det sociale, og ikke mindst for Colemans pointering af fælles normer som konstituerende for social kapital. En anden væsentlig dimension ved social kapital er reciprociteten, også kaldet gensidighed, som man kender fra Mauss's (1872-1950) klassiske værk *The gift* (Mauss 2000). I *The gift* redegør Mauss for betydningen af gensidighed med henvisning til, hvordan gensidigheden i oprindelige samfund havde taget form som en konstant udveksling af gaver, varer og tjenester. Udvekslinger som tjente det formål at kitte samfundet sammen (Mauss 2000). Også Simmel skrev gennem sine analyser af gruppetilhørsforhold om, hvordan reciprociteten opretholdt det sociale gennem gensidigt forpligtende strømme af tjenester, informationer, anerkendelser, som aktørerne gengældte og tilbagebetalte i overensstemmelse med bestemte normer for reciprocitet (Simmel 1949). I forhold til Bourdieus social kapital-teori er det tydeligt at se inspirationen fra både Mauss og Simmel, særligt når han fx beskriver betydningen af udvekslinger og de efterfølgende gensidighedsnormer, som Bourdieu ser som konstituerende for den sociale kapital (Bourdieu 1986).

En anden vigtig kilde til udviklingen af social kapital-teori er artiklen "The Strength of Weak Ties" af sociolog Mark Granovetter (Granovetter 1973), som også har spillet en meget vigtig rolle i forhold til en forståelse af netværk, og hvorfor netværk er en ressource, samt for udviklingen af social kapital teori. Granovetters centrale pointe er, at selv netværk til folk, man kun kender perifert, kan have stor betydning og udgøre en væsentlig ressource for den enkelte (Granovetter 1973). Granovetters pointe er, at folk ofte har en tendens til at fokusere på *"strong ties"*, altså det netværk og de personer, som de er tættest forbundet med, når de skal beskrive værdien af deres relationer, fremfor at se på de ofte flere og mere perifere netværk, man også er en del af. I artiklen påviser Granovetter, at der ofte ligger en betydningsfuld og ikke-erkendt ressource i *"weak ties"*, altså de mere perifere netværk, fordi det typisk er gennem disse *"weak ties"*, at man fx finder et nyt job eller en ny bolig. Det bør for en god ordens skyld nævnes, at Granovetters ikke selv brugte ordet social kapital. Men Granovetters artikel har siden spillet en afgørende rolle for bl.a. Putnams udvikling af social kapital-teori, hvilket man fx ser, når han udfolder teorien med begreberne *bonding* og *bridging* relationer – på dansk "afgrænsende" og "brobyggende" netværk (Torpe 2013). Begreber han har hentet fra

Gittell og Vidal, som er stærkt inspireret af Granovetter, og med udgangspunkt i hans artikel udviklede begreberne: ”afgrænsende-” og ”brobyggende-” social kapital. Granovetters artikel ”The strengt of weak ties” regnes i dag som en af social kapital-teoriens grundlæggende værker, og det selvom han reelt aldrig selv har skrevet om social kapital (Putnam, 2000 s. 22; Gittell & Vidal 1998; Granovetter 1973). Desuden bør det i den sammenhæng nævnes, at Granovetter i 1983 skrev artiklen ”Economic action, social structure and embeddedness”, hvor han som andre af tidens anerkendte sociologer kritiserede datidens økonomiske tænkning, fordi han mente, de tilgik den økonomiske udveksling alt for ensidigt og funktionalistisk, samt uden blik for betydningen af personlige relationer og netværk (Granovetter 1983). Særligt interessant i den artikel er, at Granovetter pointerede nødvendigheden af at forstå det sociale som indlejret i de økonomiske transaktioner. For uden tillid, forventninger, gengældelse og fælles normer bliver de økonomiske transaktioner umulige (Granovetter 1983). Granovetter udpegede derfor allerede i 1985 flere af de dimensioner, som siden blev nogle af de mest essentielle i forhold til at forstå, hvad der konstituerer den sociale kapital. Granovetter gjorde desuden også en del ud af begrebet tillid, hvor han skelner mellem konkret tillid blandt folk, som kender hinanden og abstrakt tillid blandt folk, der ikke kender hinanden (Granovetter 1983).

Social kapital – en teori tager form

Det er dog først i slut 1980’erne og op igennem 1990’erne, at man begynder at tale og skrive om social kapital i bredere forstand. Det sker som nævnt i forbindelse med, at flere sociologer og politologer argumenterede for en bredere og mere nuanceret kapitalteori. Med introduktionen af flere nye kapitalformer – også social kapital – sker der nemlig et brud på den klassiske kapitalforståelse. En forståelse som indtil da nærmest udelukkende synes at have haft fokus på det materielle, altså jord, ejendom og penge (Schultz, 1972; Becker & Collins 1964; Polyani 1944).

Det nye var, at stadig flere sociologer og økonomer agiterede for, at den herskende kapitalforståelse var for reduktionistisk og burde udvides til også at have fokus på andre værdier end blot de fysiske og økonomiske, eftersom det var tydeligt, at der var andet som også havde værdi, og som udgjorde en ressource for den enkelte. Ressourcer som fx netværk, uddannelse og status mm. Dette brud i forhold til den herskende kapitalforståelse var et udkomme af, at flere anerkendte tænkere op igennem det 20. århundrede havde efterlyst en bredere forståelse af kapital, fordi menneskers kundskaber, personlige egenskaber, netværk, erfaringer, ordner, anerkendelser osv. tydeligvis også udgjorde væsentlige ressourcer for den enkelte og for samfundet (Bourdieu 1986; Granovetter 1985, Schultz 1972; Becker 1964; Polyani 1944, Veblen 1908).

I forhold til ovenstående kritik af – samt efterlysning af en bredere og dybere kapital og værdiforståelse – skal det, som det også er nævnt i problemfeltet (Kapitel 1 s. 14),

understreges, at udgangspunktet for dette Ph.d.-projekt, i høj grad er et resultat af samme kritik, som økonomerne nævnte. Jeg har nemlig længe været ærgerlig over, at der reelt set kun var ganske få, som havde blik for de substantielle sociale ressourcer, som findes generelt, såvel som omkring landbruget samt blik for, hvilke værdier der lå der. Samt ikke mindst, hvordan man skaber og fastholder disse kollektive ressourcer. I årtier har begejstringen for landbrugets rationalisering, effektivisering, og industrialisering nemlig været så markant, at der kun synes at have været øje for økonomisk vækst og stordriftsfordele, mens andre værdier er blevet skubbet i baggrunden med henvisning til økonomisk rentabilitet.

Hvorom alting er, i 1970'erne og 1980'erne, udbredes en bredere forståelse af kapitalbegrebet samt en anerkendelse af, at kapital kan have flere former. Netop denne nye forståelse var så banebrydende, at de danske social kapital-teoretikere Gert Svendsen og Gunnar Svendsen siden valgte at kalde dette brud for "*The big bang*", hvilket illustrerer at der var tale om noget fundamentalt (Svendsen og Svendsen 2006). Den bredere kapital-forståelse vandt anerkendelse, særligt i akademiske kredse, og således begyndte stadig flere anerkendte sociologer og politologer at tale og skrive om social kapital, som den glemte produktionsfaktor eller, hvad nogle af dem også kaldte "*the missing link*" (Svendsen og Svendsen 2006). Produktionsfaktor fordi mennesker, som indgår i netværk, hvor de ofte mødes og taler sammen, med tiden vil opnå fælles normer og tillid til hinanden, hvilket kan ende med at blive en ressource for dem (Son 2021).

Bourdieu's bud på en ny kapital teori

En af de absolut mest kendte kapitalteoretikere er den franske sociolog Pierre Bourdieu, som i 1986 udgav artiklen "*The Forms of Capital*" (Bourdieu 1986), som var hans ambitiøse bud på en ny kapitalteori – også kaldet en "Praksis-Økonomi", hvor han beskrev og påviste, at der var andre former for kapital på spil i den sociale praksis end kun den økonomiske. Bourdieu præsenterede tre forskellige former for kapital: Den Økonomiske Kapital, Den Kulturelle Kapital og Den Sociale Kapital, samt en form for overliggende kapital, Den Symbolske Kapital. For Bourdieu var kapital, som hos Marx og Smith et udtryk for akkumuleret arbejde. Ifølge Bourdieu er kapital akkumuleret arbejde, som i dets materialiserede form – eller i dets kropsliggjorte form er tilegnet på basis af aktørens indsats (Bourdieu 1986 s. 1).

Bourdieu's ærinde med kapitalteorien var derfor et opgør mod det, han betegnede som den klassiske økonomis reduktionistiske forståelse af kapital. En forståelse, som reducerede den sociale praksis til udelukkende at bestå af merkantile udvekslinger i materiel form med henblik på profitmaksimering samt akkumulering af økonomisk kapital (Bourdieu 1986 s. 1). En konklusion Bourdieu var nået frem til, fordi han qua sine mange etnografiske feltstudier og indsigter om social praksis havde set, at der var andet og andre ressourcer i spil i den sociale praksis end blot ønsket om at skaffe økonomisk

kapital og profit. Bourdieu havde altså erfaret, at den sociale verden burde anskues som akkumuleret historie, fordi den sociale verden i dets praksis ved fx ægteskabsindgåelse, uddannelsesmuligheder, klasseopdeling etc. var langt mere sofistikeret, kompleks og nuanceret end, at den blot handlede om materielle udvekslinger, profit og kapital i klassisk forstand (Bourdieu 1986 s.1).

”It is in fact impossible to account for the structure and functioning of the social world unless one reintroduces capital in all its forms and not solely in the one form recognized by economic theory. Economic theory has allowed to be foisted upon it a definition of the economy of practices which is the historical invention of capitalism; and by reducing the universe of exchanges to mercantile exchange, which is objectively and subjectively oriented toward the maximization of profit, i.e., (economically) self-interested, it has implicitly defined the other forms of exchange as noneconomic, and therefore disinterested. In particular, it defines as disinterested those forms of exchange which ensure the transubstantiation whereby the most material types of capital – those which are economic in the restricted sense – can present themselves in the immaterial form of cultural capital or social capital and vice versa” (Bourdieu 1986 s. 1).

Bourdieu understreger dermed, at det var med fuldt overlæg, at han i sin *Esquisse d'une théorie de la pratique, précédé de trois études d'ethnologie kabyle* fra 1972 – på dansk Praksisteorien, benyttede sig af det sprogbrug, som allerede fandtes i den klassiske økonomi. For ved at bruge ord som kapital, profit og investere understregede han netop, at der var tale om kapital – og at disse former for kapital virkede efter samme logikker som den økonomiske kapital, da de alle kunne føre til magt, indflydelse og i sidste ende økonomisk kapital. Bourdieu pointerede dog, at den fysiske kapital (økonomisk kapital) stadig var grundlæggende for spillet, altså den grundlæggende kapitalform. Det skal her nævnes, at netop spørgsmålet om, hvorvidt den økonomiske kapital er den grundlæggende kapital og en forudsætning for de øvrige kapitaler, stadig er et spørgsmål, der drøftes og diskuteres. Et spørgsmål som Bourdieu og Coleman ser forskelligt på, da social kapital for Coleman er den grundlæggende kapitalform, mens det for Bourdieu er den fysiske kapital, som er den grundlæggende kapitalform. Det er desuden et spørgsmål som social kapital-forskere ikke er enige i. En pointe som også fremgår af præsentationen af *State of the art* – litteraturstudiet i kapitel 4, hvor yngre social kapital-forskere ofte vender tilbage til dette grundlæggende spørgsmål (Son 2021).

Coleman siger om de tre kapitalformer:

”Physical capital is wholly tangible, being embodied in observable material form; human capital is less tangible, being embodied in the skills and knowledge acquired by an individual; social capital is even less tangible, for it is embodied in the relations, among persons. Physical capital and human capital facilitate productive activity, and social capital does as well“ (Coleman 1994 s. 304).

En praksisøkonomi – kapital teori

I artiklen *Forms of Capital* – kapitalteorien skitserede Bourdieu det, han selv havde valgt at kalde en helt ny videnskab om praksis-økonomi (Bourdieu 1986). En praksis-økonomi, hvis centrale pointe er, at økonomi i menneskeligt samvær ikke kun handler om penge, men at økonomi er alt det, som har at gøre med andre menneskers anerkendelse af et menneske. Grundstenen i Bourdieus praksis-økonomi udgøres af habitus, felt og kapital. (en nærmere introduktion til disse to begreber følger senere i dette afsnit). Praksisøkonomien er derfor et tværvidenskabeligt projekt, hvor han præsenterer hele tre former for kapital: den økonomiske-, den kulturelle- og den sociale kapital. Formålet med praksis-økonomien var at begribe kapital og profit i alle dets former og fremstillinger samt forsøge at etablere de lovmæssigheder, de forskellige former for kapital synes at udspille sig indenfor (Svendsen og Svendsen 2006 s. 35).

Selvom det først var i *Forms of Capital*, at Bourdieu redegjorde for en samlet teori om kapital, var det dog langt fra første gang, at han brugte kapitalbegreberne. Allerede i hans tidlige uddannelsesskrifter fra 1960'erne brugte Bourdieu betegnelsen kulturel kapital til at belyse de øvre sociale klassers fortrin i uddannelsessystemet qua deres kulturelle arv. Her var det ifølge Bourdieu tydeligt at se, at den kulturelle kapital fungerede på samme måde, som fysisk kapital gør i pengeøkonomien (Prieur & Sestoft 2006 s. 88; Bourdieu 1977 s. 183). I værket *La distinction - critique sociale de jugement* – på dansk – Distinktionen fra 1979 brugte Bourdieu endvidere begrebet symbolsk kapital som et eksempel på, hvordan kapital også kan vise sig i form af anerkendelse og status (Bourdieu 1987).

Bourdieu sidestillede dengang symbolsk kapital med begrebet distinktion, fordi der i netop den symbolske kapital ligger en implicit distinktion (Bourdieu 1987). Pointen var, at den symbolske kapital – altså det at blive anerkendt eller have status – også er en ressource, som kan anvendes af aktørerne til at skaffe sig et forspring i relation til de andre i gruppen. Det var med introduktionen af symbolsk kapital, at Bourdieu lagde kimen til det, der senere skulle udvikle sig til en mere omfattende kapitalteori. Bourdieus kapitalteori blev derfor udformet gradvist, men havde fra begyndelsen det formål at vise, hvordan fordelingen af nedarvede kulturelle goder var med til at definere forholdet mellem forskellige sociale grupper og aktører. Med kapitalteorien ønskede Bourdieu at vise, hvordan de øvrige kapitalformer på samme måde som økonomisk kapital, begrænsede og regulerede aktørernes handlemuligheder, i lighed med fordelingen af økonomisk kapital. Kapitalteorien er derfor uløseligt forbundet med Bourdieus undersøgelse af aktørernes reproduktionsstrategier, deres positionering og den rolle uddannelsesinstitutionerne spiller her (Bourdieu 1987, Bourdieu 1997 s. 21). Eller sagt på anden vis, kapitalteorien er også en anden måde at tænke historien ind i sociologien på. Ifølge Bourdieu er historien – altså det der ligger forud – i høj grad determinerende for de muligheder, aktørerne reelt har (Bourdieu 1997 s. 104).

Det primære i praksis-økonomien (kapitalteorien) er, at erhvervelsen af disse tre former for kapital skal forstås som en ressource for den enkelte på mikroniveau, hvad end der er tale om materielle eller ikke materielle former for kapital. Nøjagtig som at kapital-formerne også kan være en ressource for samfundet på makroniveau. En ressource, som på den ene eller anden måde giver adgang til magt og indflydelse og i sidste instans materiel rigdom. Hermed retter Bourdieus fokus sig imod økonomien i praksis, dvs. den økonomiske beregning, der ligger bag den skjulte og symbolske praksis. Altså de strategier, der gør sig gældende, når folk forsøger at opnå anerkendelse, fordele og muligheder (Bourdieu 1977, Bourdieu 1997 s. 185).

Med praksis-økonomien viser Bourdieu at den gængse form for økonomi, som den fremstår i den økonomiske videnskab i bund og grund kun er ét ”specielt tilfælde” i en langt mere omfattende praksis-økonomi. En praksis-økonomi som ikke alene omfatter materielle goder, men også symbolske goder, der bevidst eller ubevidst er orienteret mod økonomisk vinding samtidig med, at praksis-økonomien også omfatter generøse uegennyttige handlinger, båret af følelser, omsorg, lidenskab, nysgerrighed, viden osv. (Bourdieu 1977 s. 183) Med praksisøkonomien ønskede Bourdieu at vise, at det sociale liv ikke bare er et spil, som begynder forfra, men derimod stærkt determineret af det der ligger forud (Bourdieu 1977; Prieur og Sestoft 2006). Bourdieu definerer de tre kapitalformer således:

Økonomisk Kapital kan betragtes som adgangen til penge og materielle goder. Bourdieu understreger, at den økonomiske kapital er den vigtigste og at betragte som roden til de andre kapitalformer (Bourdieu 1986 s. 3).

Kulturel Kapital er det samme som at være i stand til at mestre kulturens referencesystem og vide tilstrækkeligt om politik, historie, sprog etc. til at kunne begå sig i samfundets top. I Bourdieus forståelse af kulturel kapital eksisterer den i tre forskellige former; den kropsliggjorte, den institutionaliserede og den objektiverede form. Den kropsliggjorte form handler om den praksis agenterne har i forhold til, hvordan de fx bevæger sig, klæder sig, og hvilke smagspræferencer de har. Hvordan kan de begå sig etc.? Den institutionaliserede form eksisterer som officielt anerkendte titler, grader, ordner, professionsbetegnelser etc. Mens den objektiverede form udgøres fx af bøger, kunst, redskaber og monumenter (Bourdieu 2005 s. 194-195, Bourdieu 1987; Bourdieu 1986 s. 3).

Social Kapital er de ressourcer, som agenterne opnår eller får adgang til i kraft af deres netværk, hvor de gennem gensidige udvekslinger, hvor man anerkender relationen og modparten. Social kapital handler derfor også om slægtskabsbånd, adgang til sociale netværk, venskaber etc. (Uddybende forklaring følger senere i dette kapital (Bourdieu 1987; 1986 s. 7-10).

Symbolsk Kapital er en overordnet kapitalform, som også kan kaldes prestige, ry eller ære. Symbolsk kapital er ifølge Bourdieu en overordnet form for kapital, som de tre andre kapitalformer transformeres til, når de opfattes som legitime på en specifik arena. Symbolsk kapital kan være en hvilken som helst form for egenskab eller handling, som medlemmerne i en gruppe tilskriver positiv værdi. Den symbolske kapital kan også være anerkendelse. Ifølge Bourdieu udgør kampen om anerkendelse en helt fundamental, måske den mest fundamentale dimension i menneskeligt samvær, og for Bourdieu er kampen om anerkendelse drivkraften i praksis-økonomien (Bourdieu 2005 s. 194-195 Bourdieu 1987: Bourdieu 1986 s. 6).

Selvom Bourdieu anerkender flere former for kapital, er det ifølge Bourdieu den økonomiske kapital som er den umiddelbare og grundlæggende kapitalform, fordi de øvrige former for kapital altid kan konverteres til netop økonomisk kapital. Bourdieu arbejder gennem sit forfatterskab primært med de tre nævnte former for kapital, men understreger, at han principielt ikke mener, at der findes et "endeligt" antal kapitaler (Svendsen og Svendsen 2006 s. 34). Hvorfor der senere er forskere, som med udgangspunkt i Bourdieus arbejde har udarbejdet begrebet miljøkapital "*Environmental capital*", som ofte anvendes (Karol og Gale 2004).

Bourdieu forsøger altså med udviklingen af sin kapitalteori at udfordre de materielt orienterede økonomiske skoler med, hvad han selv valgte at kalde en økonomisk antropologi (*Une Anthropologie Économique*) (Svendsen og Svendsen 2006 s. 39; Lebaron, 2003). Bourdieu benytter sig derfor af en form for dobbeltposition, hvor økonomien og sociologien komplementerer hinanden og sammenflettes i en generel videnskab, som er den, han kalder: praksis-økonomien (Svendsen og Svendsen 2006 s. 41). Det er vigtigt at understrege, at for Bourdieu eksisterer de tre kapitalformer primært som idealtyper, men at det var hans pointe, at de først og fremmest skal opfattes som et praktisk redskab, som kan bruges i konkrete og empiriske undersøgelser, mere end som distanceret teori. Underforstået, at de nødvendigvis må tilpasses og forstås i relation til en kontekst.

Colemans mæglingsforsøg mellem økonomien og sociologien

En anden betydningsfuld social kapital-teoretiker er sociologen Coleman, hvis tanker om social kapital er et resultat af hans uddannelsesforskning. I 1966 fik han et gennembrud med rapporten "Equality of Educational Opportunities" (en udredningsrapport fra 1966). Det særlige ved den rapport var, at Coleman her beskrev, hvor vigtig en elevs familiære baggrund var i forhold til den sociale praksis i skolen. Dermed bekræftede han netop Bourdieus habitus-begreb. For gennem sin uddannelsesforskning blev det for Coleman tydeligt, at elevernes sociale og kulturelle ressourcer havde større betydning for deres endelige præstationer, end deres konkrete læring på skolen (Marsden 2005 s. 5). Colemans social kapital-teori ligger derfor i nogen grad i direkte forlængelse af det den skoletilsynsførende i Vest Virginia, Hanifans, arbejde for skolesagen, hvor han i starten

af det tyvende århundrede havde set noget lignende, hvilket han, som den første, beskrev som social kapital i den forståelse, vi bruger i dag (Putnam 2000). Colemans udredningsrapport fra 1966 fik stor betydning for debatten om det amerikanske skolesystem og den videre skoleforskning samt ikke mindst for hans videre arbejde med social kapital-teori og udbredelsen af samme. Colemans vigtigste social kapital-teoretiske bidrag er hovedværket *Foundation of Social Theory*, hvor han i kapitel 12 redegjorde for, hvad han mener konstituerer den sociale kapital (Coleman 1994).

Coleman brugte som Bourdieu social kapital til at støtte begrebet kulturel kapital, som han dog kaldte human kapital. Coleman opererer derfor som Bourdieu med tre kapitalformer: social, fysisk (økonomisk) og human kapital. Social og human kapital er sammenhængende. Men hvor det for Bourdieu var den økonomiske kapital, der var roden til de øvrige kapitalformer, var det for Coleman omvendt, fordi han så den sociale kapital som afgørende for den humane og økonomiske kapital. Med udviklingen af sit bud på en kapitalteori ønskede Coleman at understrege, at det er nødvendigt med stærke sociale relationer og strukturer, hvis der skal skabes human kapital, og at denne skal gøres produktiv og kunne omveksles til økonomisk kapital. Det er, om man så må sige, i interaktionen mellem A og B og igennem den sociale kapital, at man som individ får opbygget sin humane kapital (Coleman 1994 s. 320). Så hvor den sociale og kulturelle kapital hos Bourdieu er baseret på fysisk kapital (økonomisk kapital), går det hos Coleman den modsatte vej, fordi han ser det sociale som grundlaget for det sociale spil og understreger vigtigheden af social kapital ved at sige: *"social capital is less liquid or fungible than other forms of capital"* (Coleman 1988 s. 98).

Coleman ønskede med sin teori om social kapital at komme med et mæglingsforsøg mellem økonomien og sociologien (Coleman 1988 s. 96). Det var her Colemans pointe, at den sociale kapital opstår i de sociale strukturer, men at aktørerne også har mulighed for selv at træffe valg og påvirke disse strukturer. Når Coleman taler om social kapital, forsøger han derfor at placere sig imellem en rational choice-tilgang og strukturalismen. Denne "dobbeltposition" er for ham en del af et større teoretisk projekt, hvor han ønsker at forstå samfundet og det sociale som et resultat af et dualistisk forhold, mellem mikro og makro og mellem aktør og struktur. Et dualistisk perspektiv, som kommer til sin ret gennem hans arbejde med social kapital, hvor netop reciprociteten – altså gensidigheden – i det relationelle mellem forpligtigelser og forventninger på glimrende vis illustrerer, hvorfor Coleman understreger det dualistiske forhold i sin tilgang til det sociale (Coleman 1988 s. 95-97).

Robert Putnam

Robert Putnam er en tredje vigtig social kapital-teoretiker, der også har haft en afgørende betydning for både udviklingen af social kapital-begrebet og dets udbredelse, og senere brede anerkendelse. Putnam definerer social kapital således:

“Connections among individuals – social networks and the norms of reciprocity and trustworthiness that arise from them” (Putnam 2000 s. 19).

Putnam forbliver dog ikke tro mod denne definition hele vejen, da han løbende gennem sit forfatterskab tilføjer nye niveauer og andre vinkler. For heller ikke for Putnam synes den sociale kapital så enkel, at den kan koges ned til en enkel formel. Det bør i den forbindelse indskydes, at Putnam var stærkt inspireret af Colemans – og ikke Bourdieus – tilgang til social kapital, og at Colemans arbejde har haft stor indflydelse på Putnams tilgang og forståelse af social kapital, samt at de begge var stærkt influeret af rational choice. Netværk er altså også centralt i Putnams forståelse af social kapital. Men som allerede nævnt forsøgte Putnam sig med både en bredere forståelse og anvendelse. Putnam er fx også inspireret af filosofen Albert O. Hirschman, som beskriver den sociale kapital som en moralsk ressource. Den sociale kapital bliver derfor også et etisk anliggende for Putnam, hvilket tilfører det andre dimensioner (Putnam 1994 s. 10). Et andet sted uddyber Putnam forskellen mellem økonomisk og social kapital og understreger, at den økonomiske kapital, modsat den sociale, også kan være et privat gode, mens den sociale kapital altid er et kollektivt gode for dem, som har glæde af den. Så med Putnams forståelse følger den dobbelthed at: ”*Social capital can thus be simultaneously a private good and a public good*” (Putnam 2000 s. 20).

En anden vigtig dimension i Putnams social kapital-teori er, at han modsat fx Bourdieu og Coleman understreger betydningen af social kapital for opretholdelse af staten og statens institutioner. Putnam skriver:

“The performance of government and other social institutions is powerfully influenced by citizen engagement in community affairs, or what I term social capital. Social capital and trust are strongly correlated” (Putnam 1994 s. 664-665).

Desværre gør han ikke meget mere ud af en videre uddybning af statens rolle, da hans analyse i høj grad tager udgangspunkt i et mikroniveau, hvilket også er en gennemgående kritik af hans ellers stærke social kapital-forfatterskab (Hulgaard 2002; Selle 1999).

Opsummerende: Putnam ser den sociale kapital, som konstitueret af netværk, normer og gensidighed. Desuden tillægger Putnam ”*path dependency*” en stor betydning, hvilket klart skinner igennem i hans berømte analyse af det italienske samfund fra bogen *Making Democracy*, hvor han gik langt tilbage i historien for at forstå nutidens samfund og grad af social kapital (Putnam 1992). Putnam understreger dermed, at han i høj grad ser den sociale kapital som et produkt af historien, og han er netop her på linje med Bourdieu.

”Stocks of social capital, such as trust, norms, networks, tend to be self-reinforcing and cumulative... Conversely, the absence of these traits in the uncivic community is also self-reinforcing” (Putnam, 1992).

Blandt social kapital-forskere er der dog ikke enighed om den store betydning, som Putnam tillægger historien i sin analyse af det italienske samfund. Flere kritikere peger på,

at Putnam er alt for endimensionel i sin årsags- virkningssammenhæng og dermed tilskriver det historiske for stor og afgørende betydning (Son 2021; Somers 2005).

Som nævnt er Putnam en af de største social kapital-teoretikere. Han er særligt kendt for sin analyse i bogen *Bowling Alone*, hvor han bekymret og kritisk påpeger, at den sociale kapital i det amerikanske og europæiske samfund er faldende. Et fald han tilskriver aktørernes faldende civile engagement og det faktum, at folk hellere ser fjernsyn derhjemme end involvere sig i civile foreninger og fællesskaber, hvorfor både netværk, fælles normer og gensidige udvekslinger og den anerkendelse som følger bliver svær at opretholde (Putnam 2000).

Siden Putnam udgav bogen *Making Democracy Work* i 1993, har der inden for social kapital-forskningen hersket en debat om, hvorvidt den sociale kapital også kan anskues som et offentligt gode. Kritikere peger på, at den sociale kapital i den henseende er blevet et smart begreb, ”a trendy term”, hvor nogle ville bruge den sociale kapital som en form for kvik-fix i forhold til fx at skabe større solidaritet (Lin, Cook og Burt 2001).

I forlængelse af Putnams uddybning af netværk i ”bonding”- og ”bridging” – ”afgrænsende” og ”brobyggende” netværk, skal sociologen Michael Woolcock også nævnes, for i 2001 tilføjede han endnu en netværkskategori, som han kaldte: ”linking” social capital – på dansk ”forbindende” social kapital (Torpe 2013; Woolcock 2001). Hvor Putnam skrev om ”brobyggende” – relationer som horisontale forbindelser mellem mennesker, tilføjede Woolcock netværksbetegnelsen ”forbindende” social kapital (Woolcock 2001). Forbindende social kapital (”linking”) er netværk, som modsat de horisontale ”brobyggende” og ”afgrænsende” relationer er vertikale. Her er tale om relationer som bryder klassiske socioøkonomiske grupperinger og magtrelationer. Et eksempel kunne fx være netværksbaserede institutioner, statsinstitutioner eller politiske eller religiøse grupperinger. ”Forbindende” social kapital kan derfor anses som en anden form for ”brobyggende” social kapital (Woolcock 2001).

Social kapital-teoriens udvikling og succes

Interessen for social kapital-teori voksede særligt op igennem 90'erne, og den store interesse vidnede om, at social kapital-teori med dets tværvidenskabelige fundering i såvel økonomien, som sociologien og siden politologien appellerede bredt, hvad end det gjaldt forskning på universiteterne eller bredere anvendelse inden for fx international politik, organisationsudvikling og blandt NGO'er i nogle af verdens største organisationer som IMF og FN etc. (Svendsen og Svendsen 2006 s. 52-54; Somers 2005, s. 1; Lin, Cook og Burt, 2001; Woolcock 1998).

Der gik derfor ikke lang tid, fra Bourdieu og Coleman begyndte at skrive om social kapital i midt firserne til, at social kapital-teorien fik en ”klassikerstatus” inden for såvel sociologi, som politologi og økonomi. Succesen skyldes måske, at den sociale kapital med dens

relationelle fundering har en betydning, som strækker sig ind i mange øvrige sociologiske begreber som fx fællesskab, sammenhængskraft, solidaritet, social integration, og det som handler om normer og værdier (Son 2021; Lin, Cook og Burt, 2001). Begreber, der alle er konstituerende for det sociale liv. Nøjagtigt som succesen nok også skyldes, at det med introduktionen af social kapital blev tydeliggjort og anerkendt, at netværk og relationer har en værdi og spiller en vigtig rolle for demokratiet, fællesskaber og samfundets sammenhængskraft i det hele taget (Torpe 2013; Putnam 2000)

Den store interesse for social kapital-teori anser jeg som positiv, fordi succesen sikrer en bred udbredelse af en væsentlig og let forståeligt samfundsteoretisk teori/begreb, som har vist sin værdi i forhold til at indfange en forståelse af den sociale praksis og det, der er på spil i og omkring det relationelle. Omvendt kan man også kritisere, at den store interesse for social kapital har betydet, at en del forskere har kastet sig ukritisk og tilfældigt over brugen af begrebet social kapital. Det har ifølge Svendsen og Svendsen betydet, at mange forskere har gjort den sociale kapital til det, som de synes den skulle være, og som passede til det, de ville fremfor at anvende social kapital, som den oprindeligt var tænkt. Derfor findes der i dag ikke én klar og præcis definition af, hvad social kapital er. Kritikere såvel som tilhængere nævner også i flæng, at social kapital er en diffus størrelse. (Son 2021; Svendsen og Svendsen 2006; Somers 2005; Herreros 2004; Lin, Cook og Burt 2001) Det er således i tråd med social kapital-litteraturens egen kritik, når nogle påpeger, at begrebet vfp+social kapital er et "*totally chaotic concept*" (Fine 1999 s. 9). Ligeledes er det forståeligt, når de to danske social kapital-teoretikere Gert og Gunnar Svendsen skriver i deres bog *Social Kapital en introduktion*, at begrebet mangler begrebslig præcision, og man kan sige: "*at det er alt undtagen en støvlek*" (Svendsen og Svendsen 2006 s. 54). Svendsen og Svendsen prøver dermed at illustrere, at social kapital-begrebet ikke sådan bare lader sig definere, "*for hvis man anerkender, at et sådan kapital-begreb eksisterer, hvori består det så egentlig?*" (Svendsen og Svendsen 2006 s. 52-54).

Hvad konstituerer den sociale kapital?

Med udgangspunkt i en bred indsigt i social kapital teori, kan man derfor med rette påstå, at begrebet social kapital er udfordret af sin egen succes, fordi så mange har taget begrebet til sig, hvilket har medført en "diffusitet", som det ofte fremhæves (Svendsen og Svendsen 2006). En "diffusitet" som synes at ligge som en latent kritik (Son 2021; Svendsen og Svendsen 2006; Somers, 2005). Men i forhold til denne kritik er det dog værd at nævne, at der er gode akademiske grunde til, at den sociale kapital kan fremstå så diffus og upræcis, som den gør (Son 2021 s.24; Somers 2005; Lin, Cook og Burt 2001). For social kapital er som tidligere nævnt født i – og taget i anvendelse inden for forskellige forskningstraditioner, som fx økonomi, sociologi og politologi. Forskningsgrene som har hver deres ontologiske udgangspunkt – hver deres teoretiske tradition og afsæt – hvilket selvfølgelig sætter sit præg på, hvorledes hver gren tilgår den sociale kapital. I den henseende peger økonomen Michael Woolcock fx på, at den sociale kapital, alt efter

hvilken tilgang man benytter, kan være både rationelt, ikke-rationelt eller pre-rationelt (Woolcock 1998, s. 156).

Teorier om social kapital er derfor en kompleks størrelse, fordi forskere og andre der anvender social kapital-begrebet, tilgår det ud fra forskellige videnskabelige baggrunde og ontologier, anvender divergerende definitioner, samt opstiller og benytter forskellige dimensioner som determinanter, og desuden ofte analyserer og forholder sig til den sociale kapital på forskellige niveauer. Men her vil jeg dog gerne indskyde, at begrebet trods dets bredde og flertydige definition, som kritikere ofte fremhæver, ikke er eller kan være *"alt andet end en støvleknagt"*, som Svendsen og Svendsen skriver (Svendsen og Svendsen 2006 s. 52-54). For selvom de og andre kritikere kan have ret i, at begrebet mangler præcision, og begrebets grænser og eksakte indhold stadig er til diskussion, er det ikke det samme som, at der ikke hersker en form for konsensus om, hvad den sociale kapital består af. Efter læsning af mange social kapital-teoretiske værker, (Son 2021; Svendsen og Svendsen 2006; Somers 2005; Fukuyama 2001; Lin, Cook og Burt 2001; Coleman 1994, Bourdieu 1986 etc.) står det nemlig klart, at der eksisterer en form for konsensus om begrebets indhold, effekt og potentiale.

Med udgangspunkt i ovenstående historiske gennemgang kan det derfor fastslås, at social kapital er en ressource – en produktionsfaktor – fordi mennesker, som indgår i netværk, ofte har et incitament til at hjælpe og støtte hinanden. Det bør dog pointeres at netværk og fællesskab i sig selv ikke er det samme som social kapital. Man kan altså godt kan være en del af et netværk eller en form for fællesskab uden, at der som sådan er social kapital involveret. En anden væsentlig pointe er, at selvom de fleste social kapital-teoretikere har det med at italesætte social kapital som noget positivt, så er social kapital ikke bare godt. Social kapital kan eksistere i alle former for miljøer, fx er rocker- og bandemiljøer kendt for at have en stærk intern social kapital. Ligesom det i netop landdistriktssammenhænge også står klart, at lokal social kapital kan være så stærk og indforstået, at det kan svært for nye at blive inkluderet i – og få del i – den lokale sociale kapital, hvor og med social kapital også kan optræde negativt og ekskluderende (Sutherland og Burton; Wiesinger 2007; G.L.H. Svendsen 2003). En stærk social kapital kan derfor sagtens være kontraproduktiv for det større fælles.

Opsummering af introduktion til social kapital

Trods ontologiske uenigheder, manglende begrebslig præcision og forskellige videnskabelige traditioner omkring social kapital er der dog nogenlunde enighed om, hvilke dimensioner der funderer den sociale kapital. Først og fremmest skal den sociale kapital forstås som et resultat af historien og kulturen (Putnam, 2000; 1994; Fukuyama, 1995; Bourdieu 1986, 1979). Særligt den historiske dimension er værd at holde in mente, fordi kapital i dets grundsubstans er historisk af karakter. Den sociale kapital er et resultat af det, der ligger forud. Et faktum, som Bourdieu understreger med sit habitus-begreb

som en afgørende forudsætning for den sociale kapital, som kan arves og ofte går igen gennem generationer. Også Putnam taler om "*path dependency*", og understreger vigtigheden af den historiske dimension. Der er også bred enighed om, at netværk er konstituerende for den sociale kapital (Herrerors 2004; Putnam 2000; Coleman 1994; 1988; Bourdieu 1986), fordi netværk er forudsætningen for, at der overhovedet kan opstå social kapital. Netværk udgør en mulig ressource for individerne og potentielt også for samfundet. Der er også stor enighed om det reciprocatoriske element, fordi det netop er gennem de gensidige handlinger, at netværk bekræftes, relationen anerkendes og den sociale kapital reelt bliver en ressource (Herrerors 2004; Putnam 1992; Coleman 1988; Bourdieu 1986). Der er også bred enighed om, at tillid er centralt. Men netop tilliden og dennes betydning for den sociale kapital er ofte en stor kilde til diskussion. Der er dem, der mener, at social kapital nærmest er det samme som tillid (Svendsen, Brandt & Svendsen 2021; Uslaner 2003; Putnam 2000; Fukuyama 2001 & 2002), mens fx Herrerors ser tilliden som et resultat af den sociale kapital, altså som en gevinst ved social kapital (Herrerors 2004), mens tilliden for Bourdieu synes indlejret i gensidigheden.

Der er også overvejende konsensus om, at fælles normer – en vis grad af fælles normer – er en forudsætning for såvel gensidigheden som tilliden og dermed for, at der kan opstå social kapital (Svendsen, Brandt & Svendsen 2021; Fukuyama 2001; Putnam 2000; 1995, Coleman 1988).

Men hvad der så præcis inden for de forskellige skoler og traditioner menes med social kapital, netværk, tillid, gensidighed og normer kan diskuteres. Det gør det forskellige social kapital-teoretikere gerne. Det er dog ikke en diskussion, som denne afhandling vil komme nærmere ind på, da afhandlingen herfra vil fokusere på forståelsen af social kapital med udgangspunkt i henholdsvis Bourdieus og Colemans tilgang. Der vil dog i den endelige analyse enkelte gange undtagelsesvis blive trukket andre social kapital-teoretiske pointer ind. Primært pointer, som allerede er præsenteret i den generelle og indledende beskrivelse af social kapital (Herrerors 2004; Putnam 2000, 1992; Granovetter 1973).

I nedenstående sidste del af teorikapitlet følger en præsentation af Bourdieu og Colemans beskrivelse af, hvad de mener social kapital er. Præsentationen af social kapital teori sker med udgangspunkt i Bourdieus sociologi, hans kernebegreber felt, habitus og doxa, hans praksis-økonomi (kapital-teori) samt ikke mindst hans forståelse af social kapital. Herefter følger en præsentation af Colemans sociologi og tilgang til social kapital, som tager sit udgangspunkt i undervisningsverdenen.

Pierre Bourdieus social kapital-teoretiske tilgang

I de første år Bourdieu skriver om social kapital, definerer han social kapital som:

”Social capital is the aggregate of the actual or potential resources which are linked to possession of a durable network of more or less institutionalized relationships of mutual acquaintance and recognition – or in other words, to membership in a group – which provides each of its members with the backing of the collectivity-owned capital, a ‘credential’ which entitles them to credit, in the various senses of the word. ... These relationships may exist only in the practical state, in material and/or symbolic exchanges which help to maintain them. They may also be socially instituted and guaranteed by the application of a common name (the name of a family, a class, or a tribe or of a school, a party, etc.) and by a whole set of instituting acts designed simultaneously to form and inform those who undergo them; in this case, they are more or less really enacted and so maintained and reinforced, in exchanges” (Bourdieu 1986 s.7).

For Bourdieu er den sociale kapital en ressource, som aktørerne opnår i kraft af deres netværk. Ressourcer der kan omveksles til fysisk kapital. Men modsat økonomerne forstår Bourdieu ikke social kapital i en universalistisk betydning, men derimod som noget der er forankret i de kulturelle og individuelle sammenhænge, de indgår i. Bourdieu understreger, at social kapital er et godt eksempel på en kapitalform, som er svær at få øje på, men som ikke desto mindre har store synlige konsekvenser. Bourdieus definition af social kapital ændrer sig gennem hans forfatterskab, hvor han i nogle af sine sidste år modificerer og udvider sin forståelse af den sociale kapitalers funktion i praksis, så den i højere grad tilpasses den senmoderne verden, hvorfor han i bogen *Structures of economy* fra 2005 skriver:

”Social capital is the totality of resources (financial capital and also information etc.) activated through a more or less extended, more or less mobilisable, network of relation which procures a competitive advantage by providing higher returns of investment....(That) depend first and foremost on the position these agents occupy in those structured microcosms that are economic fields” (Bourdieu 2005 s. 194-195).

Bourdieu lægger derfor i en opdateret definition vægt på, at en af de store gevinster ved social kapital er adgangen til informationer og fremhæver, at netværk i den senmoderne verden ofte er udstrakt i tid og rum. Interessante tilføjelser, som også er relevante for denne afhandlings analyse.

I forhold til den senere social kapital-teoretiske analyse følger her først en kort gennemgang af Bourdieus praksis teori (Bourdieu, 1972/1977) samt af begreberne habitus, felt, illusion og doxa, fordi disse begreber er centrale for at forstå, hvordan den sociale kapital fungerer i praksis. Dernæst følger en detaljeret redegørelse for, hvad Bourdieu mener udgør den sociale kapital.

Teorien om praksis

I et af sine vigtigste værker *Teorien om praksis - Le sens pratique* – fremsætter Bourdieu sit første bud på en praksis-teori (Bourdieu 1972/1977). Hans hovederinde er at vise, at det er en teori, som bygger bro mellem det, som han kalder subjektivismens og objektivismens forskellige bud på, hvad der bestemmer agenternes handlinger (Bourdieu, 1972/1977). *Teorien om praksis* baserer sig på Bourdieus observationer og forskning fra Algeriet og Béarn, hvor han, som ellers var stærkt inspireret af strukturalisten Levis Strauss etnografiske arbejde, erfarede, at strukturalismen ikke var plausibel som fyldestgørende forklaring. Bourdieu havde nemlig qua sine mange feltstudier tydeligt set, at når folk skulle vælge ægtefælle eller udveksle varer, så var der mere på spil end blot at følge reglerne. For Bourdieu var det tydeligt, at mennesker ikke bare handler pr. automatik eller som reglerne foreskriver, men derimod ofte handler på baggrund af velovervejede strategier. Ifølge Bourdieu er det derfor muligt for aktørerne at bryde reglerne, træffe valg og handle på egen hånd. Dermed tog han afstand fra en strukturalistisk position underforstået, at aktørernes handlinger primært er et resultat af habitus, strukturerne og dispositioner, som de har til rådighed. Bourdieu skelnede her mellem det, der er strukturelt og det, der er praktisk muligt. Netop dette forhold var en afgørende erkendelse for ham, som kom til at præge hans senere forfatterskab, da netop denne erkendelse gjorde det klart for ham, at man ikke kan forstå den sociale praksis ved udelukkende at fokusere på de strukturelle eller objektive forhold. Ifølge Bourdieu kan man kun forstå den sociale praksis, hvis man interesserer sig for, hvordan folk selv forstår det samfund, de lever i, samt hvordan de forklarer og retfærdiggør deres valg og handlinger (Prieur og Sestoft 2006, s. 40-45). I forhold til en grundlæggende forståelse af den sociale praksis er det derfor nødvendigt at interessere sig for både de strukturelle forhold, individerne lever under, såvel som for deres konkrete handlinger, erfaringer og valg – og dernæst samtænke disse. For tager man, i følge Bourdieu, strukturalismen for pålydende, ender man med, at man eliminerer de aktive sociale aktører fra analysen, hvilket viser, at man ikke for alvor har forstået, hvad der er på spil i praksis (Bourdieu 1977).

For Bourdieu var det nemlig klart, at aktørerne forholder sig til den verden, de er en del af, og den virkelighed de lever i, hvilket man ifølge Bourdieu ikke bør negligere, da man i så fald begår den fejl, at man gør teorien til sandheden fremfor at se på virkelighedens praktiske logik (Wilken 2011 s. 29; Bourdieu 1980/1990 s. 16). Ligeledes understreger Bourdieu, at det er en fejl at lave analyser, der kun baserer sig på folks egne opfattelser af den sociale verden, da ingen kan løsrive sig fra den verden, de selv er indlejret i. Ergo spiller strukturerne ind. Afgørende for *Teorien om Praksis* er derfor, at Bourdieu med introduktionen af habitus fastslår at agenternes opfattelse af verden altid konstrueres i forhold til deres position i det sociale hierarki, hvilket man skal medtænke analytisk, hvis man ønsker at forstå, hvad der er på spil, og hvordan den sociale klassifikation udmønter sig. Bourdieu understreger, at folks egne opfattelser netop kun er opfattelser, der svarer

til kun at se verden fra et bestemt udgangspunkt i det sociale rum, hvorfor det altid er nødvendigt at kende det udgangspunkt en given opfattelse er konstrueret ud fra (Bourdieu 1988 s. 182).

Habitus

Afgørende for *Teorien om praksis* er begrebet habitus, som er et af Bourdieus vigtigste begreber. For Bourdieu er habitus et produkt af socialisering. Han er kendt for at sige; at habitus er for kulturen, hvad genetisk arv er for organismen (Wilken 2011 s. 45).

I forhold til habitus spiller særligt den tidlige socialisering en afgørende rolle for dannelsen af de dispositioner, som aktørerne handler ud fra. Dispositioner i habitus er tilegnet, men dets tilblivelse bliver som regel glemt eller fortrængt, selv om de er afgørende (Bourdieu 1993 s. 86). Habitusbegrebet er derfor et generativt begreb forstået således, at habitus skaber de sociale strukturer, ligesom man også selv kan være medskaber. Habitus består af varige dispositioner, som nok er træge, men dog foranderlige. Man kan sige, at Bourdieus habitusbegreb også kan fortolkes som et kulturbegreb, der understreger de dynamiske relationer mellem individet og det sociale, altså det relationelle (Wilken 2006). Habitus indbefatter de sociale agents mentale dispositioner, dispositionernes kropslige forankring samt aktørernes sociale forankring (Bourdieu 1984 s. 466). Bourdieu definerer habitus således:

”En slags transformerende maskine som får os til at reproducere de sociale forhold, vi selv har skabt, men på en relativ uforudsigelige måde, så man ikke bare kan bevæge sig simpelt og mekanisk fra en viden om produktionsmidlerne til en viden om produktet.... Det er som et computerprogram (Habitus) udgøres af et system af simple og delvist ombyttelige principper, på baggrund af hvilke et uendeligt antal løsninger kan opfindes” (Wilken 2011 s. 47; Bourdieu 1984).

I relation til social kapital er habitus interessant, fordi det netop er qua habitus, at man kan forstå, hvorfor opbygning af social kapital ofte er en langsigtet investering ligesom, det er på grund af habitus, at den sociale kapital eller adgange til samme i høj grad er noget, man arver (Bourdieu 1977; 1986).

Felt

Feltbegrebet er de sociale arenaer, som praksis udspiller sig inden for. Ifølge Bourdieu deltager agenterne i en række sociale kampe om indflydelse og kapital, som udspiller sig inden for specifikke og relativt autonome områder, som han kalder felter (Bourdieu 1998 s. 83). Der kan fx være tale om det politiske felt, det økonomiske felt, det religiøse felt eller noget så snævert som skolens felt. Feltbegrebet er et begreb, Bourdieu henter fra samfundsvidenskaben, hvor feltbegrebet har en lang historie og bl.a. kan siges at være synonymt med begreber som social arena, lokalitet, område og kontekst. Bourdieus feltbegreb er dog videreudviklet, så det rummer mere end blot at være et ”område” eller

en ”kontekst”. Bourdieu siger nemlig, at et felt består af et system af relationelle positioner. Positioner, som kan stå i modsætning til hinanden eller blot divergere. Kriteriet for, hvornår noget er et felt, er, at der skal være noget på spil, som agenterne finder det værd at kæmpe for. En del af kampene i feltet vil altid komme til at handle om, hvor grænserne til feltet skal trækkes. Felter konstitueres relationelt og hierarkisk inden for et større socialt system. Felter udgøres af bestemte kapitalformer, som det gælder om at besidde og akkumulere. Det er netop de sociale kampe om forskellige former for kapital, som gør, at samfundets sociale spil ikke kan forstås som tilfældige spil (Wilken 2006; Bourdieu 1983).

Bourdieu betegner feltbegrebet som et brud på det, han kalder ”økonomismens idé”, som er en idé om, at alle sociale kampe er drevet af den samme logik og har samme mål for øje. Ifølge Bourdieu er der forskellige logikker på spil i forskellige felter. I det kunstneriske felt er det fx finere at være original i sit udtryk end at tjene mange penge på sin kunst. I det akademiske felt handler det om publikationer og citations-statistik etc. Bourdieu understreger, at kampene i felterne i højere grad handler om magtrelationer end om felterne selv, og han pointerer, at man ikke kan være en del af et felt, medmindre man accepterer dets grundlæggende eksistens. Der vil derfor ofte være en overensstemmelse mellem agenternes habitus og strukturerne i feltet, så agenten på den måde er en del af feltet (Bourdieu 1980 s. 279). Bourdieu anvender to begreber til at beskrive de grundlæggende overensstemmelser mellem agenter og felter. Det ene er doxa, det andet er Illusio.

Illusio

Illusio refererer til en grundlæggende tro på, at det nytter at kæmpe i feltet og, at det for agenterne giver mening at deltage og investere i kampene (Bourdieu 1994/1998 s. 76).

Bourdieu siger afsluttende om sit feltbegreb:

”Den sociale virkelighed eksisterer om man så må sige to gange; i tingene og i sindene, i felterne og i habitus uden for og inden i agenterne” (Bourdieu i Wacquant 1989, s 43).

I forhold til denne afhandling er feltbegrebet interessant, fordi den markante debat om fremtidens landbrug kan betegnes som en ”kamp” i landbrugets felt. En ”kamp” som fylder på alle tre gårde, fordi der tydeligvis er noget på spil, fx qua den verserende ”kamp” om, hvordan fremtidens landbrug bør se ud, og hvem der skal bestemme landbrugets dagsorden. Desuden er der i relation til denne afhandling ikke kun tale om landbrugets felt, men også om nichefelter i landbrugets felt, der er fx tale om det økologiske felt, det konventionelle felt eller det biodynamiske felt. Dertil kommer så landdistriktenes felt og landdistriktforskningens felt og så fremdeles.

Doxa

Doxa er et begreb, Bourdieu henter fra filosoffen Edvard Husserl og fænomenologien. Doxa refererer til det, som tages for givet i et samfund eller i et felt. Bourdieus doxa-begreb beskriver de specifikke regler for, hvad der er rigtigt og forkert i et bestemt felt. Det er regler, som konstant reproduceres, men som anerkendes af feltets aktører og er dets 'fælles' overbevisning. Om et individ passer ind i et felts doxa afhænger af, hvilke kapitaler, individet/agenten i øvrigt besidder.

Doxa er derfor indlejret i både habitus og i samfundet. Doxa kan også beskrives som den "sandhed" eller den sociale orden, som et givent felt bygger på. Doxa ligger til grund for aktørernes positioner, deres meninger og de beslutninger, som de træffer. Doxa indeholder derfor både muligheder såvel som begrænsninger. Doxa er det, som agenterne er enige om, konstituerer feltet, og som gør kampene i feltet meningsfulde (Wilken 2011 s. 56).

Sammenfattende kan man sige om doxa, at det er det, der er, uden at det formuleres sprogligt, men som alt andet lige gør agenternes handlinger forståelige og meningsfulde. Analytisk betyder det, at man også bør have blik for det usagte såvel som det, der bliver sagt (Wilken 2011 s. 56). Fordi Bourdieu ellers ikke gør meget ud af normer, kan man i nogen grad sidestille Bourdieus doxa med normer. Doxa og habitus er i øvrigt to begreber, som hos Bourdieu er nært beslægtede.

Netværk

Som det fremgår, af Bourdieus definition af social kapital er netværk konstituerende for den sociale praksis og for social kapital. Hvorvidt og hvordan man indgår i den sociale praksis er ifølge Bourdieu afgørende for, hvilken og hvor meget social kapital man har adgang til. Adgangen er dog betinget af ens habitus og det felt, man befinder sig i. Derfor er netværk ikke kun et produkt af institutionaliserede socialiserings-normer (habitus), men også et resultat af individuelle såvel som kollektive strategier, som bevidst eller ubevidst kan være rettet imod at reproducere sociale relationer (Bourdieu 1986 s. 8).

"The existence of a network of connections is not a natural given, or even a social given, constituted once and for all by an initial act of institution, represented, in the case of the family group, by the genealogical definition of kinship relations, which is the characteristic of a social formation. It's the product of an endless effort at institution, of which institution rites – often wrongly described as rites of passage – mark the essential moments and which is necessary in order to produce and reproduce lasting, useful relationships that can secure material or symbolic profits (see Bourdieu 1982). In other words, the network of relation is the product of investment strategies, individual or collective, consciously or unconsciously aimed at establishing or reproducing social relationships that are directly usable in the short or long term, i.e., at transforming contingent relations, such as those of neighborhood, the workplace, or even kinship, into relationships that are at once necessary and elective, implying durable obligations subjectively felt (feelings of gratitude, respect, friendship, etc.) or institutionally guaranteed (rights) (Bourdieu 1986 s. 8).

Netværk er derfor en ressource for den enkelte, fordi den enkelte derigennem kan høste profit. Social kapital skal derfor betragtes som de aktuelle og potentielle ressourcer, som er knyttet til individets position i et netværk af mere eller mindre institutionaliserede relationer af gensidige bekendtskaber og anerkendelse. Det er vigtigt at nævne, at den sociale kapital både kan eksistere på det individuelle plan (mikroniveau) og det kollektive (makroniveau). Bourdieu præciserer i den sammenhæng, at social kapital overordnet set skabes og ejes kollektivt, mens den enkelte kan få individuelt gavn af ressourcen.

”The profits which accrue from membership in a group are the basis of the solidarity which makes them possible. This does not mean, that they are consciously pursued as such, even in the case of groups like select clubs, which are deliberately organized in order to concentrate social capital and so to derive full benefit from the multiplier effect implied in concentration and to secure the profits of membership – material profits, such as all the types of services accruing from useful relationships, and symbolic profits, such as those derived from association with a rare, prestigious group” (Bourdieu 1986 s. 8).

Social kapital (og netværk) er derfor i nogen grad også noget, man arver. Den sociale kapital er ofte afhængig af noget, som lå forud og bør derfor anses som et udkomme af historien, altså det Putnam kalder *“path dependency”*.

”The possessors of an inherited social capital symbolized by a great name are able to transform all circumstantial relationships into lasting connections. They are sought after for their social capital and, because they are well known connections, are worthy of being known (“I know him well”); They do not need to “make the acquaintance” of all their acquaintances; they are known to more people than they know, and their work of sociability, when it is exerted, is highly productive” (Bourdieu 1986 s. 22).

For Bourdieu er social kapital derfor et resultat af investeringsstrategier, individuelle såvel som kollektive, bevidste såvel som ubevidste. For det er igennem investeringer i sociale relationer, at man kan hente social kapital på den korte og måske i endnu højere grad den lange bane. For det tager tid at opbygge social kapital. Afkastet kan derfor først høstes langt ude i fremtiden (Bourdieu 1986 s. 8). Bourdieu understreger, at alle ikke har lige adgang til social kapital, og at det ofte er dem med økonomisk kapital, som har bedst adgang. Det skyldes, at social kapital også kræver, at man investerer tid og overskud. Men den sociale kapital kan også sagtens eksistere blandt aktører med begrænsede økonomiske midler. Ifølge Bourdieu er social kapital den af alle tre kapitalformer, som er lettest at erhverve, hvis man har begrænset økonomisk kapital.

En anden vigtig social kapital-teoretisk pointe er, at mennesker ifølge Bourdieu altid indgår i sociale relationer, men at alle sociale relationer ikke nødvendigvis fører til social kapital. Med til den sociale praksis hører nemlig både inklusion og eksklusion. En vigtig pointe her er, at eksklusion ifølge Bourdieu også er en relation, men en relation, hvor man ikke kan hente social kapital (Bourdieu 1972).

” Each member of the group is thus instituted as a custodian of the limits of the group: because of the definition of the criteria of entry is a stake in each new entry, he can modify the group by modifying the limits of legitimate exchange through some form of misalliance. It is quite logical that, in most societies the preparation and conclusion of marriages should be the business of the whole group, and not at the agents directly concern” (Bourdieu 1986 s. 8).

Sidstnævnte sætning er interessant, fordi den viser, at Bourdieu foretog sin feltstudier i en tid og på nogle lokationer, som stadig var præget af det før-moderne samfund. Et samfund, hvor aktøren ikke havde nær så stor selvstændig værdi og magt som i vores tid. Det er interessant, at Bourdieu trods årstallet 1986 skyder denne sætning ind. Men mon ikke han gør det, fordi han reelt mener, at samme praksis i nogen grad stadig gør sig gældende, omend sammenhængene synes mindre direkte og synlige i det senmoderne samfund. Et senmoderne samfund, hvor det kan se ud som om, at gruppen og familien har mistet noget af deres definitionsmagt, mens andre grupperingskategorier har taget over. Dog skal det siges, at selv i det senmoderne samfund er hverken familie, venner eller kollegaer ligeglade med, hvem man gifter sig med, eller hvordan man går klædt etc. For med habitus in mente er aktørernes valg ifølge Bourdieu ikke alene et udtryk for individuelle investeringsstrategier, men i ret høj grad også et resultat af habitus, de gældende strukturer, de sociale kampe, samt de positioner der tillades i feltet. Bourdieu skriver:

”When, as in modern societies, families lose the monopoly of the establishment of exchanges, which can lead to lasting relationships, whether socially sanctioned (like marriage) or not, they may continue to control these exchanges, while remaining within the logic of laissez-faire, through all institutions which are designed to favour legitimate exchanges and exclude illegitimate ones by producing occasions (rallies, cruises, hunts, parties, receptions, etc) places (smart neighbourhoods, select schools, clubs etc,) or practice (smart sports, parlour games, cultural ceremonies etc.) which bring together, in a seemingly fortuitous way, individuals as homogeneous as possible in all the pertinent respects in terms of existence and persistence of the group” (Bourdieu 1986 s. 9).

Bourdieu pointerer dermed, at når det alligevel godt kan se ud som om, at såvel gruppen som familien har mistet monopol på at kunne bestemme dets medlemmers skæbne er det, fordi han kan se, at gruppedynamikkernes in- og eksklusionsmekanismer stadig på den ene eller anden måde gør sig gældende – om ikke i familien så i det senmodernes samfunds øvrige netværk. Bourdieu erkender, at det senmoderne individ har fået meget mere medbestemmelse, men omvendt fastholder han, at det relationelle og det sociale stadig er en uundgåelig præmis, hvis man gerne vil inkluderes og profitere af et givent netværk (Bourdieu 1986).

Reciprocitet – gensidighed

At være en del af en gruppe eller medlem af et netværk, er ifølge Bourdieu ikke givet på forhånd, men derimod et resultat af en socialitet, hvor netop medlemskaber af netværk er opretholdt ved konstante sociale udvekslinger oppebåret af gensidige forventninger og forpligtigelser. Pointen er, at den potentielle ressource ligger i selve gengældelsen og den anerkendelse af relationen, som finder sted, når gengældelsen er en realitet. Begrebet reciprocitet – gensidighed – skal derfor forstås som den gengældelse, der finder sted når der foregår en konstant udveksling af varer, tjenester og informationer etc. (Bourdieu, 1986a). Reciprocitetsbegrebet er dermed ifølge Bourdieu med til at forklare, hvordan den sociale kapital opstår, og hvordan den reproduceres. Reproduktionen af social kapital kræver, hvad Bourdieu kalder socialitet. Det skal forstås sådan, at der skal være social kapital til stede, og at det er nødvendigt med en række positive erfaringer med socialitet og udvekslinger over længere tid. For er der ikke det, er individerne ikke villige til at investere i social kapital og udvise tillid. Forudsætningen for social kapital er derfor tilstedeværelsen af tillid og gensidighedsnormer, som vi kender det fra Mauss og Simmel.

Med *habitus in mente* understreger Bourdieu, at en investering i social kapital er nødt til at være langsigtet, da den først kan benyttes, når netværket er etableret og har eksisteret i en rum tid. Det langsigtede resultat af social kapital er derfor en afgørende forskel mellem økonomisk- og social kapital, fordi den økonomiske kapital kan udnyttes umiddelbart, mens den sociale kapital lader vente på sig.

”It is the product of an endless effort at institution, of which institution rites – often wrongly described as rites of passage – mark the essential moments and which is necessary in order to produce and reproduce lasting, useful relationships that can secure material or symbolic profits. In other words, the network of relationships is the product of investment strategies, individual or collective, consciously or unconsciously aimed at establishing or reproducing social relationships that are directly usable in the short or long term, i.e., at transforming contingent relations, such as those of neighborhood, the workplace, or even kinship, into relationships that are at once necessary and elective, implying durable obligations subjectively felt (feelings of gratitude, respect, friendship, etc.) or institutionally guaranteed (rights)” (Bourdieu 1986 s. 8).

I forhold til ovenstående citat er det værd at notere sig den sidste passage, hvor Bourdieu nærmest i en henkastet bisætning nævner, at gensidighedsnormer også opretholdes af garanterede institutionaliserede rettigheder. Dette er særligt interessant, eftersom Bourdieu i sin beskrivelse af social kapital primært sætter fokus på det relationelle i den direkte kontakt mellem aktørerne på mikroniveau, mens han ikke gør meget ud af beskrivelsen i forhold til makroniveau. Dog siger Bourdieu her, at gensidighedsnormer i moderne stater i høj grad også ligger indlejret i strukturerne jvf. regler, love og måden, samfundet er indrettet på, i kraft af det gensidighedsforhold, som eksisterer borger og stat imellem. Gensidighedsnormerne ligger derfor også indlejret i systemet, hvor agenterne mod betaling af skat og overholdelse af love til gengæld får beskyttelse og rettigheder (Bourdieu 1986 s. 13). Bemærk, at Bourdieu ikke som Coleman, taler om

fælles normer, men om gensidighedsnormer, hvilket kan oversættes til, at der findes fælles normer om gengældelse og tilbagebetaling.

Udvekslinger og anerkendelse

I forhold til gensidighedsnormer, som opretholdes gennem konstante udvekslinger, skal det understreges at selve udvekslingen er central for opretholdelsen af social kapital, da det netop er gennem en konstant udveksling af fx; ”*gaver, ord og kvinder*” (Bourdieu 1986, s. 7-9), at de sociale bånd fastholdes og styrkes, også selv om udvekslingen ofte kun har karakter af praktisk eller symbolsk betydning. Udvekslingen tjener derfor som medie for netop gengældelse og anerkendelsen, og dermed fastholdelse og opbygning af social kapital.

”The reproduction of social capital presupposes an unceasing effort of sociability, a continuous series of exchanges in which recognition is endlessly affirmed and reaffirmed” (Bourdieu 1986).

Det bør bemærkes, at Bourdieu i citatet pointerer, at anerkendelsen er væsentlig for den sociale praksis. For det er nemlig gennem udvekslingen; – den gensidige udveksling – at agenterne er med til at cementere og gen-cementere relationen og dermed anerkendelsen af den anden og relationen. Bourdieu skriver:

”Exchange transforms the things exchanged into signs of recognition and, through the mutual recognition and the recognition of group membership which it implies, reproduces the group” (Bourdieu 1986).

Det skal afslutningsvis understreges, at Bourdieu som de fleste andre, særligt de mere økonomisk funderede sociologer (Putnam 2000; Coleman 1988), ikke nævner tillid som en afgørende dimension ved social kapital. For Bourdieu udgøres den sociale kapital derfor primært af de mere eller mindre formaliserede og varige forbindelser, som agenterne har adgang til, og som de med en personlig indsats kan mobilisere og drage nytte af, hvorfor der eksplicit i gensidighedsnormerne ligger en forventning, som i nogen grad kan sidestilles med, at man har tillid til den anden.

Opsummering – Bourdieu

Som individ kan man ifølge Bourdieu have mere eller mindre social kapital. Den sociale kapital, man har til rådighed afgøres af, hvor stort et netværk man har, hvor mange netværk man er en del af, samt hvor mange netværk man har adgang til. Det er inden for netværket at gensidighedsnormerne praktiseres (Bourdieu 1986). Social kapital er derfor ikke noget som ”bare” er – ikke noget naturgivent – men derimod et produkt af social praksis, strukturer og strategier, hvor udveksling, gensidige forventninger, forpligtigelser og anerkendelse inden for et netværk udgør den sociale kapital.

James Colemans social kapital-teoretiske tilgang

Som allerede beskrevet i den historiske gennemgang af social kapital, er Coleman også en af de mest anerkendte social kapital-teoretikere og her valgt som en af de to primære teoretikere. Colemans tilgang er stærk, velbeskrevet, analytisk anvendelig og mere konkret end Bourdieus. Coleman beskriver den sociale kapital i praksis gennem en række empiriske eksempler, hvilket styrker den samlede forståelse samtidig med, at det bidrager med væsentlige nuancer og præciseringer. Coleman definerer social kapital som:

”Social capital is defined by it’s function”. It is not a single entity, but a variety of different entities having two characteristics in common: they all consist of some aspect of social structure, and the facilitate certain actions of individuals, who are within the structure. Like other forms of capital, social capital is productive making possible the achievement of certain ends that in it’s absence would not be possible” (Coleman 1994 s. 302).

“The function identified by the concept “social capital” is the value of those aspects of social structures to actors, as resources that can be used by the actors to realize their interest” (Coleman 1994 s. 305)

For Coleman defineres den sociale kapital af dens funktioner. Funktioner, som fremmes i de to tidligere nævnte hovedstrømninger rational choice og strukturalismen. For den sociale kapital opstår både i allerede eksisterende strukturer alt mens, at social kapital også sagtens kan igangsættes på aktørniveau blandt individer, som befinder sig inden for samme sociale struktur (Coleman 1994).

Den sociale kapital er derfor ifølge Coleman en afgørende ressource i forhold til, om man som individ lykkes med sine rationelle handlinger. Coleman er her på linje med Bourdieu, som definerer social kapital som en produktiv individuel ressource. Begge vægter de ressourcer, som opstår i den medmenneskelige interaktion, hvilket tydeligt kommer til udtryk, når Coleman skriver, at den sociale kapital hverken findes hos aktørerne eller i samfundets produktionsmidler, men i strukturen af relationer mellem aktørerne (Coleman 1988).

For Coleman rummer social kapital-begrebet følgende iboende egenskaber: Tillid mellem mennesker, gensidige forventninger og forpligtigelser, netværk og fælles normer som sanktioneres, hvis ikke de overholdes (Marsden 2005). Colemans teori indeholder derudover også begrebet ”closure” til at beskrive in- og eksklusions-mekanismerne.

En anden interessant pointe ved social kapital og særligt Colemans tilgang er, at han fremhæver, at social kapital ofte tilgodeser andre end dem, der reelt besidder, fordrer og fastholder den. Andre kan derfor også drage nytte af den sociale kapital, selvom de hverken er med til at praktisere eller opretholde den, hvilket rummer spændende dimensioner i forhold til den sociale praksis. For Coleman er den sociale kapital altså også et andet ord for det, han vælger at kalde den ”nyttige” sociale organisation (Marsden 2005 s. 15), fordi det netop er i de medmenneskelige relationer, at der opstår muligheder og

ressourcer, som kan være en hjælp for den enkelte. Ressourcer man uden en social struktur ikke ville have haft til rådighed eller have haft adgang til.

”The value of the concept lies primarily in the fact that it identifies certain physical objects by their function, disregarding differences of in form, appearance, and construction.... The function identified by the concept social capital is the value of those aspects of social structure to actors, as resources that can be used by the actors to realize their interest” (Coleman 1994 s. 305).

Coleman anser derfor den sociale kapital for at være et overset og ikke understøttet offentligt gode og en ressource for den enkelte.

“Social organizations constitute social capital, facilitating the achievements of goals that could not be achieved in its absence or could be achieved only at higher cost” (Coleman 1994 s. 304).

Coleman forklarer sin sociale kapital således:

Netværk

Coleman bruger som andre social kapital-teoretikere ikke begrebet netværk, men taler i stedet om sociale strukturer. For Coleman er alle former for sociale relationer og sociale strukturer med til at forme den sociale kapital, fordi de sociale strukturer synes at ligge implicit i det sociale liv (Coleman 1988 s. 105).

Fælles normer

En vigtig dimension i Colemans social kapital-teori er hans blik for betydningen af fælles normer. En vis grad af fælles normer er ifølge Coleman en forudsætning for samfundet som helhed og for social kapital i særdeleshed. Coleman gør her meget ud af at beskrive væsentligheden af fælles normer, fordi *”for many social theorists, social norms are starting point of theories”* (Marsden 2005 s. 14; Coleman 1994 s. 4). Ligesom han siger at: *“Norm emerge as a result of purposive action on the part of actors who experience externalities form others potential beneficiaries of the norm”* (Coleman 1994 s. 287).

For Coleman er en vis grad af fælles normer derfor grundlæggende for den sociale kapital eksistens, og han siger; *”when a norm exists and is effective, it constitutes a powerful, though, sometimes fragile, form of social capital”* (Coleman 1988 s. 104).

Ifølge Coleman eksisterer normer ved enten at være internaliseret i individer og grupper eller ved at blive fulgt op af sanktioner fra andre i gruppen. Netop sanktioneringen af normbrud er interessant, fordi den er med til at fastholde de fælles normer, hvilket skal forstås som, at fælles normer ofte opretholdes af en form for social kontrol, hvor dem som bryder regler, ”straffes” eller ekskluderes. Fælles normer kan derfor både være gode

og dårlige, da der fx sagtens kan være høj social kapital og stærke fælles normer i kriminelle miljøer (Coleman 1994 s. 310-311).

Coleman uddyber og begrundet betydningen af fælles normer ved at referere tilbage til sine tidligere feltstudier, hvor han havde undersøgt det amerikanske skolesystem og erfaret, at fælles normer spiller en afgørende rolle for skolens sociale strukturer og sociale kapital. Coleman havde nemlig set, hvordan "fælles normer" – og specifikt fælles normer for god opførsel i skolen understøttede skolens mål og virke samt elevernes læring.

"Norms in a community that support and provide effective rewards for high achievement in schools greatly facilitate the school task" (Coleman 1994 s. 310-311).

Ovenstående eksempel bygger på erfaringer fra feltarbejde på katolske skoler, hvor det blev tydeligt for Coleman, at forældres delte religiøse overbevisning også betød delte normer og værdier, hvilket betød, at eleverne mødte op på skolen med indlejrede fælles normer, hvilket i mange henseender fik skoledagen til at fungere bedre. Coleman bruger eksemplet til at understrege, hvordan fælles normer understøtter den sociale kapital i praksis og konkluderer i den sammenhæng, at netop manglen på fælles normer i dagens samfund meget vel kan betyde mindre social kapital på sigt (Coleman 1994 s. 310-311).

I forlængelse af fælles normer nævner Coleman også, at netop en fælles ideologi og det at have et fælles mål kan være stærkt befordrende for den sociale kapital, da en stærk fælles ideologi giver folk noget at samles om, noget at kæmpe for og også nogle at være imod.

"An ideology can create social capital by imposing on an individual who holds it the demand that he act in the interest of something or someone other than himself" (Coleman, 1994 s. 120).

Fælles normer er derfor afgørende, og Coleman bruger desuden betydningen af fælles normer til at fremhæve fælles normers betydning for tillid. For med fælles normer elimineres usikkerhed, og dermed er det lettere at opbygge tillid. Ifølge Coleman fører tillid nemlig til mere social handling, mere gensidighed og dermed mere social kapital. Hvorimod for snævre og konforme normer begrænser den sociale kapital, hvis normerne fx bliver for rigide eller ekskluderende (Coleman 1994 s. 310-311; Coleman 1988 s. 104-105).

Coleman pointerer desuden, at der kun kan opbygges velfungerende fælles normer, hvis der samtidig finder en eller anden form for "*closure*" sted, altså ved at nogle eller noget udelukkes eller ekskluderes.

"Norms arise as attempts to limit negative external effects or encourage positive ones. But, in many social structures where these conditions exist, norm do not come into

existence. The reason is what can be described as a lack of closure of the social structure” (Coleman 1988 s. 105).

”Closure” – eksklusion

En anden styrke ved Colemans teori er dimensionen ”closure”, som bruges til at forklare hvilke in- og eksklusionsmekanismer, der er på spil i den sociale praksis. Netop den dimension er stærk i Colemans teori, hvor den hos Bourdieu synes svagere eller i hvert fald mindre eksplicit. Vel vidende at in- og eksklusionsmekanismerne hos Bourdieu skal forstås i lyset af klasseforskelle og habitus (Bourdieu 1972). Det interessante ved Colemans ”closure” er, at han med den dimension formår at indfange de negative sider af social kapital og synliggør dermed, at ”medaljen” – den sociale kapital også ofte har en bagside. Stærk social kapital kan på den ene side skabe stærke fællesskaber, som er en ressource for dem, som har gavn af den, mens den på den anden side også ekskluderer. For når nogle er med, er andre som regel ude. Colemans ”closure”-begreb er derfor vigtigt i forhold til en samlet forståelse af den sociale praksis og opbygning af social kapital. Desuden synes en vis grad af ”closure” også at være en forudsætning for opbygning af fælles normer, tillid og dermed social kapital. Afgrænsningen fra noget eller nogle ligger latent i den sociale praksis, og dermed understreger Coleman meget skarpt, at eksklusion også er en forudsætning for social kapital (Coleman 1994 s. 310-311).

Coleman kommer derfor også omkring de negative sider af social kapital og påpeger, at den sociale kapital er to-sidet. En vigtig pointe, som klart er en styrke i Colemans teori, fordi han dermed understreger, at social kapital ikke nødvendigvis kun er positiv, men også kan virke modsat. En interessant pointe set i lyset af, at mange – også forskere – konstant bestræber sig på at finde løsninger for mere inklusion, bedre social kapital og stærkere fællesskaber, alt mens Coleman gør opmærksom på, at den sociale praksis også indeholder denne selvmodsigelse. En vis grad af lukkethed er derfor nødvendig for at afgrænse og skabe rammer for det fælles. Med ”closure” fastslår Coleman, at eksklusion også er en del af social kapital og en velfungerende socialitet.

Som allerede nævnt funderes den sociale kapital af fælles normer, men eftersom normer eroderer, hvis de skal inkludere alt, har den sociale kapital altså en iboende begrænsning i sig (Coleman 1994 s. 311). Coleman pointerer, at ”closure” er nødvendigt for, at individerne kan have stærke relationer og påpeger i den forbindelse, at der ikke for alvor kan opstå ondsindede rygter i en åben struktur, altså skal der en eller anden form for ”closure” til. *”Reputation cannot arise in an open structure, and collective sanctions that would ensure trustworthiness cannot be applied. Thus, we may say that the closure creates trustworthiness in a social structure”* (Coleman 1988 s. 108).

Inter-generational closure

I forlængelse af "*closure*" beskriver Coleman det, han kalder "*inter-generational closure*" – på dansk inter-generational samhørighed. Med "*inter-generational closure*" henviser han til de mere komplekse og stærkere relationer, som der fx kan findes mellem børn og forældre på tværs af generationer eller mellem arbejdskollegaer, som har arbejdet sammen i mange år. Når man fx på en skole oplever, som det var tilfældet på de katolske skoler, at forældrene kender hinanden, og børnenes venner derfor er børn af forældrenes venner, kan der være tale om: "*inter-generational closure*". I dette tilfælde hvor parterne har delt religion og normer, opnår man en "*inter-generational closure*". "*Inter-generational closure*" er derfor en ekstra stærk form for social kapital, som er særlig stærk grundet fælles normer og en fælles historie, som ofte kan strækker sig tilbage i tiden (Coleman 1988 s. 107). Man vil også kunne opleve "*inter-generational closure*" blandt folk, som har boet tæt sammen og kendt hinanden i mange år eller i familier. Det interessante ved inter-generational samhørighed er, at den både opretholder, samt forstærker de fælles normer, hvilket styrker tilliden (Coleman 1988 s. 107).

Med introduktionen af eksklusion og inter-generational samhørighed "*closure*" og "*intergenerational-closure*" viser Coleman, at han har et skarpt blik for den sociale praksis og den kompleksitet, som knytter sig til det sociale samt ikke mindst blik for, hvordan den sociale kapital kan være både positiv og negativ.

Gensidighed (Reciprocitet)

For Coleman er reciprociteten – forstået som gensidige udvekslinger af forventninger og forpligtigelser – afgørende og konstituerende for den sociale kapital. Det samme er tilliden. Tillid og gensidighed er nemlig, ifølge Coleman, hinandens forudsætninger, og i dette forhold er såvel forventninger som forpligtigelser afgørende. Man skal altså som individ helst kunne vide sig sikker på, at den hjælp og tillid man viser andre, gengældes i en eller anden form. For hvis ikke ens forventninger imødekommes, og hvis ikke de sociale forpligtigelser overholdes, så falder tilliden, gensidigheden vil ophøre og den sociale kapital erodere på sigt. Kernen i opbygning af social kapital ligger nemlig i gengældelsen (reciprociteten). Gengældelsen synes at være det springende punkt for social kapital, fordi det netop er, når en tjeneste eller en udveksling gengældes, at den sociale kapital lader sig opbygge. Interessant i den sammenhæng er, at Coleman forsøger at konkretisere gensidigheden ved at sige, at man også kan forstå den, som en form for "*credit slip*" – et tilgodebevis, som kan indløses på sigt. Det er altså i denne konstante strøm af udvekslinger i tillid og gensidighed, at man opbygger, fordrer og fastholder den sociale kapital. Den sociale kapital kan blive en ressource for den enkelte såvel som for fællesskabet (Coleman 1994 s. 306).

” Like Human capital and physical capital, social capital depreciates if it is not renewed. Social relationships die out if not maintained; expectations and obligations wither over time; and norms depend on regular communications” (Coleman 1994 s. 321).

Coleman pointerer, at i kulturer præget af stærk social kapital er sandsynligheden for modbydelser og gensidighed større end i kulturer med svag social kapital. Han nævner tilliden som afgørende, fordi man skal kunne have tillid til, at ens gestus resulterer i en form for tilbagebetaling. For hvis ikke man kan regne med det, vil man på sigt holde op med at udvise denne gestus. Coleman argumenterer i den sammenhæng for, at det er kritisk, hvis gensidigheden udebliver, for i så fald eroderer den sociale kapital (Coleman 1994 s. 306).

Tillid

Tillid er også en væsentlig dimension for Coleman, og tillid handler for Coleman om, at man som individ skal kunne have en forventning om, at den tillid, man viser, gengældes. Men netop fordi Coleman er stærkt influeret af rational choice, er tilliden for ham ikke alene baseret på gode intentioner, men også på den enkeltes forventning om en form for tilbagebetaling. Coleman siger derfor, at man også bør se på tilliden som en form for investering i relationen. Man udviser tillid med en forventning om, at tilliden gengældes. Men reelt kan man ikke vide, om modparten ønsker denne tillid, og om vedkommende gengælder den. Hvis tilliden ikke gengældes, vil man have mindre gode grunde til at investere i den relation fremover, eller i andre relationer i det hele taget. Så hvis tilliden ikke betaler sig – eller ikke gengældes – vil beholdningen af tillid falde over tid, og den sociale kapital vil opløses. Omvendt, hvis tilliden gengældes, vil det ofte vise sig, at fordelene er store. Tillid kan om man så må sige generere mere tillid. Stærke relationer til tredje mand forstærker tilliden, mens svagere forbindelser skaber mistillid (Marsden 2005, s. 14). Coleman argumenterer for at:

” social structures, including dense networks, norms and third-party intermediaries (advisors, guarantors and entrepreneurs) facilitate the extension of trust as a form of social credit, thereby expanding a systems action capacity” (Marsden 2005 s. 14).

Informationer

For Coleman er adgangen til informationer vigtig for den sociale kapital, og han understreger, at informationer er en potentiel ressource, som ligger i den relationelle struktur, hvorfor den kan ses som et resultat af social kapital. Coleman siger også, at informationer er kostbare, fordi de som et minimum kræver opmærksomhed, hvilket altid synes at være en begrænset ressource. Ifølge Coleman er informationer derfor en gevinst ved social kapital, men han understreger samtidig, at der med informationer ofte følger andre relationelle formål. Det relationelle formål eller udvekslingen bliver derfor en form for medie for overbringelsen af informationer. Informationer man ikke ville have haft

adgang til, hvis ikke den pågældende udveksling havde fundet sted. Informationer, som man alternativt skulle have brugt energi på at oparbejde på anden vis. For Coleman er de potentielle informationer også funderende for den sociale kapital, og det både i form af konkrete informationer om et givent emne, men også i form af den tillid, som følger de informationer, man får. De informationer man har adgang til qua ens netværk er nemlig også en indikator for, om der er tillid til én, og omvendt. Informationer bidrager derfor til at facilitere handlinger, tillid og en forståelse for fælles normer. Nøjagtigt som det er lettere at få informationer, når man er en del af et netværk.

”An important form of social capital is the potential for information that inheres in social relations. Information is important in providing a basis for action. But acquisition of information is costly. The minimum it requires is attention, which is always in short supply” (Coleman 1988 s. 104).

Social kapital som et fælles gode

Et andet vigtigt aspekt ved Colemans tilgang til social kapital er, at han ser den sociale kapital som et gode, som mange kan få gavn af – også dem som ikke bidrager. Social kapital er derfor ifølge Coleman ikke et privat gode, ligesom den sociale kapital sjældent er et mål i sig selv, men et biprodukt af den øvrige sociale praksis generelt.

“Yet because the benefits of actions that bring social capital into being are largely experienced by persons other than actors, it is often not in his interest to bring it into being. The result is that most forms of social capital are created or destroyed as by-products of other activities” (Coleman 1988 s. 104).

Social kapital er desuden særlig, fordi den ikke bare er, men derimod kræver konstant vedligeholdelse eller opbygning på ny. Social kapital er derfor et skrøbeligt gode, som det tager længere tid at opbygge end at nedbryde.

Det er Colemans frygt, at den sociale kapital vil falde på sigt fordi, de uformelle kilder vil dø. Med uformelle kilder mener Coleman, at folk i det senmoderne samfund har færre oplagte grunde til at socialisere. Fx overtager staten flere opgaver fra familien og lokalmiljøet, og folk har heller ikke samme mulighed for at udveksle varer og informationer lokalt, som de havde før i tiden. Ifølge Coleman er folk i det moderne samfund umiddelbart mindre afhængige af hinanden, så hvorfor investere i social kapital? (Coleman 1988 s. 385)?

For Coleman var en del af hans projekt, i forhold til udviklingen af social kapital-teori, også at gøre samfundet opmærksom på, at den sociale kapital er faldende som konsekvens af det moderne samfunds udvikling. Coleman efterlyser derfor nye måder at skabe social kapital på inden for det moderne samfunds nye rammer.

Opsummering Coleman

For Coleman defineres den sociale kapital af dens funktioner og opstår i netværk mellem mennesker. Den består af følgende iboende egenskaber: Tillid mellem mennesker, gensidige forventninger og forpligtigelser, netværk og fælles normer som sanktioneres, hvis ikke de overholdes. Det særlige ved Colemans tilgang er hans "*closure-begreb*", som egner sig godt til at begribe in- og eksklusions-mekanismerne i det sociale spil. Coleman har ligeledes et stort fokus på, hvordan udvekslingen af informationer er vigtig for den sociale kapital.

Opsummering social kapital

Efter tre års arbejde med social kapital teori er jeg stadig af den overbevisning, at social kapital er interessant, sociologisk, politologisk som økonomisk, fordi det sociale er en overordentlig vigtig ressource. En ressource (en praksis) som alt for få desværre har blik for værdien af. Det sociale tages ofte for givet eller negligeres, hvilket er ærgerligt, fordi det i så fald eroderer undervejs. Med et større fokus på den sociale kapitals betydning, er det mit håb, at flere vil få øje for den – og prioritere det fremadrettet. Det skal dog understreges, at jeg ikke anser den sociale kapital som udelukkende positiv. For selvom social kapital kan en masse, er det alt andet lige også et fænomen, som også har sine begrænsninger og negative sider (Somers 2005; Putnam 2000; Coleman, 1988). Fx er det for, at der kan opstå social kapital, nødvendigt med en vis grad af homogenitet, faste værdier og eksklusion, dimensioner som ikke bare er positive. Den sociale kapital har altså også iboende kvaliteter og dynamikker, som i nogen grad er i uoverensstemmelse med det senmoderne (og delvis postmoderne) samfunds hyldelse af individualitet, mangfoldighed og frihed til selv at definere kontekst og sig selv. For hvis mangfoldigheden bliver for markant, hvis "alt er lige godt", friheden kommer før pligten, og individet altid vægtes højere end fællesskabet, vil der alt andet lige være uoverensstemmelser mellem den sociale kapitels behov for gensidighed, en vis grad af fælles normer og værdier, faste strukturer og tillid folk imellem.

Afsluttende skal det understreges, at det er vigtigt også at have blik for de negative sider af den sociale kapital og erkende den dobbelthed, som implicit ligger i netop den sociale kapital. Men omvendt kan social kapital teori også en masse, fordi det for det første er en social ressource som kan fordre til tillid og handling, og fordi den sociale kapital styrker den sociale sammenhængskraft (Svendsen, Brandt og Svendsen 2021; Torpe 2013). Fælles normer og fælles værdier og en vis grad af velfungerende sociale strukturer og social kapital er derfor vigtige forudsætninger for demokrati (Svendsen, Brandt og Svendsen, 2021; Torpe, 2013; Putnam, 2000). Ligesom det at være en del af et netværk, og derigennem have adgang til sociale kapital, kan være et værn mod fx ensomhed og en mulighed for hjælp, samt en styrke i forhold til at turde handle og lykkedes.

Analysestrategi

Med udgangspunkt i ovenstående introduktion til social kapital, samt Bourdieu og Colemans social kapital-teorier følger her en kort beskrivelse af de seks analyse-dimensioner, som danner udgangspunkt for den senere analyse af de tre multifunktionelle gårde. De seks dimensioner er: Netværk, fordi netværk og medmenneskelige relationer er udgangspunktet for den sociale kapital. Altså en nødvendighed for at der kan være tale om social kapital (Coleman 1988, 1994; Bourdieu 1986). Gensidighed (reciprocitet), fordi denne anses som den absolut væsentligste dimension – det springende punkt – hvis der i et netværk skal opstå social kapital. For uden gensidige udvekslinger og den anerkendelse og tillid som følger, er der ingen social kapital (Coleman 1988, 1994, Bourdieu, 1986). Fælles normer, fordi en vis grad af fælles normer er nødvendig for, at der kan dannes netværk, og der kan opstå udvekslinger mellem mennesker (Coleman 1988). Tillid, fordi den er nødvendig for de fælles udvekslinger, for opbygningen af fælles normer og samvær i det hele taget (Coleman 1988). Closure, fordi denne indikator bedre end nogle af de øvrige understreger, at social kapital også handler om inklusion og eksklusion (Coleman 1988). Historiens betydning, da social kapital ofte opbygges gennem mange år, og derfor i høj grad også er noget man arver (Coleman 1988; Bourdieu 1986).

Desuden skal det kort nævnes, at ”udvekslinger” også kommer til at spille en vigtig rolle i den endelige analyse, fordi det gennem feltobservationer og de mange interviews står klart, at netop udvekslingen – samt rum og anledninger til udvekslinger – er central for at forstå, hvordan de tre gårde opbygger social kapital.

Analysens opbygning

I kapitel 7, 8 og 9 følger tre social kapital-teoretiske analyser af hver enkelt gård, mens kapitel 10 fungerer som et afsluttende analysekapitel, hvor der vil blive konkluderet og diskuteret på tværs af alle tre cases og netværksanalyser.

Analysen er opbygget med udgangspunkt i de tre gårdes forskellige netværk, fordi netværk er centralt for den sociale praksis. For uden de andre, ingen social kapital. Hver enkelt netværksanalyse er desuden opdelt i tre – fem netværksskategorier som sætter fokus på gårdenes primære netværk. Kategoriseringen af, hvem der udgør gårdenes primære netværk, er sket med udgangspunkt i den levede sociale praksis, som den udspandt sig under feltobservationerne, hvor hver enkelt netværksskategori trådte tydeligt frem. Der kunne også være opstillet andre, dog ikke fundamentalt andre kategoriseringer, da den sociale praksis foregår mellem gården, de ansatte, kunderne, brugerne beboere etc. Der kunne også være valgt en anden rækkefølge, men det ville næppe have haft afgørende indflydelse på analysen og de endelige konklusioner.

Det teoretiske udgangspunkt for analysen er social kapital-teori. Analysen er konstrueret omkring følgende social kapital-teoretiske dimensioner: *Normer*, *Netværk* og *Reciprocitet* (*gensidighed*) som vil være de primære for analysen, mens: *Tillid*, *Closure* (inklusion og eksklusion), samt *historiens betydning* (Path dependency), vil blive inddraget mere sekundært. Der vil desuden lejlighedsvis blive trukket på Bourdieu og Coleman's øvrige sociologiske teori, særligt Bourdieus praksis-teori, og begreberne *habitus*, *felt* og *doxa*, når det skærper eller uddyber analysen (Bourdieu 1977 & 1990; Coleman 1988 & 1990). Ligesom at Bourdieus kapital-teori også vil komme i spil i forhold til en dybere forståelse af, hvordan den sociale kapital fungerer i relation til de øvrige kapitalformer. Endvidere vil der enkelte gange blive trukket social kapital-teoretiske pointer ind fra Putnam og Herreros (Herreros 2004; Putnam 2000) og andre tidligere nævnte social kapital-teoretikere.

Analysепrioritering

Analysen er konstrueret omkring de tre gårdes forskellige netværk samt og de oplevelser, som udspandt sig i hver enkelt gårds sociale praksis, eller som er blevet fortalt i de gennemførte interviews. Analysesituationerne og pointerne er valgt med udgangspunkt i de stærkeste, mest interessante og bedst beskrivende oplevelser for at få den enkelte gårds særkende og sociale praksis frem i lyset. Desuden er der blevet lagt vægt på, at analyserne skal komme omkring såvel de negative som de positive sider af social kapital. Dog med stærkest fokus på det opbyggelige, altså den praksis som fordrer social kapital. Det har desuden med udgangspunkt i hver enkelt netværksskategori været en prioritering at lade empirien og den oplevede sociale praksis forme analysen, hvorfor de social kapital-teoretiske dimensioner og analysenedslag ikke vil indgå i nogen prioriteret rækkefølge, men blive præsenteret på empiriens præmisser. At denne social kapital-analyse tager udgangspunkt i netværk, kan underbygges med, at det er en væsentlig pointe for Coleman, at den sociale kapital hverken findes hos aktørerne eller i samfundets produktionsmidler, men i strukturen af relationer mellem aktører: "*unlike other forms of capital, social capital inheres in the structure of relations between actors and among actors*" (Coleman 1988 s. 98).

Kapitel 7.

Analyse Yduns Have

I forhold til Yduns Haves netværk er det vigtigt at fortælle, at selvom Hester og Bjarke var nye på Yduns Have i 2018, er Yduns Have ikke ny. Der fulgte derfor et veletableret netværk med, da de overtog forpagtningen, og de skulle derfor ikke starte forfra. For Yduns Have havde nemlig allerede et veletableret netværk, som siden har været et gunstigt udgangspunkt for at starte deres virke som forpagtere og landmænd. Men hvori består Yduns Haves netværk, og hvilken rolle spiller disse netværk for gårdens hverdagspraksis og relationer samt opbygningen af social kapital? Nedenstående følger en netværksanalyse for Yduns Have, som har fokus på følgende fem netværks-kategorier: Fagfæller, Fonden Samsø-økologisk og CSA-medlemmerne, De lokale – Det lokale, Gårdbutikskunder, Folk på gården – de ansatte og de frivillige.

Fagfæller

Da Hester og Bjarke blev spurgt, hvem de anså som deres primære netværk, nævnte de begge deres fagfæller på fastlandet. Kollegaer de kender fra deres tid på Kalø landbrugsskole, og som de har været i praktik hos. Eller tidligere studievenner som på den ene eller anden måde arbejder med økologi og regenerativt landbrug. Begge fortæller, at det er fra disse kollegaer, de henter faglig sparring. Hos dem de søger inspiration, hvis gerne vil prøve noget nyt, hvorfor de anser deres fagfælle-netværk uden for Samsø som deres primære netværk (Yh.Fo.1&2). Et fagfælle-netværk som manifesterer sig på to planer. For det første er det dem, de rent fagligt spørger til råds, for det andet er det dem, de deler visioner med. Kollegaer som for størstedelens vedkommende også er landmænd, som brænder for økologien og har et håb om at være med til at forandre landbruget til et grønnere og mere bæredygtigt landbrug. Hester siger i den sammenhæng, er der måske også er tale om: *”et åndeligt fællesskab, fremfor kun et fysisk og fagligt fællesskab”* (Yh.In.9).

Særligt Hester og Bjarkes relation til Stengården²⁴ i Nordsjælland, hvor begge har været praktikanter under deres uddannelse på Kalø Landbrugsskole, er et sted de nævner. De fortæller: At de har lært meget på Stengården og ofte bruger Stengårdens ejere til faglige udvekslinger og sparring. Hester understreger, at hun synes: *”Det er godt at tage kontakt til ligesindede, at dele erfaringer med folk der arbejder med det samme som os”* (Yh.Fo.2). Ligesom hun fortæller, at hun ofte taler med en kollega – en tidligere underviser fra Kalø

²⁴ Stengården er en kendt økologisk gårdbutik, som ligger i Birkerød, hvor den har eksisteret siden 1997.

Landbrugsskole – som for få år siden selv åbnede en økologisk gårdbutik, hvorfor det giver rigtig god mening for hende at tale med ham. Bjarke nævner ligeledes, at de i forbindelse med næste års projekt med såning af grøntfoder har været i dialog med flere kollegaer rundt i landet, som allerede har gjort sig erfaringer. Hester og Bjarke fortæller, at det er vigtigt for dem med et netværk af stærke fagfæller, som de kan diskutere dyrkningspraksis og faglige spørgsmål med. I forhold til social kapital er det derfor tydeligt, at de kan hente en del viden og information i deres fagfælle netværk – et netværk som derfor udgør en betydelig ressource for dem, fordi de qua det kan hente en masse informationer og erfaringer, og dermed undgå at begå de samme fejl som andre har begået.

I forhold til fagfæller er det værd at nævne, at mange af deres fagfæller er nogle de kender fra tidligere sammenhænge. Nogle de engang har haft en dagligdag sammen med, hvilket de ikke har mere. Der er derfor tale om fagfælle-relationer, de bliver nødt til at ville og investere i, hvis de gerne vil fastholde relationen og netværket. Men netop det synes ikke at være så let, nu hvor de bor på Samsø, har et barn, et landbrug og en gårdbutik at passe. Den fysiske afstand og det, at de ikke deler lokalitet med deres fagfæller, virker derfor som et bånd for den vidensudveksling, de gerne vil have – eller hvad de ellers kunne have fået ud af dette netværk. For qua de fælles visioner, de delte normer samt den fælles historik er der i social kapital-teoretisk forstand tale om et stærkt og brugbart netværk.

Et andet vigtigt fagfælleskab og netværk er Økologisk Landsforening, som de også har en professionel relation til og ofte refererer til. Hos Økologisk Landsforening deltager de i arrangementer og lignende, og derfor indgår Økologisk Landsforening også som en del af deres faglige netværk. Indimellem virker det dog som om, at de er en smule forbeholdne over for foreningen. Et forbehold som handler om, at Hester og Bjarke hører til den del af økologerne, som ikke kun ser på økologien som en alternativ produktionsform – men derimod som en social bevægelse med klare visioner. Visioner som ikke bare handler om fremtidens landbrug og miljø, men også handler om en samfundsmæssig grøn omstilling, et paradigmeskifte. Hester og Bjarke ser derfor sig selv som ”mere” end bare økologer. Netop i forhold til ambitionsniveauet for hvor grønt og bæredygtigt fremtidens landbrug bør være, er de ikke bare enige med Økologisk Landsforening og de andre økologer. Bjarke siger:

”Jeg synes, problemet er, at de er blevet lempet, de økologiske regler. Hvis vi går tilbage til økologi i starten af halvfemserne eller sluthalvfemserne var reglerne strammere. Jeg tror, det var på det tidspunkt, at økologien ville allermest. Det var guld ikke? Altså det var der, hvor kravene var stramme ikke? Pladskravene er blevet lempet i 2020, så en økologisk høne nu kun behøves 4 m² at gå på udenfor, før var det 8 m². Så nu er det det samme som for fritgående konventionelle høns har. Øhhhhhhhhh, det synes jeg simpelthen er for lausig, for efterspørgslen er der. De prøver jo at få nogle flere konventionelle til at ligge om, og derfor skal det være nemmere for dem at ligge om” (Yh.In.1).

Som ovenstående citat viser, er der også i det økologiske felt ”kampe” at kæmpe. En forsimplet og kort forklaring er, at en del medlemmer gerne vil stramme reglerne for den økologiske produktion og gøre det endnu mere skånsomt for miljøet. Mens andre medlemmer har større fokus på at få flere med på den økologiske vej, hvilket de mener kræver, at man ikke strammer reglerne yderligere. Disse kampe i det økologiske felt ses regionalt som lokalt – og de er fx meget tydelige i Bjarke og Hesters vurdering af de store økoproducenter generelt – som på Samsø. Fx nævner de, at de ikke ser de store økologiske grøntsagsproducenters landbrugsform som ideel, fordi de ikke mener, at landbrug bør være så store. Bjarke siger: *”Vi kan og vil noget helt andet end de store”* (Yh.Fo.1).

En del af argumentationen for Hester og Bjarke er, at de store økoproducenters produktionsmetoder ligger alt for tæt op ad de konventionelles metoder. Hvorimod de gerne ser, en langt mere fundamental ændring af fødevarer systemet, fremfor at lempe kravene så de ligger tættere på det konventionelle. Hester og Bjarke nævner, at de store producenter nok mere er blevet økologer for pengenes skyld end for en grønnere fremtids skyld, hvilket de ikke ser som den rigtige motivation. En af respondenterne, som også sidder i bestyrelsen for Samsø Økologi, forklarer forskellen mellem de små og store øko-producenter på Samsø således:

”Vi er ikke Netto-økologer, altså vi kører ikke efter de der store produktioner og billige varer, vi skal have høj kvalitet, høj pris og stor variation. Og der kan man sige, det konventionelle landbrug de kører jo enten i Samsø-grønt som er stor bedrift og stabil kvalitet, eller til brødrene Kjeldahl som er det samme, bare til Netto eller Dansk Supermarked. Så på den måde er Yduns Have jo et alternativ på godt og ondt” (Yh.In.5).

Økologi er altså ikke bare økologi, og de ”kampe” om de ”rette” normer og produktionsformer som findes i landbrugets felt, såvel som økologiens felt, eksisterer også på Samsø og i det fagfællesskab, som Hester og Bjarke er en del af. ”Kampe” som spiller en central rolle i forhold til, hvilke former for landbrug Yduns Have kan identificere sig med – og hvilke de ikke kan identificere sig med. Samt i forhold til hvem de vælger – eller ikke vælger at danne netværk med. Her bør man dog skelne mellem mikro- og makroniveau. For i forhold til makroniveauet ser det for Yduns Have ud som om, er det let nok at være uenige og stå på hver sin ”side” rent landbrugspolitisk, og derfra kæmpe for hver sin sag. Mens det på mikroniveauet – hjemme på gården og i den lokale kontekst – straks er sværere. For når den konventionelle nabolandmand kommer gående over marken og rækker hånden ud, og samme landmand allerede er godt i gang med erfaringsudvekslingen med gårdens ældre erfarne økologiske gulerodshjælper, viser den reelle praksis – at nok er der meget man kan være uenige om i forhold til den ideelle dyrkningspraksis – og nok kan man stå på hver sin ”side” i denne kamp. Men omvendt er man også en del af et fælles felt – på en delt lokalitet – hvorfor en konsekvent ”kampposition” virker uhensigtsmæssig, og i praksis kan være svær at opretholde. Dette ses fx i forhold til den relation, der er mellem Hester og Bjarke og en konventionelle nabo. En relation der vil blive belyst senere i dette kapitel (Yh.Fo.1; Yh.In.1,7& 8).

Så selvom Hester og Bjarke ikke peger på Økologisk Landsforening som deres primære faglige netværk, har de også visse forbehold overfor særligt de store økologer. Det er her værd at nævne, at Yduns Have blev årets økolog i 2018, hvor de vandt 100.000 DKK ved at være én blandt fire producenter, som var med i Økologisk Landsforenings kampagne sponsoreret af Netto. En kampagne som sikrede dem stor eksponering, omtale, status, sparringspartnere og det at være en del af en større sammenhæng. Økologisk Landsforening nævnes ofte på Yduns Have, fordi den spiller en vigtig rolle som værende en form for kerne i det økologiske bagland (Yh.In.9;Yh.Fo.1).

Foreningen Økologisk Samsø, Jordbrugsfonden Samsø Økologisk og CSA-medlemmerne

Et andet vigtigt netværk for Yduns Have – hvis ikke det vigtigste – er Foreningen Samsø Økologisk, fordi jordbrugsfonden ejer Yduns Have, og fordi det er tydeligt, at mange i og omkring den fond og foreningen bag har en stor interesse i, at Hester og Bjarke lykkes med gården. For jo bedre de befinder sig på øen, jo bedre er det for Yduns Have og foreningens håb om et stærkt Yduns Have og et mere økologisk Samsø. Både Hester og Bjarke vender også ofte tilbage til, at fonden, foreningen og det netværk den repræsenterer har været og er et brugbart netværk for dem. Bjarke fortæller:

”Det har hjulpet os meget, at der er så mange bag fonden og i Samsø økologisk. Det har været et fint netværk og en god start... Folk har virkelig været flinke. Vi har mødt nogle af vores bedste venner ved, at nogle introducerede os for hinanden” (Yh.In.9).

Det står altså klart, at konstellationen bag Yduns Have og Foreningen Økologisk Samsø udgør en ressource fagligt og socialt, fordi de qua fonden har et veletableret netværk. Nogle som kender forholdene – nogle som vil hjælpe – og nogle som har en interesse i, at de lykkes, hvorfor der er tale om et netværk, der fra starten udgjorde en vigtig ressource. Og da Hester og Bjarke under et interview bliver spurgt, hvor stor en del af deres foreløbige succes de mener skyldes alt det, der var, og hvor stor en del der skyldes dem selv, svarer de uden tøven, at mellem 75-90 procent af deres succes skyldes det, der allerede var. En succes som i nogen grad indbefatter det netværk som er omkring foreningen Økologisk Samsø og fonden Samsø Økologisk samt de lokale, som er medlem af gårdens CSA-ordning. Der er for øvrigt et stort sammenfald mellem folk, som både støtter foreningen og fonden, og dem som er medlemmer af Yduns Haves CSA-ordning (Yh.In.9). En pointe Bjarke også nævner under en rundvisning, hvor han bliver spurgt, hvad den største udfordring for en gård som deres er, hvortil han svarer;

”Vi har været heldige derved, at salget allerede var etableret, og vi har derfor kunne sælge fra dag ét, hvilket har været en fordel. Mange nyetablerede landmænd kæmper med salget. Der er så få penge i salg af grøntsager, at man har svært ved at leve af det som småproducent, hvis ikke man sælger selv. Der er ikke råd til mellemlid. Men hvis man sælger selv, kan det godt være en OK forretning. Men først skal kunderne jo komme” (Yh.Fo.1).

Fordelen ved at have overtaget forpagtningen på Yduns Have var derfor, at meget allerede fungerede på forhånd, der var fx en velfungerende gårdbutik og en etableret kundekreds.

Hjælp at hente - Forventninger og forpligtigelser

I forhold til gårdens netværk er det også interessant, at der er et stort personsammenfald mellem dem, der repræsenterer Foreningen Økologisk Samsø og CSA-medlemmerne. Foreningen og fonden er altså en vigtig del af Yduns Haves primære netværk og spiller en rolle i forhold til at sikre Hester og Bjarke opbakning og støtte, fagligt og forretningsmæssigt som personligt. Men når det er sagt, har den relation også en begrænsning, fordi der ikke kun er tale om et tillidsbaseret netværk, men derimod tale om et kontraktligt forhold mellem to parter, hvor fonden er ejer – og Hester og Bjarke forpagtere og begge parter har selvfølgelig forventninger til hinanden.

Interessant i den sammenhæng er, at hvor forventninger og forpligtigelser i den moderne verden ofte blive beskrevet som noget negativt – noget mange gerne vil være fri for, viser Colemans pointe om gensidighed, at netop forventninger og forpligtigelser er afgørende i forhold til den sociale praksis, fordi selv samme forventninger og forpligtigelser er med til at opretholde gensidigheden og er dermed afgørende for den sociale kapital. For når begge parter har noget på spil – begge parter har en interesse for sagen – bliver forventningerne såvel som forpligtigelserne og tilliden til at det overholdes en dynamik, som kan fremme en stærk social kapital. Samtidig med, at samme dynamik – hvis forventningerne og forpligtigelserne ikke bliver overholdt – også kan have den stik modsatte effekt, at den nedbryder tilliden og dermed på sigt den sociale kapital (Yh.Fo.1).

Foreningen forventer og håber fx, at Hester og Bjarke formår at opbygge en attraktiv gårdbutik, hvor de lokale kan hente økologiske æg, grøntsager og på sigt måske endnu flere landbrugsprodukter, så de på den vis kan bevare en veldrevet aktiv gård på Samsø. Ligesom fonden også forventer at se ”eksemplet” leve, hvad end det drejer sig om den økologiske sag generelt – eller det drejer sig om at vise, at organisationsformen holder. At et lille regenerativt landbrug fint kan fungere og brødføde en familie og derfor være et bud på fremtidens landbrug. Eller når foreningen håber på, at de på Yduns Have kan skabe et økologisk fyrtårn og samlingssted, som kan tjene både Samsø og fondens mission (Yh.Fo.1.Yh.In.5).

Omvendt har Hester og Bjarke også forventninger til foreningen. De vil gerne have al den opbakning de kan få og al den hjælp, der er mulig qua foreningens organisatoriske og lokale arbejde. I hverdagen er det også fint for dem med praktisk hjælp. Men netop den praktiske hjælp skal dog helst være en hjælp, som bliver en reel hjælp. For som Hester fortæller, har de tit rigtig travlt, hvorfor de har deres faste rutiner og arbejdsgange, hvilket

betyder, at det ikke er ”bare lige” at kunne tage mod hjælp – og slet ikke, hvis dem, der vil hjælpe, ikke er erfarne:

”Det er klart, at man skal bruge noget tid på at introducere dem til forskellige opgaver, og det er derfor vi siger, at man skal blive her i minimum tre uger. Det kræver meget koordinering og overblik at have frivillige. Vi har en klar ide om, hvordan ting skal gøres og nogle gange er det en større last at få frivillig hjælp end det er gavn så nogle gange takker vi også nej til tilbud om hjælp” (Yh.Fo.2).

Også erfarne folk fra foreningen hjælper, og Bjarke fortæller om en nabo fra landsbyen, som tidligere har været meget aktiv i både fonden og foreningen, og som stadig gerne vil give en hånd med, også selvom hun er over de 70 år. Naboen har i øvrigt mange års erfaring som praktiserede økobonde på fastlandet og udgør derfor en reel og god hjælp. Naboen har fx selv taget initiativ til, at hun nok skal sørge for at lue gulerødderne på Yduns Have. Dog har hun sat som betingelse, at Bjarke til gengæld skal være klar med radrenseren (en maskine der luer mellem rækkerne), når hun siger til. Naboen vil i det hele taget gerne hjælpe og har, inden Hester og Bjarke kom, foræret Yduns Have et par af de maskiner, hun havde på sin tidligere gård.

Ovenstående eksempler på nabohjælp er interessante, fordi de klart viser, at social kapital er en ressource, samt at delte normer og idealer gør vejen til hjælp nemmere. Delte normer og fælles relationer, her i form af foreningen Økologisk Samsø. Eksemplet viser, at ikke alene udgør Yduns Have en konkret ressource i forhold til det relationelle, men dets virke fremmer samtidig yderligere social kapital. At have fælles idealer – et fælles mål og delte overbevisninger kan derfor let bone ud i god hjælp og opbakning, hvorfor der på den vis er en ressource at hente (Coleman 1994; Bourdieu 1986). Naboen fortæller videre, at fordi hun i sin tid solgte sin gård på fastlandet og fik en god pris for den, valgte hun dengang at forære Yduns Have nogle maskiner, så det kunne blive lettere for dem med alt arbejdet marken. Her konkrete maskiner til mange tusind kroner – altså økonomisk kapital. Naboen fortæller dog videre, at de på Yduns Have: *”desværre ikke rigtig bruger maskinerne mere, fordi det kniber med vedligeholdelse, så nu står de opmagasineret et sted på øen”* (Yh.In8).

Man kan høre på naboen, at hun er ærgerlig og forundret over, at de har valgt ikke at bruge maskinerne, fordi maskinerne for hende havde været en god hjælp. Hun ved, hvor dyre sådan nogle maskiner er – og understreger – at sådanne maskiner har bedst af at blive brugt. *”Men selvfølgelig skal Hester og Bjarke gøre det på deres måde”*, siger hun efterfølgende med en vis undren, men dog forståelse for, at de selv skal bestemme (Yh.In.8).

Det er i den sammenhæng en vigtig pointe, at citatet med naboens skuffelse på glimrende vis illustrerer, hvordan der med ”gaver” også følger en form for forventninger med – gensidighedsforventninger for den gestus ”gaven” var. Så selvom naboen ikke siger det direkte – og sådan set også synes – at Hester og Bjarke skal gøre det på deres måde, havde

hun nok en forventning om, at de på Yduns Have ville bruge maskinerne. Men som Herreros påpeger, er der også altid en risiko forbundet med at udvise tillid, for det er ikke altid, man kan regne med, at tilliden gengældes. Ikke altid, ens forventninger og tillid bliver imødekommet og gengældt (Herreros 2004).

Naboen fortæller videre, at hun indimellem passer sønnen Eddie og har lovet at se efter ham, når Yduns Have holder CSA-udleveringer om torsdagen. Naboen, som også er uddannet pædagog og har arbejdet som dette i en årrække, glæder sig tydeligt over muligheden for at kunne hjælpe med at passe drengen.

Hester fortæller i den sammenhæng, at den hjælp og support, de får fra foreningen og deres CSA-medlemmer, er vigtig for dem. De er klar over, at mange af foreningens medlemmer er særdeles gode ambassadører for stedet og de grønne idealer på Samsø. Noget både hun og Bjarke godt ved tjener deres sag, samt lokker flere til.

I forhold til foreningen er det også værd at pointere, at foreningen er vigtig ressource for Yduns Have – og Yduns Have også er en vigtig ressource for foreningen. Yduns Have er foreningens første og mest kendte gård, og foreningen bruger Yduns Have som eksempel, når fonden vil sælge flere andelsbeviser. Fondens målsætning er at købe endnu flere gårde op, og derefter gøre endnu mere jord på Samsø økologisk. Det er her en væsentlig pointe, at siden Yduns Have er så kendt, som den er – er den ofte i medierne – og dermed er Hester og Bjarke med til i at trække opmærksomhed til foreningens mission og det, som sker på Samsø. Der er derfor tale om, at begge parter er afhængige af en stærk gensidighed, hvor der konstant er forventninger og forpligtigelser, som skal opfyldes, varetages og afstemmes mellem Yduns Have og Foreningen Samsø Økologisk og fonden omkring SamsØkologisk. For den megen støtte og support har selvfølgelig også en pris for Hester og Bjarke. Høje forventninger kan nemlig både være stærkt motiverende – nøjagtig som de kan være demotiverende (Coleman 1994, s. 306-308; Bourdieu 1986 s. 13).

I den sammenhæng skal det nævnes, at selvom der kan siges meget positivt om social kapital, så er der også magtforhold i social kapital, hvilket Bourdieu er opmærksom på. Der er altid nogen, som har mere social kapital end andre. Nogen som er bedre til netværk og har en større legitimitet til at sætte normerne. Hvilket ofte – men ikke altid hænger sammen med, hvilke andre former for kapital man besidder (Bourdieu 1986 s. 8). Men eftersom Hester og Bjarke stadig er de nye, og det er foreningen, der reelt ejer Yduns Have, er forholdet ikke jævnbyrdigt. Foreningen har altså umiddelbart mest magt i forholdet. Men når det er sagt, er Hester og Bjarke alligevel i en ret god position, fordi der reelt ikke er mange, som gerne vil være økologiske landmænd. Der er altså ikke en flok af unge landmænd, som står i kø for at tage over. Foreningen som dens medlemmer har derfor også en interesse i, at Hester og Bjarke lykkes med gården, CSA-et, forretningen og visionen. Så selvom der måske nok er mere social og økonomisk kapital på den ene side, er der alligevel en vis jævnbyrdighed, da begge parter har en interesse i

gårdens succes, samt en interesse i at gensidigheden opretholdes, så begge parter er tilfredse.

CSA-ordningen et vigtigt netværk

Som nævnt er der et vist sammenfald mellem dem, som støtter foreningen og fonden – og dem der er medlem af CSA-et. Antallet af lokale CSA-medlemmer tæller typisk mellem 40-60 husstande, og omsætningen fra CSA-et udgør ca. 10-15 procent af gårdens samlede omsætning. Hester og Bjarke er glade for gårdens CSA-ordning, ikke så meget pga. af den økonomiske gevinst ved ordningen men, fordi CSA-ordningen og den ugentlige udlevering er et stærkt og samlende udgangspunkt for deres sted og virke. I forhold til CSA-ordningen nævner Hester flere gange, at det rent økonomisk bedre kunne betale sig for dem at sælge varerne i gårdbutikken – til en højere pris – end at de hver uge skal sende så mange gode produkter så billigt gennem CSAet. En problematik som særligt gælder i højsæsonen, hvor de i forvejen kæmper med at have produkter nok på hylderne, fordi der om sommeren kommer masser af turister, som er meget mere betalingsvillige.

Til gengæld betyder CSA-et meget for Yduns Have, fordi CSA-medlemmerne er gode ambassadører for stedet, samt med til at skabe lokal forankring blandt en gruppe dedikerede medlemmer, som også er villige til at hjælpe. Enkelte medlemmer hjælper fx fast med at levere kasser ud og andre med lugning i marken. CSA-udleveringen tjener desuden også som mødested og samlende rum for en gruppe ligesindede. En del af medlemmerne fortæller, hvorfor de er medlemmer. Her er det tydeligt, at medlemskabet handler om meget andet end ”bare” at hente grøntsager (YH.Fo,1&2). For medlemskabet handler også om lokale relationer – om den grønne omstilling – om fremtidens landbrug, – samt om visioner mod en mere bæredygtig livsstil i det hele taget. Ligesom at medlemskabet af CSA-ordningen for det første giver friske økologiske grøntsager hver uge, mens den for det andet derudover også garanterer en ugentlig ”chance for” at møde andre samsinger, som også er med i ordningen. På udleveringsdagene er det nemlig meget tydeligt, at mange af dem som kommer, også meget gerne vil møde andre – eller meget gerne ”sludre og på den vis udveksle informationer.

Yduns Have og CSA-et som lokal samlingskraft

I forhold de lokale CSA-medlemmerne er det tankevækkende, hvor stærk en tilknytning flere af dem føler for stedet. Flere, som har været med i mange år, fortæller, hvor stor pris de sætter på stedet, og hvor glade de er for at komme hver torsdag. Hester fortæller: *”folk synes, det er hyggeligt at komme og hente grøntsagerne”* (Yh.Fo.1), hvilket er tydeligt at se, når man observerer ved udleveringerne. Så snart udleveringen åbner kl. 15.00, begynder folk at strømme til og en del af CSA-medlemmer giver sig rigtig god tid. Også selvom udleveringen ikke er indrettet til at ”hænge ud i”, men til at udlevere grøntsager i. Det er næsten pudsigt at se, hvordan enkelte medlemmer går rundt om bordet flere gange, mens

andre står stille i lang tid. Det ser altså ud som om, at nogle – ja faktisk en del trækker tiden – mens andre går frem og tilbage til bilen. En del medlemmer vil tydeligvis gerne blive lidt længere. Et eksempel er fx en dame, der, efter hun har hentet ugens produkter og pakket æg og grøntsager i bilen, sætter sig ind i sin bil med åben dør og venter på, at der kom nogen hun kan tale med. CSA-udleveringen er altså også et rum for at mødes – og i forhold til nogle medlemmer, kan man også godt få det indtryk, at netop den del er afgørende for deres medlemskab og lokale netværk (Yh.Fo.1,2&3).

En af respondenterne fortæller fx, at de fleste medlemmer er nogen, som kender hinanden i forvejen. Nogen de deler interesser og værdier med, og derfor er det hyggeligt, at CSA-ordningen giver dem et sted at mødes mere uformelt (Yh.In.8).

”Men altså, men det var da positivt, for der er mange af de der unge som er flyttet til, det kan være svært..... De kommer. De skal derhen, for at handle ind, og så kommer de med i et fællesskab på den måde” (Yh.In.8).

I forhold til CSA-medlemmerne er det også værd at bemærke, at der i nogen grad er tale om ligesindede, hvilket også fremhæves under de interviews, der blev foretaget. Et medlem siger fx sådan her: *”Jeg hørte om det fra nogle kollegaer, og så er det jo sådan, at vi nu har et fællesskab omkring det at være medlem. Så kan vi være ”bellige” sammen her i CSA-et”,* griner hun (Yh.In.6)

En anden respondent fortæller, at den typiske Samsøturist eller tilflytter og senere medlem af CSA-et er en politisk bevidst Politiken-læser med en mellemlang eller lang videregående uddannelse, som netop har valgt at flytte til Samsø, fordi de synes, Samsø har noget særligt at byde på. Nogle værdier som de gerne vil købe ind i fx i forhold til bæredygtig udvikling. En respondent fortæller:

”Det er typisk sådan noget som Yduns Have, den type gerne vil have, og derfor er det dem – altså tilflytterne der kommer derude. Det er dem der gerne vil bruge 40 DKK på en bakke jordbær, fordi de ved, at det er mere end et jordbær” (Yh.in.4).

Ovenstående to citater understreger, at der er en høj grad af indforståethed og fælles normer CSA-medlemmerne imellem (Coleman 1994 s. 310-311).

En anden respondent, som både er medlem af foreningens bestyrelse og CSA-et siger:

”..... der kommer også de nye småbørnsfamilier, nye indvandrere på øen ligesom mig selv, men også nyere endnu. Det er helt sikkert, der er nogle der melder sig under fanerne. Hvis jeg skal sådan karakterisere dem, eller det ved jeg ikke om man skal, men hvis man skal være lidt fræk, så kan man sige, der er mange lærere, pædagoger og pensionister og folk der går op i økologi. Og som jeg siger, så tror jeg, der er en overvægt af kvinder. Men der er ikke ret mange, om nogen overhovedet, af gamle samsinger der er medlem. Altså, det er os indvandrere der er kommet i flertal herovre, – tror jeg – hvis man nu skulle lave statistik på det. Det er helt klart et udsnit af os indvandrere der primært kommer derude. Der er måske fem som er født og opvokset på Samsø, som køber grøntsager der. Men de 40 andre det er indvandrere..... man kan sige, det er jo ikke de allerfattigste på

øen som kommer derude. Altså Samsø er jo en meget fattig kommune, statistisk set, og der er ikke ret mange fattige der kommer derude. Man kan selvfølgelig sige, at mange der er blevet pensionister er fattige, men de prioriterer så at leve godt, så er de fx vegetarer” (Yh.In.5).

I forhold til CSA-et er der som nævnt et sammenfald mellem jordbrugsfonden og bestyrelsen bag Økologisk Samsø. Både i bestyrelsen og blandt medlemmerne, er der en del som også er med i CSAet, og netop den gruppe hjælper gerne til og er i det hele taget meget aktive omkring gården. Særligt i overgangene fra en forpagter til en ny forpagter, har der været brug for hjælp. En nabo fortæller, hvordan hun og et par andre fra foreningen i perioden efter den tidligere forpagter var stoppet hjælp til:

”Altså jeg tror, han holdt engang i december. Og så ville han ellers holde tre måneders ferie. Og så var det så meningen, at Hester og Bjarke skulle overtage. Men jorden var stadigvæk fyldt med grøntsager, så var vi nogle stykker, mig selv inklusiv. Mange forskellige kom og hjalp med at få alle de der grøntsager op, som så blev solgt til en meget favorabel pris. Altså, det var foreningen der købte resten. Så det var jo medlemmerne af foreningen som stod for at få dem taget op” (Yh.In.8).

Yduns Have og CSA-et – som en løsning for den grønne omstilling

Udover de lokale visioner og behovet for at kunne mødes med ligesindede lokale er der også mange af CSA-medlemmerne, som nævner de grønne visioner og håbet om at kunne bidrage til den grønne omstilling som vigtige argumenter i forhold til at være CSA-medlem eller handle hos Yduns Have. Et medlem fra fondens bestyrelse siger fx:

”Det er jo vigtigt for Samsø, fordi Samsø slet ikke er særligt økologisk. Vi er mindre økologisk end resten af landet, hvis du ser det i forhold til arealanvendelsen. Det er kun tre procent af arealet der er økologisk her. Jeg vil gerne have, at det bliver mere økologisk herovre på Samsø” (Yh.In.6).

Mens et andet CSA-medlem fx fortæller:

”Jamen det er det der med, at jorden jo nærmeste er ved at kollapse, og hvad kan man gøre? Altså jeg er jo først lige kommet med. Det er det der med, at så står man nede i Netto og kigger på alle de ting der kommer fra hele verden og man ved ikke, om man skal vælge de økologiske æbler fra Chile eller de konventionelle fra Tyskland? Her ved man jo, at det er lokalt. Her støtter man op om noget der går i den rigtige retning” (Yh.Fo.2).

Endnu et CSA-medlem siger:

”Det er godt det her sted. Det må gerne så nogle frø, vi skal gerne have flere til at være økologer. Vi har jo ikke godt af pesticider, vores krop kan ikke tåle det. Det er også vigtigt for drikkevandet. Drikkevandet er ikke for godt herovre. Der er jo flest konventionelle herovre. Så der er jo lidt kamp mellem dem og det økologiske. Men vi kender én, hvis barndomshjem er Yduns Have. Hendes bror var ham Ingvar der startede det, og han var jo dengang langt foran sin tid med de økologiske tanker. Der er en kreds der kendte ham, som vi godt vil støtte op om. Og der er jo ikke mange andre økologer herovre. Eller nu

er der vist en nede ved Brundby. En som har 4-5 ha med økologiske grøntsager også (Yh.Fo.2).

Økologi er derfor en afgørende del af Yduns Have og har været det siden Ingvar startede den økologiske produktion på stedet tilbage i slut firserne. De økologiske visioner blev siden ført videre af fonden SamsØkologisk og nu af Hester og Bjarke. Det er meget tydeligt, at formålet med Yduns Have også er at skabe et eksempel på en landbrugstype som er mere bæredygtig. Hester beskriver det sådan her.

”Ja altså vi mærker en efterspørgsel fra rigtig mange af dem som er flyttet til øen, fordi de har et billede af Samsø, som værende grøn. Og det er den ikke sådan i synderlig grad. Øhmmm, så vi altså... Vi udfylder et hul i kraft af, at vi er en alsidig økologisk producent af grøntsager. Og det tror jeg er en vigtig ting. Der sker noget. Vi er synlige i modsætning til rigtig mange af de andre landbrug herovre. Jo, man kører forbi markerne, men det er jo ikke, fordi man ser landmanden eller ser, hvad det er for nogle produkter som det er de laver. Vi er jo på den måde et meget åbent landbrug, her er der folk på markerne, og man kan se, hvad vi laver” (Yh.Fo.2).

Ovenstående er et konkret eksempel på, at foreningen Økologisk Samsø, og de folk der er omkring foreningen samt CSA-et, udgør en konkret ressource for Yduns Haves virke. For medlemmer af foreningen tager ansvar for den lokale udvikling, stiller sig til rådighed og hjælper i marken, selv i en kold og våd vinter. Fonden og foreningen udgør altså det, som Coleman ville kalde en ”nyttig” social organisation.

“Social organizations constitute social capital, facilitating the achievements of goals that could not be achieved in its absence or could be achieved only at higher cost” (Marsden 2005 s. 15, Coleman 1994, s. 304).

Alt mens at man med Putnams social kapital-teoretiske pointer kan fremhæve betydningen af civilt engagement gennem aktiv deltagelse i foreninger, hvilket der ifølge Putnam både er et individuelt som kollektivt (offentlig) gode i. Der ligger altså ifølge Coleman en form for dobbeltværdi i deltagelse i sociale netværk som fx den ordning/forening som CSA-et udgør (Putnam 2000 s. 20).

Yduns Have som et produkt af historien

En anden væsentlig social kapital-teoretisk pointe er, at det gennem såvel feltobservationer som interviews står klart, at Yduns Have og den kreds af folk som støtter har en fælles historie bag sig. En historie som spiller en rolle for nutidens succes. Ingvar, en lokal samsing som i sin tid startede den økologiske produktion på Yduns Have fylder fx stadig i fortællingen om Yduns Have og ikke mindst i bevidstheden hos mange af gårdens kunder og støtter. Her fortæller et CSA-medlem, hvorfor hun er med i CSA-ordningen. *”Jamen jeg er med, fordi jeg altid har handlet her. Jeg kendte jo ham der startede det i sin tid, Ingvar (Yh.Fo.2).*

Ingvar bliver nævnt mange gange. En del CSA-kunder fortæller, de støtter pga. ham. De vil gerne bidrage til at bevare det, han startede, og så kender de hans familie og søstre, hvoraf en del stadig bor på Samsø. Fokuset på Ingvar, og det han startede med økologien på Samsø, er faktisk så stort, at det næsten kan virke irriterende. En episode fra pakkeriet taler for sig selv. Bjarke og en ung medhjælper står og ordner kartofler i pakkeriet, da en mand banker på døren og spørger, om der er nye kartofler. Bjarke siger ”ja”, og går ud for at hjælpe manden. Fem minutter senere kommer Bjarke noget frustreret ind og siger højt: *”For helvede, manden har været død siden 2008”* (Yh.Fo.2). Sagen er, at han lige har fået en negativ kommentar fra kunden – men henvisning til – at alt var bedre i Ingvars tid.

Det er altså tydeligt, at netværk der strækker sig tilbage i tiden, spiller en rolle for Yduns Have, og måske i endnu højere grad for gårdens støtter og ambassadører. For det meste er det positivt, men enkelte gange er det også negativt, fordi der er mange forventninger at leve op til.

Da Hester og Bjarke overtog gården, overtog de derfor også gårdens netværk og sociale kapital. Ergo skulle de ikke starte forfra. Gården havde nemlig som institution allerede sit eget netværk, sine egne normer og sin egen sociale kapital, som går tilbage til Ingvars tid. Social kapital er altså – som Bourdieu siger – noget der akkumuleres over tid, hvorfor et givent navn eller status kan give fordele (og ulemper) længe efter (Bourdieu 1986 s. 23). En pointe Bourdieu henter fra sin praksis-teori, hvor han netop fremhæver, at det sociale liv ikke bare er et spil som begynder forfra, men derimod stærkt determineret af det der ligger forud (Bourdieu 1977 s. 183). Netværk er altså også noget, man arver – noget der knytter sig til steder, fortællinger og gårdbutikker som Yduns Have (Coleman 1988).

Støttekreds-udvekslinger

Som allerede nævnt er det en fordel for Yduns Have, at de har et stærkt bagland gennem jordbrugsfonden og foreningen Økologisk Samsø og deres egen CSA-ordning, fordi det sikrer dem et stærkt bagland af kunder såvel som ambassadører. CSA-ordningen er derfor en interessant konstruktion i forhold til, hvordan man kan opbygge social kapital i og omkring et landbrug. Her er det dog væsentligt at pointere, at CSA-ordningen på Yduns Have ikke rigtig kan analyseres uafhængigt af foreningen Økologisk Samsø og jordbrugsfonden. For netop konstellationen mellem foreningen, fonden og forpagterne er relativ ny og særligt, hvis man vil forstå gårdens netværk og relationer. Det særlige er, at Yduns Have allerede før Hester og Bjarke overtog forpagtningen havde en lang historie og kreds af folk, der bakkede op – et lokalt netværk. Hester og Bjarke kunne altså om man så må sige høste af den sociale kapital, som deres forgængere havde sæet. Gensidighedsrelationerne på Yduns Have er derfor med Colemans ord også et udkomme af historien, og med Bourdieus resultat af tidligere investeringsstrategier og derfor noget man arver (Coleman 1994: Bourdieu 1986).

I forhold til gensidighedsaspekter ved CSA-ordningen bør det også nævnes, at de fleste CSA-medlemmer taler pænt om Yduns Have og prøver at lokke nye medlemmer til. Gensidigheden manifesterer sig derfor også ved, at de er ambassadører for Yduns Have. Ambassadører som gerne kvitterer for deres medlemskab og tilfredshed med opbakning og nogle gange praktisk hjælp. Der er fx medlemmer, som fast tager grøntsagsleverancer med til folk, der ikke selv kan komme til CSA-udlevering eller bor langt væk, mens andre hjælper med at lue. Et medlem fortæller:

”Den slags breder sig og trækker andre gode folk til som tidligere miljøminister Kirsten Brosbøl fra Århus, hvis du kender hende. Det brander øen godt. Det er god branding. Den slags vil vi bare gerne have mere af, vi skal støtte de unge og deres unge ideer her. Jeg er med i foreningens bestyrelse og vi er lige begyndt at sælge aktier, så vi kan købe den tredje gård. Men det er stadig hemmeligt, hvilken gård vi har kig på. Det snakker vi slet ikke om. Men det er vigtigt at støtte op” (Yh.In.2).

Man kan altså med rette sige, at CSA-ordningen er interessant i forhold til opbygning af lokale gensidighedsrelationer, fordi CSA-ordningen faciliterer, at en serie af udvekslinger kan finde sted – og det ovenikøbet for en fast kreds af medlemmer i et fast ugentligt tidsrum (Bourdieu 1986). Udleveringen har, så længe den har eksisteret, fundet sted hver torsdag kl. 15.00, hvorfor muligheden for relationel gensidighed forstærkes, fordi der er en fast struktur omkring udleveringerne og udvekslingerne. I den henseende skal det nævnes, at Coleman fremhæver betydningen af faste og genkendelige strukturer i forhold til opbygningen af social kapital. Strukturer er nemlig afgørende for, at der kan opbygges tillid omkring et netværk eller en begivenhed, altså social kapital (Coleman 1994 s. 320). For medlemmerne er der derfor ikke så meget at være i tvivl om, for strukturen omkring CSA-et fungerer og bliver selvforstærkende. Desuden er der samtidig god mulighed for at mødes med ligesindede og hente informationer, hvilket ifølge Coleman netop er et udtryk for social kapital. Mens Herreros siger, at informationer har en form for dobbelt betydning i relation til social kapital. For det første skal man som individ have nogle informationer om modparten for, at man kan – og tør udvise tillid. Samtidig med at informationer også kan ses som en form for gevinst, profit af den sociale kapital (Herreros 2004).

At være CSA-medlem og komme på de ugentlige CSA-udleveringsdage handler altså om andet og mere end blot at få økologiske lokale grøntsager til en god pris. Som CSA-medlem får man nemlig også adgang til et stærkt lokalt netværk, man bliver en del af en gruppe og inviteres til ugentlig afhentning af grøntsager, hvor man ved samme lejlighed kan få en snak og lokale informationer.

De lokale – Det lokale

Hvilke lokale netværk indgår Yduns Have i?

I forhold til gårdens lokale netværk er det vigtigt at vide, at på Samsø kender alle Yduns Have og alle ved, at Yduns Have er en økologisk gård ejet af fonden SamsØkologisk og drevet af et ungt forpagterpar. Yduns Have har derfor en klar og synlig position på øen, og det både for det brede Samsø, som i forhold til det ”kampfelt” – og den diskussion som foregår i forhold til, hvordan landbruget fremadrettet bør være indrettet for at kunne indfri de grønne ambitioner. Et ”kamp-felt” som også findes på Samsø, samt et ”kamp-felt” som Hester og Bjarke har det udmærket med at positionere sig i, fordi de – som de selv fortæller – netop ønsker at drive et politisk landbrug, som skal gå forrest i forhold til den grønne omstilling. Men en så klar position i ”kamp-feltet” betyder dog også, at der derfor er nogle, som ikke vil støtte, fordi de ikke er økologer. Nøjagtig som at der også er en gruppe, for hvem økologi og lokale råvarer ikke spiller en så væsentlig rolle, at de ser nogen grund til at betale ekstra eller køre helt ud til Yduns Have for at handle. Ergo spiller valget af driftsform og organisering på Yduns Have en afgørende rolle i forhold til, hvem der inkluderes og ekskluderes i gårdens lokale netværk. Der er derfor – sagt med Colemans ord – tale om en ”ekskludering” – ”*closure*” af nogle, mens andre inkluderes. Ikke en bevidst ekskludering, men en ekskludering som ligger i de underlæggende sociale strukturer og den udmeldte position og landbrugspraksis (Coleman 1994 s. 311, Bourdieu 1977).

I den sammenhæng bør det for en god ordens skyld nævnes, at Samsø også er en ø som er kendt for dets store konventionelle grøntsagsproduktion – som i mange år – og til dels stadig er en vigtig del af øens stolthed og identitet. At drive landbrug og grøntsagsavl på andre måder end man ellers har været succesfuld med på Samsø, opfattes derfor af nogle som en kritik af de gældende normer og den gældende landbrugspraksis, og derfor er det ikke er lige oplagt for alle at handle i netop Yduns Haves gårdbutik, samt danne relationer med de nye forpagtere. Der er nemlig også nogle, som ser Yduns Haves praksis og driftsform som værende i opposition til det eksisterende (Yh.In.5; Yh.Fo.2). Et forhold som selvfølgelig også har indflydelse, når man skal vurdere, hvilken form for lokale netværk Yduns Have er en del af – og hvilke de ikke er en del af.

I relation til det lokale bør det også nævnes, at Yduns Have er kommet til at spille en vigtig rolle for øens grønne identitet, og for det brand som Samsø er i dag. Yduns Have er blevet et eksempel på det, endnu mere ”grønne” brand som nogle samsinger ønsker, at øen skal have på sigt (Yh.In.4 & 5). Der kommer altså en del folk og turister til Samsø, som gerne vil besøge Yduns Have. Yduns Have har desuden også vist, at de kan skaffe omtale – og lokke folk til Samsø – hvilket af mange lokale betragtes som et stort plus for øen (Yh.In.1,2&5).

Lokale og tilflyttere

Et andet væsentligt spørgsmål i relation til de lokale netværk, samt hvem som er med eller ikke med, er, at der i samtaler med de lokale støtter samt samtaler på Yduns Have ofte skelnes mellem samsinger og tilflyttere. Det skal her indskydes, at denne skelnen mellem tilflyttere og lokale er en skelnen og snak, som man kender fra mange mindre samfund, og som man ofte støder på i landdistriktsforskningen (Monnlor i Rico og Fueller 2016; G.L.H. Svendsen 2003).

For i den daglige praksis på Yduns Have, såvel som i de semi-strukturerede interviews med de lokale, skelnes der ofte skarpt mellem tilflyttere og lokale og forskellen på disse. Som relativt ”nye” tilflyttere til Samsø identificerer Hester og Bjarke sig mest med de andre tilflyttere, hvorfor det også primært er blandt de øvrige tilflyttere, at de konstituerer deres netværk og synes, de møder ligesidede. I den forbindelse skal det nævnes, at tilflytterbegrebet bruges meget og ofte, men det ofte uden en tydelig definition. Det er derfor uvist, hvor længe man skal have boet på Samsø for ikke længere at regnes som tilflytter? Desuden lyder det også lidt som om, at tilflytterbegrebet har til formål at skabe og opretholde en distance til dem – som man ikke synes, man er ligesom – eller i hvert fald til at forklare egen position med. Det ser ud som om, at tilflytterne, – som ofte er mere veluddannede end den typiske samsing – italesætter sig selv som mere moderne, progressive og vidende end de lokale – hvilket de måske også er (Yh.Fo.2; Yh.In.1,3). Det er dog ikke alle, der har det sådan, der var også tilflyttere og respondenter som udviste stor respekt for de lokale samsinger og omtalte dem og den traditionelle samske landbrugspraksis positivt og respektfuldt (Yh.Fo.2&3, Yh.In.4,5,6,8 & 9).

I starten af feltobservationerne fortæller både Hester og Bjarke, at de ikke kender mange lokale, som ikke også er tilflyttere, og at de derfor ikke har så stort et netværk på Samsø. De fleste af dem de kender – kender de gennem CSAet. Men i løbet af det år jeg følger gården, og efter at de fik deres søn i april 2020 udvides omgangskredsen, så den også omfatter folk uden for Yduns Haves snævre cirkel. Det virker her som om, at det i første omgang ikke er så oplagt for Hester eller Bjarke at relatere sig til de typiske samsinger, som ofte er noget ældre og ikke en del af den kreds, der kommer hos dem. Men i løbet af 2020 bliver det tydeligt, at Hester og Bjarke kommer tættere på de lokale samsinger, også dem som de måske ikke lige synes at ligne. Så selvom de kan italesætte sig som tilflyttere og igennem denne formulering opbygge en form for distance til de ofte ældre lokale samsinger, synes praksis alligevel at vise, at lokaliteten i en geografisk forståelse ikke rigtig er til at komme uden om. For jo længere tid Hester og Bjarke er på øen, jo tættere synes de at komme på Samsø og samsingerne og jo mere ser de også sig selv som samsinger. For med en gårdbutik som Yduns Have møder de mange mennesker, ligesom de deltager i ting og arrangementer og på den måde bliver de trukket ind i Samsøs liv fortællinger og øvrige netværk. Netop her bliver det dog meget tydeligt, at de ikke ”bare” er et privat tilflytterpar – men at det – at de driver en lokal og synlig virksomhed, gør en forskel. For qua alle de udvekslinger som følger deres landbrug og gårdbutik, bliver de

en del af øens kredsløb og netværk og får den vej igennem en vis symbolsk kapital, i hvert fald i nogle kredse.

I forhold til skelen mellem samsinger og tilflyttere bør det nævnes, at de unge frivillige på Yduns Have lod ret forundrede, da de blev spurgt, om de havde set eller talt med nogle af de lokale unge. ”*Nej da, slet ikke*” svarede de overraskende og klart. (Yh.Fo.2) Her skal det dog nævnes, at der reelt ikke er mange lokale unge samsinger tilbage på øen, så på den måde var det heller ikke let for dem at møde lokale unge.

For at give et retvisende billede af de lokale relationer bør det også nævnes, at der også kommer en del indfødte samsinger på Yduns Have, og at også en del CSA-medlemmer er indfødte samsinger. Ligesom, at der også er flere indfødte og ældre samsinger, som har rakt ud og tilbudt hjælp. Det fremgik både af feltobservationer og interviews.

Hester og Bjarke fortæller fx – i forhold til de lokale – at de oplevede, at der blev taget godt imod dem, da de ankom og det særligt af folk fra foreningen Økologisk Samsø og dens støttekreds. Men derudover var der også andre lokale, og ”rigtige” samsinger som bød hjertelig velkommen. Lokale, som de siden har fået gode relationer til. Bjarke fortæller fx om en lokal pensioneret landmand, som gerne stiller sin hjælp til rådighed:

”Han bliver helt glad når man ringer. Han bor lige hernede i Besser. Ham har vi et rigtig godt venskab med. Det er en måde at holde sig i gang på, han har kun et par køer tilbage nu. Men han vil meget gerne hjælpe” (Yh.Fo.1).

Bjarke nævner også en konventionel nabolandmand, som de faktisk også har fået en OK relation til Bjarke fortæller:

”Vi havde ikke boet her ret længe, før han kom gående over marken med direkte kurs mod os. Han ville gerne byde velkommen, og han sagde direkte, at han håbede, at han ville få et noget bedre forhold til os end vores forgænger. De var kommet skævt ind på hinanden. Han ville gerne have, at det gik anderledes med os. Han driver flere hundrede hektar, han er én traditionel bonde med monokultur og den slags. Men han har været meget flink og imødekommende på alle måder”

hvor efter han indskyder (Yh.In.1). ”*Men nu er han selvfølgelig også lokalpolitiker fra Venstre, så han skal tænke på sit omdømme*” slutter han smågrinende (Yh.In1). Alt mens Hester bryder ind og siger; ”*Men han er en ordentlig mand, der er ikke noget der..... Politisk er vi da helt uenige, men han er OK*” (Yh.In1).

Den konventionelle nabo var derfor en af de første samsinger, der kom og ønskede dem velkommen på øen. Det er tydeligt, at det betyder noget for Hester og Bjarke, at der er en form for positiv relation – også selvom de er meget forskellige og har hver deres syn på landbrug. Måske netop derfor, betyder det noget.

Hester fortæller i den sammenhæng, at de faktisk har en OK relation til mange af øens landmænd, også de konventionelle, hun fortæller:” (Yh.In.1).

Tidligere så en del af de konventionelle landmænd ned på økologien, sådan er det ikke mere. Flere af de konventionelle landmænd herovre er ved at lægge om til økologi, og det gør det jo lettere at få en relation til dem. De fleste er imødekommende og flinke. De vil gerne tale med os. Økologi er ikke længere kun for hippier. Men der er ingen tvivl om, at mange af dem der lægger om, ikke gør det af ideologiske årsager. Mange gør det pga. af økonomien, og fordi det er det forbrugerne vil. Ikke fordi de selv vil en anden type landbrug, og her ser vi jo noget anderledes på det” siger Hester. (Yh.Fo.1).

Den konventionelle nabolandmand – én af de fem lokale der blev interviewet, siger selv, at han er glad for, at han har et OK forhold til Hester og Bjarke – også selvom de har hver deres meget forskellige syn på landbrug – understreger han. Nabolandmanden svarer således, da han bliver spurgt, hvilken betydning han mener Yduns Have har for det lokale:

”Jamen altså. Jeg ved ikke, hvad det gør for Samsø... Men jeg ved i hvert fald at... Jeg kan i hvert fald bare tydeligt se, at når jeg kører forbi derhenne. Som jeg gør flere gange om dagen, så er der jo mange flere personer på deres matrikel, end der er på vores matrikler, hvis vi skal sige det sådan. Og der er selvfølgelig kunder i deres butik, øhhhh og. Jeg kunne forestille mig, at den type kunder som vælger sådan et sted som Yduns Have får en større glæde ud af det – altså ved at handle sådan et sted – fremfor at gå i supermarkedet. Ellers ville de nok ikke komme der, tænker jeg. Det misunder jeg dem. Det kan jeg godt lide, og der kan jeg godt se, at vi som konventionelle ikke bidrager med så meget” (Yh.In7).

Nabolandmanden nævner et konkret eksempel på, hvordan Yduns Have og den type landbrug de praktiserer bidrager med liv på landet. En pointe som var tydelig under såvel feltobservationer – som i interviewmaterialet – og som vidner om, at det at drive multifunktionelt landbrug er en god vej til at opnå mere liv på landet. Det er nemlig tydeligt på Yduns Have, at det, at de tager sig af hele værdikæden og sælger direkte til forbrugerne samt udlejer hytter, betyder, at folk har mange gode grunde til at komme på Yduns Have. Jo flere gode grunde folk har til at komme på Yduns Have, jo mere udveksles der af varer og informationer – og jo stærkere sociale relationer og gensidighedsnormer opbygges der. Og netop på en ø som Samsø, og oveni købet helt ude på landet, er det vigtigt, fordi landdistrikterne qua strukturudviklingen de seneste årtier er tømt for funktioner, hvorfor der på landet ganske simpelt mangler anledninger og rum til at mødes.

Trods en stor åbenhed og imødekommenhed overfor Yduns Have og de nye forpagtere har der dog også været episoder, som viser, at det ikke var helt let for Hester og Bjarke at leve op til de forventninger og forpligtigelser, som fulgte med. Hester fortæller fx om en episode, der udspillede sig, kort tid efter de var ankommet. En dame fra nabolaget – som de ikke kendte – kom en dag og sagde, at hun havde besøg fra fastlandet, og at hun gerne vil vise sine gæster Yduns Have. Damen spurgte Hester om de kunne komme og få en rundvisning. Hester svarede: ”*ja, det kan I godt, en rundvisning koster typisk 750 DKK*”. For Hester og Bjarke synes det naturligt, at de skulle have penge for deres tid, fordi det er en forretning, de driver. Damen derimod havde ingen forventning om, at hun skulle

betale for den slags og blev derfor forbløffet over beløbet, der blev nævnt. Der var altså en klar uoverensstemmelse mellem de to parter normer og forventninger. Damen delte desuden senere skuffelsen med andre lokale. Som lokal – og som en af gårdbutikkens faste kunder, havde hun en nemlig en klar forventning om, at det var OK, at de kom på besøg på Yduns Have, samt at Hester og Bjarke var til rådighed for dem, der gerne ville se den. Yduns Have havde åbenbart tidligere været et sted, hvor man kunne komme og opleve et levende landbrug. Og Yduns Have brystede sig derudover med at være et fællesskabslandbrug, lod hun forstå. Hester fortæller, at oplevelsen var ubehagelig, fordi det var tydeligt, at de svigtede en stærk lokal forventning samtidig med, at de ikke rigtig havde fået kommunikeret klart og tydeligt, at de tog penge for rundvisninger og hvorfor. En sådan oplevelse kan i en lokallivssammenhæng let opleves som et tillidsbrud i forhold til en forventning om et gensidigt forhold – som den å skal dog bidrage slettes. lokale dame følte eksisterede – hvorfor hendes skuffelse set i det lys kan betragtes som berettiget. Alt mens Yduns Have selvfølgelig også kan have haft deres rigtig gode grunde til at afvise damens forventning. Hester fortæller i forlængelse heraf, at der i det hele taget er ret mange forventninger om, at de er til rådighed for lokalområdet og bidrager. De lokale friskole synes fx også, at de har krav på en gratis rundvisning, ligesom de har ringet fra den lokale folkeskole for at bede om gratis restprodukter til deres madordning (Yh.Fo.4). Hester siger, at hun synes den slags er svært, for de kæmper jo hver dag og arbejder hårdt for at kunne leve af deres sted – og derfor synes hun på den ene side, at det er en nogle realitetsforladte forventninger at blive mødt med, at de skal stille op gratis eller give gratis produkter væk. Mens hun fortæller videre: *”vi jo også har mange udgifter til vores produktion, og det tager tid at hjælpe”* (Yh.In.9). Men på den anden side vil de på Yduns Have jo også gerne vise samfundssind og være nogen, som bidrager positivt til det lokale. Hester og Bjarke blev altså her ”fanget” i lokaltfunderede gensidighedsnormer, som de i første omgang måske ikke helt forstod – så sig inkluderet i – eller følte de burde honorere. Men omvendt kunne de også se, at de alt andet lige er ”tvunget til” at forholde sig til, samt tage stilling til, hvordan de fremadrettet ønsker at agere i dette spænd af lokale forventninger og forpligtigelser og det faktum, at de også skal tjene penge.

Ovenstående lokallivseksempler er interessante, fordi de illustrerer, at der i et lille lokalsamfund som Samsø allerede ligger indlejrede gensidighedsnormer, som ofte har rødder langt tilbage i historien. Måske også gensidighedsnormer der i nogen grad hører til i en ”anden tid”, hvor udvekslinger af naturalier var mere almindeligt. Der ligger altså, sagt med Colemans ord en forventning om en form for tilgodehavende *”credit slip”* – en ressource man har adgang til, fordi man er en del af den samme lokalitet og et lokalt netværk. Men fordi Hester og Bjarke var nye på Samsø, og de derfor ikke kendte til øens normer eller så sig selv som en integreret del af det lokale netværk og den form for gensidighedsøkonomi, som synes at herske, oplevede de en diskrepans mellem deres – og nogle af de lokales forventninger. Hester fortæller efterfølgende, at den slags er blevet lettere jo længere tid, de har været på øen. For så giver det mere sig selv, hvem der skal

betale, og hvem der ikke skal. ”Og *sejlfølge skal friskolen have løn at få en rundvisning gratis*”, siger hun (Yh.Fo.3).

Lokaliteten er ikke til at komme uden om

Som ovenstående eksempler tydeligt viser, spiller den lokale virkelighed, den reelle geografi og de forventninger og forpligtigelser som findes mellem Yduns Have og det lokale altså en vigtig rolle for sameksistensens og konstitueringen af deres lokale netværk. Og jo længere tid der går – og jo mere integrerede forpagterne bliver i det lokale liv – jo mere giver det sig selv, hvem der er med, og hvem der ikke er med i netværket – samt hvem der ikke er til at komme uden om.

Hvorom alting er, har Yduns Have et stærkt netværk omkring sig med foreningen Økologisk Samsø og jordbrugsfonden i ryggen, samt en velfungerende CSA-ordning og en fast kundekreds. Men når det er sagt, er Yduns Have også et aktiv på en lille ø, hvor de alt andet lige spiller en rolle som arbejdsplads, gårdbutik, landbrug, seværdighed osv. En rolle som gælder på hele Samsø, også blandt dem som ikke er en del af kredsen omkring Yduns Have. En afgrænset lokalitet som Samsø synes derfor at kunne fremme både samvær og samtale – også i forhold til dem, som man ikke deler foreningsmedlemsskab, visioner og aktiviteter med.

Lokaliteten og ”de andre” er, om man så må sige, ikke til at komme uden om på en ø, hvilket er godt for det bredere netværk. På en ø mødes man nemlig så tit, at det i praksis kan være svært – ikke at hilse – eller indgå i en form for relation. Ergo ser det ud som om, at det på en begrænset geografi som Samsøs er svært ikke at opbygge en form for gensidighedsrelationer. Dette var fx tilfældet i relationen mellem Yduns Have og de konventionelle landmænd, som ifølge Hester: ”*trods alt er flinke nok*” (Yh.In.9).

Gårdbutikskunder

Som det tydeligt fremgår af ovenstående analyse, er Yduns Have med Hester og Bjarke som forpagtere blevet et sted med en vis betydning på Samsø, både hvad angår det erhvervsmæssige såvel som i forhold til det relationelle. I den sammenhæng er det værd at understrege, at gårdbutikken er kernen. Gårdbutikken er central, fordi folk kommer, og der kan udveksles varer og informationer, og der derfor over tid opbygges gensidighedsrelationer og netværk. Den primære udveksling mellem Yduns Have og deres omverden er salget i gårdbutikken, hvor der umiddelbart er tale om en merkantil udveksling. Kunden betaler 25 DKK for kartoflerne, som Yduns Have har dyrket. Ergo henter Yduns Have deres løn på denne facon.

Størstedelen af Yduns Haves omsætning, godt 85 procent, kommer fra salget i gårdbutikken eller bestillinger fra øens restauranter. Relationerne til gårdbutikskunderne

er derfor en vigtig og daglig relation. Dette gælder i forhold til økonomien på Yduns Have, men det gælder også i forhold til det sociale. Men med et lidt dybere blik på udvekslingernes karakter og motivationen for samme, ser det dog alligevel ud som om, at det der kan ligne en ren merkantil udveksling – køb af kartofler eller æg – på Yduns Have i mange tilfælde reelt handler om andet og mere end bare at købe æg og kartofler.

De færreste handler nemlig hos Yduns Have, fordi det er billigt eller let, for det er ingen af delene. Der er nemlig mange andre stede på Samsø, hvor man kan købe æg og grøntsager billigere. Spørger man fx kunderne, hvorfor de handler i gårdbutikken, svarer de som CSA-medlemmerne, at de gerne vil støtte netop dette sted, enten fordi sortimentet er så bredt og spændende eller fordi, stedet er lokalt eller økologisk. Eller ”bare fordi”, de kan lide, hvad de ser. Det var – som allerede nævnt under observationerne i gårdbutikken – meget tydeligt, at en handel i gårdbutikken ofte indbefatter andet og mere end blot at hente en pose kartofler. Det var fx typisk for gårdbutikkens kunder – nøjagtig som for CSA-medlemmerne – at flertallet af dem ikke havde travlt, når de kom. Nogle stikker hovedet ind i pakkeriet og spørger, hvordan det går. Andre spørger til høsten, produkterne eller et eller andet specifikt lokalt. Ligesom det er tydeligt at høre, at samtalen ofte er en form for fortsættelse af noget, der lå forud hvorfor udvekslingen af varer i Yduns Haves gårdbutik også indeholder udveksling af informationer. Ergo er der andet og mere på spil i disse udvekslinger end kun at købe lokalt producerede grøntsager. Det er tydeligt, at folk også kommer og handler i gårdbutikken, fordi de vil møde nogen de kender, måske sludre eller høre nyt. Der kommer også lokale fra Alstrup gående eller cyklende forbi. Lokale, som gerne følger med i, hvad der sker, og hvem der kommer der.

En del turister har også gjort det at handle i gårdbutikken til en del af deres Samsø-oplevelse. Hester fortæller, at mange af turisterne er gengangere, som gerne fylder bilen op inden de kører hjem til fastlandet. Turisterne er gode kunder. Hester fortæller: *”Turisterne lægger også flere penge, de køber mere af gangen. Turisterne har flere penge end de lokale. Men til gengæld kommer de lokale hele året”* (Yh.Fo.2).

Fælles for de fleste kunder er, at de specifikt har valgt Yduns Have. Det er derfor tydeligt at se, at gårdbutikken ud over at være rum for salg af æg og grøntsager også er et rum, hvor folk kan møde hinanden, følge med i livet på Yduns Have, livet på Samsø samt ikke mindst købe sig adgang og medansvar i forhold til den grønne omstilling og det fællesskab, som Yduns Have tilbyder.

Yduns Haves gårdbutik er derfor også et rum for – at det lokale netværk kan plejes, at der kan udveksles informationer – og at der kan opbygges tillid og normer, social kapital over tid. Gårdbutikken sikrer nemlig, at der med Bourdieus ord kan finde en serie af udvekslinger sted.

I forhold til salg i gårdbutikken er det også værd at bemærke, at Hester holder styr på, hvem af de lokale som handler i gårdbutikken, og hvem som ikke gør. For Hester ligger der nemlig også i et salg i gårdbutikken (den merkantile udveksling), en form for anerkendelse af Yduns Have – deres virke samt af hende og Bjarke personligt, hvilket hun sætter pris på. For Hester er det, at folk kommer og handler hos dem en klar anerkendelse af dem – og det de gør på Yduns Have. Så med serien af udvekslinger – handler mellem dem og deres kunder – synes Hester også, at der følger en form for anerkendelse med. Ligesom, at hun oplever det modsatte – mangel på anerkendelse – når nogen fra Alstrup eller andre, hun ved hvem er, har valgt ikke at handle hos dem, – eller måske er holdt op med at handle hos dem. Hesters oplevelse i den sammenhæng, er for øvrigt helt i tråd med Bourdieus beskrivelse af, hvorledes serien af udvekslinger i gensidighedsforhold også fører til anerkendelse (Bourdieu 1986, s. 9).

Et interessant perspektiv på dette er, at Bjarke til gengæld virker fuldstændig ligeglad med det forhold og den form for anerkendelse. En sjov point her er, at nøjagtig det samme forhold gør sig gældende på Fru Møllers Mølleri, hvor Bodil tænker nøjagtig som Hester. Mens Kim som Bjarke er fuldstændig ligeglade. Uden at dette er et kønsstudie, kan det godt se ud som om, at netop den sociale anerkendelse synes vigtigere for kvinder end for mænd.

Facebook-udvekslinger

Når man observerer i gårdbutikken og taler med folk omkring Yduns Have, er det tydeligt, at Yduns Haves Facebookside også spiller en vigtig rolle for relationerne til deres medlemmer, kunder og tilhængere. Facebooksiden er nemlig med til at brande stedet og de økologiske visioner. Dette gælder i forhold til deres lokale kunder og medlemmer, men også i forhold til andre fra fastlandet som følger med og liker. Opdateringer på Yduns Haves side er som regel en ugentlig lille beretning fra gårdens liv på 8-12 linjer, men indimellem kan opslagene også være noget længere. Opslagene omhandler fx beskrivelser om en ny sort, en fortælling om dagens job, måske et politisk statement for den grønne dagsorden eller fx beskrivelse af forskellen på den ene slags æg, fremfor for den anden slags æg. For på Yduns Have er æg, ikke bare æg (Yh.Fb.18.juni 2021) Yduns Have tilbyder derfor via deres Facebookside tilhængere, medlemmer og kunder informationer og mulighed for involvering, fordi følgerne både kan like, kommentere samt blive inspireret til at handle eller komme forbi, en praksis som måske godt kan betragtes som en form for medlemskab.

Der er typisk mellem tres og firs, der liker opslaget, men netop opslaget om prisen på æg var særligt populært, fordi der på datoen 12.10.2021 var 291 personer, som havde liket. Det er ikke altid, at folk kommenterer, men som regel er der en håndfuld kommentarer, og disse handler som regel om konkrete spørgsmål eller om ros. Følgerne skriver fx, at

de synes, det ser godt ud fx: *"Så fint. Nydt jeres grønt de sidste uger, mens jeg har været på øen. Mums det er godt* (Yh.Fb. 18. maj 2021).

En del opslag handler også om genkendelighed – det er altså folk, der kender stedet eller kender Hester og Bjarke, og som via kommentarsporet sender en form for anerkendende hilsen. Derudover er der også den type af kommentarer, hvor folk gerne vil vide mere om prisen, sorten eller hvornår en Yduns Have-relateret begivenhed finder sted. De fleste af dem der følger med på Facebook og liker kommer ikke fra Samsø, men fra fastlandet. Hester fortæller i den sammenhæng, at hun ikke kender ret mange af dem personligt. Hester skyder selv på, at hun nok kender ca. tyve procent af dem, der liker, resten er følgere uden for hendes netværk.

I relation til betydningen af Facebook, er det vigtigt at pointere, at de mange opslag på Facebook helt klart er kommet til at spille en rolle i forhold til gårdens eksistens, positionering samt for tilstrømningen af kunder. For Facebookopslagene bidrager tydeligvis til at styrke gensidighedsrelationerne mellem Yduns Have og deres følgere og ambassadører. Dem, som kommer i gårdbutikken, henviser ofte til det, de har læst på Facebook. Yduns Haves Facebookside er derfor blevet et væsentligt informations-udvekslings-medie for dem. Et medie som kan være med til at understøtte deres sociale relationer siden, at opslagene kommer så fast, som de gør, og så mange følger med. Yduns Have tilbyder derved ugentlige informationsudvekslinger til dem, som har lyst til at bakke op – og følge med, og det er der ret mange, der har. Også følgere som grundet geografi ikke kan komme og støtte ved konkret at handle i gårdbutikken.

Fysisk tilstedeværelse skaber liv

En sidste pointe i forhold til gårdbutiksudvekslingerne og de relationer, der afstedkommer af dette, er, at fysisk tilstedeværelse er med til at skabe liv på Samsø, og liv på landet i det hele taget. Yduns Have, gårdbutikken og CSA-ordningen skaber rum for og anledning til, at der med Bourdieus ord kan finde en serie af udvekslinger sted dag efter dag, uge efter uge. Gårdbutikken og CSA-ordningen er for kredsen omkring gården, CSA-medlemmerne og alle som kommer, hvad end det handler om at hente gulerødder, støtte en vigtig vision eller sag, mødes med ligesindede, foretrække det lokale eller "bare fordi". Uden Yduns Have ville der ikke være et rum for alle disse møder og udvekslinger. Men fordi Yduns have er der, er der nu liv på gården, folk på marken og unge mennesker der ler i de lyse sommernætter i Alstrup.

Folk på gården, de frivillige og de ansatte

De frivillige

Som allerede nævnt i introduktionen af Yduns Have er det en del af gårdens årshjul, at der kommer unge mennesker og hjælper i sommerhalvåret. De frivillige er typisk unge, der holder sabbatår eller er studerende. Nogle er der flere uger, andre kun få. Når de er flest unge på Yduns Have, er der måske 8-10 unge mennesker, når de er færrest en enkelt eller to. Yduns Have annoncerer ikke efter de unge. De kommer af sig selv, og de har hørt om stedet gennem deres netværk. De unge som kommer, er unge som identificerer sig med Yduns Haves værdier og måde at dyrke landbrug på, og de kommer, fordi de gerne vil gøre en reel forskel for den grønne dagsorden. De unge er som regel optaget af klimasagen, en del af dem er vegetarer, de har fokus på antimaterielle værdier – og vil gerne støtte en omlægning af landbruget såvel som af hele fødevarsystemet, fordi de mener, det er nødvendigt. En stor del af deres motivation er derfor at skabe en grøn og mere bæredygtig forandring i verden. Men når det er sagt, var det også tydeligt, at de også kom, fordi de synes, det fysiske og konkrete arbejde kunne noget, de længtes efter, og fordi de fandt landbrugsarbejdet meningsfyldt. Flere af dem nævnte, at det at bruge kroppen og foretage sig noget konkret, synligt og sanseligt var en vigtig erfaring, noget de satte pris på. Bjarke beskriver her, hvorfor han mener, de unge kommer:

”De mangler at lave noget praktisk og konkret. Det kan godt være de vil noget med økologi og bæredygtighed. Men jeg tror, at det de fleste kommer for, er at afsøge, hvad det vil sige at lave noget praktisk. Mange kender slet ikke til det med at arbejde praktisk. De har ikke prøvet det der med at gøre noget, og se resultatet med det samme. De kommer fra forstæder. Og ja så hygger de sig. Men det vil jo ikke være fedt, hvis de var her alene. Men når de er mange sammen, så hygger de sig (Yh.Fo.2).

En ældre nabo som hjælper på gården og kender en del af de unge fortæller sådan om de frivillige:

”Jamen altså, den måde de har organiseret sig på (Yduns Have) appellerer til rigtig mange unge mennesker. Så vidt jeg kan se, har de aldrig haft problemer med at skaffe unge mennesker som kunne være interesseret i at hjælpe til der henne på helt frivillig basis som wwoofer. De er kommet fra hele verden, Japan, Sydamerika mange steder fra. Det synes jeg er rigtig herligt. Men nu i år pga. Corona har der kun været danskere deroppe i år. Det har været spændende, og der har jeg haft mange gode kontakter, fordi så har jeg taget mig lidt af de unge der er kommet. Nogle gange har jeg tænkt. Jeg ved jo godt selv, hvor surt det kan være at gå fra morgen til aften ude i marken. Hvis ikke man kommer ud og oplever lidt af lokalsamfundet.... Der var én kineser på et tidspunkt, og den sidste jeg sådan rigtig kan huske var en japaner, som var havnet helt heroppe. Jamen altså, så når hun havde fri indbød jeg hende til at komme med på en tur. Så var vi ude at se et eller andet. Det var hun meget glad for. Og nu Freja, som er derhenne nu, hende har jeg også sådan haft med til forskellige ting” (Yh.In.8).

Der kommer altså en del unge frivillige på Yduns Have, og de er i den grad også med til at påvirke stedets normer, skabe liv og bakke op om visionerne. Og det er ikke kun unge, som har mod på at arbejde frivilligt på Yduns Have, for de kan også fortælle om flere eksempler på, at også modne mennesker kommer og gerne vil hjælpe. Her kommer fx en kort beskrivelse om en kvinde fra Horsens, som i sommeren 2019 kom og hjalp dem med lugearbejdet. Bjarke fortæller:

”Hun boede i Horsens. I starten tog hun færgen over en dag om ugen og så luede hun. Men efter nogle uger flyttede hun over og boede i campingvogn nede på Sælvig camping. Vi havde tilbudt, at campingvognen kunne stå hos os. Men det skulle den ikke, hun ville også gerne have lidt privatliv, sagde hun. Hun kom og lugede måske 4-5 dage om ugen. Hun kom først omkring kaffetid, ved 10-tiden og så blev hun til midt på eftermiddagen. Hun drak meget kaffe og røg en masse... Nogle gange spiste hun frokost med os, andre gange vil hun helst spise selv. Hun var meget sin egen, og ville helst bare være hende, så hun var ikke som sådan en del af mandskabet, hun ville bare gerne rode i jorden, hvorfor hun lugede en masse i køkkenhaven og synes at finde en mening i dette (Yh.Fo.2).

At kvinden fra Horsens pludselig kom ud af det blå og hjalp frivilligt en sæson, er ret interessant. For hvad er det, der får folk til at arbejde gratis og tilbyde deres hjælp til fremmede? Yduns Have er trods alt nogens forretning og ikke en altruistisk forening? Og mens det konventionelle landbrug kæmper med at skaffe danskere, som har lyst til at arbejde i landbruget eller opnå bred folkelig support, oplever ”græsrods-landbruget” og det regenerative landbrug som fx Yduns Have, folk der kommer helt af sig selv og tilbyder gratis arbejdskraft. Her er det oplagt, at sagen – visionen – og den organisering, de har på Yduns Have, spiller en afgørende rolle. Sagen – økologien og de grønne tiltag, samt ejerformen appellerer åbenbart, siden folk kommer helt af sig selv og tilbyder deres hjælp og arbejdskraft (Yh.Fo.2).

Det ser derfor ud som om, at både økologien, såvel som ejerformen og stedets DNA i sig selv udgør en ressource, der inviterer til fællesskab og netværk, fordi visionen trækker folk til og får folk til at investere kræfter, tid og penge i stedet. Stedets grønne visioner, organisationsform og normer appellerer altså til en del, hvilket er interessant set i forhold til opbygning af netværk og support og muligheden for opbygning af social kapital. Det ser derfor ud som om, at stedets grønne visioner og praksis reelt inviterer til opbygning af social kapital. På mikroplan i forhold til at realisere et lille grønt økologisk landbrug på Samsø. På makroplan i forhold til at bidrage til flere bæredygtige landbrug og lokalsamfund. Det er her værd at nævne, at Coleman netop siger, at en fælles ideologi kan være stærkt fordrende for opbygningen af social kapital (Coleman 1994 s. 120).

I forhold til de frivillige kan man dog med rette diskutere, i hvor høj grad man kan benytte frivillig arbejdskraft, før det bliver underminerende for den enkeltes behov for at føle sig værdsat og anerkendt, samt underminerende for den sociale kapital og sociale bæredygtighed på sigt. Nuvel, frivilligt arbejde har helt klart en selvstændig værdi, som kan noget i sig selv. Frivilligt arbejde kan i høj grad være fordrende for opbygning af

sociale relationer og social kapital og have sin berettigelse. Men når det er sagt, bør landbrugsmedarbejdere og landmænd selvfølgelig have en ordentlig og fair betaling for deres arbejde og indsats, som alle andre på arbejdsmarkedet, fordi landbrugssektoren jo også er en del af en markedsøkonomi. Egentlig burde der jo være råd til at lønne folk, også i landbruget. Altså medmindre man som samfund ønsker, at landbrug skal være noget andet og fødevarer sikkerheden skal sikres på alternativ vis. I den sammenhæng er Hester og Bjarke dog meget klare, for dem er det en selvstændig og vigtig pointe, at de vil kunne leve af deres sted på samme vilkår som de andre bønder, på markedsvilkår (Yh.Fo.3&4).

Det bør i den sammenhæng nævnes, at de unge frivillige på Yduns Have nærmeste samstemmigt fortæller, at de er glade for at få lov at være der, og de oplever, at de har fået meget med derfra. De fleste anser heller ikke deres tid på gården som et egentligt arbejde, men som en lærerig og god oplevelse. Et vigtigt led i deres dannelsesrejse. En del af dem, kommer også tilbage, flere er der gentagne gange i flere uger, fordi de kan lide fællesskabet og den måde, det fungerer på. Man kan også se, at en del af dem også er blevet venner med Hester og Bjarke. Arbejdsfællesskabet på Yduns Have tenderer altså til en type netværk, som befinder sig et sted imellem, hvad Putnam kalder ”brobyggende” og ”afgrænsede” netværk (Putnam, 2000), fordi dem, der arbejder på Yduns Have, kommer tæt på hinanden, når de bor sammen, spiser sammen og går op og ned af hinanden mange dage i træk. ”Brobyggende”- fordi der trods nærheden også er en afstand mellem de unge og Hester og Bjarke, for det er dem, der bestemmer, dem der har ansvaret og skal lede og fordele arbejdet, hvorfor de heller ikke kan være for tætte eller for jævnbyrdige. Hester fortæller, at det ikke kun er let at have frivillig arbejdskraft, for gårdens økonomi og succes afhænger også af, at der leveres en effektiv og kvalitativ indsats, hvorfor de bliver de nødt til at stille krav til de unge. Hester siger her:

”Det er jo ikke nødvendigvis så let at tage denne snak. Det er aldrig sjovt at skulle være den der korrigerer folks adfærd og arbejdsindsats. Og særligt når det er de frivillige det handler om, er det jo svært, fordi de ikke får nogen løn. Men vi håber også, at vi kan lære dem noget om fysisk arbejde og landbrug, mens de er her, så derfor er vi nødt til at kræve noget af dem. Vi vil jo helst gerne være rummelige og inkluderende... Men der er stor forskel på, hvad de unge kan bidrage med hver især. Vi forsøger at være så åbne i vores måde at drive landbruget på, også økonomisk, så de får en forståelse af, at det ikke er lige meget, hvordan man høster eller luger” slutter hun (Yh.Fo.2).

De frivillige og social kapital

I forhold til de mange frivillige som kommer forbi Yduns Have hver sommer, bør det nævnes, at der her er tale om en form for udvekslingsforhold, som alt andet lige også kan generere gensidighedsforhold og netværk, hvis begge parter kan se en gevinst i relationen. Men da de unge, der kommer på Yduns Have, ikke er lokale, vil jeg ikke for alvor gå i dybden med af disse former for udveksling, siden konteksten for denne afhandling er

lokalområdet. Men jeg vælger dog alligevel at komme omkring enkelte af aspekter af dette udvekslingsforhold, fordi de udvekslingsforhold indeholder stærke social kapital-ressourcer og derfor viser, hvordan Yduns Have med Hester og Bjarke som forpagtere er med til at så frø, opbygge relationer, udveksle informationer, viden og praksis lærdom, som bliver til gensidighedsrelationer. Frø som betyder, at der i fremtiden vil kunne høstes af den sociale kapital andre steder, fx i forhold til den grønne omstilling generelt, eller i forhold til, hvad der sidenhen kan ske på Samsø lokalt.

At arbejde på Yduns Have – hvad end man får løn eller ej – indbefatter derfor også et udvekslingsforhold, fordi Yduns Have forventer at få noget til gengæld for at stille kost, logi og muligheden til rådighed. Nøjagtigt som, at de unge har forventninger til, hvad de vil have ud af deres ophold. I en tid med mangel på arbejdskraft og gode muligheder for at få vellønnet ungdomsjob er det derfor ikke pga. lønnen, de unge kommer, men af andre grunde. Grunde som er interessante at undersøge, fordi deres bevæggrunde både fortæller noget om tidsånden, som de fortæller om, hvad der skal til for at få flere unge til at engagere sig i den grønne omstilling af landbruget.

Når man spørger de unge om, hvorfor de kommer på Yduns Have, svarer de fleste i første omgang med argumenter, der tapper ind i tidens fokus på bæredygtighed og grøn omstilling. Men når man så – under lugning af porrer, rensning af løg eller dagens frokost får talt nærmere med dem – synes det som om, at argumenter om at gøre noget konkret, bruge sig selv kropsligt og sanseligt også fylder meget for dem, måske endnu mere. De fortæller næsten alle, at de virkelig godt kan lide denne form for fysisk arbejde, at de kan lide at arbejde udenfor, og de synes, de lærer ”*belt vildt meget*” (Yh.Fo.3). De nævner også fællesskabet og det at være sammen om stykke arbejde, og det at nå i mål med arbejdet, som noget de sætter stor pris på. Det er også tydeligt, at nogle af dem ser meget op til Hester og Bjarke og beundrer, at de ikke bare taler om den grønne omstilling, men reelt realiserer den type landbrug, som de kan lide. En ung pige der i sommeren 2019 arbejdede frivilligt for Yduns, men i 2020 er kommet tilbage som lønnet medarbejder, fortæller sådan her, en morgen hun står og ordner blomster til gårdbutikken:

”Jeg har jo en bachelor i ernæring og sundhed som jeg blev færdig med i Århus for nogle år siden, men der lærte jeg ikke rigtig noget om mad og råvarer... Jeg vil gerne lære mere, og har da også været med i andre små projekter rundt omkring... Så var der forskellige andre ting også. Jeg trængte nok også til mere ro og struktur i mit liv. Der er sådan en ro på stedet her. Og ja, på ernæring og sundhed havde vi kun om økologi i to uger, og jeg vil jo meget gerne lære mere. Jeg trængte sådan til at arbejde konkret og få grøntsagerne mellem hænderne... Hester og Bjarke giver så meget. For et par uger siden fik vi en lille lektion om grøntgødning... Tænk sig, hvis de kunne få betaling for alt det de gav, sådan nogle unge mennesker som os. Det er så rigt, hvad vi får med herfra. Det er spændende når de høster alle de forskellige slags” (Yh.Fo.2).

Den unge pige understreger, at relationen er gensidig, at de giver frivilligt arbejde, men også får meget igen. Pigen oplever, at det Yduns Have giver hende, kan betragtes som en form for mesterlære (Yh.Fo.2). To andre piger – højskolepraktikanter – fortæller noget lignende, en dag vi renser grøntsager, og jeg spørger dem, hvorfor de kom, og hvad de har fået med herfra. Den ene siger:

”Det kan også noget det der med at være udenfor. At arbejde uden for i mange timer, det kan jeg også godt lide.” Den anden siger; ”At det, det har været rigtigt fint for mig at arbejde med grøntsager og lære om det siden, at det jo har været helt nyt for mig... Men nej jeg skal ikke være landmand, slet ikke... Men nu vil jeg virkelig gerne have min egen have. Det kunne være fedt” (Yh.Fo.3).

Mens den anden grinende afslutter samtalen med at sige: *”Jeg har også sagt til Hester, at jeg snart flytter hjemmefra, vi har jo været her længe, så det er lidt lige som at flytte hjemmefra”* (Yh.Fo.3).

Der er også to andre frivillige, lidt ældre piger, som er tæt på at være færdige med deres kandidatuddannelse på KU LIFE – tidligere Landbohøjskole – som fortæller, at de ganske simpelt har svært ved at relatere deres uddannelse til praksis, fordi de kender så lidt til praksis. Begge overvejer seriøst om de, efter at de er færdige med deres kandidatgrad, skal videreuddanne sig på Kalø-landbrugsskole for at få den praktiske del med også. Begge fortæller, at de slet ikke kan se sig selv arbejde inden for det konventionelle landbrug, hvor der er flest stillinger (Yh.Fo.3).

I forhold til de ansatte og de frivillige er det altså tydeligt, at de unge oplever, at de får meget med fra Yduns Have, hvilket både handler om det faglige, praktiske, sanselige, dannelsesmæssige og sociale.

En anden væsentlig ting de unge får med er, at de oplever et godt fællesskab og det at arbejde sammen om konkrete opgaver, der skal løses i fællesskab. De giver udtryk for, at de hygger sig og har det sjovt. Bjarke siger på et tidspunkt, at han slet ikke tror, at de unge gad komme, hvis ikke der var en lille gruppe, som de kunne hygge sig med. En af praktikanterne siger: *”Jeg synes fællesskabet har været meget vigtigt. Det at være mange sammen om at løse en opgave, det har været fedt”* (Yh.Fo.3).

Under observationerne, interviews og samtaler er det desuden tydeligt, at det fællesskab, de oplever, holder ved for nogle af dem. En del unge holder kontakten, nogle kommer tilbage til årets julefrokost og flere af dem vender tilbage flere gange for at arbejde og være med. Hester fortæller, at det er en stor hjælp, når de kan ringe til nogle af dem, der har været der før, og de så kommer, når det brænder på (Yh.Fo.2). Det er tydeligt, at der gennem somrene med landbrugslever, praktikanter og andre frivillige bliver skabt gode relationer, hvor begge parter får noget ud af det. Og ja, nogle gange – men ikke altid – udvikler disse relationer sig på en måde, hvor et arbejdsophold bliver til flere, og der derfor opstår: *”en serie af udvekslinger”* (Bourdieu 1986), hvor gensidigheden for alvor

kommer i spil. For når de unge er villige til at komme igen og give en hånd med og samtidig agere gode ambassadører for Yduns Have, udløser de, hvad Coleman ville kalde deres "tilgodebevis" – "*credit slip*" (Coleman 1994). Et "tilgodebevis" som betyder, at Yduns Have som tak for det de gav de unge, også kan tillade sig at bede om en modydelse, hvilket åbenbart gælder både lønnede som ikke lønnede forhold. Det står derfor klart, at Yduns Have formår at give de unge noget – og de formår at opbygge social kapital mellem dem og de unge, hvorfor det netværk også bliver en ressource for dem. Alt mens de unge kan udløse deres "tilgodebevis" – "*credit slip*" – ved at få lov at komme igen, og måske denne gang få løn eller lov til at tage det meste af familien med (Coleman 1994). Udvekslingen mellem Yduns Have og de unge boner tydeligt ud til begges fordel (Yh.Fo.2).

Landmand, nej tak

En interessant pointe i forhold til de unge på Yduns Have er, at nok er de en ressource her og nu for Yduns Have, når de fx skal bruge hjælp i marken i de travle sommermåneder. Men hvis man ser på de unge i relation til fremtidens landbrug, er det som kritiske forbrugere og grønne aktivister, at de kan anses som en ressource. For landmænd er der ikke ret mange af dem, som gerne vil være. Kun én, af de unge jeg mødte i sommeren 2020 overvejede en fremtid som landmand. En af de unge mænd, som først har været praktikant og senere er blevet lønnet medarbejder i to somre fortæller, hvorfor han ikke vil være landmand: "*Man er for bundet af det, og så er det svært at etablere sig*" (Yh.Fo.2).

Det kan altså med udgangspunkt i de unges udtalelser se ud som om, at aversionen mod landbrugserhvervet handler om, at de unge kan have svært ved at identificere sig som bærer af landbrugserhverv, da erhvervet er kendt for hårdt arbejde, konstant tilstedeværelse, lav løn samt ikke mindst et stærkt udfordret image – et image de ikke bryder sig om? Og dette på trods af, at man tydeligt kan se og høre, at de unge faktisk mægtig godt kan lide såvel arbejdet i den friske luft, gården og meningen med det hele. Flere af de unge svarer da også: "*ja*", da de bliver spurgt, om de lejlighedsvis vil hjælpe i landbruget igen. Flere nævner, at de efter opholdet på Yduns Have har fået meget mod på at få deres egen have eller måske flytte i bofællesskab og sammen med andre, drive et lille landbrug – men altså kun som en hobby, ikke som levevej (Yh.Fo.3).

At de unge er tiltrukket af livet på Yduns Have, økologien, det lille landbrug osv. samtidig med, at flertallet af dem ikke selv har lyst til at være landmænd, er overordentlig interessant, ikke mindst set i lyset af branchens generelle rekrutteringsproblematik og debatten om, hvordan fremtidens mere bæredygtige landbrug skal se ud. For det er tydeligt, at det at hjælpe og gøre landbrug med andre – altså det relationelle og det sociale, er noget de unge sætter pris på. Nok kommer de fleste, fordi de er optaget af den grønne dagsorden, det miljømæssige og det at være med til at drive økologisk landbrug. Men

udover dette er det tydeligt, at netop det at være sammen med andre om at løse det daglige arbejde gør en positiv forskel, som taler stærkt til dem. Det ser altså ud som om, at det sociale – den sociale kapital, som opbygges omkring Yduns Have og arbejdet på gården, bidrager med en væsentlig dimension – et konkret indhold, hvilket man klart bør have blik for i relation til udvikling af fremtidens landbrug.

Kapitel 8.

Analyse Fru Møllers Mølleri

Når det handler om Fru Møllers Mølleri, er der tale om en gård og nogle mennesker som har stærke rødder og mange års tilknytning til Bjerager og lokalområdet. Bodil er født og opvokset på gården i Bjergager, Kim, hendes mand kom til i slutfirserne og begge føler en stærk tilknytning til området. Et område de mener, at de har et ansvar for at være med til at udvikle. Her følger en netværksanalyse af Fru Møllers Mølleri, og som ved netværksanalysen af Yduns Have følger en analyse af hvilke netværk, som er de væsentligste på Fru Møllers Mølleri. Netværksanalysen i dette kapitel er bygget op om følgende tre netværk: De lokale/Det lokale, Folk på gården og Gårdbutikskunder.

De lokale - Det lokale

For både Bodil som Kim betyder gården og Bjergager meget, og begge ser sig selv som en væsentlig del af landsbyens netværk. Et netværk de ofte taler om, bekymrer sig om og tager ansvar for. Og fordi de vægter det lokale så højt, er landsbyens liv også en væsentlig del af deres egen fortælling. På Fru Møllers Mølleri er det lokale derfor så meget en ”selvfølge”, at de selvfølgelig støtter, hvad end det handler om at bruge den lokale tømmerhandel, tilbyde lokale kunst- og madhåndværkere en studeplads til julemarked, eller det handler om at levere grisen til den årlige Skt. Hans fest. (Mm.Fo.1,2&3; Mm.In.4&10). Men hvori består den lokale tilknytning til Fru Møllers Mølleri? Hvem er deres lokale netværk? Og hvilken forskel gør Fru Møllers Mølleri for det lokale?

Fru Møllers Mølleri en del af det lokale

Hvis man vil forstå Fru Møllers Mølleri, er man nødt til at kende til den egn, hvor gården ligger, fordi landsbyen og egnen er en central del af livet på – og omkring Fru Møllers Mølleri. Så selvom en gård i år 2020 sagtens kan eksistere så godt som uafhængig af den lokale kontekst, er det på ingen måde tilfældet på Fru Møllers Mølleri. For på Bjeragerhougård – Fru Møllers Mølleri er gården og familien en del af det lokale fællesskab, hvad end vi taler det meget lokalt lokale som Bjerager og omegn, eller vi taler en lidt bredere lokalitet, som også indeholder Odde og omegn. Det er denne lokalitet, som de på Fru Møllers Mølleri ser sig selv som en del af og italesætter som deres lokalmiljø, mens området Horsens, Skanderborg og Århus ikke synes at tælle som det lokale. Anderledes forholder det sig blandt nogle af de ansatte, og en god del af kunderne, som ofte kommer længere væk fra og derfor i nogen grad, også italesætter Horsens, Skanderborg og Århus som en del af deres – og Bjeragers lokalområde (Mm.Fo.1,2&3; Mm.In.1&10).

Bjerager spiller derfor en vigtig rolle for Bodil og Kim og resten af familien på Fru Møllers Mølleri, og landsbyens liv og positive udvikling ligger dem stærkt på sinde. Så stærkt, at netop landsbyen og det at skabe ”nyt” liv i Bjerager var et af de afgørende argumenter for at åbne gårdbutikken i 2007.

Landsbyen Bjerager og omegn er derfor en afgørende ramme for at forstå den sociale praksis på Fru Møllers Mølleri, og netop derfor er følgende analyse opbygget som en netværksanalyse med fokus på, hvordan interaktionen mellem gården og dens lokale omverden udspillede sig i år 2020-2021, hvor feltarbejdet foregik og de mange interviews blev foretaget.

Social kapital i Bjerager?

Når man spørger folk i Bjerager om, hvad de synes om byen, siger de, at de synes det går godt. Folk er glade for at bo der, og de fremhæver, at landsbyen er begunstiget af en tæt placering på Odder, Skanderborg, Horsens og Århus, hvorfor der altså er god forbindelse til Østjyllands større byer og gode jobmuligheder. Bjerager ligger også tæt på vandet og nær den populære Saxild strand, så der er ikke tale om et udkantsområde. Husene kan sælges, folk flytter folk til – også børnefamilier og folk med ressourcer. Kim fortæller:

”Mange af dem der flytter til, er jo ressourcestærke folk, og det betyder jo noget. Der er lige flyttet nogle unge mennesker til fra København, eller de kommer jo oprindeligt fra Jylland. De vil meget gerne fællesskabet og er imødekommende og det er godt for byen, når der kommer nye til” (Mm.Fo.3).

En anden pointe er, at det lokale fællesskab ofte fremhæves af de lokale. Uafhængigt af hinanden nævner næste alle fra Bjerager, at netop fællesskabet i landsbyen er noget ganske særligt. En yngre tilflytter, som netop har etableret B&B i Bjerager, fortæller:

”Vi er rigtig glade for at bo her. Folk her er meget fællesskabsorienterede, mange kender hinanden og derfor er der et fællesskab at blive en del af, hvilket vi jo synes er fedt, også selvom vi ikke altid deltager” (Mm.Fo.3).

Mens en kvinde som arbejder i gårdbutikken – og bor i Bjerager også fremhæver byens sammenhold:

”Der er noget med denne her landsby. Der er et meget stærkt sammenhold. Jeg kender alle, og ved hvem alle er. Jeg kender også dem, der ikke vil være med, og holder sig for sig selv” (Mm.Fo.2).

Alt mens en tredje kvinde, som flyttede til Bjerager i 1980’erne, også fortæller, hvordan hun dengang blev budt varmt velkommen i Bjerager:

”Jeg kan stadigvæk huske, at jeg synes, at jeg var. Jeg bemærkede meget, at de der Øhhh landbrugsfamilier tog rigtig godt imod alle de nye som kom til Bjerager. Folk var åbne for at snakke med de nye og finde ud af, hvem vi var. Man bakkede meget op, når der var

fælles ting ikke? Og den der åbenhed, behøvedes jo ikke nødvendigvis at være der, det kunne også være som andre steder, hvor landbrugsdelene ligesom lukker sig meget om sig selv. De havde selvfølgelig også deres egne cirkler ikke? Men de var forbavsende åbne?” (Mm.In.4).

Kvinden, som har boet længe i Bjerager, beskriver, nøjagtig som kvinden fra gårdbutikken, kvinden med B&B og som en del andre, Bjerager som en landsby med et stærkt sammenhold. Og netop kvinden som har boet mange år i Bjerager fortæller, at netop dem fra gårdene – landmændene i landsbyen har spillet en afgørende rolle i forhold til den åbenhed og imødekommenhed, de oplevede som nyankommne. Hun fremhæver i den sammenhæng både Bodil og Kim, samt Bodils far, som nogle af dem som bød velkommen og var primus motor for det dengang stærke lokale fællesskab.

Kvinden fortæller videre at hun og hendes mand og hende selv i en årrække stod for at afholde vintercafeer i deres gammel lade, hvor hele landsbyens mødtes og hyggede. *”Det var sådan, at vi kom til at kende hinanden godt”* (Mm.In.4).

Men hvorfra stammer denne åbenhed i Bjerager, hvorfra kommer det stærke fællesskab, og hvordan fungerer det i praksis? En ældre herre fra Bjergager beskriver det sådan her:

”Vi har gjort meget for fællesskabet gennem tiden, bygget legepladser gennem årene. Vi har en sti, børnene kan løbe på, oppe bag husene, væk fra vejen. Vi kender alle hinanden. De fleste bakker op om fællesskabet. Vi har jo også Skt. Hans og vi har jo også mandeskovture to gange årligt – og kvinde-tur, også til solhverv. Det er dog ikke altid damerne holder det. De kan ikke tåle dårligt vejr”:

siger han, mens han smågriner og fortsætter.

”Ja, det er min kone der holder juleværksted for de lokale. Der kommer to hold damer hvert år, så mange er vi alligevel her i Bjergager. Ja, de skal jo betale for det, for materialerne er dyre, men de kommer alligevel hvert år, år efter år” (Mm.Fo.1).

fortæller han, mens han lyder stolt af konen og tilfreds med landsbyens sammenhold. En del fra landsbyens fortæller, at landsbyens fællesskab og de årlige arrangementer på ingen måde er noget nyt, men derimod en del af landsbyens historie. Flere af dem nævner Bodils far, som de beskriver som åben og imødekommende – én der i høj grad satte et positivt præg på landsbysamfundet. Bodil fortæller om det lokale sammenhold:

”Jamen jeg tror, at det har noget at gøre med de personer som boede her. Dels var der jo min far, han var enorm social. Han kom fra små kår, og han var ikke sådan en hovski - snovski person? ...Jo, men min far var jo sådan en som var enorm udadvendt og social. Fx ledede han i en årrække Bjerager byorkester... Ja sådan ét var der i en årrække. I det hele taget var far bare meget åben. Han elskede at snakke med folk. Han havde sådan et gen for det, og så boede der øøhhhh deres nabo dernede,,,,, han var også sådan én der var udadvendt og gjorde noget og med de to så skete der noget” (Mm.In.10).

Citatet taler for sig selv og vidner om Bourdieus pointe om, at den sociale kapital ligger indlejret i både habitus og felt, og ofte er noget man arver. Arver i forståelse af, at den sociale kapital opbygges over tid, kan være grundlagt årtier tidligere – og det af nogle aktører, som ikke længere er til stede, men hvis sociale praksis alligevel har været så afgørende, at den stadig synes indlejret i de nuværende strukturer. Ovenstående fælleskabseksempler illustrerer dermed pointen om, at den sociale kapital tager lang tid at opbygge og ofte strækker sig over tid (Bourdieu 1986 s. 22). Nøjagtig som eksemplet illustrerer Colemans pointe om, at den sociale kapital netop er indlejret i det sociale – i strukturerne (Coleman 1988).

Bjerager er derfor en landsby med et stærkt sammenhold og faste traditioner, hvilket ikke er uvæsentligt, hvis man gerne vil forstå, hvilke lokale forhold som udgør det primære lokalmiljø for Fru Møllers Mølleri. Man kan derfor sige, at landsbyens habitus, fællesskabstraditioner og den åbenhed og velvilje som eksisterer, alt andet lige har gjort det lettere for Bodil og Kim at starte gårdbutik, fordi de – som de selv siger – gik til sagen med positive lokale erfaringer og en stærk tillid til, at der ville være interesse og lokal opbakning til gårdbutikken. Bodil og Kim havde altså med Colemans ord tillid til – samt erfaringer som betød, at de turde kaste sig ud i at starte et gårdbageri. Ligesom de heller ikke har nogen forbehold i forhold til at anbefale deres ansatte at flytte til landsbyen. Bodil og Kim kunne derfor gøre aktiv brug af det lokale sammenhold og den allerede eksisterende tillid og sociale kapital i landsbyen, hvilket derfor var en eksisterende ressource ved opstart (Coleman 1994 s. 307).

Fru Møllers Mølleri og det lokale

Som allerede er nævnt var det en afgørende motivation for opstart af gårdbutik, at Bodil ønskede at skabe liv og arbejdspladser i Bjerager, fordi hun gennem årene havde set for meget afvikling og for lidt udvikling i landsbyen. Ambitionen var klar, med gårdbutikken ønskede de at skabe en positiv udvikling for landsbyen samtidig med, at de gerne ville vise, at moderne landbrug i Danmark kunne være andet end bulk, industri og lave afregninger. I den sammenhæng er det interessant, at Bodil ofte vender tilbage til, at hun på en eller anden måde nærmest føler en form for forpligtigelse til at gøre noget positivt for landsbyen. For som hun selv siger, er det at have fået mulighed for at videreføre sådan en gård også et privilegie, som hun vil bruge til noget, som kan være til glæde for hele landsbyen (Mm.In.1&2). Og netop spørgsmålet om forpligtigelse er interessant i relation til det grundlæggende ontologiske spørgsmål, som megen social kapital-kritik handler om, nemlig hvorvidt man vælger at investere i social kapital – eller den sociale kapital i højere grad synes indlejret i de strukturer, man er en del af. For i hvilken grad er det at starte en gårdbutik et reelt valg? Åbnede Bodil gårdbutikken, fordi hun har lyst og gerne vil investere i landsbyens udvikling – og lave en god forretning? Eller gjorde hun det, fordi arv og miljø og habitus ”tvang” hende til det qua den forpligtigelse, hun føler over for sin arv, faderen, landsbyen og gården?

Efter en dybere analyse af datamaterialet er det selvfølgelig ikke muligt at svare entydigt på dette spørgsmål, da det grundlæggende spørgsmål som tidligere nævnt, stadig diskuteres blandt anerkendte social kapital-forskere. Men netop i forhold til Bodil, synes den strukturelle forklaring at stikke dybere end den mere rational choice inspirerede. For når man hører Bodil fortælle, synes gården og gårdbutikkens at ligge så latent i hende – den hun er, og det hun vil – at det at føre gården videre og fastholde gårdbutikken reelt ikke synes som et valg for hende, men nærmere som en pligt, hun ikke kan afvige fra. For i og med at gårdbutikken efterhånden har eksisteret i en årrække, og hun er lykkedes med den, kan hun så bare lukke igen, hvis det er det hun vil? For selvom Bodil ofte taler om, at det er for hårdt, og at hun overvejer at lukke gårdbutikken, bliver det ved snakken. Og jo tættere man kommer på hende – jo mere tydeligt bliver det – at hun måske reelt ikke rigtig har et ”valg”. Det er i hvert fald tydeligt, at det ikke er ”så lige til”, fordi hun føler en så stærk forpligtigelse i forhold til familien, Bjerager, de ansatte og alle dem som kommer og støtterhende. Så selvom Bodil er glad for det hele og gårdbutikkens liv og succes, kan hun også sagtens se, at hun arbejder alt for meget, at hun ikke har tid nok til at være mor og bedstemor, at indtjeningen langt fra står mål med indsatsen. Ofte er hun så træt om søndagen, at hun ikke kan andet end sidde i sofaen – og er det det rigtige valg, spørger hun tit sig selv?

Relationen mellem Fru Møllers Mølleri og landsbyen er derfor betydningsfuld, og man fornemmer klart, at det er vigtigt for både Bodil og Kim, at gården og gårdbutikken skal være et aktiv for landsbyen, hvorfor de bliver ved trods det hårde arbejde og ikke kan lade være at fortælle om de næste planer. Desuden synes gården og gårdbutikken også at spille en rolle i forhold til, at de gerne vil være afholdte i landsbyen og kendt for at gøre en positiv forskel. De er dog også godt klar over, at gårdbutikkens popularitet også har nogle negative sider, som går ud over resten af landsbyen. De ved godt, at der nu kommer mange flere biler og mere trafik gennem Bjerager, hvilket ikke alle er glade for. Særligt deres nærmeste nabo har ofte klaget over larmen. En klage de forstår og anerkender. Men omvendt argumenterer de også for, at de jo blot forsøger at drive en gård og en forretning, og at den slags jo altid larmer og fylder. De har trods alt kun åbent tre dage om ugen i dagtimerne, understreger Bodil som siger:

”Men lige gyldigt hvad vi gør, bliver de ved med at være sure. Jeg ved simpelthen ikke hvad vi skal stille op. Vi har jo sat skilte op for at få folk til at dæmpe hastigheden?”
(Mm.Fo.2&3).

Kim og Bodil nævner i den forbindelse, at det at have en virksomhed som deres – et landbrug og en gårdbutik af den størrelse, selvfølgelig ikke er muligt uden, at der også følger noget larm og nogle gener med. Men omvendt synes de også, at de samtidig bidrager med meget andet godt til byen, ”Og de to ting er jo ofte er to sider af samme sag” pointerer Kim, som fortæller, at flere i byen er ansat hos dem, og at damen som sælger

blomster længere nede i landsbyen sælger mange flere blomster, fordi når folk nu alligevel er kørt "*helt berud*", kører de også gerne forbi der (Mm.Fo.1,2&3).

I relation til landsbyen fortæller datteren Mette, at det betyder meget for Bodil og Kim, at resten af landsbyen bakker op om gårdbutikken, hvorfor det ligger dem stærkt på sinde at hjælpe, hvis nogen fra landsbyen spørger om hjælp.

"Det er jo sådan noget med, at folk fra byen kommer og spørger, hvis de skal have flyttet noget grus eller de skal have flyttet et eller andet i haven. Så hjælper vi også altid med det. Vi har aldrig taget penge for at hjælpe nogen, nej, aldrig. Det gør man bare ikke" (Mm.In.9).

Set i relation til social kapital er Mettes fortælling central i forhold til en dybere forståelse af social kapital, da eksemplet taler direkte ind i en af Bourdieus væsentligste pointer, når det handler om social kapital nemlig, at gentagne symbolske eller materielle udvekslinger mellem folk, fx "*gaver, ord og kvinder*" er med til at cementere relationen (Bourdieu 1986 s. 8). For når den ene part gerne vil tilbyde en tjeneste, mens den anden er villig til at tage imod, anerkendes forholdet og accepten af den anden. Underforstået, at når landsbyen accepterer støj og ekstra trafik, skylder de på Fru Møllers Mølleri også at hjælpe den anden vej. Netop denne gensidige accept – eller "*handel*" – er derfor med til at fremme accept og anerkendelse – og i sidste ende social kapital mellem gården og landsbyen (Bourdieu 1986 s. 8). Eller man kan med Colemans ord sige, at forholdet mellem landsbyen og Fru Møllers Mølleri på glimrende vis illustrerer, hvordan "*den ene tjeneste er den anden værd*" i landsbyens praksis. Med landsbyens opbakning opnår Bodil og Kim, hvad Coleman kalder et tilgodebevis – "*credit slip*" – altså en form for "*kredit*" set i relation til den lokale og sociale. En kredit som betyder, at fordi de giver til landsbyen, kan de også forvente hjælp og støtte lokalt den anden vej (Coleman 1994).

Hvilken betydning har Fru Møllers Mølleri for de lokale?

Hvis man spørger de lokale fra Bjerager og omegn om, hvad de synes om Fru Møllers Mølleri, er alle, jeg træffer, overvejende positive. Folk er glade, fordi gården skaber arbejdspladser og herlighedsværdi og i det hele taget bidrager med liv i landsbyen, samt ikke mindst et positivt indtryk af landsbyen. Alle synes at anerkende, at Fru Møllers Mølleri har bidraget positivt, for med gårdbutikken er der nu igen en butik i byen, en bager at hente kager hos. Nu er der et sted at gå hen, hvor man kan være så heldig at møde nogle andre lokale ligesom, at der nu er noget at tale om og være en del af. Masser af mennesker kommer til Bjerager og kan nu se, at der er mulighed for en god tilværelse netop der. En landsbybeboer fortæller sådan her om gårdbutikkens betydning:

"Det er faktisk blevet en ret stor arbejdsplads. Det har egentlig også betydning, for der arbejder jo faktisk også folk der bor lige heromkring – i Bjerager eller i nabolandsbyerne, og der er faktisk temmelig mange ansatte, så på den måde har det også betydning lokalt... Jeg har da en fornemmelse af, at alle synes det er ret godt med den butik der. Og, at alle

kan glæde sig på deres vegne over, at det er gået godt med dem ikke. Jeg tænker også på, at når der har været julemarkeder og sådan noget, så er der også lokale, som har været med til at have boder deroppe, og det ene og det andet. Så de lokale bakker ligesom op omkring stedet. Sikkert i forskellig grad ikke? Men alligevel gør de det? Nu sagde jeg lige før det der med, at vi kan godt være meget øøhhh uenige, eller have meget forskellige holdninger til, hvordan man egentlig skal drive landbrug. Så viser de jo egentlig en anden vej end bare det her meget moderne specialiserede landbrug ikke? De viser jo, at det her, ja sådan kan man faktisk også have et landbrug. Og det tror jeg da også har en betydning. Også i forhold til, at langt de fleste folk i Bjerager ikke længere arbejder i landbruget” (Mm.In.4).

Og selv hvis, man spørger dybere er folk positive. En lokal landmandskollega fortæller, hvordan han ser stedet:

”Nej. Jeg har aldrig hørt om, at nogle taler negativt om det. Det har jeg ikke. Jeg ved at, men det er måske... Jo jeg har da hørt, at der er nogle få naboer derovre som synes der er meget trængsel. Det er klart, hvis man har valgt at bo i en lille flække som Bjerager, så har man måske ikke lige regnet med, at der skulle ligge en sådan set en stor butik lige ved siden af. Men altså jeg tror da, at langt de fleste synes, at det er en behagelig ting at have, eller en god ting at have der. Men nej, jeg har faktisk aldrig hørt nogen tale negativt om det. Ikke engang nogen, som kommenterer på prisen eller et eller andet” (Mm.In.6).

Også en lærer fra den lokale efterskole Eriksminde fortæller, hvilken stor betydning gårdbutikken har for eleverne og deres samlede efterskoleoplevelse: *”Eleverne er vilde med stedet, og mange af dem har masser af lommepege, også mange flere end mig”* (Mm.Fo.3) griner hun lidt sarkastisk og fortsætter:

”Så skal de herved og solde. Og når forældrene så henter, skal de forbi Fru Møllers Mølleri. Vi på efterskolen vil også meget hellere, at de tager herved fremfor at tage ind til Odder. De tager til Odder for at gå i genbrugsbutikker. Mange af de lokale elever kender jo godt stedet. Men specielt for dem fra København er mange af forældrene meget imponeret og skal hervede forbi. Under Coronaen måtte de jo ikke tage herved, det var de meget ærgerlige over. Så måtte vi bestille nogle kager dernede fra på et tidspunkt, og så få dem bragt op, for de ville ikke undvære” griner hun videre (Mm.Fo.3).

Gårdbutikken og dens udvalg af varer, samt tilbud om landbrugsoplevelser har altså en positiv betydning for lokalsamfundet, såvel som for den nærliggende efterskole. Gårdbutikken betyder, at man kan købe fødevarer lokalt, at der er et sted at tage hen i Bjerager – et sted at mødes – hvor man kan udveksle varer eller informationer.

Selvom de fleste lokale er glade for gårdbutikken og føler sig velkommen, hører man dog samtidig, at der også er en vis eksklusivitet omkring stedet. En lokal fortæller fx, at konen og han ikke kommer så tit i gårdbutikken, som de gerne ville, fordi det for dem er dyrt at handle der. Det er derfor en luksus, som de kun gør brug af ved særlige lejligheder. Økonomien sætter altså for nogle lokale en form for begrænsning, hvilket er relevant i forhold til social kapital, hvor særligt Bourdieu understreger, at den sociale kapital ofte følger den økonomiske kapital. Og fordi fødevarerne på Fru Møllers Mølleri er relativt dyre sammenlignet med fx discountpriser, er det derfor heller ikke alle, som har mulighed

for at komme så tit, som de måske gerne ville. Så selvom det er et ønske fra Fru Møllers Mølleris side, at alle skal være velkommen, er der en begrænsning, fordi det koster penge. Netop stedets eksklusivitet og priser kan derfor udgøre, hvad Coleman kalder en eksklusion "*closure*", fordi alle ikke har lige godt råd til at købe den slags luksusfødevarer, og dermed lige adgang til at blive del af det netværk og den gruppe, som kommer fast på gården. Bodil og Kim er dog bevidste om dette og siger, at alle er velkommen til at komme op og se dyrene og få en del af stemningen, også selvom de ikke køber noget.

Den sociale kapital som et udkomme af historien i Bjerager

I relation til det lokale skal det kort nævnes, at flere af de lokale respondenter nævner, at Odderegnet er kendt for at være en fællesskabsegn, som har haft stærke sociale bevægelser²⁵ tilbage i tiden. Ligesom det også har været en egn, som fik et utrolig stort udbytte af andelsbevægelsen. Dette er særdeles interessant i forhold til teorier om social kapital. Da netop historiens betydning for social kapital underbygges af såvel Bourdieus pointe om, at social kapital er noget man arver ligesom, at Putnam tilskriver de sociale bevægelser en afgørende betydning for den senere historiske udvikling, hvilket han i bogen: *Making Democracy Work* redegør for (Putnam 1992). Netop de sociale bevægelser betydning for opbygning af social kapital er også noget Svendsen og Svendsen trækker frem i deres beskrivelse af andelsbevægelsen og datidens sociale bevægelser. Bevægelser som de mener har afgørende betydning for udviklingen i landdistrikterne – samt for opbygningen af social kapital og tillid i det danske samfund (Svendsen og Svendsen 2004; Chloupkova, Svendsen og Svendsen 2003). Men fordi dette projekt ikke er en analyse af Odderegnet sociale kapital, men den sociale kapital omkring Fru Møllers Mølleri, vil dette forhold ikke blive behandlet yderligere. Det er dog nævnt, fordi flere respondenter uafhængig af hinanden nævnte det og fordi, de fremhæver egnens kollektive historie som væsentlig for at forstå Fru Møllers Mølleri og gårdbutikkens succes (Coleman 1994, 1988; Putnam 1992).

Folk på gården

Under feltarbejde på gården blev gårdens konditor spurgt, hvilken betydning hun mente gårdbutikken har for det lokale liv i landsbyen. Dertil svarede hun: "*Fru Møllers Mølleri er den sol alle andre planeter i Bjerager drejer omkring*" (Mm.Fo.1). "*Den sol alle andre planeter i Bjerager drejer omkring*" (Mm.Fo.1) er en stærk ytring. En ytring som vidner om, at Fru Møllers Mølleri ikke er et hvilket som helst sted, men derimod et ret unikt sted, både for de lokale som for alle andre der kommer der.

²⁵ Odderegnet er kendt for dens mange sociale bevægelser i slutningen af 1800-tallet, hvor egnen husede store gevinster af andelsbevægelsen, og der ligeledes blevet etableret højskoler, friskoler og flere frikirker på egnen (Markmann 20016, Mm.In.5).

Slående for livet på Fru Møllers Mølleri er, at der næsten altid er liv på gården. Selv på lukkedage er der hele tiden nogen, som kommer forbi: Ansatte, leverandører, kunder, naboer og en bekendt der har et ærinde eller gerne vil snakke. Gårdens liv er derfor præget af mange sociale interaktioner, som er med til at fastholde gårdens sociale struktur og gårdens netværk. Uden dem ingen Fru Møllers Mølleri.

Normerne på Fru Møllers Mølleri

På Fru Møllers Mølleri er det Bodil, Kim og Mette som fastsætter de normer, som præger stedet, netværket og arbejdsvilkårene. Det er dem, som sætter rammerne for de udvekslinger, der finder sted på gården. Dem som bestemmer normerne. Normer som selvfølgelig også er præget af det omkringliggende samfund – og som i nogen grad ligger indlejret i kulturen. Det er derfor Bodil, Kim og Mette, som sætter holdet. Dem der bestemmer arbejdsforholdene, hvilke regler der gælder, hvem de handler med og hvilken oplevelse kunderne skal møde etc. Det er dem, som sætter tempoet, giver kritik, ris og ros. Mette siger fx: ”*nu stopper I*”, når vittighederne i slagteriet bliver for barske (Mm.Fo.2&3).

Familien bag har derfor stor indflydelse på gårdens fælles normer, fordi de sidder på toppen af gårdens hierarki, og fordi de ejer gården og gårdbutikken, hvilket stemmer overens med Bourdieus tanker om habitus, det sociale rum og magtens felt (Bourdieu 1994 s. 53). Det er altså qua deres ejerskab af gården, deres arvede og lokale status samt opnået konkrete succes med gårdbutikken, at de besidder såvel økonomisk, som social kapital samt ikke mindst symbolsk magt. En symbolsk magt som bl.a. kommer til udtryk ved gårdbutikkens succes og det, at den ikke bare er kendt, men også anerkendt (Mm.Fo.1,2&3).

Samarbejdsrelationer på Fru Møllers Mølleri

Størstedelen af de ansatte på Fru Møllers Mølleri kommer fra lokalområdet, og flere af dem bor i Bjerager. Et par stykker er naboer til gården, mens andre bor længere væk. De fleste af stedets nøglemedarbejdere har været ansat i en årrække, man fornemmer, de er glade for at være der. De interne samtaler vidner om, at de ansatte føler sig værdsatte og en del af stedets fortælling. Det er også tydeligt at høre, at de ansatte gerne vil hinanden, taler sammen og sætter pris på det fællesskab, de er en del af på gården (Mm.Fo.1&2).

Sammenholdet og fællesskabet på gården er særligt tydeligt om onsdagen, som er lukkedag, for netop om onsdagen har de ansatte travlt med at komme rundt på gården og tale med de andre. Onsdag er altså dagen, hvor de interne udvekslinger synes mest markante. I praksis tager de sig ud som et løb over gårdspladsen mellem gårdens forskellige steder og butikker alt imens, at informationer, ordrer og opgaver videregives. Som observant er det tydeligt, at gårdens mange interne udvekslinger ikke kun handler om arbejdet og det at få løst en konkret opgave, men også handler om – at de lokale

udvekslinger har et lokalt og socialt indhold, som de ansatte sætter pris på. Der fortælles fx mange jokes, der tales om livet i lokalområdet, og der spørges ind til lokale begivenheder eller deles informationer af mere privat karakter. Det er tydeligt at høre, at de mange samtaler ofte er en fortsættelse af noget, der lå forud, mens fortsættelsen synes at følge (Mm.Fo.1,2&3).

Med ovenstående beskrivelse af det interne liv på gården mellem ejerne og de ansatte ser det altså ud som om, at der blandt de ansatte opbygges netværk, fordi de mange arbejdsrelaterede udvekslinger bliver fulgt op af informationer af personlig og lokal karakter. Mange af de ansatte deler som tidligere beskrevet ikke bare arbejdsfællesskabet på gården, men også lokalitet. Set i et netværksperspektiv er det fx interessant, at en relativ stor del af de fastansatte har været ansat i mere end fem år, nogle siden gårdbutikkens start og en enkelt af landbrugsmedarbejderne i mere end 28 år. De lange ansættelser vidner om, at der er opbygget en vis mængde af tillid, som strækker sig tilbage i tiden samt, at en ret stor del af medarbejderne er glade for deres job. Her er det værd at bemærke, at jobsituationen i Danmark de sidste 5 år har været usædvanlig god,²⁶ og at der inden for landbruget – såvel som servicefagene har været mangel på arbejdskraft. Netop de lange ansættelsesforhold vidner om, at der kan skabes netværk og opbygges gensidighedsrelationer gennem gentagne former for udvekslinger. Udvekslinger som både for Bourdieu og Coleman er en forudsætning for, at der kan opbygges netværk, fælles normer, gensidighed og tillid – inklusive de forventninger og forpligtigelser som er væsentlige for, at det sociale reelt bliver til en ressource (Bourdieu 1986 s. 13).

At så mange ansatte på Fru Møllers Mølleri har været ansat så længe viser, at der er de nødvendige forudsætninger tilstede i forhold til, at der kan opbygges social kapital. Men hvorvidt – og hvordan den sociale kapital helt konkret opbygges og udspiller sig blandt de ansatte, kommer der senere i dette afsnit en række eksempler på.

En anden interessant pointe ved de længere ansættelsesforhold og medarbejdertilfredsheden er, at den megen ”trafik” over gårdspladsen, de korte beskeder og informationerne, der videregives ved første øjekast, viser, at de har travlt. Mens det ved nærmere eftertanke vidner om, at der er andet og mere på spil end blot at gå på arbejde og sludre, mens de arbejder. Det virker nemlig klart som om, at snakken og alle dem som hilser, husker og vil hinanden noget – relationerne og informationerne der videregives – har sin egen selvstændige værdi. Måske er det netop i kraft af disse relationelle og menneskelige udvekslinger – som jo alt andet lige ”bare” er et biprodukt af arbejdet på gården – at de ansatte finder en stor del af deres arbejdsglæde og tilhørsforhold til stedet. Det lyder i hvert fald sådan, når en af pigerne fra gårdbutikken fortæller:

²⁶ Jobsituationen i Danmark var i 2020 usædvanlig god og i mange brancher på højde med niveauet inden Finanskrisen. Visse brancher har desuden haft stor mangel på arbejdskraft. Dette gælder fx landbrug samt serviceerhverv. (<https://www.dst.dk/da/Statistik/bagtal/2019/2019-02-15-fakta-om-arbejdsmarked>).

”Ja jeg jo nok er blevet her længere, end det var planen. Men her sker jo altid noget, og nu kender jeg jo dem alle sammen og det er da også hyggeligt at møde X eller Y og høre om, hvad der sker i Hou, Odder eller Dyngby. Det er også rart, at det er så tæt på, så kan børnene komme forbi, de kender jo godt stedet efter så mange år. Ligesom deres venner gør, det gør det jo dejligt nemt og trygt” (Mm.Fo.1).

Det lokale og sociale er derfor også et argument for, at de ansatte kan lide deres arbejde på Fru Møllers Mølleri og for, at de bliver. En del af de ansatte beskriver arbejdet som meningsfyldt, og netop det sociale indgår også som argument for deres tilfredshed med ansættelsen. Det ser derfor ud som om, at netop samværet qua arbejdslivets mange udvekslinger og informationer – for en del af de ansatte – har udviklet sig til relationer præget af gensidighedsnormer og anerkendelse. På Fru Møllers Mølleri sker derfor både en opbygning – samt en fastholdelse af social kapital blandt gårdens ansatte såvel som mellem de ansatte og gårdens familie. De mange interaktioner på gården vidner desuden, med Bourdieus ord om, at det netop er i ”*serien af udvekslinger*”, at der opbygges tillid og gensidighedsrelationer og, at der over tid opbygges og opretholdes intern social kapital på fru Møllers Mølleri (Bourdieu 1986).

Leverandører og ansatte

Med til det meget ”liv” på Bjeragerhougård og fru Møllers Mølleri hører også, at der ugen igennem kommer leverandører, landmandskolleger, tidligere ansatte og naboer, som har ærinder på gården. Så selv på ugens første tre lukkedage er der liv på gården og gang i forberedelserne. Det gælder fx i landbruget, hvor der hentes grise, leveres såsæd, males korn, og traktorerne kører ind og ud over gårdspladsen. Konstant synes der at være aktivitet – noget som skal gøres eller udveksles – og derfor opstår der ofte lejligheder samt rum for relationel interaktion mellem gårdens ejere, de ansatte og dem, som kommer forbi. Interaktioner, hvor man som iagttager kan høre, se og forstå, at der ofte – også i disse relationer som blandt de ansatte er tale om en fortsættelse af noget, som lå forud. Altså relationer som gentages, fordi noget skal leveres eller ordnes flere gange årligt. En lokal ældre herre som kommer for at sætte en julebod op fortæller fx:

”Vi er med til julemarked hvert år... Jeg kender jo stedet her godt.... Vi flyttede til helt tilbage i tresserne, og derfor har jeg altid kendt Bodil – også kendt Bodils far i mange år, han var jo en markant mand i byen” (Mm.Fo.1).

Senere i slagteriet kommer en salgsrepræsentant fra Solina²⁷ ind ad døren og spørger: ”*ellers går det godt nok her?*” (Mm.Fo.2). Han har tidligere været ansat i slagteriet og skal have en opdatering om det hele. Mens en fremmed kommer og banker på vinduet i bageriet og spørger: ”*Tager I konditorelever her? Min datter vil nemlig gerne i lære som konditor. Vi tænker om hun bare skal sende en ansøgning eller?*”. Håbet er en fremtidig relation (Mm.Fo.3).

²⁷ Solina er et firma som sælger krydderier, marinader og funktionelle ingredienser.

Som ovenstående eksempler viser, finder der dagligt mange forskellige udvekslinger sted mellem de ansatte, leverandørerne og folk fra lokalområdet. Udvekslinger som vidner om, at når noget udveksles – og udvekslingerne sker regelmæssigt – så opbygges der tillid, relationer og mulighed for gensidighed, hvis begge parter kan profitere af udvekslingen. Dette afhænger selvfølgelig af, hvor ofte udvekslingerne finder sted, hvem der foretager dem etc. Men på fru Møllers Mølleri var det tydeligt, at mange af dem, som kom på gården, allerede havde en langvarig og tæt relation til stedet og de ansatte. Dette kunne man fx se ved, at mange af leverandørerne havde det med at blive hængende og fortsætte snakken, også selvom der var travlt og snakken så måtte finde sted, mens de ansatte vaskede op eller hængte pølser på rækker. Det var derfor tydeligt, at udveksling af informationer, og det som man kan kalde ”sladder”, synes at have betydning for begge parter. Netop udvekslingen af informationer er noget Coleman samt Herreros finder meget vigtigt for social kapital, fordi de rette informationer faciliterer handlinger, tillid og en forståelse for normer. Nøjagtigt som, at det er lettere at få informationer, når man er en del af et netværk (Herreros 2004; Coleman 1994).

Relationen mellem ejerne og de ansatte og nogle af leverandørerne viser derfor, at der opstår gensidighedsrelationer og netværk som konsekvens af de udvekslinger, som finder sted, hvilket medfører tillid og kendskab til stedets normer. Mens det modsat også kan være, en ”på-forhånd-given-tillid” til stedets normer, som ligger forud for udvekslingen. Og finder der så efterfølgende nok udvekslinger sted, bliver leverandøren måske en del af gårdens netværk. Måske først perifert, men siden substantielt, hvis gensidighedsnormerne indfinder sig, og der derfor kommer til at ligge et tilgodebevis – ”*et credit-slip*”, mellem leverandørerne og de ansatte på Fru Møllers Mølleri. Et ”tilgodebevis” – ”*credit slip*”, som senere kan udløses til konkret hjælp. Den sociale kapital går jo jo qua det relationelle begge veje.

De mange udvekslinger mellem gården, de ansatte, leverandørerne og omverden er derfor med til at opretholde og skabe ny social kapital i netværket, fordi det med Bourdieus ord netop er i serien af udvekslinger, at den sociale kapital opstår:

”The reproduction of social capital presupposes an unceasing effort of sociability, a continuous series of exchanges in which recognition is endlessly affirmed and reaffirmed” (Bourdieu 1986 s. 9).

Den ene tjeneste er den anden værd

Som skitseret ovenover kommer der mange forskellige folk på fru Møllers Mølleri, fordi de skal på arbejde, har et ærinde eller skal handle. Folk som fortæller, at de føler sig velkommen, at de kan lide at komme der, fordi dem, de møder, er flinke og har tid til en lille snak, hvorfor der med tiden opstår en form for relation, som bliver til et netværk. For når folk taler sammen, handler og kommer overens, afstemmes der normer, såvel som forventninger og forpligtigelser. Netop i relation til stedets normer var det tydeligt,

at Bodils og Kims måde at være på spiller en vigtig rolle for gårdens sociale praksis. Begge nævner nemlig tit – at det er vigtigt for dem – at alle, som kommer på gården og i gårdbutikken oplever, at der bliver taget godt imod dem. Det er derfor et helt bevidst valg, at de ansatte på Fru Møllers Mølleri hilser pænt på alle. Bodil uddyber og fortæller, at det ligger hende stærkt på sinde at være imødekommende og give folk en god oplevelse.

I den forbindelse fortæller hun om en oplevelse, hun selv har haft på et tidspunkt, hvor hun og Kim var kørt til den anden ende af landet for at besøge en kendt gårdbutik. Der oplevede de, at ingen hilste og ingen var venlige ”*Ja vi blev nærmest smidt ud, fordi vi kom et kvarter før lukketid*” fortæller hun og lyder forundret (Mm.Fo.2).

Også Kim taler om imødekommenhed og fortæller en dag til kaffen om en episode med tilflyttere i landsbyen, som konsekvent ikke vil hilse, hvilket han var skuffet over. ”*Man skal da hilse på folk, det er da det mindst man kan gøre*”, siger han med fast og skuffet stemme (Mm.Fo.1). Det er tydeligt, at for både Bodil og Kim er det en norm – eller en del af doxa, at man selvfølgelig hilser på dem, man møder nøjagtigt, som man selvfølgelig hilser på de andre, der bor i landsbyen (Bourdieu 1977). Eksemplet er interessant, fordi det viser, at for Bodil og Kim er det at hilse på folk så indforstået en norm – så implicit, at de ikke kan forstå, at en sådan praksis måske ikke er en norm hos alle, de møder på deres vej. Bodil og Kim ser derfor den manglende hilsen som en form for afvisning af dem og landsbyens sammenhold – fremfor at have en forståelse for, at de andre måske kommer med en anden erfaring fra et andet sted og måske ikke kender til det med at hilse på de lokale. Det er altså for både Bodil og Kim vigtigt at blive mødt af imødekommenhed og folk, som gerne vil hilse, og derfor gør de meget ud af, at det skal være normen på Fru Møllers Mølleri. Mette er her helt på linje med sine forældre, når hun fx siger: ”*man skal behandle folk ordentlig, værdigt og fair*” (Mm.In.9).

På Fru Møllers Mølleri er der derfor tydelige og stærke værdier²⁸ på spil samt klart normer og væremåder, der er bedre end andre. Værdier i forhold til, hvordan man bør omgås hinanden – og værdier de ofte trækkes frem – når snakken handler om det sociale og den rolle, gården spiller for landsbyen, de ansatte og dem, som kommer der fast. Efter længere samtaler med både Bodil, Kim og Mette er det tydeligt, at netop disse værdier i nogen grad kan føres tilbage til noget etisk²⁹. Ikke en som sådan stærk reflekteret etik – men nok snarere, hvad Bourdieu ville kalde en ”*ikke-reflekteret/væren i verden*” – eller hvad man kunne kalde en stærk normativitet (Bourdieu 1972). På Fru Møllers Mølleri er de nemlig bevidste om, hvad de synes, der er rigtigt eller forkert. De synes fx, at det er rigtigt at hilse og være imødekommende. De synes, at det er rigtigt at give plads til dem, der ikke nødvendigvis kan levere en hundredeprocent arbejdsindsats, og de synes, at det lokale

²⁸ Værdier er kulturelt bestemte opfattelser af, hvad der er værdifuldt og ønskværdigt, og hvad der ikke er det. Stabile følelser over for bestemte idealer om rigtigt og forkert, det man sætter højt og vil arbejde for. Det kan fx være: familiesammenhold, personlig frihed, succes og tryghed (Wikipedia, december 2021).

²⁹ Etik handler om, hvad det gode liv er – og betydningen af at tage hensyn til andre og ikke kun have blik for sig selv og sine egne behov (www.etiskraad.dk).

landsbyfællesskab har en selvstændig og væsentlig værdi i sig selv, som de har et ansvar for (Mm.Fo.1&2). Men fordi, at der her i nogen grad er tale om værdier baseret på en *"ikke-reflekteret væren i verden"* er der ingen præcis anvisning fra feltobservationerne – eller fra de mange interviews der indikerer, hvor etikken præcist kommer fra. Bodil nævner dog på et tidspunkt, *"at hun jo er opdraget med kristne værdier"* (Mm.Fo.2).

Det er altså tydeligt på Fru Møllers Mølleri, at der synes de, man skal tage andre mennesker seriøst – tage ansvar for det fælles og for de mennesker, som er omkring én. På Fru Møllers Mølleri vil de nemlig gerne fællesskaber og de gode relationer. Fællesskaber og gode relationer, som også bekræftes gentagne gange af kunder, lokale og samarbejdspartnere, som oplever at blive en del af gårdes fællesskab (Mm.In.4,5,6,7&8). I den sammenhæng er det værd at bemærke, at disse udsagn kan ses i relation til historien, hvor særligt Bodil far var en, der *"gjorde meget for fællesskabet"* (Mm.In.4&5), og hvor Bjeragerhougården såvel som Kims barndomshjem var steder, hvor: *"folk jo altid har været velkomne, og der tit sad nogen, når livet gjorde ondt"* (Mm.In.2).

Værdierne hos Kim, Bodil og Mette synes derfor delvist overført til de ansatte, som også virker imødekommne og hilser på dem, der kommer. En slagtersvend fortæller: *"Jeg siger De til folk: 'Hvad kan jeg hjælpe Dem med'. Det kan jeg godt lide. Det lyder godt"* (Mm.Fo.2).

Netop i forhold til normer, og det at omgås hinanden på en god måde, fortæller Bodil en historie om et nyt firma, der gerne ville sælge hende kopper i engangsemballage. Men da hun så besluttede sig, svarede de ikke på hendes gentagne mails eller ringende tilbage, hvilket hun var så fortørnet over, at hun derfor fravalgte dem som mulige leverandører, fordi hun ikke synes, at hun kunne regne med dem (Mm.Fo.1).

Der er altså ret faste normer på spil på Fru Møllers Mølleri, hvilket ifølge Coleman konstituerer en *"powerfull form of social capital"* (Coleman, 1994 s. 311). Nøjagtig Colemans pointe om inklusion og eksklusion *"closure"* fastslår, at en vis grad af lukkethed og sanktionering er nødvendigt for at afgrænse og skabe rammer for det fælles og for, at de eksisterende fælles normer kan opretholdes. For den sociale kapital funderes jo bl.a. ifølge Coleman af fælles normer. Men eftersom normer eroderer, hvis de skal inkludere alt, har den sociale kapital altså en form for begrænsning i sig. En begrænsning der slog igennem med en leverandør, der ikke vendte tilbage og derfor blev ekskluderet (Mm.Fo.2).

I forhold til ovenstående *"eksklusion"* kan man med rette diskutere om normen med at udelukke en leverandør, fordi vedkommende ikke svarer er i orden, eller om der er tale om for hård en sanktion? Der kan jo være gode grunde til det udeblevne svar. Men netop her er det en afgørende pointe for Coleman, at fælles normer netop ikke kan rumme alt, hvorfor *"closure"* og en vis eksklusion er nødvendig. Værdien af normer afhænger nemlig af, hvem der sætter normerne – hvad de måles op i mod og hvilke værdier, de er styret af. Ifølge Coleman er det nemlig en grundlæggende præmis for den sociale kapital, at

faste normer – som ikke er til forhandling eller til diskussion – gør det markant lettere at navigere i det sociale (Marsden 2005 s. 14; Coleman 1994 s. 4).

Som ovenstående beskrivelse af det interne netværk på Fru Møllers Mølleri indikerer, er netværket omkring Fru Møllers Mølleri stærkt, fordi der ofte sker en masse, og fordi mange er involveret.

I forhold til de ansatte kan det derfor konkluderes, at det ser ud som om, at der omkring Fru Møllers Mølleri eksisterer en bred social kapital-fundering, fordi så mange kommer igen, og så mange føler sig som en del af gårdens netværk. Hvor dybt denne social kapital-fundering så reelt stikker, vil afhænge af den enkelte, men med inspiration fra Putnams tekster om ”afgrænsede” og ”brobyggende”netværk – ”*bonding & bridging network*” – ser det ud som om, at der udover de familiære relationer på gården, også er nogle dybe og ”afgrænsede” relationer til nogle af gårdens ansatte. Ansatte som har været på gården i mange år samt naboer, som fortæller, at de har en tæt og god relation til Kim og Bodil. Alt mens størstedelen af gårdens interne netværksrelationer må betragtes som ”brobyggende”netværk, fordi der også er en del, som kun har været der i kortere tid, og stedet også er præget af travlhed (Putnam, 2000 s. 362).

Nedenstående følger nogle observationer, indsigter og eksempler fra gårdens interne liv, som belyser, hvordan de på Fru Møllers Mølleri på den ene side bruger deres netværk og den ressource, netværk er i forhold til rekruttering og fastholdelse. Mens de på den anden side også udbygger og understøtter netværket ved at geninvestere med tillid samt muligheder for udvekslinger. Tillid og udvekslinger som i praksis tager sig ud som engagement, invitationer, arrangementer, ansættelser og udelukkelser samt bestræbelser på, at få det hele til at falde i hak (Mm.Fo.1,2&3).

Når netværk bliver en ressource

En af gårdens konditorer, som kun har været ansat et års tid og er glad for at være på Fru Møllers Mølleri, fortæller, at hun sådan set blev ansat uden, at Bodil kendte hende eller uden, at hun have talt med Bodil først. Konditoren fortæller:

”Altså inden jeg startede. Min far har jo leveret træ herud i flere år, og min venindes far er gift med en af Bodils søstre, så på den måde, kendte jeg jo lidt til dem inden jeg begyndte. Det kunne jeg meget godt lide. Ikke, at jeg ikke havde taget jobbet ellers – men det var da rart at vide, at det var et OK sted... Så fordi jeg kender så mange – som kender dem – kendte vi på den måde godt hinanden” (Mm.Fo.1).

Bodil var altså velinformeret den dag hun gik op i konditorens have for at byde den lille familie velkommen til Bjerager med et tilbud om et job. Konditorens beretning fortæller, hvordan social kapital virker, og hvordan Bodil og Kims relation til en leverandør og noget familie kom til at udmønte sig som en ressource, fordi Bodil, med udgangspunkt i hendes allerede eksisterende netværk og den tillid der var, ansatte konditoren uden

yderligere kendskab. Alt mens konditoren ligeledes med udgangspunkt i sit netværk og kendskab til stedet også uden videre takkede ja. Det er her relevant at trække Colemans pointe ind om, at det, der er særligt ved den sociale kapital, er, at det er en ressource, man som individ sagtens kan få glæde af uden, man selv har investeret i den eller været med til at opbygge den, hvilket eksemplet fint illustrerer (Marsden 2005 s. 15; Coleman 1994 s. 304). Eksemplet med konditoransættelsen er desuden også udvalgt, fordi det tydeligt viser, at det relationelle har værdi. Bodil går rent fysisk op i naboens have for at byde velkommen og invitere til et muligt job. Eksemplet vidner derfor om landsbyens og gårdens åbenhed, samt hvad et stærkt netværk præget af tillid kan byde på.

Der er altså omkring Fru Møllers Mølleri tillid lagret i et stærkt netværk, og det fx qua gårdens netværk mellem en leverandør og Bodil og Kim. Relationen mellem Bodil og Kim og konditoren var altså eksisterende på trods af, at de reelt aldrig havde mødt hinanden. Mere præcist er der tale om en form for ”brobyggende” netværk, der fungerer som en ressource, fordi der allerede er en veletableret beholdning af tillid og fælles normer. Både Bodil og konditoren vidste derfor – med udgangspunkt i deres netværk ret meget om – hvad de hver især gik ind til.

I relation til netop dette eksempel kan man dog godt stille et kritisk spørgsmål, for i hvilken grad kan man som arbejdsgiver være sikker på, at ens netværk fortæller det hele? Og er der ikke også en ”fare” forbundet med at vælge den letteste løsning blandt folk man kender, fremfor at gå mere professionelt til værks? For selvom der er tillid, er tillid så nødvendigvis det samme som at få de rigtige og nødvendige faglige informationer? Informationer som ikke bare handler om personen, men også om konditorfagligheder og arbejdstagerens kompetencer mv. Og hvad nu, hvis der siden hen bliver problemer med konditoren? Vil det så være lige så let at fyre, som det var at hyre? Nej, det vil det nok næppe. Og får de overhovedet den dygtigste konditor, ved at vælge én de har hørt om og kender gennem deres netværk – fremfor at søge bredt blandt flere uddannede konditorer, hvor de kunne vælge på baggrund af faglighed? Eksemplet vidner altså også om, at social kapital som ressource har sin begrænsning – og måske ikke bør anvendes alle de steder, den kan. Ligesom det vidner om Bourdieus pointe om, at ens sociale kapital i nogen grad allerede er givet qua habitus og klassetilhørsforhold. Eksemplet vidner også om, at Bodil måske i højere grad benytter sig af de ressourcer, hun har til rådighed qua hendes sociale kapital, end hun forholder sig strengt fagligt og professionelt til sagen. Begge tilgange kan have både fordele og ulemper.

Konditoren er langt fra den eneste, der er blevet ansat på Fru Møllers Mølleri på baggrund af tillid. En anden kvinde, Kathrine, som arbejder i gårdbutikken, kunne også fortælle, hvordan hun uden videre blev ansat:

”Jeg kommer jo herfra, eller her i nærheden... Jeg havde været i Norge i mange år og flyttede så hjem, så var vi ude at cykle en dag. Jeg kunne lide stedet og spurgte, om jeg

måtte sende en ansøgning. Bodil sagde så, at hun ikke troede på ansøgninger, men på kemi. Og jeg begynder bare kunne komme næste lørdag og så kunne vi se” (Mm.Fo.1).

Kathrine fortæller, at hun og hendes lille familie nu også bor til leje hos Kim og Bodil. *”Vi var heldige, at de spurgte os da de skulle have aftægtsboligen lejet ud, efter at Bodils far døde. Så nu bor vi lige deroppe bag ved i det lille hvide hus”*, fortæller hun med et smil (Mm.Fo.1). Så ud over, at Kathrine har arbejdet på Fru Møllers Mølleri i omkring otte år, bor familien nu også til leje hos Bodil og Kim. Hun fortæller, at hun er glad for jobbet og boligen, *”Det er dejligt at kunne gå på arbejde på to minutter og hyggeligt, at min datter bare kan rende herved og kender dem og stedet”* (Mm.Fo.2). Kathrine kan lide at være en del af stedet og fortæller, at hun også bor ved siden af konditoren, og en af landbrugsmedhjælperne som begge arbejder på Fru Møllers Mølleri, og det synes hun klart er en god ting. Kathrine nævner også en tidligere – nu pensioneret landbrugsmedarbejder fra stedet – som også bor tæt på. Og fordi de alle bor så tæt på hinanden og også kender hinanden fra gården:

”Ser vi jo hinanden indimellem når vi har fri, det kan ikke undgås i en lille by. Vi mødes jo også til Skt. Hans og sådanne ting..... Og indimellem sker det da også, at vi drikker en kop kaffe” fortæller kvinden (Mm.Fo.2).

Kathrines fortælling om de ansatte, der bor tæt på, og som kender hinanden fra fru Møllers Mølleri er et godt eksempel på, hvordan udvekslinger og møder i arbejdsregi, i en lokalitet, hvor man har lokaliteten til fælles, fører til udvekslinger og møder andet steds.

Fortællingen viser, at når man er ansat på gården og samtidig bor lokalt, kan det være svært at slippe for hinanden – svært at undgå de forventninger og forpligtigelser, som følger de arbejdsmæssige relationer og udvekslinger. Og det ligegyldigt om denne relation falder én ”naturlig”, selvfølgelig og ønskelig – eller den modsat er uønsket, anstrengende og svær at undslippe.

En anden pointe i relation til Kathrine, der udover ansættelse også fik en udlejningsbolig på gården, er, at Kathrine åbenbart var så tilfreds med den arbejdsrelation, der allerede var, at hun havde lyst til at udvide den til også at indbefatte en bolig. Hvorfor det endte med, at hun og hendes familie flyttede til Bjerager. En flytning der klart havde den fordel, at Kathrine allerede kendte en del fra gården og derfor allerede havde et veletableret netværk med sig fra Fru Møllers Mølleri, da hun flyttede til. Et kendskab til det lokale og Bjerager som derfor ”bonede” positivt ud, fordi der allerede var et veletableret netværk og tillid, som gik begge veje. Man må formode, at Kathrine og Bodil og Kim vidste, hvad de gik ind til i ejer-lejer-forhold.

Såvel konditoransættelsen, som ansættelsen af Kathrine i gårdbutikken og hendes senere lejemål, viser med stor tydelighed, at der foregår udvekslinger, som bliver til gensidighedsrelationer og netværk, hvilket peger i tydelig retning af, at der finder opbygning og fastholdelse af social kapital sted på gården og det underordnet, hvor

bevidst eller ubevidst ønsket om netværk og fællesskab er fra begge sider. Netop her er det relevant at trække på Bourdieu, som siger, at netværk og relationer også bør anses som et produkt af investeringsstrategier – individuelle som kollektive – bevidste som ubevidste – som vil kunne reproducere det sociale i form af naboskab, kollegiale fællesskaber og så fremdeles (Bourdieu 1986 s. 8).

Det er i denne sammenhæng vigtigt at nævne, at selvom det umiddelbart er overvejende positivt, at tilliden og netværket mellem Bodil, Kim og Kathrine – udover en ansættelseskontrakt – også udmønter sig i en lejekontrakt, er det dog en central pointe, at forholdet de to parter imellem ikke er jævnbyrdigt. For også i relation til social kapital er der magtforhold til stede. Nogle i et netværk med mere magt end andre til at definere, hvem der er med – eller hvem, der ikke med samt større indflydelse på normerne end andre (Coleman 1994 s. 311). På Fru Møllers Mølleri er der ingen tvivl om, at det er Bodil og Kim som har mest magt i netværket omkring gården, for det er dem, der sætter normerne for det sociale. Dem som har retten til at bestemme, hvem de vil leje en bolig til – hvem de vil hyre eller fyre.

Og netop, når det handler om Bodil, er det jo ikke nogen hemmelighed, at hun bl.a. i kraft af sin arv har visse privilegier på hånden, fordi hun er født ind i en ressourcestærk familie med både kulturel-, social-, økonomisk- og symbolsk kapital. Samtidig med, at hun fik mulighed for at købe sit barndomshjem Bjeragerhougård på gode vilkår. Bodil havde altså gode kort på hånden, da hun startede sin gårdbutik, qua hendes arv, en veldreven gård og et stort lokalt netværk, hvilket hun udmærket er klar over, når hun fx siger, at hun synes hendes arv forpligter (Mm.In.4&10; Mm.Fo.1).

En pointe som understreges af en af Bourdieus vigtigste sociologiske pointer, hvor han understreger betydningen af ”*at ingen kommer ingen sted fra*” og at alle – også Bodil er født ind i en kontekst. Det er i den sammenhæng Bourdieus pointe, at det sociale liv ikke er som et spil roulette, hvor spillet begynder forfra for hver ny runde. Derimod er det sociale liv struktureret af alt det der gik forud – af arv og historie, hvorfor normerne har rødder i det, der lå forud. Aktørerne opfinder derfor ikke sig selv og verden på ny hver morgen (Priour & Sestoft s. 206; Bourdieu 1977). Ligesom, at alting ikke er lige muligt eller umuligt for alle. Aktører har nemlig altid forskellige forudsætninger – alt efter hvilke habitus eller familiemæssig historie de er rundet af jvf. *Teorien om praksis* og habitusbegrebet (Bourdieu 1994 s. 26-30; Bourdieu 1993 s. 86). Aktørerne har altså qua deres habitus forskellige dispositionsmuligheder. Dispositionsmuligheder som er et udkomme af arv og historie. Her er det dog værd at bemærke, at Bourdieu ikke ser habitus som determinerende for den enkeltes handling, men blot som dispositioner for handling (Bourdieu 1993 s. 86).

Med udgangspunkt i Bourdieus praksis-teori kan man afsluttende sige, at Bodil og Kim var i en gunstig position i forhold til at drive gården, starte en gårdbutik, gøre brug af deres netværk og dermed gøre en forskel for Bjerager. Underforstået, at muligheden for

at det lykkedes at skabe det sted, de har skabt, i nogen grad var dem givet på forhånd (Bourdieu 1977). I samme ombæring ville Coleman ligesom Bourdieu vægte den historiske dimension, men modsat Bourdieu ville Coleman qua sin mere rational choice-influerede tilgang i højere grad se Bodil og Kims position i det sociale hierarki samt rolle i forhold til at facilitere rum for social kapital, som et resultat af deres egne investeringsstrategier, altså et bevidst valg de har truffet (Coleman 1988 s. 95).

Tilbage til sårbarheden i forhold til at bo og arbejde samme sted, og hvad det betyder i forhold til den sociale kapital. Pointen er, at meget af den sociale kapital (det netværk) de ansatte har opbygget – og hele det fællesskab de er blevet en del af qua deres ansættelse på Fru Møllers Mølleri – ikke vil være til rådighed i samme omfang, hvis ikke de længere var ansat på stedet. De får altså med deres lokale ansættelse i nogen grad ”foræret” et lokalt fællesskab og netværk, samt en vis grad af social kapital, fordi de qua deres arbejde får adgang til et lokalt netværk, samt jævnlige muligheder for udvekslinger af informationer med andre lokale. En mængde social kapital som selvfølgelig ville blive begrænset, hvis de blev opsagt eller måtte flytte. Omvendt vil Bodils og Kims tab af social kapital være langt mindre, fordi de et stykke af vejen er ansvarlige for det netværk, der er, samt de udvekslinger og gensidighedsrelationer der opstår. Her er det dog værd at bemærke, at selvom de ansatte ville kunne miste både deres job og bolig samt den direkte adgang til netværk og udvekslinger – samt den portion af social kapital der følger med en ansættelse på Fru Møllers Mølleri, vil de næppe miste al den sociale kapital som de har tilegnet sig eller haft adgang til på stedet. For netop netværk opbygget på tillid og velfungerende gensidighedsforhold mister man ikke, bare fordi man flytter eller får et andet job (Bourdieu 1986 s. 9). Den sociale kapital er jo netop social og relationel og derfor bundet til den man er, det netværk man har, de udvekslinger man tidligere har indgået i, samt den tillid man har udvist eller gjort sig fortjent til. Ergo er den sociale kapital, man som ansat har fået del i – netop en ressource man kan tage med videre og i nogen grad opretholde, hvis man kan og vil fastholde gensidighedsforholdet med nye typer af udvekslinger. Hvorimod tabet af et godt job og en attraktiv udlejningsbolig, altså økonomisk kapital, ville være mere definitivt. I nævnte eksempler kan den sociale kapital altså noget spændende og mere, fordi den også kan eksistere uafhængigt af gården og virke bredere, samt få sit eget liv uden for gården (Bourdieu 1986 s. 3).

Et livslangt forhold

Til en del af historien om Fru Møllers Mølleri og gården hører også de ansatte, og når man taler ansatte på Fru Møllers Mølleri, er der to navne, som er vigtige for at forstå stedet og dets relationer til de ansatte, nemlig Kurt. Kurt er pensioneret efter 40 års ansættelse på gården, og han bor sammen med sine kone på en lille ejendom ved siden af Bjeragehougård. Kurt kender derfor gården og familien godt. Ole – Kurts søn, arbejder som tidligere nævnt også på gården. *”Jeg er jo vokset op her. Jeg kom aldrig videre sådan er det. Men det er også godt nok”*, fortæller Ole en dag ovre i svinestalden (Mm.Fo.2). Ole bor i et

stuehus på en gård i Saxild. Gården, hvor han bor, er ejet af Bodil og Kim, som selv boede der, inden de overtog Bjeragerhougård.

Selvom Kurt er gået på pension, kan man møde ham hver fredag kl. 9.00 i det private køkken i hovedbygningen, hvor der er tradition for, at alle medarbejdere i landbruget mødes, mens de nyder frisk bagværk fra bageriet og får en snak om stort og småt. Det er kun de medarbejdere, der arbejder i landbruget, som mødes der. Landbrugsmedarbejderne er følgende: Kim og svigersønnen Jan, Ole og et Ukrainsk ægtepar, som passer grise, to yngre mænd ansatte på særlige vilkår og så den pensionerede Kurt.

Det var hyggeligt og interessant at være med til disse fredagsfrokoster. Der var ro på og god tid, og samtalerne vidnede i den grad om stedets "DNA" og den betydning landbruget har for gårdbutikken og det samlende liv på gården og i landsbyen. Til disse fredagsfrokoster blev der ofte talt om gamle dage, livet og folk i Bjerager og omegn, og hvad der ellers var på den politisk dagsorden i dagens nyheder. Fredagsfrokosterne var interessante, fordi de fremstod som en konkret manifestation af stedets sociale kapital. Med både Kurt og Ole ved bordet var stedets og landsbyens historie stærkt repræsenteret. Samtalerne drejede sig ofte om steder og folk, som var lokale. Det var også let at høre og fornemme, at meget var givet på forhånd. Ligesom, at samtalerne var en fortsættelse af noget, der lå forud. Det var som hovedregel Kim, der førte ordet, mens de andre faldt ind og fortsatte samtalen, hvor de også godt kunne være uenige eller irettesætte, hvis nogen huskede forkert om en dato eller en begivenhed. Ole huskede godt, og det synes som et socialt spil, at han og Kim konkurrerede om, hvem der huskede bedst. Dette udspandt sig fx i en snak, hvor Kim fortalte, at han aldrig havde været længere tid på ferie end i en uge, for det synes han ikke var nødvendigt. Mens Ole så afbrød og sagde, *"Nej, nej der var den gang I var i Italien. Der var I afsted i 12 dage"* hvorefter Kim griner og siger *"Jamen det er også rigtigt, men det er så også den eneste gang"* (Mm.Fo.3).

Det var tydeligt til disse fredagsfrokoster, at det var et forstyrrende element for samtalen, at der var en forsker til stede, som også stillede spørgsmål. Men omvendt virkede de også interesserede og nysgerrige, og man kunne mærke, at det ligesom gav samtalen ny energi, hvis jeg fortalt om projektet, de andre gårde eller meningen med det hele. Meningen med det hele var dog nok lidt uklar for nogle af dem. Ole kunne heller ikke rigtig se pointen med at undersøge, hvordan man kunne skabe liv på landet. For – for ham at se, var det løb kørt for længst, *"for når først skoler og butikker er lukket, er der jo ikke meget tilbage"* (Mm.Fo.2) fortalte han.

En anden interessant social kapital-teoretisk pointe ved frokostmøderne var, at det, der udspillede sig, var med til at underbygge pointen om, at social kapital er noget man arver. For *"sådan plejer vi at gøre"*, *"sådan sagde Bodils far også"* og *"sådan har vi altid gjort"* eller *"det er noget jeg har med hjemmefra"* var sætninger som ofte blev flettet ind i nutidige beretninger og svar på spørgsmål om stedets normer og praksis (Mm.Fo,1,2&3). Altså var dette rum –

frokostmøderne – i høj grad med til at fastholde og underbygge, at stedet også er et udkomme af en historie, som ligger forud. At livet på fru Møllers Mølleri i ret høj grad er formet og rundet af nogle normer og værdier som tydeligt sætter sig igennem i stedets nuværende praksis og visioner.

Desuden viste samtalerne til fredagsfrokosten også, at relationen mellem Kim, Bjeragerhougaard, Kurt og Ole er så præget af fælles normer, historie og indforståethed, at man med Colemans ord kan tale om *inter-generational closure* (Coleman 1990 s. 320). Inter-generationel samhørighed, fordi her er tale om to familier, som har udvekslet og haft deres daglige virke gennem flere generationer, hvorfor historien, kendskabet og normerne er så indforståede, at de i sig selv skaber en form for samhørighed. Dette så vi fx, når Ole retter Kim i datoer, eller der henvises til folk, de kender, eller noget Ole sikkert godt kan huske. Den inter-generationelle samhørighed sås bl.a. i, at Oles hukommelse nogle gange virkede som en forlængelse af Kims, for Ole kunne huske noget af det, Kim havde brug for, at han kunne huske og andre gange omvendt (Mm.Fo.3).

Gårdbutikkens kunder

Der er altid meget liv i gårdbutikken, som er åben hver torsdag og fredag fra klokken 11-17 og lørdag fra klokken 9-14. Kim fortæller sådan her, om hvem som kommer:

”Det er virkelig alle mulige mennesker. Kernegruppe, hvis man sådan skal se på vores kundesegment. Eller der er ikke nogen vi sådan decideret går efter, men dem vi oplever at der kommer her. Det er kvinder på mellem 40 og 60 år. Så er der nogle mænd som kommer... Der kommer jo børnefamilier, der kommer også unge mennesker. Der kommer også helt gamle. De helt gamle kommer nok fordi, at de er nysgerrige og skal ud og se, hvad det er. Hvad fanden er det, at de laver derude? Jeg synes egentlig, at der kommer en bred skare. Jeg synes ikke at, vi sådan tiltrækker nogen specielle typer” (Mm.In.10).

Der er en vis rytme i gårdsalgets dage. Torsdage er de mest stille dage, og der kommer kunderne primært fra Odder. Om torsdagen det er tit folk, der kender stedet, og som sætter pris på, at der ikke travlt den dag, ”*for så er der også tid til en lille snak*”, som én fortæller (Mm.In.5). Mens andre fremhæver, at der om torsdagen er tid til at gå rundt og ose og nyde at opleve stedet. Om fredagen kommer folk længere væk fra, der kommer flere mænd, og de fleste har mere travlt. Fredagen kommer folk for at hente lækkerier med hjem til weekenden: kød, spegepølser, brød, flødeskumskager og mel til næste uges surdej. Lørdag er familiedagen, hvor børn og bedstemødre skal rundt og se på dyr, inden de skal have is, kaffe og shoppe. Alt mens fædre og bedstefædre ofte bliver hængende på gårdspladsen for at beundre de store røde traktorer, som netop om lørdage bliver vasket og kørt frem, fordi: ”*Folk elsker at kigge på traktorer, hvis du vidste hvor mange der efterhånden har været deroppe og sidde. Jamen det er helt vildt*” siger Bodil (Mm.Fo.2). Mens Mette fortsætter

og siger: *"Vores traktorer er nogle af de mest fotograferede nogensinde, sammen med vores grise. Altså hold kæft, alle de billeder der bliver taget med de traktorer der"* (Mm.In.9).

Derudover kommer der også mange kunder i ferierne, op til højtiderne og på markedsdage for Fru Møllers Mølleri er blevet en attraktion i sig selv. Ligesom det for en del sommerhusejere ved Dyngby og Saxild strand er det blevet en fast del af en tur i sommerhuset, at de skal forbi Fru Møllers Mølleri. Bodil fortæller, at det er en fordel for dem, hvis turisterne allerede kommer torsdag, for så kommer de tit igen både fredag og lørdag. Ligesom det sådan set *"også er godt, hvis det regner, for så har de ikke andet at lave, og så kommer de her op"*, griner Kim (Mm.In.10).

Der er derfor gang i butikken allerede fra torsdag morgen omkring klokken 10.00, hvor de første kunder forsøger at snyde sig ind før åbningstiden klokken 11.00, frem til gårdbutikken lukker omkring klokken 14.30 lørdag. *"For vi smider jo ingen ud, de skal jo have lov at handle færdig"*, siger Bodil. (Mm.Fo.2).

Men hvorfor kommer alle disse mennesker på Fru Møllers Mølleri? Brød, kager og kød kan man jo købe andre steder, tættere på og ofte billigere? Hvorfor kommer nogle uge efter uge? Hvorfor kører andre omvejen på vej fra Skagen til Grænsen for netop at handle der? Og hvem er det mere præcist, som kommer og handler på Fru Møllers Mølleri?

Hvem kommer på Møllers Mølleri?

Hvis man spørger i gårdbutikken, hvem det primært handler på Fru Møllers Mølleri lyder svaret *"at det er alle mulige slags mennesker"* (Mm.Fo.1). Men spørger man nærmere ind til typerne, tegner der sig alligevel et billede af, at det godt kan være, at alle slags mennesker kommer på Fru Møllers Mølleri, men det er ikke det samme som, at der ikke er nogle segmenter, som er mere repræsenteret end andre.

En af pigerne i gårdbutikken fortæller fx *"At en typisk kunde hurtigt køber for 300-400 DKK inden, at de er færdige. Mange kommer jo heller ikke så tit"* (Mm.Fo.1). En udtalelse som vidner om, at dem, som kommer, har penge at handle for. Den typiske kunde på Fru Møllers Mølleri er en midaldrende middelklasse kvinde på mellem 40-65 år. Kigger man nærmere på, hvilke segmenter som kommer, ser det ud som om, at der kommer kunder fra begge sider af det politiske spektrum. Men nok reelt ikke mange fra den yderste venstrefløj, fordi produkterne på Fru Møllers Mølleri er noget dyrere end i et almindeligt supermarked, og det ikke ligefrem er et revolutionært regenerativt økologisk landbrug de driver – men derimod et konventionelt landbrug med en luksus-gårdbutik.

En anden kundegruppe, der heller ikke kommer, er de meget prisbevidste. Det er ikke alle, der har råd til – eller er villige til – at betale 40 DKK for et brød, 25 DKK for en kage eller *"det ekstra"* en god *"oplevelse på landet"* kan give (Mm.Fo.1). Men når det er sagt, skal det nævnes, at et par kunder også fortalte, at de ikke kom så tit fordi, det var dyrt, og

fordi de ikke havde ”*så meget at gøre med*” (Mm.Fo.1). Men, at de på trods af dette prioriterede det ved særlige lejligheder (Mm.Fo.1). En lokal mand fortalte fx:

”Nej vi kommer der ikke så tit, for det er jo dyrt at komme her tit. Vi er folkepensionister, og det smager jo godt. Men nogle gange i weekenderne. I weekenderne når vores børn kommer hjem, kan vi da godt finde på at købe en kage eller noget andet godt. Også fordi, vi gerne vil vise dem stedet” (Mm.Fo.1).

Selv blandt folk der fortæller, at de kun har begrænsede økonomiske midler til rådighed, er der villighed til at betale og handle på Fru Møllers Mølleri. Mette fremhæver i den sammenhæng, at:

”Alle skal have lov til at komme ud og se en gris, og købe en god is. Der er også..... Vi er jo dyre herude i forhold til at købe en bolle ved bageren inde i Kvickly. Det er jo dyrere. Men, men jeg har aldrig set ned på nogen som kommer og bare skal have en leverpostej, det kunne jeg aldrig finde på. De er velkommen alle sammen” slutter hun med sikker stemme (Mm.In.9).

På Fru Møllers Mølleri er alle derfor velkomne. Men i praksis sker der alt andet lige en frasortering i forhold til, hvem der kommer. For hvis man skal komme, skal man sætte pris på både gode fødevarer, landlige oplevelser og en tur på landet. Ligesom, at man også gerne skal have penge på lommen, hvis det skal give mening at komme. Her synes de midaldrende kvinder at være i flertal.

De bevidste forbrugere

Hvad der måske kunne synes overraskende i forhold til, hvem der kommer – eller ikke kommer på Fru Møllers Mølleri er, at en del af dem som kommer på Fru Møllers Mølleri nævner, at de går op i økologi, og at de faktisk plejer at købe økologisk, hvis muligt. Dette er overraskende, fordi der i disse år er en heftig debat i forhold til de ”rigtige” produktionsmetoder og landbrugets miljøpåvirkning. En debat som mange andre steder skiller vandende i forhold til, om man er til økologi eller ej. Men på Fru Møllers Mølleri ser det ud som om, at de i nogen grad formår at rumme begge fløje. En af konditorerne fortalte i den sammenhæng, hvordan hun har oplevet kunderne forholde sig til økologi:

”Rigtig mange tror, at stedet er økologisk og en del bliver helt overraskede når vi fortæller, at det er det altså ikke. Men det virker ikke som om, at det rigtig gør noget, de kommer jo igen de fleste af dem” slutter hun (Mm.Fo.1).

Samme pointe gik igen i mange samtaler med kunder og andre tilknyttede, hvor en del sagde, at de da troede, det var økologisk, fordi: ”*det så sådan ud*” eller fordi: ”*så gør de jo så meget andet godt*”, hvilket åbenbart kunne opveje, at stedet reelt ikke er økologisk (Mm.Fo.1) En pointe en yngre kvinde jeg havde en længere samtale med, redegjorde sådan her for:

”Vi lever jo normalt 100 procent økologisk derhjemme. Det herude er vores eneste synd. Altså jeg ved jo godt, at vi ikke tager skade af at spise det her. Det er jo godt nok. Men økologi er meget mere mig. Men det kan vi jo også få, ved at bevæge os lidt længere. Men vi kommer her fordi, at det er godt og hyggeligt her. Min søn er meget glad for at komme her og se dyrene” (Mm.Fo.3).

Mens en anden – også yngre kvinde, som også beskrev sig selv som økologisk forbruger, – sagde sådan her:

”Jeg vil godt komme her selvom det ikke er økologisk, de andre jeg kender som er økologer kommer her også. For selvom de ikke er økologer herude, så tænker de jo også på dyrevelfærd og sviner ikke mere end højst nødvendigt. Det er godt, for det er jo den vej vi skal. Der er jo ingen tvivl om, at det er den vej vi skal, selvom det ikke er så enkelt bare at omlægge det hele til økologi. Men det er nødvendigt”, siger hun bestemt. (Mm.Fo.3).

Interessant ved ovenstående citater er, at det på Fru Møllers Mølleri ser ud som om, kunderne trods generelle ”kampe” mellem opfattelser af henholdsvis det konventionelle og det økologiske landbrug formår at sætte sig uden for den verserende ”kamp” og selv vælge. For selvom en del kunder udmærket kender til debatten og ”kampen” om, hvordan fremtidens fødevarerproduktion skal se ud, og at de selv har taget stilling til fordel for økologien og den økologiske landbrugsform, så kan de sagtens se sig selv som faste kunde på Fru Møllers Mølleri. Samt også sagtens se stort på gårdens konventionelle produktion uden at stille yderligere kritiske spørgsmål. Godt nok nævner flere af dem, at de gerne så, at Fru Møllers Mølleri blev økologisk, men omvendt forstår nogle af dem også godt, at det ikke er ”bare lige” at lægge om. Men de håber, at de gør det på et tidspunkt (Mm.Fo.3).

Om den manglende kritik af den konventionelle landbrugsform blandt kunderne på Fru Møllers Mølleri – hvilken der ellers er i samtiden – skyldes, at dem, som kommer, ikke er kritiske eller bare mindre kritiske – eller, at der reelt er et helt segment, der ikke kommer på Fru Møllers Mølleri, kan være svært at svare på, fordi dette forhold ikke er undersøgt. Men et godt bud er, at den gruppe af forbrugerne som er mest kritisk overfor det konventionelle landbrug og mest pro det økologiske, reelt ikke kommer på Fru Møllers Mølleri. En pointe som Bodil måske understreger, da hun bliver spurgt, om hun oplever, at der er nogle som ikke kommer på Fru Møllers Mølleri, hvortil hun svarer, at en lokalkendt SF-politiker fra byrådet aldrig har været der, hvilket man fornemmer hun er lidt skuffet over (Mm.Fo.1).

Ligeledes nævner både Mette og Bodil, at der også er langt imellem, at de får besøg af deres konventionelle landmandskollegaer – eller at deres ægtefælder kommer og handler. Noget der undrer Bodil, fordi de gerne roser deres sted, når Kim møder dem. Men Mette synes dog, at det er blevet bedre, ”Jeg har da set et par af dem, her under Corona-nedlukningen” fortæller hun (Mm.Fo.3).

En anden fast del af kundestrømmen på Fru Møllers Mølleri er udflugter eller forretningsgrupper, som vil have en rundvisning. Bodil bruger typisk en halv til en hel time på en rundvisning og holder to til tre rundvisninger om måneden. Rundvisninger hun ikke tager penge for, selvom hun godt kan se, at hun måske burde ”*Men nej, det kan jeg ikke få mig selv til, mange af dem handler jo også bagefter*” siger hun (Mm.In.10).

Kerne kunder

Af de mange kunder, som kommer på Fru Møllers Mølleri, er der nogle, som er særlige, nogle som kommer meget tit, og derfor – på godt og ondt – dog mest på godt – er blevet en fast del af gårdens liv og rytmen, en del af gårdens netværk. En fra det faste personale i gårdbutikken fortæller:

”Jo men der er en del som kommer her meget tit. Vi har en fast lille kundegruppe som kommer tit. Der er sågar nogle af dem som kommer – som også fortæller os – hvis de skal på ferie eller andet, for de vil nødigt have, at vi går og er bekymrede over, hvorfor de ikke kommer”

griner hun og siger, at det jo kun er dejligt (Mm.Fo.1).

Et par af kernekunderne er et ældre ægtepar fra Odder, hr. og fru Madsen. Hr. og fru Madsen er kommet i gårdbutikken hver torsdag, siden den åbnede. Hr. Madsen har i mange år, inden han gik på pension, været isenkrammer i Odder. En isenkrammerbutik han for øvrigt overtog fra sine forældre, hvorfor han i den grad kender til livet i Odder og omegn. Fru Madsen har været lærer i den lokale folkeskole, ”*så jo vi kender rigtig mange i Odder, og vi kender Odder godt*”, fortæller de samstemmende og stolte, da de bliver interviewet (Mm.In.5). De fortæller, de sætter så stor pris på Fru Møllers Mølleri; ”*det er så godt det de laver. Det er jo kvalitet. Det er jo i orden*” (Mm.In.5). De har også holdt deres fester derude, og de anbefaler det til alle de kender, for det er godt. Mens hr. Madsen hurtigt kommer ind på, at han jo også har en lidt særlig relation til stedet.

”Jo men altså, Jeg har jo kendt Bodil og hendes familie gennem mange år. Min Bedstefar byggede sommerhus ude i Dyngby i 1928 og mine forældre i fyrerne... Jeg husker, at da jeg var... Ja jeg har nok været en 5-6 år, der var jeg jo nede og drikke eftermiddagskaffe ved Bodils farmor. De havde sommerhus lige i nærheden af os (griner han), så der gik jeg jo ned. Det var så pragtfuldt, hun havde nemlig et rigtigt kukur, og jeg var bare så glad for det kukur. Jeg kan huske, at det var, det var sådan en besættelse... Det var meget spændende med det kukur. Hun var en meget speciel dame der sad og røg store cigarer osv. Men det var hyggeligt at komme ned og besøge hende, det kan jeg huske... Og så har vi haft. Jamen vi har jo kendt gården derude i 100 år”,

fortæller Madsens (Mm.In.5).

Det er tydeligt at høre på parret fra Odder, at stedet har en betydning for dem. Ikke fordi, at de som sådan kender Kim og Bodil privat. ”*Det var jo mere mine forældre, der kendte Bodils familie*”, fortæller hr. Madsen (Mm.In.5). Men fordi de kan lide at komme derude, og fordi

deres besøg ude på gården er blevet en del af deres liv og rytme. Ligesom, at de er blevet det til gårdens rytme. De synes også, at det er spændende at følge med *”se hvad hun nu finder på derude”, selvom vi også synes, at det ikke behøves være større, hun har jo alt for travlt allerede*”, fortæller fru Madsen en smule bekymret for Bodil (Mm.In.5), inden hun fortsætter med at fortælle:

”Jeg synes bare, at det er et skønt sted. Jeg elsker at komme derude, og jeg elsker at handle derude, og jeg føler mig meget velkommen, og jeg føler, at dem der arbejder derude, de kender os. Det gør de jo ikke, hvis du går ind i et supermarked... Og fx om sommeren, hvis de ikke lige har æg den torsdag eller den lørdag vi kommer derud, så kører vi derud i løbet af ugen og åbner køleskabet og tager æg, og vi betaler dem ikke – ikke før vi kommer næste gang. Så siger vi: ”vi skylder for æg”. Og i forrige uge hentede vi også en stor pose mel til vores søn, han vil kun have deres mel, den betalte vi heller ikke den dag, det gjorde vi en anden dag. Og de skriver det ikke op, de ved jo godt, at når vi kommer, så betaler vi”

fortæller fru Madsen, mens hr. Madsen tilføjer: *”Det er hyggeligt at komme derude, og vi kender pigerne, altså både ved slagteren og i bagerbutikken ikke også?”* (Mm.In.5).

Hr. Madsen mener, at deres succes skyldes *”at fordi de har en ordentlig vare og giver en god service, så kommer folk igen”* (Mm.In.5). En anden af gårdens kernekunder er en midaldrende dame, som kommer meget tit. Bodil fortæller sådan her om hende:

”Vi har en kunde, der har kommet her hver dag siden vi har åbnet. Hun har mange meninger om stedet her, og det der sker her. Hvis man kan tackle hende, er hun en god ambassadør og hun lægger mange penge herude. Hun er ret kræsen og hun kommenterer på det hele. Kommenterer på alt. Næsten som en politibetjent” (Mm.Fo.3).

siger Bodil med en vis irritation i stemmen. Mens hun ved en senere lejlighed vender tilbage til, at nok er hun jo *”pisseirriterende”*, men ikke desto mindre så:

”er hun jo også en god kunde, som holder meget af stedet her. Det skal vi jo også huske på og det har hun jo lov til. Og så har hun jo rent faktisk også nogle gange ret i hendes kritik. Altså, bliver vi jo sådan set bedre af, at hun hele tiden stikker til os på den måde. Men nogle gange orker vi bare ikke at høre mere på hende” fortæller Bodil (Mm.Fo.3).

Bageren fortæller i samme sammenhæng, at der ofte er mange kunder, som gerne vil kommentere på, hvad de laver samt give deres besyv med:

”Mange af kunderne synes ligesom også, at det her sted er deres. Nogle af dem står heller ikke tilbage for at fortælle, hvad de synes, og hvad de mener vi skal gøre på en anden måde. Nogen kan godt lide at klage. Folk klager over selv de mindste ting. Det er selvfølgelig træls, men omvendt er det jo også OK, fordi de ikke er ligeglade. Der er jo også mange der roser stedet og kagerne. Mange har også gode ideer de gerne deler med os” slutter han (Mm.Fo.1).

Mette fortæller i samme anledning, at hun oplever, at kunderne meget gerne vil interagere med stedet, og at de som virksomhed bliver nødt til at lytte.

”Der er mange som skriver til os, kan I ikke lave det der. Så laver vi da det. Hvis vi har en kunde som siger: ”ej jeg har lyst til, at du skal lave den der forlorne hare, for den var god”. Jamen så laver jeg forlornen hare den næste uge. Jeg tror, at de føler, at de har et ansvar for at det skal gå godt her. Det er fedt nok. Men lige så fedt det kan være, lige så rørvirriterende kan det også være, for at sige det pænt. Det kan jo nogle gange godt være sådan, at jeg tænker: det skal du overhovedet ikke blande dig i” (Mm.In.9).

Trods ros til Fru Møllers Mølleri er der, som bageren påpeger også nogen, som ikke er så tilfredse. Tit handler det om, at de synes, de skal stå for længe i kø, at tingene er for dyre og særligt får de mange gange *”ja ofte nærmeste skæld ud over hvorfor, vi ikke har mere åbent end vi har. Men vi skal jo også holde fri nogle gange”* fortæller Bodil (Mm.Fo.2).

Kim fortæller i den sammenhæng at:

”Langt de fleste jo er positive. Det er måske 95-98 procent af alle som er glade. Flere brokhoveder er der ikke. Men det fylder bare meget” (Mm.In.10). Bodil tager over og fortsætter: ”Det er nok endnu mindre, det er langt under én ud af 100 der brokker sig, men jeg tager det bare ind. Vi er ikke så gode til bare at lade som ingen ting.... Det er jo aldrig rart at få kritik” siger Bodil (Mm.In.10).

Det er interessant at iagttage og høre, hvor stor en betydning stedet har for gårdens kernekunder og ikke mindst erfare, hvor dedikeret og personligt disse kunder forholder sig til stedet. På Fru Møllers Mølleri kender de kernekunderne. De ved, hvor de bor, ved hvor mange børn de har osv., men det gør ikke nødvendigvis, at de er venner med dem, eller har det, som Putnam ville betegne som værende en båndlæggende relation – *”Bonding”* – (Putnam 2000 s. 22 & 362). Men ikke desto mindre fornemmer man, at de kernekunder, som er kommet hver uge gennem årene, og i den forbindelse har udvekslet både penge, varer og informationer med stedet, har en stærk tilknytning til gården. Der har altså fundet et massivt set af udvekslinger sted gennem årene, og med udvekslingerne er der også kommet tillid og tilknytning til stedet. En tilknytning der kan minde om en *”afgrænsende relation”* – *”bonding”* –, fordi de er så begejstrede for stedet og bruger relationen og kendskabet til Bodils familie som argument for deres kommen og handlen på stedet. Men trods dette er der dog kun tale om en *”brobyggende” relation* – *”bridging”* – fordi relationen primært kun handler om udveksling af varer og informationer og sjældent bliver mere personlig end mødet og småsnak omkring udveksling af varer eller tjenester (Putnam 2000 s. 22 & 362).

Særlig relationen til ægteparret fra Odder kan betegnes som personlig. Og netop den relation vidner om, at udvekslingerne på Fru Møllers Mølleri har ført til stærke gensidighedsrelationer og tillid. Eksemplet er altså et godt eksempel på, hvordan netværk opbygges over tid, samt hvordan en serie af udvekslinger fører en høj grad af tillid med sig, hvilket netop er en afgørende del af Colemans beskrivelse af social kapital. Desuden understreger ægteparrets relation til stedet også – det der ligger forud – at den relationelle historie spiller ind og har en betydning. For hr. Madsen fortæller fx ret klart hvordan, at hans forældres relation til Bodils forældre og bedsteforældre betød, at han kendte sted og

derfor kendte dem for noget positivt. Så da hr. og fru Madsen kom første gang, havde de derfor allerede tillid til stedet med i bagagen. Deres relation til Fru Møllers Møleri tog derfor udgangspunkt i en tillid som allerede eksisterede (Mm. In.5). En pointe særligt Herreros (Herreros 2004) gør en del ud af, fordi han mener, at hvad end man udveksler informationer eller gør hinanden tjenester har man som udgangspunkt brug for et sæt af informationer om den anden, modparten. For uden et minimum af informationer er det svært at udvise tillid og indlade sig i en udveksling med nogle umiddelbart fremmede (Herreros 2004 s. 16).

Men netop i forhold til ægteparret, bør man nok også forstå deres kærlighed til stedet i den kontekst, at Bodils forfædre og Bjeragerhougaard er en del af hr. Madsens barndoms minder fra somre i Odderfamiliens sommerhus. Alt mens, at gården rent geografisk ligger midt imellem hr. og fru Madsens liv i Odder og deres sommerhus i Dyngby. Bjeragerhougård er derfor et sted de er kørt forbi gennem mange år. Desuden har de selv tidligere drevet butik og dermed faciliteret handel og udvekslinger i en lokal kontekst, nøjagtigt som de gør på Fru Møllers Møleri. Hr og fru Madsen ved altså, hvad handel og udvekslinger kan socialt, lokalt og forretningsmæssigt. Madsen gør fx også en del ud af betydningen af at handle lokalt og understreger i den sammenhæng, at et sted som Fru Møllers Møleri har meget stor betydning for egnen og Odder, fordi det lokale handelsliv er meget vigtig for en by og en egn. Og *”nej vi handler aldrig på nettet, det kunne vi ikke drømme om”*, slutter de bombastisk og sikkert (Mm.In.5).

Ovenstående eksempel vidner desuden om, at tilliden og netværket mellem Fru Møllers Møleri og Madsens også ligger i det konkrete, som her er delt lokalitet, personlige relationer og eksakte begivenheder, som finder sted rent fysisk, hvilket desuden også er en understregning af Colemans pointe om, at den sociale kapital ligger i dets funktioner (Coleman 1994 s. 302).

Hvorfor kommer folk på Fru Møllers Møleri?

Som det tydeligt fremgår af beskrivelsen af, hvem som kommer på Fru Møllers Møleri, er der flere grunde til at komme. Den umiddelbare grund er, at folk gerne vil købe fødevarer – eller sagt med social kapital-teoretiske termer, udveksling af varer. Men når det er sagt, er det tydeligt, som fx eksemplet med ægteparret fra Odder viser, at indkøb af fødevarer ikke er den eneste grund til at folk kommer. For når man spørger, følger der flere og andre argumenter og forklaringer med. Bodil fortæller, hvorfor hun tror, folk vælger at handle i gårdbutikken.

”Mange har handlet deres daglige brød her i årevis. Mange kommer hver uge, andre kun en gang om måneden. Jeg tror, at ca. en fjerdedel af landsbyens beboere kommer her jævnligt, andre lidt sjældnere. Der er også en gruppe, som slet ikke kommer. Men der er altså ret mange fra landsbyen, der kommer. Engang var der nogen, der kom hele tiden, og pludselig kommer de så ikke mere, og vi kan jo ikke vide hvorfor” fortæller Bodil (Mm.Fo.1).

Kathrine som har stået mange år i gårdbutikkens bageri siger sådan her om kundernes grunde til at komme:

”De kan lide det, vi sælger. Nogle kalder det mormor-mad med slag i, men mere mormor synes jeg ikke det er. Konceptet tiltaler mange. Drengene fra København synes det er megacool, og så de smarte fra Århus, de elsker at komme herude. Der er en fyr fra Århus som er helt vild med stedet. Han har slæbt alle sine kollegaer herud” fortæller hun, som har taget mod folks umiddelbare reaktioner siden 2009 (Mm.Fo.1).

Spørger man kunderne selv, svarer først en halvtredsårige kvinde fra Odder, som kommer næsten hver uge, at hun synes: ”*det er vildt hyggeligt derude*”, og at hun jo gerne vil støtte det lokale. Hun nævner også, at hun sådan set er lidt stolt over, at de har sådan et sted i lokalområdet (Mm.Fo.1). Kvinden fortæller:

”Det er så fedt at have et sted som har så lækre produkter, for ellers er det jo tit sådan, at man skal helt indtil Århus eller København, hvis man skal have noget i så god kvalitet og det er da fedt, at vi har sådan et sted lokalt” (Mm.Fo.1).

Kvinden fortæller, at hun synes, at stedet på en eller anden måde er en tidslomme. Hun synes, der er pænt og hun kan lide at kunne gå op og se dyrene, og fortæller videre, at hun for nyligt havde sin veninde med, som også bare var ”*ellevild med stedet*” (Mm.Fo.1). En anden yngre kvinde fortæller, at hun og familien kommer på Fru Møllers Mølleri et par gange i kvartalet, og det har de gjort i mange år. De første år var det hendes forældre, der tog hende med, men efter hun selv har fået børn, tager hun, manden og børnene selv derud. Børnene kan lide dyrene og traktorerne. ”*De synes, at det er en stor oplevelse*” ligesom, hun også sætter pris på, at de kan købe færdiglavet mad på restauranten. ”*For så kan vi få god mad ved særlige lejligheder, uden først at skulle stå mange timer i køkkenet*” (Mm.Fo.1).

En tredje kunde, som også er en af respondenterne i de semistrukturerede interviews svarer:

”Altså ja, jeg kommer for at handle hos slagteren, jeg synes det er vigtigt at have en god slagter, der kan noget, ikke? Og så køber jeg brød og mel. Jeg har også været på bagekursus derude engang. Altså, fordi når jeg så har været derude, så har jeg også nogle gange haft børnebørnene med, og så får jeg virkelig noget ud af det, ikke? Fordi så er vi ude og se på lammene og grisene osv. osv. Og det giver jo noget ekstra, ikke også? Og når jeg så kører derud, så kører jeg også ned på Karensminde og køber frugt. Det gør jeg faktisk også. Altså måske ikke nu, men altså i frugtsæsonen så en gang om ugen også får jeg jo en tur ud af det... Jamen det giver mig en tæthed på ja, ja på naturen og på dyrene og på altså, at komme ud” slutter hun (Mm.In.7).

Også den lokale turistchef blev interviewet, og hun svarede sådan her på spørgsmålet om, hvorfor hun tror folk kommer, og turisterne kan lide det:

”Jamen for det første, får man jo virkelig en kvalitetsoplevelse. Og det kan du måske også godt få andre steder, en god bøv fx Men her får du en totaloplevelse. Det er jo det med – på en eller anden måde – når du nu allerede er kørt derud. Allerede når du sætter dig ind

i bilen og er på vej derud, så har du givet dig selv den der: "Jeg vil forkæle mig selv". Bare det at køre ind på gårdspladsen, synes jeg kan noget. At gå ind til slagteren, lade sig inspirere, altså indsnuse hele den der, hvad hedder det, atmosfære der er. Så... ja. Men det er virkelig en totaloplevelse, synes jeg, som man giver sig selv.....Og efter, at jeg så er blevet turistchef tænker jeg: Gud her skal alle da ud" (Mm.In.8).

Der er altså mange gode grunde til at komme på Fru Møllers Mølleri. Opsummeret handler det for det første om, at folk gerne vil have kvalitetsfødevarer, dernæst vil folk gerne have en god oplevelse, og desuden vil en del også gerne have en oplevelse af at være på landet. Turistchefen rammer derfor essensen rigtig godt, med ordet totaloplevelse, som fx handler om, at folk gerne vil støtte det lokale, kan lide stemningen og det at besøge et landbrug, synes de bliver mødt med varme og imødekommenhed. Et andet aspekt er, at en del kunder understreger, at de godt kan lide den måde, de driver landbrug på, fordi det er lokalt, at der er dyr på friland, produktion af eget mel og nærhed, mens gården jo også har en kulturhistorisk værdi. Mange nævner, at de ikke kan lide, at landbruget mange steder er blevet til store grimme og lukkede fabrikker. En del nævner, at landbrugslivet, som det tager sig ud på Fru Møllers Mølleri, taler positivt til dem og den forestilling, de har om, hvordan de synes, et godt landbrug skal se ud. Mens andre fortæller, at Fru Møllers Mølleri minder dem om noget fra deres barndom, noget de satte pris på, noget de savner (Mm.In.3&9).

Gode oplevelser på landet

At få en god og meningsfuld oplevelse på landet er derfor et afgørende argument for at besøge Fru Møllers Mølleri. Men spørgsmålet, der følger, er, hvad er det overhovedet for en oplevelse, folk synes, at de får, og hvori kvaliteten af denne oplevelse består? Det spørgsmål svarer Kim bl.a. på:

"De får en oplevelse af at kunne komme tæt på et landbrug, de kan komme tæt på en traktor. Der er jo ikke ret mange steder, at man kan komme tæt på en traktor i dag. Mange gange så sætter de, de små børn ind på hjulet. Og så sidder børnene og kigger op på det der hjul. Og de går ind i laden derover. Jeg lukker aldrig, næsten aldrig porten til laden. Jeg synes, at folk de skal have lov til at gå ind og se på de der traktorer, maskinerne og værkstedet. Og når vi er ude og lave noget i marken, så kommer vi og parkere midt på gårdspladsen, og går rundt i vores arbejdstøj. Vi gør meget ud af, at det er et landbrug i aktivitet de kan opleve", fortæller Kim (Mm.Fo.2).

Mens en landsbybeboer, som bor i landsbyen, og også kender stedet godt – fortæller her, hvilken oplevelse hun mener, de besøgende får ud af det.

"Jeg synes, at det er ret klart, hvorfor folk vælger det til. Det køber en oplevelse. Man kan se, at de folk der kommer der ude ikke kun kommer for at købe mel eller for at købe kyllingekød eller is, eller hvad de nu vil købe. De går rundt og bruger måske den halve formiddag på at gå rundt deroppe og vise børnene de forskellige dyr... Det er helt sikkert, at Fru Møller sælger den der oplevelse af at komme på landet..... Det er noget folk søger. Det der med at være lidt tæt på nogle ting, som de måske ikke er til daglig" (Mm.In.4).

Som ovenstående citater vidner om, kommer mange af gårdbutikken kunder, fordi de gerne vil have en oplevelse af livet på landet – en oplevelse de åbenbart ikke synes, at de kan få mange andre steder. Bodil forklarer det sådan her: *"Altså vores generation kender jo næsten alle sammen nogen der bor på landet. Men det gør unge mennesker ikke i dag. Så det er jo lidt fedt, at vi kan vise det"* (Mm.In.10). Samtidig med at en af deres faste kunder mere præcist sætter ord på, hvordan man skal forstå den følelse af land liv, og hvori kvaliteten af denne følelse er?

"Jeg er sådan en der er opvokset i en mindre by, men alligevel en by du ved, der havde forretninger dengang. Altså der var slagter og købmand og bager og hele baduljen. Og det hænger lidt sammen med, hvorfor jeg også synes, at det er vigtigt omkring Fru Møller og de andre. Alle de der forretninger som er ude på landet. Jeg har sådan været vant til, at man handlede i de lokale forretninger. Men lige pludselig i Odder så forsvandt slagteren og, nej bageren er her stadigvæk ikke. Og det er ikke fordi, der er noget i vejen med at handle i Kvikly eller de andre steder, men den der fornemmelse af, at det er dejligt at være tæt på forretningerne. Jeg har også været vant til. Altså mine bedsteforældre havde gård, så jeg har også været vant til sådan at være tæt på dyrene – og være tæt på den mad vi spiser" (Mm.In.7).

Kvinden siger i den sammenhæng, at den slags i meget høj grad også er noget, hun savner i sin hverdag (Mm.In.7).

Respondenten fremhæver, at den oplevelse hun efterspørger og kommer efter på Fru Møllers Mølleri handler om nostalgi og gode minder fra sin barndom. En barndom, hvor hun åbenbart synes, at netop nærheden til de små butikker og til livet på landet og dyrene var betydningsfuld. At hun nævner nærhed er interessant, fordi nærhed er relationelt. Altså er hendes argument om nærhed som grund til at komme på Fru Møllers Mølleri også socialt betinget. Respondenten fortsætter og kommer efterfølgende med en præcisering af, hvad hun mener:

"Jeg synes også de har, altså der er jo noget meget mere personligt over det. Altså nu ved jeg ikke, om det kun er mig, men det er det sikkert ikke, men sådan føler jeg det, at den måde man bliver betjent på derude, er der noget personligt over. For mig er det sådan lidt ligesom da jeg var barn, og kom hen til slagteren i Juelsminde, ikke?"

fortæller hun og bliver stille (Mm.In.7). Efterfølgende beder jeg hende uddybe nærmere og præcisere, hvad hun mener med det mere personlige, hvortil hun svarer:

"men jeg føler, at man bliver taget godt imod og de gør sig anstrengelser for, ikke lære én at kende, men så i hvert fald på en eller anden måde... Ja give en god behandling og en god måde at blive betjent på"

slutter hun. (Mm.In.7). Det fremgår tydeligt af diverse citater og samtaler, at mange kunder på Fru Møllers Mølleri sætter pris på den oplevelse af landbrug, som de får på stedet. En oplevelse som de forbinder med *"det gode liv på landet"*. Og hvad det *"gode liv på landet"* så helt præcist består af er svært at svare på. Men for nogen – særligt den lidt ældre

generation synes det som om, at det har noget med en *"følelse"* – en erindring eller nogle barndoms minder at gøre. Noget der minder om den gang *"verden var mindre"* og livet mindre komplekst og fragmenteret (Mm.in.7&10). Alt mens, at det *"gode liv på landet"* for andre – nok særligt de yngre (under 50 år) – i højere grad relaterer sig til den konkrete nutidige oplevelse: Fx stemningen, synet af en traktor eller den subjektive forestilling om, hvordan de godt kunne tænke sig, at et moderne landbrug skulle se ud, i forhold til deres idealer (Mm.Fo.1,2&3; Mm.In.5,7& 8)

At føle sig "velkommen" er også argument for at komme på Fru Møllers Mølleri. Et argument der taler direkte ind i det relationelle – direkte ind i gensidighedsrelationerne. En ordentlig velkomst er derfor et vink om tillid – en invitation. Ergo oplever nogle af gårdbutikkens kunder, at der gennem en ordentlig og personlig velkomst allerede på forhånd har fundet en personlig anerkendelse sted, fordi de bliver genkendt og føler, at de på Fru Møllers Mølleri sætter pris på, at de kommer og igen. Oplevelsen af anerkendelse og nærhed er interessant i relation til social kapital, da Bourdieu netop fastslår, at anerkendelsen af relationen og "Næsten" ligger implicit i gengældelsen, og at det netop er igennem varige udvekslinger, at der finder en løbende anerkendelse sted (Bourdieu 1986 s. 21).

Det er altså ikke alene gårdsalgs-udvekslingerne af kager, brød og pølser, som får folk til at komme, og får serien af udvekslinger til at finde sted. Svarerne taler for sig selv. Mange kunder kommer også pga. den tillid og anerkendelse, som ligger forud, eller som de oplever i den reelle situation og hverdagspraksis. Kort sagt Bodils ambition om at møde alle ordentligt og anerkendende, får folk til at komme igen. Og jo oftere folk kommer, jo mere der bliver udvekslet af varer – informationer (sladder) og anerkendelse – jo bedre synes den sociale kapital fordret. Normer og etik i mødet med "Næsten" og kunderne omkring udvekslingen af varer synes altså at spille en afgørende rolle for, at serien af udvekslinger gentager sig. Normer og etik som dermed understøtter opbygningen af social kapital mellem Fru Møllers Mølleri, deres ansatte, kunder og lokalområdet. Det ser altså ud som om, at det relationelle, anerkendelsen og den tillid der eksisterer på Fru Møllers Mølleri, ikke bare er opstået tilfældigt, men derimod er et resultat af generationsbårne og historiske normer af bevidste handlinger, samt en "villet" imødekommenhed.

Der er altså flere gode grunde til, at folk vælger at handle på Fru Møllers Mølleri. En af dem er den måde, de har indrettet deres landbrug på, hvilket mange kunder fremhæver som noget, de sætter pris på. Folk kan godt lide dyr på friland, flotte gårde, store traktorer og ikke mindst en synlig værdikæde, hvilket man får oplevelsen af ved et besøg på Fru Møllers Mølleri.

Men når det er sagt, bør det nævnes, at selvom Fru Møllers Mølleri også er et moderne multifunktionelt konventionelt landbrug, så er fru Møllers Mølleri ikke repræsentativt for et moderne konventionelt dansk landbrug. For Fru Møllers Mølleri er i nogen grad også

en iscenesættelse – eller måske en videreudvikling af en særlig type landbrug. En iscenesættelse som i den grad taler ind i hvordan, et landbrug i 2020 helst skal se ud for at være ”cool” eller i samklang med tidens idealer om *”det gode liv på landet”*. Dette ser man fx tydeligt i forhold til de opslag Bodil lægger op på Facebook og Instagram, hvor hun fx gerne afbilder grise og høns på friland, mens gårdens industrielle produktion, eller en traktor med sprøjte bagpå ikke rigtig matcher den fortælling, som de gerne vil dele på de sociale medier, og derfor ikke indgår der. Godt nok er det ikke nogen hemmelighed, at de har industrigrise på Fru Møllers Mølleri eller – at de er konventionelle – slet ikke, Bodil nævner det gerne. Med den industrielle del af produktion indgår ikke i den gode fortælling, oplevelsen, samt iscenesættelse af stedet, som de tilbyder på instagram, facebook og ved et besøg.

Det er derfor tydeligt, at de på Fru Møllers Mølleri er gode til at forstå de moderne forbrugere, tidens idealer og den fødevarevirkelighed, folk går og drømmer om, hvorfor de også har indrettet deres gårdbutik, som de har. For som en del af ovenstående citater vidner om, så peger den ene kunde efter den anden på, hvor *”hyggeligt”*, *”fedt”* og *”autentisk”* de synes, stedet tager sig ud (Mm.Fo.1,2&3 samt Mm.In.4,5,7&8).

Det bør i den sammenhæng nævnes, at Bodil og Kim ikke fortier eller lyver om gårdens industrielle produktion. De fremhæver den bare ikke.

Kundekritik er også en forhandling om normer

En anden interessant social kapital-teoretisk pointe i forhold til gårdbutikskunderne er, at en ret stor andel af kunderne involverer sig i stedets praksis og eksistens ved at komme med kritik og ideer til at gøre det anderledes. Særligt vil kunderne fx gerne have, at de har meget mere åbent. En del kan ikke forstå, hvorfor de ikke er økologiske. Mens andre fx kommer med konkrete forslag til nye typer af kager, produkter til hylderne eller information, de gerne vil have på Facebook. Dette er i en social kapital-teoretisk sammenhæng interessant, fordi det viser, at serien af udvekslinger opbygger gensidighedsforhold. Gensidighedsforhold der har en karakter, som gør, at folk føler de gerne må blande sig – og at de reelt kan få indflydelse på stedet. Involveringen i form af kritik og ideer kan desuden anskues som en løbende forhandling af, hvordan stedets normer skal være. Så selvom det er Kim og Bodil, og på sigt Mette og Jan, der i sidste ende bestemmer, hvad der skal ske på Fru Møllers Mølleri, er der mange af deres kunder og gæster, som også synes, de har noget at sige. Bodil fortæller i den sammenhæng, at de lytter og tager ting til efterretning, fordi de også lærer noget af den løbende kritik (Mm.Fo.1&3; Mm.In.1&10).

Gensidigheden mellem kunder og Fru Møllers Mølleri er derfor en dimension, som er med til at facilitere den videre udvikling af stedet. Dette ser man fx, når snakken falder på samtidens kritik af det konventionelle landbrug eller, hvorfor deres landbrug ser ud, som det gør. Her fortæller Bodil, at hun bliver klogere af at tale med så mange mennesker,

og at hun lytter til det, de siger, hvilket selvfølgelig også får betydning. Kritik og feedback betyder, at de begynder at tænke over nogle ting, de ellers ikke ville have tænkt på, og på den måde kommer kritikken, spørgsmålene og ideerne til at påvirke og forme stedet fremadrettet. Forbrugerkontakten får altså – om man så må sige – indflydelse på strategien, fordi forbrugerkontakten her er med til at udfordre stedets normer og gennem dialog og samtale om forventninger og forpligtigelser cementere en relation og indbyde til, at der måske – måske ikke skal ændres på noget (Mm.Fo.1;Mm.In.9&10).

Et eksempel på dette er, at der fx gennem tiden er mange, som har spurgt til hvorfor, de på fru Møllers Mølleri ikke er økologiske, og her fornemmer man tydeligt, at Bodil ved at have skullet forklare og forsvare så mange gange, har gjort sig en del tanker, som også har betydning for de valg, de skal træffe fremadrettet. Bodil vil jo fx gerne havde udfaset den industrielle griseproduktion og have flere frilandsgrise. Kim fortæller også, at den megen snak om fx biodiversitet har betydet, at de ikke længere pløjer så langt ind til kanten, som de gjorde engang. Nu lader de fx besværlige hjørner stå, så naturen kan få frit spil osv.

’Så selvfølgelig bliver vi også påvirket af omverden, og dem der kommer her. Det får vi da meget ud af, om vi så ændre på noget – og hvad vi ændre på er jo ikke sikkert’ siger Kim (Mm.In.10).

De mange gårdsalgsudvekslinger indbefatter altså også udvekslinger af informationer, som nogle gange fører til ændring af praksis, nye normer.

At kunderne gerne vil have indflydelse og være med til at påvirke såvel produktionen som normer på Fru Møllers Mølleri er overordentlig interessant, hvis man kigger på den grundlæggende ontologiske diskussion om, hvorvidt normer er grundlæggende og ligger i strukturerne, eller om de nærmere er et resultat af rationelle handlinger. Ser man på Fru Møllers Mølleri er det på den ene side tydeligt, at normerne også er arvet og nogle, som bare er der. Det viser fx de mange referencer til fortiden og faderen og den herskende ”ikke-reflekterede” etik, mens det er tydeligt, at der undervejs bliver truffet mange selvstændige og rationelle valg samt, at normerne ikke er mere faste, end de i nogen grad hele tiden er til forhandling.

Kapitel 9.

Analyse Nørregården

Nørregårdens netværk ser anderledes ud end de øvrige gårdes, fordi Nørregårdens ledelse ikke udgøres af et par som er ejere eller forpagtere, men derimod af en fond. Det er altså en bredere kreds af mennesker, som tegner Nørregården, end vi har set på de to øvrige gårde. Nørregården består af en gruppe mennesker, som for norges vedkommende både bor og arbejder på gården. Mens den for andre blot er deres arbejdsplads, deres børns børnehave eller et sted de kommer, fordi deres pårørende bor der. Nørregården, dens beboere, ansatte og de som kommer dagligt kan derfor opfattes som et netværk i sig selv. Nørregårdens primære netværk, fordi det er der, gårdens fokus er, samt i det netværk der findes og opbygges mest social kapital.

I dette kapitel følger en netværksanalyse af Nørregårdens netværk. Analysen starter med en beskrivelse af de ansatte samt gårdens beboere, dem som udgør det, man kan kalde gårdens primære og interne netværk. Dernæst følger en analyse af de mere eksterne netværk: Forældre til børnene i børnehaven, lokalmiljøet og dem jeg her har valgt at kalde de ligesindede. Netværksanalysen er opbygget efter følgende fem kategoriseringer: De ansatte – dem der tegner gården, Beboere og brugere i landbrugsværkstedet, Børnehavebørn og deres forældre, De lokale og De ligesindede.

De ansatte

Kort om de ansatte kan man sige, at de kommer fra hele Fyn. Enkelte medarbejdere kommer længere væk fra. Størstedelen kommer fra Vestfyn, men kun et par stykker fra Ørsbjerg-Kerte-området. Morten som om nogen udgør en af gårdens centrale figurer fortæller, hvordan han ser gårdens netværk og fællesskab:

”Gården har jo lidt sit eget fællesskab, fordi vi er så mange der kommer her ikke også? Og det er jo så folk som kommer lokalt fra, men også længere væk... De kommer ikke lige fra Ørsbjerg alle dem der arbejder her og sådan noget. De fleste kommer lidt længere væk fra. Men Stine er fra Gelsted og Nina bor i Gelsted og sådan ikke? Så hvis vi tegner en lidt større ring end lige Ørsbjerg, så kommer de fleste ikke så langt fra” (Nø.In.2).

De ansatte på Nørregården kan altså overordnet anses som lokale, hvis man tager Vestfyn som lokalområde. Men zoomer man ind på det nære lokale, er det kun et fåtal, som bor tæt på Nørregården.

Grønne idealer, fælles normer og visioner

Fælles for de ansatte på Nørregården er, at et flertal af dem synes at have en interesse for, – eller tilknytning til Steiner miljøet. Samt en interesse for mere alternative livsformer og det ofte med bæredygtighed som fokus. En del af de ansatte på gården fortæller fx, at de interesserer sig for alternative måder at bedrive pædagogik, landbrug og samfund på, fordi de synes, at samfundet har bevæget sig et forket sted hen. Særligt klima- og biodiversitetskrisen synes de kalder på handling (Nø.Fo.1&2; Nø.In.1, 2 & 3). Helt konkret har de fx fokus på: Miljø, biodiversitet, fødevarer, regenerativt landbrug, anti-materialisme og hvordan, man skaber et samfund, som er bedre for mennesker, miljø og fællesskaber. Flere udtrykker bekymring for tidens meget stress, en tiltagende jeg-fokusering og ikke mindst de stadig større og komplekse systemer, som de mener fremmedgør mennesket fra dem selv, deres nære og naturen. De taler om et liv med mere ro, flere fællesskaber og nærhed til naturen (Nø.Fo.1&2; Nø.In.1, 2 & 3). Det ser ud som om, at netop de delte idealer og visioner, hvor mange er hentet fra Steiner er det, der får de ansatte til at komme til Nørregården, blive og være med til at forme stedet (Nø.Fo.1&2; Nø.In.1,2&3).

Den samfundskritiske og eksperimenterede tilgang til landbrug og pædagogik synes derfor at være et vigtigt argument blandt de ansatte, når de skal forklare deres valg af arbejdsplads, deres pædagogiske praksis og de visioner, de arbejder for (Nø.Fo.1&2). Visioner som tydeligvis også binder det kollegiale sammen og danner basis for et sammenhold, fordi de brænder for noget nær det samme og derfor også der har meget til fælles. Selvfølgelig er de ansatte på Nørregården forskellige, og hver især har de forskellige ”mærkesager”, noget de synes er mere vigtigt end andet, samt forskellige måder at udleve deres visioner og samfundskritik på. Nogle er klart mere idealistiske end andre, men det synes alligevel tydeligt, at der er en fællesnævner blandt de ansatte. En fællesnævner med udgangspunkt i Steiner-filosofien. De ansatte deler altså i ret stor grad normer og visioner med Nørregården, hvilket styrker den daglige praksis, samt sammenholdet på stedet. For som Coleman skriver gør fælles normer det lettere at lykkes med ens forehavende, samt lettere at opbygge tillid (Marsden 2005 s. 14; Coleman 1994, s. 4). Samtidig med, at Coleman også understreger, at netop en fælles religion eller en fælles ideologi fremmer den sociale kapital, fordi der qua de fælles idealer er noget at samles om. Ligesom, at det at handle på fællesskabets og en større sags vegne synes motiverende for den enkelte og samlende for sagen og fællesskabet på Nørregården (Coleman 1994 s. 320-321). Det er altså tydeligt, at de fælles visioner er vigtige for de ansatte. Nøjagtigt som, det er vigtigt for de ansatte, at de qua deres job på Nørregården kan bidrage til at gøre den forskel, som de gerne ser praktiseret i verden omkring dem (Nø.Fo.1 & 2; Nø.In.1,2,3 & 9).

På Nørregården stikker den daglige praksis derfor dybere end til blot at dyrke landbrug, være bosted eller drive børnehaven. På Nørregården vil de nemlig gerne være et alternativ til det øvrige samfund. Et eksempel til mulig efterfølgelse, hvor de med udgangspunkt i Steiners livsfilosofi forsøger at gøre og udleve det, de synes er vigtigt (Nø.Fo.1&2;

Nø.In.1,2,3&9). En praksis som handler om, den måde landbruget drives på, den antimaterielle tilgang, forbud mod iPads til børn, vigtigheden af børns frie leg i naturen, den ofte veganske kost, morgenandagten, bestræbelserne mod selvforsyning, betydningen af ritualer og fester og så fremdeles. Nørregården er derfor kendetegnet ved, at størstedelen af de ansatte er nogle som forholder sig kritisk til det omkringliggende samfund, og som gerne går forrest ved at vise et eksempel. Her følger kort nogle nedslagspunkter som beskriver, hvordan de ansatte selv adresserer deres visioner, og det som giver mening for dem.

Steiners rolle på Nørregården

Morten fortæller levende og gentagne gange om, at for ham er den biodynamiske dyrkningsform alt afgørende for hans tilgang til jorden og det at dyrke fødevarer. Morten ville slet ikke kunne se sig selv som landmand, hvis han fx ikke skulle dyrke jorden biodynamisk eller på den måde være med til at opbygge en god humus. Morten fortæller:

”Jeg har været på nogle kurser i regenerative dyrkningsmetoder, som de kalder de det... og dertil må jeg nok sige. At det har været spændende. Det er meget i forhold det her med at få mere kulstof ned i jorden og få jorden gjort god og rig for dyrkning” (Nø.In.2).

Inklusion og anerkendelse

Gårdens leder Elke vægter derimod Steiners menneskesyn og ikke mindst det relationelle højt, når hun skal beskrive, hvad Nørregården er for et sted. Elke siger:

”Det der med, at man vil hinanden, og vil hinanden på en god måde. Jeg tror, at det er der vores store styrke ligger. Det er det, der de sidste mange år har båret det her igennem. Og landbruget har gjort det muligt, at vi stadigvæk er her. Er her på denne måde nu, og at man har set det gode i hinanden og har villet hinanden det gode ikke, og løftet hinanden” (Nø.In.3).

Mens hun fortsætter med at konkretisere pædagogikken i Bernards hus:

Jeg er Steiner-pædagog og hele steinerfilosofien fylder meget her, Steiners menneskesyn. Vi skal flytte ind i deres fysik. Vi skal tage mennesker seriøst. Hvad giver mening i deres liv? Omvendt integration, vi skal integrere modsat. Lige nu har vi jo en parallelverden der kører ved siden af vores. Vores brugere lever i et parallelunivers i forhold til den verden du og jeg lever i, som de er udelukket fra. Det er et stort problem, at vi lever i disse to verdener, for det går ud over tolerancen og accepten som bliver sværere, når vi ikke mødes. Vi vil jo gerne skabe et rum, hvor man kan øve sig i at være sammen. Det er også det vi vil her på Nørregaarden” (Nø.In.3).

Elke fremhæver igen det relationelle, og fortsætter samtalen med at forklare, hvordan hun ser, at tidens vækstdiskurs og grådighed også er blevet relationel. Elke fortæller:

”Der er jo mange problemer i verden. Meget handler om, at vi ikke vil nøjes, at vi ikke vil gå på kompromis og her tænker jeg ikke kun på det fysiske, men også det relationelle. Det skal vi blive bedre til...” siger hun (Nø.In.3).

Elkes pointe er interessant, fordi hun efterfølgende kommer med en skarp uddybning af udtalelsen, som for hende i første omgang er rettet mod gårdens beboere og de ansatte i værkstedet, som hun mener udelukkes fra samfundet, fordi de har psykiske handicaps og derfor er endt med at leve” i *en parallel-verden*” (Nø.In.2). Elkes udtalelse rammer noget væsentligt, fordi hun trækker pointen videre og gør den bredere, så grådigheden ikke kun handler om det materielle og fysiske, men også det relationelle, hvilket er en interessant pointe i forhold til såvel social kapital, som social bæredygtighed i øvrigt. Når Elke taler om grådighed i forhold til det relationelle, er det underforstået, at mennesker i dag har så mange forbehold og aversioner mod andre, at de ender med at spænde ben for godt og bredt socialt samvær. Elke uddyber og pointerer, at den moderne grådighed ikke kun handler om, at man vil have ting og sager – rigdom og muligheder – men også om den tilgang moderne mennesker har til hinanden. En tilgang, hvor det ifølge Elke lidt er blevet sådan, at mennesker i grådighedens navn vælger og vrager mellem hinanden, relationer og fællesskaber og ikke for alvor vil overgive sig til noget fælles. En udvikling hun ikke billiger – og en udvikling hun særligt på beboernes vegne beklager.

Elkes pointe er interessant i relation til social kapital og det at indgå i gensidighedsforhold, da netop viljen til de andre, kontinuerligheden i de sociale og det, at gengælde en hilsen, ville en relation og på den vis udvise anerkendelse for de andre, synes grundlæggende for opbygningen af social kapital (Coleman 1994 s. 306; Bourdieu 1986). Det er dog i den henseende værd at holde i mente, at sociale forbehold og afvisninger jo også er en del af det sociale spil, – folk er forskellige. Forskellige, fordi man er rundet af forskellige miljøer, og derfor også har forskellige normer og visioner samt ikke mindst status og positioner i spil. En pointe Bourdieu kommer ind på, når han qua hans tanker om både habitus og social kapital nævner, at den sociale kapital reproduceres inden for de gængse strukturer og dermed fastholder og legitimerer en vis grad af relationel selektion og klassemæssig fastholdelse (Bourdieu 1986 s. 8; Bourdieu 1993 s. 86). Coleman kommer omkring det samme, når han vægter fælles normer som afgørende for et velfungerende fællesskab eller samfund (Coleman 1994 s. 310-311).

Eller når Bourdieu fremhæver, at mennesker også tilgår det sociale og relationelle som en investering med ønsket om at kunne hente social kapital på enten den korte eller lange bane (Bourdieu 1986 s 8). I den sammenhæng er det værd at fremhæve Bourdieus pointe om, at mennesker altid indgår i sociale relationer, og at eksklusion i følge ham også er en relation (Wilken 2011). Ligeledes fremhæver Coleman, at folks motivation for at indgå i relationelle forhold også altid er en rationel størrelse, hvor man som individ gør op, hvilken fortjeneste man kan hente i relationen. Coleman understreger dog i den sammenhæng, at mennesket ikke altid har egne mål for øje, men også sagtens kan have mere altruistiske mål for øje, når de indgår i det sociale (Coleman 1994).

I den sammenhæng konstaterer Elke, at de psykisk handicappede på Nørregården desværre ikke er nogen, som har en naturlig og sikker plads i det moderne samfunds fællesskaber, men at det netop er det, som de gerne vil give dem på Nørregården – eller i hvert fald prøve på at give dem, fordi det er så grundlæggende for mennesker at høre til i et fællesskab (Nø.In.3; Nø.Fo.2) Elke siger:

”Når nu der ikke er plads til denne her type brugere uden for, vil vi gerne trække verden ind på Nørregården, og på den måde give brugerne en meningsfyldt hverdag” (Nø.Fo.2).

Pædagogiske udfordringer

Morten giver udtryk for, at kombinationen mellem landbrug og pædagogik for ham er meningsfuld, og han synes, at netop den kombination kan meget, også når det kommer til det sociale. Men Morten skøntegner dog ikke den praktiske hverdag og nævner, at det på Nørregården ofte er en stor udfordring, at de tre forskellige enheder i praksis ofte fungerer ret egenrådigt og selvstændigt fremfor at høste de fælles synergier og dermed få det fulde udbytte, af det stedet og fællesskabet på Nørregården kan tilbyde. Som et eksempel nævner han, at det nogle gange kan være svært at få alle beboerne med ud i landbruget og få dem til at arbejde. Morten fortæller:

”Folk skulle bare vide, hvor stort et engagement vi lægger i de beboere, og hvor meget det kræve at få beboerne til at være en del af det? Det handler jo om, at de ikke bare skal sidde og lave perleplader og sidde stille, men have en meningsfuld hverdag. Vi gør så meget for de beboere, gør så meget for, at de kan få et større udbytte. De ville kunne få så meget mere ud af det, hvis vi også turde presse dem lidt mere. Jeg synes vi bør ville mere med dem. Men det er jo pædagogernes ansvar” (Nø.Fo.2).

Morten rejser her en konkret kritik i forhold til samarbejdet mellem bostedet og landbruget på Nørregården – som han mener – kunne styrkes, hvis pædagogerne havde et bedre blik for, at landbruget har brug for, at beboerne kommer på arbejde hver dag. Ligesom, at beboerne har behov for at komme på arbejde. I den sammenhæng er det også et argument, at beboerne trives og sover meget bedre, når de har været ude og bruge sig selv fysisk. En pædagog fortæller, at beboerne på Nørregården fx har et markant mindre brug af psykofarmaka, bl.a. sovemedicin end andre psykisk udviklingshæmmede, fordi de bruger dem selv fysisk, og fordi de er så meget udenfor i den friske luft, at de har let ved at falde i søvn. Der er derfor sundhedsmæssige gode grunde til at få beboerne med i arbejdet så ofte som muligt (Nø.Fo.1).

Morten peger desuden på, at jo oftere beboerne springer over, jo sværere bliver det for dem at komme afsted dagen efter. En pointe Inge uddyber her:

”Vores pædagogik er måske lidt mere i retning af: kom nu i gang ikke? Og hvis man så lige klager lidt over, at man har ondt alle mulige steder så siger vi; ej prøv lige og giv den en skalle alligevel. Vi prøver at appellere til den del af personen som skal hjælpe. Vi prøver at motivere. Men inden i huset kan de jo have en anden dagsorden, som er lige så rigtig.

For de er jo ansat som omsorgspersoner. Så, hvis folk har ondt, så siger de: nååååååårrr så skal du måske have kaffe og så skal du have, du ved et eller andet, og så får de lov til at hvile. Og det er jo meget at bede en bruger om, at skelne mellem de to ting.... Og det skal jo også være et trygt og godt sted” (Nø.In.2).

Morten og Inge nævner i samme ombæring et andet eksempel på manglende samarbejde, hvor det fx indimellem kan være en udfordring på Nørregården at få dem i bofællesskabet til at huske at bruge de fødevarer, som de producerer på gården. For de pædagoger, der står for madlavningen, glemmer måske at tage Nørregårdens eget kød op fra fryseren, og ender så med at købe i supermarkedet. De glemmer fx, at haven er fyldt med æbler, der kan bruges til dessert eller – der i laden er et stort lager af løg (Nø.Fo.1; Nø.In.2). Også en af børnehavens pædagoger nævner, at hun synes, at de kunne blive bedre til at samarbejde i hverdage, og siger samtidig *”At det mest er til årstidsfesterne, at de har noget med de øvrige enbeder at gøre”* (Nø.Fo.1).

Det ser altså ud som om, at det er en udfordring for Nørregården, at få det fulde udbytte af de synergier, som de gerne vil opnå ved at have flere funktioner på samme adresse. Ligesom det også ser ud som om, at der i den daglige praksis måske mangler interesse for – eller muligheder for flere praktiske og konkrete udvekslinger. Ikke mindst udvekslinger af information om, hvad der sker i de forskellige enheder. Selvfølgelig har hver enhed travlt med deres, men det virker som om, at enhederne mangler nogle anledninger, strukturelle rammer, eller kontinuerlige praksisser som giver mulighed for, at der med social kapital-teoretiske termer, kan opstå stærkere gensidighedsrelationer på gården.

I det store hele ser det dog ud som om, at det relationelle fungerer OK på Nørregården. Men Morten, Inges og pædagogens bekymring rammer dog ind i, at der er rum for forbedring, og det sociale på Nørregården måske godt kan styrkes med et større fokus på, hvordan man internt på Nørregården kan få skabt flere rum for samt anledninger til udvekslinger af den ene eller anden art. For i Nørregårdens samlede praksis ligger der en stor kollektiv ressource, som måske godt kan udnytte sit relationelle potentiale bedre.

På Nørregården ansætter de gerne folk, som de kender i forvejen

En anden vigtig pointe i forhold til det kollegiale på Nørregården er, at en del af de ansatte, som arbejder der, er ansat, fordi de allerede kender nogen af dem som arbejder der, eller måske allerede er en del af gårdens kreds af ligesindede. På Nørregården ansætter de gerne bekendte, familie eller ligesindede og det tydeligt, at Nørregårdens netværk er en stor ressource både for gården som for dem, der indgår i netværket (Coleman 1990). Under feltobservationerne var der fx to unge pædagogmedhjælpere, som begge havde fået jobbet, fordi deres papmor arbejdede på gården. En af de unge sagde sådan her om sit job på Nørregården:

”Det er det fedeste job, man kan have i sådan et sabbatår. Mange af mine venner arbejder i Fakta og sådan noget. Jeg kan godt lide det her, og jeg kan få mange timer. Min bror er

her også, og han har været her i flere perioder, og det er jo fedt at arbejde sammen med ham” (Nø.Fo.2).

Den unge mand fortalte begejstret om stedet og fremhævede også fordelene ved at arbejde et sted, som han kendte godt, og hvor han samtidig kendte nogle af de andre ansatte. Han understregede dermed betydningen af netværk, både i forhold til at kunne få jobbet, men også i forhold til at kunne lykkes i jobbet (Nø.Fo.2).

Som afrunding af netværksbeskrivelsen af de ansatte kan det kort opsummeres, at der blandt de ansatte er en høj grad af fælles normer og visioner, og at de fleste kender hinanden så godt, at det et langt stykke hen ad vejen er en ressource. Det virker dog som om, at nogle ansatte er tættere end andre, og at synergien, informationerne og udvekslingerne mellem de tre enheder kan styrkes til fordel for alle ansatte og gården som helhed.

Beboerne og brugerne i landsbrugsværkstedet

På Bernardshus er de i alt syv beboere, hvoraf fem-seks af dem har deres daglige arbejde på gården, mens et par af beboerne tager væk for at arbejde. Udover de beboere, som arbejder på gården, kommer der ugen igennem yderligere tre – fire brugere, som tager del i det aktivitetstilbud, som landbruget udgør. De kommer ikke hver dag, men måske to – tre gange i løbet af ugen afhængig af, hvem det er. Derudover skal det også nævnes, at alle på landbrugsholdet heller ikke arbejder hver dag. Nogle gange svigter lysten, kræfterne eller helbredet, eller beboerne skal have en dag sammen med deres pædagog, hvor de skal ordne andre ting. Nogle af brugerne er dog altid med, mens andre kun er med i mindre omfang (Nø.Fo.2). Hele holdet er altså sjældent på arbejde i landbruget på én og samme gang. Landsbrugsholdet udgøres derfor typisk af tre – fem mand, der sammen med Morten, Inge og en eller to pædagogmedhjælpere står for at passe landbruget.

Alle brugerne som tager del i landbrugsarbejdet på Nørregården giver udtryk for, at de kan lide at være der og kan lide arbejdet i landbruget – eller måske mere præcist lide noget af arbejdet i landbruget. Der er tydeligvis nogle opgaver, brugerne bedre kan lide end andre, og noget arbejde de er bedre til end andet. Ligesom, at vejrforholdene også spiller ind. Regn, stormvejr, gråt vintervejr og pløre fremmer ikke motivationen for at gå ud i marken. Mens solskin og blå himmel lettere lokker folk på marken. Men når det er sagt, synes de fleste alligevel at give udtryk for, at de kan lide arbejdet og lide at være med på holdet. Inge, som til dagligt arbejder sammen med Morten, som står for landbrugsværkstedet, fortæller her, hvad hun synes, landbruget kan som aktivitetssted:

”Jeg er slet ikke i tvivl om, at det er meget bedre for beboerne at være en del af noget vigtigt og nødvendigt som et landbrug, frem for bare at lave perleplader. Det er et vigtigt job at passe jorden og producere fødevarer” (Nø.Fo.2).

Netop vigtigheden af landbrug synes også at præge brugernes arbejdsglæde, særlig når landbrugsarbejdet er af en karakter, hvor alle synes, de kan være med, kan bidrage, og hvor opgaven er velkendt og let at overskue. Der er altså arbejdsopgaver og momenter i Nørregårdens landbrugs-arbejdsfællesskab, hvor man kan se, at opgaven, pligten, arbejdsglæden og sammenholdet synes at gå op i en højere enhed. En sådan "fuldendt" arbejdsituation oplever jeg fx en dag, hvor hele holdet er i gang med at feje i laden. En arbejdsopgave som brugerne kender, hvorfor udveksling af ord og ordre, samt ledelse og fordeling af arbejdet synes unødvendig. Brugere synes helt af sig selv at fatte koste, trillebøre og skovle, og hvad der ellers hører sig til. Alt mens, at der er helt stille og holdet som en flok flittige myrer skrider koncentreret og målrettet til opgaven, mens støv, snavs og indtørret mudder forsvinder og gulvet i laden bliver stadig mere rent og pænt (Nø.Fo.1,2).

Beboere og brugere synes altså generelt at være glade for arbejdet i landbruget, og man fornemmer klart en stolthed, når man beder dem vise rundt eller forklare (Nø.Fo.1,2). Elke, gårdens leder, fortæller i den sammenhæng, hvordan hun oplever, at gårdens landbrugspraksis gør en forskel for brugernes dagligdag, livskvalitet og fornemmelse for at være med i et fællesskab. Elke fortæller:

"Jo... altså jo. Når nogen kommer og siger, at deres brød er dejligt eller, at det var sådan et god grønkål. Ja, der vokser de inden i... Altså for mange af vores beboere er det jo sådan, at når vi her i efteråret har tilsynsbesøg, så kommer der et fremmed menneske (Elke griner) og spørger dem, hvordan går det? Og hvordan ser du på det? Der bliver de jo spurgt om alt muligt. Og så taler de om det. Ja de taler om Nørregården som om det var deres egen gård som de driver. På den måde er de med til at definere, hvem der er her. Ligesom billedet udadtil. Det tror jeg også, at du har oplevet ikke? Vi kan jo sagtens sige til nogle af vores beboere, vil du ikke vise rundt. Så viser de rundt, og det kan de også. De har en ejerskabsforhold til det her, eller fornemmelse og har også en stolthed. De vil gerne vise stedet frem. Øhhhm.. De taler også meget om det, når der er besøg. De er bevidste om, at de gerne vil vise det frem, og at de har en rolle" (Nø.In.3).

Hvad siger beboerne og brugerne selv om deres liv og dagligdag på Nørregården?

Povl, om savnet af det sociale under corona-nedlukningen

En af de trofaste medarbejdere i landbruget er Povl. Povl bor ikke på gården, men i en anden by 13 kilometer væk, og han kommer tre gange om ugen. Povl fortalte, at han de første år selv kørte til Nørregården på sin scooter, men eftersom der hele tiden var problemer med scooteren, kommer der nu en taxa og henter ham og kører ham ud på Nørregården. Povl fortæller om transportordningen, som han er rigtig glad for:

"Det er sådan set flot, at de vil betale for det. Det vil jeg ikke klage over... Assens kommune gør meget for mig, det er jeg glad for... Det er jo forskellige chauffører som henter os. Men tit er det Ib. Vi kører jo alle sammen med Ib. Han er flink, ham kan vi godt lide at køre med. Han kender jo også os" forklarer Povl (Nø.Fo.2).

I forholds til opbygning af social kapital er det værd at fæstne sig ved taxaen, som henter og bringer Povl, det står nemlig klart, at taxaen og chaufførerne, som kører gårdens beboere rundt, er en del af gårdens flow. Dagen igennem er der beboere, som bliver hentet eller bragt, fordi de skal på arbejde, til lægen, på besøg hos pårørende eller lign. Beboerne fortæller gerne om de daglige køreture, som man kan høre de sætter pris på, nøjagtig som de sætter pris på de chauffører, som henter dem og kører med dem. Nogle af dem omtaler de venskabeligt og med navn. Det ser derfor ud som om, at taxaerne for beboerne opfattes som en form for livline til omverdenen, og at beboerne har en relation til chaufførerne, fordi de ofte kører med dem. I forhold til taxaturene er det tydeligt, at der finder kontinuerlige møder og samtaler sted, og der derfor ifølge beboerne og brugeren eksisterer tillid samt en form gensidighedsforhold mellem dem og de chauffører, som kører for dem (Nø.Fo.1&2).

Povl fortæller videre, at han kan lide arbejdet på gården, og det betyder meget for ham at have et fast arbejde på Nørregården. Povl har godt styr på gården og dem, som bor og arbejder der. Han ved, hvor mange køer og hektar de har, han kender gårdens rutiner og kan også køre traktor. Povl går ofte tæt sammen med Morten eller Inge og giver klart udtryk for, at han synes, han bidrager til gårdens drift. Povl omtaler også selv sit job, som et rigtigt job. Povl viser mig også hurtigt tillid, hvilket måske skyldes, at jeg fortæller ham, at jeg selv er vokset op i en nærliggende landsby, hvorfor jeg ved at tale om de lokale forhold hurtigt kan nå ind til ham. Han fortæller nyheder fra egnen. Han fortæller fx, at den lokale købmand i min barndomslandsby er død, han fortæller, hvor han voksede op og gik i skole, hvor hans familie bor, om hans sygdom, om hans kæreste Hanne og hvor svært han synes, det var, da der var Corona, og han ikke måtte komme på gården og være sammen med de andre. "*Heldigvis kunne jeg bruge tiden med Hanne*" fortæller han og forsætter:

"Jeg er meget glad for at være kommet tilbage efter Corona. Det er godt. Det var ikke noget ved bare at sidde derhjemme" (Nø.Fo.2).

Flere af de øvrige beboerne giver udtryk for det samme. Beboerne fortæller samstemmigt, at de ikke synes, at det har været rart for dem at være afskåret fra verden og ikke kunne passe deres daglige aktiviteter og mødes med deres venner og familie (Nø.Fo.2). Gårdens leder, Elke, uddyber savnet således:

"For en gruppe beboere som disse har Coronaen været ekstra hård fordi, at de har været afskåret fra deres pårørende og det liv de plejer at have. Vi har jo at gøre med nogle mennesker som i forvejen kun har en lille berøringsflade med det øvrige samfund. Den type mennesker der er her, lever jo i forvejen lidt et parallelt liv" (Nø.Fo.2).

Som man kan læse, har Nørregården stor betydning for Povl, som kan lide landmandslivet, samt det at være en del af noget. Povl sætter ikke selv mange ord på hans relationer på Nørregården, men man fornemmer, at han er en del af holdet, kender stedet og kan lide det. I den sammenhæng er det interessant, at Povl så klart meldte ud, hvor

228

hårdt det havde været for ham ikke at komme på Nørregården gennem Coronanedlukningen. Noget flere andre beboere også nævner – også beboere der ellers ikke synes at sætte ord på deres tanker og følelser. Det var derfor tydeligt, at flertallet af beboere og brugere på Nørregården havde lidt et savn af det sociale under nedlukningen, fordi mange af dem enten var ”fanget” på gården eller udeladt fra at få lov at komme der. Beboerne kunne derfor ikke længere opretholde deres sociale liv og indgå i de sociale cirkler, de plejede at indgå i. Eksemplet illustrerer på glimrende vis, at også de psykisk handicappede har brug for fællesskaber. En pointe Elke tidligere har nævnt i forhold til, at denne gruppe i forvejen ikke har nogen stor social omgangskreds eller mange sociale fællesskaber at vælge imellem.

Johan, Nørregården og landbrugsformen

En anden af gårdens beboere er Johan på 25 år, som også gerne vil tale, særligt da han finder ud af, at jeg ved noget om landbrug. En dag, hvor er jeg med Johan og et par andre ude og hugge brænde, fortæller han om sin relation til landbrug og maskiner. Johan er meget optaget af landbrug, særligt store landbrug med store maskiner. Han fortæller mig om sin virtuelle gård og om Eskelund, (en stor lokal konventionel svineavler), som han tydeligvis ser op til og kender godt. Johan fortæller: *”Jeg får nogle gange lov til at køre med, når de kører grise. For se, de har er jo et rigtigt landbrug med rigtige maskiner”* (Nø.Fo.2), fortæller han med henvisning til, at han ikke helt synes, at Nørregården er en rigtig gård, fordi den er lille og biodynamisk. Egentlig vil han slet ikke arbejde på sådan et lille landbrug, han synes det er for småt; *”Jeg kan jo ikke engang sidde i traktorerne”*, fortæller han skuffet (Nø.Fo.1,2).

Johan ser sig selv som en slags landmand, han interesserer sig for landbrug, og det er landbruget, der giver ham identitet. Desuden er det nok også i Johans store interesse for landbrug, at vi skal finde forklaringen på, at han nogle gange beklager sig over, at han synes Nørregaarden, er for lille og maskinerne for små. Noget pædagogerne gerne tager en dialog med ham om, mens de appellerer til, at han jo skal huske på; *”at han også ofte får lov at komme over på Eskelund og køre med de store maskiner og, at de faktisk har aftaler omkring det”* (Nø.Fo.1&2).

I forhold til Johans kritik af Nørregårdens landbrug er det værd at vide, at Johan, før han kom til Nørregården, havde en del erfaringer fra andre landbrug, han tidligere er kommet på. Landbrug som han synes var *”meget større og mere rigtige”* (Nø.Fo.1&2). Men også landbrug der sammenlignet med Nørregården praktiserede landbrug på en helt anden måde, altså et landbrug med en anden dyrkningspraksis, andre normer og værdier, end de har på Nørregården. Johan er fx kritisk over for ordene økologisk og biodynamisk, som han taler lidt nedladende eller drillende om, fordi for ham er et rigtigt landbrug et stort konventionelt landbrug.

Trods Johans lidt kritiske holdning til Nørregårdens landbrugspraksis fornemmer man dog klart, at han også er glad for at være på stedet. Han har gode relationer, selvom han

også synes, at Nørregården er lidt særlig, og han gerne udfordrer præmisserne på stedet og tager drillende dialoger med pædagogerne. Johan ved nemlig også, at der findes andre landbrug uden for Nørregården.

Lise, veninden og fritidsaktiviteter som ikke er lokale

En anden beboer i Bernards hus som også er aktiv i landbruget, er den unge pige Lise. Lise er som regel glad og smilende og klar til at gå i gang med dagens opgaver uden forbehold, hvad end opgaven lyder på fx at feje, ligge på lugebrættet, flytte køer, vande tomater eller gå med på de daglige motionsture. Lise har også en god veninde Sofie, som også bor på gården, og de to er ofte sammen på gården, i landbruget og i bofællesskabet. Hver uge går Lise og Sofie til ridning på en rideskole ved siden af Steiner-skolen i Odense, hvorfor de derfor bliver kørt de 35 kilometer ind på rideskolen. Da jeg spørger, hvorfor det er i Odense pigerne går til ridning og ikke på en af de lokale rideskoler, svarer Inge:

”Sådan er det bare blevet. Det har nok noget at gøre med, at Rudolph Steiner skolen ligger lige ved siden af. Og nu har de Rikke som ridelære og hende kender de. Hende kan de godt lide, så det kører vi gerne efter. I det hele taget kører vi rigtig meget i Bernards hus” (Nø.Fo.2).

Inge fortæller dette med en stemmeføring som på én og samme tid indikerer både kritik og pragmatisme i forhold til udsagnet. For egentlig vil de på Nørregården gerne køre mindre, end de gør. For der er ikke godt for klimaet at køre så meget, og en del af deres filosofi er jo også nærhed og meningsfuldhed. Men på den anden side er de jo som resten af verden fanget i, at deres netværk og aktiviteter ikke kun er lokalt placeret. Og netop fordi relationen til Steiner-miljøet i Odense er så væsentlig for Nørregården, hæfter de sig ofte på deres netværk og kommer derfor til at køre så meget, som de gør (Nø.Fo.2).

Ulla går til bankospil i det lokale forsamlingshus

En af de beboere, som ikke arbejder i landbruget, er Ulla, som en dag hun har inviteret mig ind på sit værelse fortæller: *”Nej landbrug det er slet ikke noget for mig, jeg går på arbejde i Assens og det er jeg glad for”* (Nø.Fo.2). Ulla fortæller, at selvom hun ikke kan lide landbrugsarbejde, kan hun godt lide at bo på landet, godt lide dyrene, børnene i børnehaven, de andre og det, der foregår på gården i det hele taget. Ulla fortæller også, at hun tidligere har flyttet meget rundt og har haft det virkelig skidt. Heldigvis er hun nu kommet til Nørregården, hvor hun har det godt og har fundet ro. Hun fortæller, at stemningen er god, pædagogerne hjælpsomme og de andre flinke og rare. Ulla fremhæver, at de på Nørregården hvert år holder en del fester, hvor pårørende og venner af gården er inviteret med fx julefest, kyndelmisse, lanternefest og Skt. Hans fest. Man kan høre på Ulla, at festerne er noget, hun glæder sig til, gerne vil fortælle om og noget, der udgør højdepunkter i hendes liv på Nørregården. Ulla fortæller:

”Det fungerer sådan, at hver enhed på gården ligesom tager sig af hver deres fest. Du skal komme, det er meget hyggeligt” siger hun med en klar appel i stemmen (Nø.Fo.2).

Ulla er også en af de få beboere, som har et udadvendt liv i forhold til lokalmiljøet. Ulla går fx til banko i det lokale forsamlingshus, ligesom to af de øvrige beboere også gør. Da hun bliver spurgt, om hun er den eneste fra Nørregården, som er med svarer hun:

”Nej, jeg sidder ikke sammen med Peter deroppe, han er jo kommet der meget gennem flere år end jeg, så han sidder sammen med nogle andre. Nogle lokale han kender. Han sidder inde i den anden sal. Nogle gange er Sanne også med. Jeg sidder gerne sammen med Sanne, hvis hun er med, for hun kan ikke finde ud af 50erne og 60erne, så hjælper jeg hende med det” (Nø.Fo.2).

Og da jeg spørger nærmere indtil de lokale relationer, svarer hun:

”Jeg har jo nogle bankovenner deroppe. De er meget søde, når jeg møder dem deroppe, så sidder vi sammen og snakker, men de er kun mine bankovenner. Det er kun deroppe jeg taler med dem. Men de ved jo godt, vi kommer herfra. Jeg har nogle fætre og kusiner som også sommetider er til banko deroppe, det er på den måde jeg har lært nogle at kende” (Nø.Fo.2).

Man kan høre på Ulla, at hun kan lide bankospillet. Ulla fortæller videre, at hun og de andre beboere også har været til dilettant i det lokale forsamlingshus, og det kan de også godt lide. (Nø.Fo.2). Ulla understreger, hun godt kan lide at komme ud og opleve noget, og det virker klart som om, at det er vigtigt for hende at have noget andet og mere i sit liv end bare at være på Nørregården og gå på arbejde i Assens. Man kan tydeligt høre på hende, at hun kan lide at komme ud og tage del i det lokale liv, men man fornemmer også, at hun ikke ser sig selv som en del af det lokale fællesskab. Dog virker det som om, at hun oplever, at hun er lidt med i det lokale på den ugentlige bankodag, men man fornemmer, hun gerne ville være mere med. For i og med, at Ulla og nogle af den andre kommer til banko hver uge, kender de andre bankogæster dem efterhånden, og da hun også kendte nogle deroppe i forvejen, som har introduceret hende til andre, har hun altså der fået lokale bankovenner samt et rum, hvor hun den ene gang om ugen kan være en del af det lokale liv.

Ulla og de to andre beboere fra Nørregården er gennem deres kontinuerlige deltagelse i det lokale bankospil blevet en del af dem, som kommer til banko, og har derfor fået opbygget en form for lokal relation. En gensidighedsrelation, som indeholder genkendelighed og menneskelig anerkendelse, fordi de får lov at være med, fordi de lokale genkender dem og hilser på dem, og fordi de har faste pladser, blandt nogle de kalder deres bankovenner. En relation der for udenforstående kan synes ubetydelig og lille, men her skal man huske, at relationen måske netop for Ulla og de andre beboere fra Bernards hus – i deres sårbare situation – kan være ekstra betydningsfuld, samt være udtryk for en accept og anerkendelse, som de måske ikke møder så mange steder. Beboerne fra

Nørregården er altså trods deres sårbarhed og diagnoser velkommen til banko i det lokale forsamlingshus, hvilket ledelsen på Nørregården er meget glade for.

Landbrugsarbejde – er en god anledning til noget fælles

Som det fremgår af ovenstående samt af feltobservationer, interviews og øvrige samtaler er det tydeligt, at der i Bernards hus og omkring landbrugsarbejdet er opbygget stærke og tillidsfulde relationer. Dette er næppe tilfældigt, for pga. Steiner-filosofien er det relationelle arbejde stærkt prioriteret pædagogisk, hvilket betyder, at selvom landbruget også har en værdi i sig selv, er det netop i den kollektive varetagelse af landbrugsarbejdet, at det relationelle for alvor praktiseres og opbygges. Der, den kollektive varetagelse af landbruget på Nørregården har noget særligt og meningsfyldt at tilbyde beboere og brugere. For når beboere og brugerne er sammen om arbejdet i landbruget, får de via arbejdet fælles oplevelser og referencer at trække på. Nørregården og arbejdet i landbruget bliver derfor også en arena for det sociale, hvad end det handler om arbejdsfællesskabet på gården, eller den aktivitet som retter sig mod det omkringliggende samfund.

Nørregårdens landbrug kan derfor også opfattes som en sociale arena for interne såvel som eksterne relationer, fordi gårdens aktiviteter inviterer til samarbejde, udvekslinger, og noget at tale om. Fx er den lille vejbod en anledning til, at lokale kan komme og købe kål eller kartofler. De lokale kan nyde synet af dyrene på marken og tale om det. Det årlige høstmarked er en invitation til en handel og et muligt kendskab, eller venskab og så fremdeles. Hvorfor man altså med rette kan konkludere, at det der for alvor synes at udgør essensen af, hvad Nørregården er for et sted, er, at gården udover at producere korn og grøntsager også qua dens eksistens og praksis tilbyder rum og anledninger til, at mennesker kan mødes. Måden de driver landbrug på – på Nørregården betyder – at gården også er, eller kan være en katalysator for det sociale.

Social kapital mellem beboere og personale

En anden væsentlig pointe i forhold til hvorvidt, at Nørregården er med til at opbygge social kapital er, at det er tydeligt at se, at der er gode og stærke relationer mellem beboerne og det pædagogiske personale. Dette varierer selvfølgelig for hver enkelt. Nogle pædagoger interagerer meget med beboerne og giver meget af sig selv, mens andre er mere private. Men overordnet set er det tydeligt, at den pædagogiske praksis på Nørregården er en praksis, hvor man gerne vil interagere med beboerne og gerne vil fællesskaber. Dette ser man fx, når de i landbruget hver morgen holder en lille andagt med fællessang, når de spiser sammen, og når de holder de gentagne årstidsfester. Særligt årstidsfesterne har en betydning for beboernes rytme, selvforståelse, fællesskab og fornemmelse af at være inkluderet på Nørregården og i verden. Ligesom, at årstidsfesterne også er anledning til at invitere beboernes familie samt venner af gården

ind i fællesskabet. Set i relation til social kapital kan man derfor godt sige, at der særligt omkring beboerne i Bernards hus er relationer, der med Putnams ord kan betegnes som ”afgrænsende” relationer (*bonding*), samt at der eksisterer velfungerende netværk og fællesskaber mellem beboere og personale.

Beboerne orienterer sig lokalt

En sidste væsentlig pointe er, at beboerne virker ret bevidste om, at de bor og er en del af et lokalområde, hvilket de gerne italesætter, når de skal fortælle om deres liv. Beboerne tager som nævnt også del i det lokale liv ved fx at gå til banko i det lokale forsamlingshus, handle ind i Årup og vælge de lokale biografer til, og derfor indgår de ofte i lokale udvekslingsforhold. Der er også beboere, som har gode venner på Lindevang i Årup (en anden institution for udviklingshæmmede), som de omgås med privat. Men omvendt vidner beboernes fortællinger om, at deres relationer til lokalmiljøet og landsbyen kun bygger på, at de deltager i enkelte begivenheder – eller er lokale forbrugere. Det ser derfor ikke ud som om, at der er nogen særlig stærke relationer mellem beboerne i Bernardshus og de lokale, hvilket i nogen grad hænger sammen med, at det ifølge Elke for mange såkaldte ”normale mennesker” kan være svært, at forholde sig til - eller indgå i relationer til folk med psykiske handicaps. Ligesom der nok heller ikke har været mange muligheder for, at beboeren kunne møde de lokale. Forholdet mellem beboerne på Nørregården og de lokale synes derfor så godt som ikke-eksisterende, eller i hvert fald svagt. Jovist er der bankorelationerne for nogle få beboere, om end de er svage, ligesom Johan også har en lokal aftale, hvor han får lov at køre svin med vognmanden på Eskelund. Men disse relationer synes alligevel at være nogle af de eneste, der er. Det bør derfor afslutningsvis bemærkes at hvis, man kunne tænke sig stærkere lokale relationer, er der rum for forbedring og udvikling. Nuvel enkelte beboere kommer fast til banko i Kerte forsamlingshus ligesom, at enkelte beboere også kan finde på at tage til dilettant i forsamlingshuset. Men beboerne er ikke som sådan med i andre lokale aktiviteter som fx fællesspisning eller kirkegang, og de fortæller også, at de ikke rigtig kender folk fra Ørsbjerg og Kerte. Ligesom de lokale også fortæller, at de ikke kender så meget til dem, der bor på Nørregården. Desuden gik de to piger også til ridning i Odense, hvilket der kan være gode grunde til. Men havde pigerne gået til ridning lokalt, havde netop den aktivitet også været en mulighed for flere lokale udvekslinger og gensidighedsrelationer. For som samarbejdet mellem Johan og Eskelund, og Ullas bankorelationer tydeligt viser, findes der lokale, som godt vil invitere beboerne fra Nørregården og Benardshus ind i deres hverdag og fællesskab. Men for, at den relation kan opbygges, skal der være en anledning.

Børnehalebørnene og deres forældre

En anden vigtig del af Nørregårdens primære netværk er børnehaven Høkassen, som også er med til at sikre liv på Nørregården. Fjorten små børn mellem et og seks år kommer dagligt og bliver passet i Høkassen, synger i stuerne, leger i haven eller går tur på gården. Mange dage passer børnehaven sig selv, men det sker også, at der fx er nogle af pigerne inde fra Bernards hus i praktik i børnehaven, eller at børnehaven, Bernards hus og folk fra landbruget samles for at fejre eller opleve et eller andet fælles som fx Årstidsfester, Kyndelmisse eller køer, som lukkes på græs om foråret. Og med børnene følger deres familie, som hver dag henter og bringer deres børn, hvilket også bidrager til liv på gården. En anden ting som giver liv er, at en gruppe fra landbrugsværkstedet hver fredag bager brød, som forældrene i børnehaven også kan købe med hjem. De tre enheder på Nørregården interagerer altså trods opdelt lokaliteter.

De forældre, som sender deres børn i Høkassen, er forældre, der har truffet et bevidst valg, og som er villige til at køre for at give deres børn netop dette pædagogiske tilbud. Det kan fx være folk, der i forvejen kender til Steiner-miljøet, men det er langt fra alle. Flertallet af forældre tilvælger børnehaven, fordi de kan lide, at børnehaven ligger på en gård, fordi det er en lille institution eller som en konsekvens af et fravalg af noget andet, fortæller Elke.

”Folk kommer jo, de færreste kommer her, fordi at det er en Steiner-orienteret børnehave. De kommer, fordi det er hyggeligt. Fordi, at der er de rammer der er her. De kommer fordi, at de kan se deres barn være her. Det er det de ønsker for deres børn. Ekstremt sagt, er det jo lidt Bulderby her. Så det kan man relatere til. Det forbinder man med noget godt, og noget hyggeligt og det er jo sådan lidt ... Det er det miljøet udstråler for sådan nogle familier” (Nø.In.3).

Også en af Høkassens pædagoger fortæller, at hun oplever, at miljøet på gården og måden de har indrettet børnehaven på, med stor have, frie rammer og som en del af et landbrug er noget, mange forbinder med noget trygt og hyggeligt, og hun siger om forældrenes valg:

”En del af forældrene indretter hele deres liv efter, at børnene skal gå i netop denne institution. Folk vælger den ikke bare pga. Rudolph Steiner, men mere pga. hele pakken. Fordi, at vi er – det vi er. En lille institution, få børn, gårdbørnehave, tæt på naturen, etc.” (Nø.Fo.1) fortæller Pernille.

En tidligere forælder, nu formand for børnehavens og Bernards hus bestyrelser, siger sådan her om, hvem hun mener sender deres børn i Høkassen:

”Børnehaven det er jo et tilvalg, og det er jo en speciel lille børnehave på den måde, at de forældre der kommer der, det er jo nogen der... hvad skal man sige (hun griner), der er jo meget udtøj og trælegetøj. På den måde der går man op i nogle af de ting der, fordi ellers ville man ikke vælge det. For ellers vil man synes, at der mangler noget legetøj. Man vil synes, at der mangler en legeplads og alt det der. Så man skal synes, man skal se meningen

med, at børn skal udvikle sig på deres egen måde der. I de forhold. Så det er jo et tilvalg. Så det er nogle forældre der har nogle holdninger til det”

slutter hun (Nø.in.9). En lokal kvinde som både har haft en plejesøn og nu har sin plejedatter i børnehaven fortæller her, hvem hun mener, sender deres børn i Høkassen.

”Jamen der er alle mulige typer. Rudolf Steiners folk, men også typer der som mig, bare er en ganske almindelig husmor, (hun griner). Så det er en total blanding...” (Nø.In.6).

Hvorfor vælge Høkassen?

Det står altså klart, at valget af Høkassen som børnehave er et bevidst valg, som handler om, at forældrene kan lide det, de ser, miljøet omkring gården, pædagogikken og stedets værdier. Værdier stærkt inspireret af Steiners pædagogik og menneskesyn. Børnehavens bestyrelsesformand siger sådan her, om de værdier hun synes præger stedet:

”På Nørregården generelt, er det jo også mennesker som på en eller anden måde går op i, eller også er de tiltrukket af det der med det biodynamiske, og af det pædagogiske miljø og sammenhængen mellem forskellige slags institutioner og mennesketyper og sådan noget..... En åbenhed og plads til nogle mennesker. Også plads til nogle sjove eksistenser, som også kommer nede på markedet. Altså det er enormt hyggeligt, synes jeg” (Nø.In.9).

Men når det er sagt, er det værd at understrege, at nok er der en gruppe bevidste forældre, som vælger denne institution, fordi de kender til Steiner-pædagogikken og miljøet. Men flertallet, som vælger Høkassen, er som sagt ikke nogen, der kommer ud af Steiner-miljøet, men nogen som er på udkig efter noget andet end det kommunale tilbud. Dette var fx tilfældet med en lokal kvinde, som endte med at vælge Høkassen som institution for hendes plejebarn uden, at hun kendte meget til stedet på forhånd. Den lokale kvinde fortæller, at hun grundet plejesønnens svære udfordringer var på udkig efter et alternativ til det offentlige tilbud. Og i hendes jagt efter nye muligheder mødte hun én, som fortalte hende om Høkassen, og at de også havde vuggestue dernede. Kvinden kendte dengang udmærket til Nørregården, fordi hun bor i Kerte, men hun kendte dog ikke så meget til gården, at hun også vidste, at de havde vuggestue, og at gårdens børnehave kunne være et reelt tilbud til hendes børn. Kvinden fortæller videre, at hun efter at have haft to af sine plejebørn i Høkassen gennem en årrække må sige, at hun er – og har været meget tilfreds med Høkassens pædagogiske praksis. Kvinden fortæller, hvordan hendes plejesøn trods en svær begyndelse på livet i dag – mod alle odds – kan gå i en almindelig folkeskole og klare sig næsten som andre børn, hvilket hun i høj grad giver Høkassens pædagogiske praksis æren for. Kvinden fortæller:

”Ja, det kan noget andet. De kan. De har større rummelighed. Fx det barn jeg har, som har haft det ekstremt svært. De kunne rumme ham, selvom han havde nogle kæmpe udfordringer. Nogle dage var han der kun en halv time, så måtte de ringe, at jeg skulle

hente ham igen. Men det var der plads til, og det havde der ikke været i den kommunale. De rummer mine børn, og det synes jeg er dejligt” (Nø.In.6).

Kvinden fortsætter og fortæller, at fordi hendes plejebørn har haft de udfordringer de har, har hun tilbragt meget tid i børnehaven, og derfor kender hun gården og personalet godt og har derfor også fået blik for, hvad stedet kan:

”Det er den der strukturerede hverdag, klokken det og klokken det, gør de det - og det. Børnene kender det, og de har bare ro på. Og der er ikke den der uro som er mange andre steder” fortæller hun (Nø.In.6).

Der er altså også folk fra den lokale landsby, som har deres børn gående i børnehaven, men det er et klart mindretal af børnene, som kommer fra landsbyen og den nære omegn. De lokale vælger typisk den kommunale institution i Årup.

Hvorfor ikke vælge Høkassen?

Og som en forklaring på, hvorfor flere lokale ikke vælger børnehaven, nævner flere andre respondenter, at folk fravælger Høkassen, fordi de ikke rigtig kender stedet og derfor er usikre på, hvad børnehaven kan tilbyde. Alt mens, at der nok også er en del som udmærket kender til Børnehaven og dens pædagogik, men trods dette vælger den fra, fordi de ikke deler de normer og værdier, som følger med. En lokal kvinde nævner også, at der lokalt nok hersker en del uvidenhed og fordomme i forhold til Nørregården (Nø.In. 2,4,6&7). Hun fortæller fx:

”Vi har et af de andre børn, som lige er startet dernede, der fortæller moderen, at faren han var meget – meget sådan, at der ville han i hvert fald ikke have hans børn til at gå, og han følte ikke, at han passede ind der. Men nu skal de bare ikke være andre steder, hans børn. Men det var jo også det der med, at han havde en fordom mod Rudolf Steiner ikke?” (Nø.In.6).

Den lokale kvinde fortæller videre om, hvordan hun oplever de lokale fordomme i forhold til Nørregården:

”Ja fx min egen fætter som bor oppe i den anden ende af byen. Han synes jo, at de er hippier?... Jamen det er deres tøj, altså. Dum kommentar ikke? Altså fordi, at han har set, at en af dem der arbejder på Bernardshus går i bare tæer og sjusket tøj. Altså, så synes han, at de er hippier” (Nø.In.6).

Mens en anden lokal svarer sådan, da hun bliver spurgt, hvordan de lokale opfatter Nørregården:

”Der er nok nogen der vil sige, at de er sådan lidt flippede. Tror jeg (hun griner) og, at det med, at økologi måske ikke lige er dem” (Nø.In.5).

At Nørregården er kendt for at ”*skille sig ud*”, være lidt ”*flippet*” og have en økologisk eller biodynamisk tilgang til det at drive landbrug, er altså en del af den lokale fortælling om Nørregården (Nø.Fo.1&2; Nø.In.4,5 &7) og derfor også en fortælling, der spiller ind på de lokales valg eller fravalg af Høkassen. En fortælling, som Nørregården ved, er der, og som de også godt kan se sig selv i. Elke fortæller:

”Jeg tror, at der har været mange og stadig er mange historier omkring Nørregården, og hvad der er foregået. Hvem vi er, og de der hippier også sådan nogle ting. De skal jo dø ud, før de forvinder. Nogle ved nok godt, at det er lidt anderledes nu. Om de ved, at det har noget med Steiner at gøre, er jeg ikke helt klar over. Men jeg tror, at folk ved, at det ikke er et konventionelt landbrug. Og det er i hvert fald med til, at folk har deres tanker omkring det. Og så har vi jo vores... Altså lige nu er det stille og roligt. Men vi har jo tidligere haft nogle beboere som – tror jeg – har krævet lidt af omgivelserne. Vi har fx haft en beboer der har gået med en barnevogn og en babydukke, som lignede en ægte baby og hun har siddet i vejkrødset og forskrækket folk. Hun håndterede dukken mærkeligt. Eller nogen der pludselig går tur, og meget tur, Ja, jeg tror, der har været noget, altså ikke meget. Men vi har haft nogle enkle situationer, som lokalsamfundet har lagt mærke til, men nok ikke har kunne placere. Og måske havde det været fint, hvis vi kunne have haft en dialog om, hvad det egentlig handlede om” (Nø.In3).

Elke fortæller videre i relation til det lokale, at hun godt er klar over, at de på Nørregården nok ikke har været så gode til at tage en dialog, åbne op og invitere ind, som de faktisk gerne ville. Men, fordi økonomien har været presset og en stor plan for en rekonstruktion har fyldt, har de ikke rigtig haft overskud til den slags mere udadvendte aktiviteter (Nø.In.3).

Høkassens netværk?

Med ovenstående udsagn i mente kan det altså se ud som om, at uvidenhed og usikkerhed i forhold til Nørregården også spiller en rolle for opbakningen til den lille børnehave. Mange lokale kender den nemlig ikke rigtig. Der er ikke mange lokale børn fra landsbyen i børnehaven Høkassen, og derfor kan man ikke sige, at børnehaven udgør et vigtigt lokalt netværk – eller er et sted, der kan samle folk lokalt. Heller ikke selvom man tænker det lokale større end landsbyen, fx hele Vestfyn. Og måske er der ikke noget odiøst ved dette, for med forældrenes spredte geografi i mente, og det faktum, at børnenes forældre både bor og arbejder forskellige steder og derfor sjældent har andre berøringsflader end Nørregården, giver det næsten sig selv, at der ikke er noget stærkt netværk, og at det kan være svært at få et netværk etableret og vedligeholdt. Det manglende forældre-netværk er for øvrigt også en pointe, som understreges af børnehavens pædagoger, som heller ikke mener, at der er et særligt stærkt netværk omkring børnehaven:

”Nej det er ikke vores oplevelse, at forældrene kender hinanden, altså nogle gør, men langt fra alle og netop, fordi folk bor så spredt som de gør, er det heller ikke vores indtryk, at børnene har en masse legeaftaler med hinanden i weekender og sådan. Men nogle af dem kender da hinanden” (Nø.Fo.2).

Nørregårdens børnehave er altså ikke den foretrukne lokale børnehave. Men når det er sagt, kan man trods alt sige, at gården og børnehaven alligevel bliver et lokalt samlingspunkt for de meget få lokale fra landsbyen, som reelt kommer. Også selvom det kun drejer sig om en, to eller tre familier fra landsbyen. For selvom de kun er få lokale børn fra landsbyen, finder der en relation sted. En relation som alt andet lige kan agere bindeled mellem Nørregården, landsbyen og de andre lokale. For qua det, at nogle få fra landsbyen har deres daglige gang på gården, vil der opstå gensidighedsrelationer mellem dem og gården, og de får et indblik i stedets praksis og værdier. De lokale som kommer på Nørregården videregiver derfor informationer om stedet til de øvrige i landsbyen. Informationer som vil kunne medvirke til at reducere uvidenhed og usikkerhed samt de fordomme, som synes at eksistere i lokalmiljøet (Nø.In.5&6).

Forældrenetværk

Det ser ikke ud som om, at der er et bredt lokalt forankret netværk omkring børnehaven og Nørregården. Men når det er sagt, ser det til gengæld ud som om, at der både omkring børnehaven som Nørregården eksisterer et fællesskab blandt en gruppe, som i højere grad lever efter Steiners-filosofi eller i hvert fald deler værdier og normer, der er tæt på de værdier, der fylder på Nørregården. Et netværk af ligesindede.

En tidligere forælder fortæller fx, at for hende og hendes familie fik valget af netop denne børnehave stor betydning for deres senere personlige netværk, fordi de gennem det forældrenetværk fik rigtig gode venner, fordi de i en årrække kom fast på gården både på daglig basis, såvel som til de arrangementer som blev afholdt. Den tidligere forælder fortæller, hvorfor hun og hendes familie, flere år efter at børnene er gået ud, stadig kommer på gården:

”Ja det gør vi, og børnene vil rigtig gerne deltage stadigvæk i nogle, ej nu ikke hende på 15 år hun gider ikke mere, men ellers har de gerne vil deltage i de der fællesarrangementer der kommer, længe efter at de er gået ud” (Nø.In.9).

I den henseende bør det nævnes, at samme forældre også fortæller, at netop hun har været særdeles aktiv som forældrepræsentant, fordi hun kom i bestyrelsen. Ligesom, at hendes mand selv har gået på Steinerskoler, hvorfor de allerede på forhånd kendte til det miljø og havde en interesse for netop det miljø og de værdier, som Nørregården står for. Forælderen fortæller her:

”Ja altså, jeg har jo haft det meget positivt med det (Børnehaven), og også min familie er jo blevet en del af Nørregården. Fordi det er jo, altså det er jo ikke bare at være en del af nogle bestyrelser, det er jo også, at man bliver del af et andet fællesskab, når man kommer dernede, synes jeg faktisk. Hvis man vil det, ellers så kan man jo blive fri” (Nø.In.9).

Familien her har derfor oplevet, at børnehaven Høkassen gav adgang til et netværk, et miljø og nogle mennesker, som de har det godt med, som de deler værdier med og dermed blev integreret i et netværk af ligesindede. Forælderen fortæller:

”Der er et enormt godt fællesskab i forældredelen i børnehaven, og jeg oplever det også, når jeg er med til arbejdsdage på Bernards hus og i bestyrelsen, hvor der sidder flere forældre. Jeg oplever, at vi har et godt fællesskab. Nogle af dem har jo også voksne børn, som har boet der i mange år. Jeg synes, at der er et godt fællesskab der. Jeg synes, at det hjemlige miljø, det lille miljø smitter af. Det er nogle engagerede mennesker mange af dem, ikke alle, men mange af dem er det” (Nø.In.9).

I relation til det at være en del af et netværk generelt og lokalt, samt i forhold til gensidighed, siger forælderen følgende:

”Det handler også lidt om, hvor meget man investerer i det. Sådan gælder det også med alle de andre ting herude på landet og vel nok også i byerne. Altså man skal også selv synes, at man vil gide at investere lidt i det. Fordi ellers så får du jo ikke det ud af det, som du ellers kunne have fået, og det er jo ikke alle der gider det. Og der skal man jo finde ud af, hvad man lige synes. Men jeg synes, hvis man investerer i det, så er der rigtig mange muligheder for alt muligt” (Nø.In.9).

At denne forældre helt bevidst bruger ordet investere er interessant i relation til opbygning af social kapital, da det netop er både Colemans og Bourdieus pointe, at netværk – det at ville hinanden og opbygge gensidighedsforhold – også kan anses som en form for investering – en ressource – et tilgodebevis, (”*credit-slip*”) der kan indløses til begges fordel efterfølgende (Coleman 1994 s. 306-308; Bourdieu 1986 s. 8).

Et mere perifært netværk (bridging relationer)

Som allerede nævnt er det langt fra alle forældre, der oplever fællesskabet så stærkt som denne forælder. For efter samtaler med både pædagoger, ledere og tidligere forældre synes billedet at være, at for flertallet af forældre blev tiden for deres børn i Høkassen blot en isoleret god tid med gode minder, uden de og deres børn nødvendigvis blev en del af kredsen omkring Nørregården. Men de forældre og tidligere forældre jeg taler med, nævner dog, at netop Steiners værdier og børnehavens pædagogik rummer kvaliteter som har givet dem og deres børn nye indsigter, såvel som noget vigtigt at tage med videre. Specifikt nævner de følgende kvaliteter: at være glad for at være udenfor, roen, de anti-materielle værdier, det at kunne lege ude legetøj, at have fået en større forståelse for landbrug og fødevarer samt det økologiske og biodynamiske. Ligesom de nævner, at de qua de biodynamiske input har fået en større tilknytning til naturen – og det man kan i og med naturen. En del nævner også ret specifikt Steinerpædagogikken og den stemning, æstetik og det miljø, som følger med, som attraktivt i sig selv. Særligt det med stemningen er noget, der ofte nævnes (Nø.In.3.4.6.9).

En lokal mor – som er nabo til Nørregården – som tidligere har haft sine børn i børnehaven, nævner fx, at selvom de ikke som sådan er en del af kredsen omkring gården og heller ikke kommer der så tit, så sætter de stadig pris på at komme ved særlige lejligheder, fx til høstmarked og til Skt. Hans og på gårdsdage. Og netop fordi, de kender dem, og fordi deres børn har gået i børnehaven føler hun, at det er OK, at de går derned og er med. Naboen fortæller videre, at hun synes, det har en stor kvalitativ værdi for dem, at de er naboer til Nørregården. For modsat så mange andre gårde har Nørregården en masse at tilbyde. Hun fortæller, at de kan lide at se på køerne på marken og hønsene, der spankulerer rundt. At børnene kan lide at løbe derned og lege. Ligesom de sætter pris på, at markerne omkring dem er økologisk dyrket (Nø.In.4). Hun fortæller videre:

”Jeg synes virkelig, at der var flere bønder der skulle lægge om til økologi og åbne deres døre. Det er der selvfølgelig også mange der gør. Jeg kan godt lide det her med de her gårdsdage. Det er simpelthen så fantastisk. Så fantastisk, når man flytter på landet, og så kan man gå derned en til to gange om året, at man kan komme ned og der kommer en og spiller violin. Eller guitar eller hvad de nu finder på... hahaha. Eller servere suppe” (Nø.In.4).

Høkassen en del af et aktivt landbrug

Et andet vigtigt kvalitativt aspekt som forældre, naboer og børnehavens pædagoger nævner er, at børnehaven har nogle ret unikke muligheder, fordi den ligger på en gård, og dermed kan tilbyde nogle særlige faciliteter og oplevelser. En af pædagogerne i børnehaven siger fx sådan her om betydningen af at ligge på en gård: *”Vi går rundt og ser de små kalve, plukker æbler osv. Det vil slet ikke være det samme uden gården”*, (Nø.Fo.2).

En mor beskriver det sådan her:

”Fordi, at der er faciliteter uden om. De kan gå over og hilse på køerne og sådan. Jeg er jo altid med til høst, og de er med i marken og hente grøntsager og gøre klar til deres høstfest. Og nu, hvor de skal have adventshaver. Ungerne ser frem til det, for de skal have tændte lys og ja. Der er så mange ting i det. Og de kan gå ud i haven og tage sig et æble, og hvis der er mange æbler, så kan de komme på en pind og grille det over bålet altså” (Nø.In.6).

Moderen fremhæver, hvordan landbruget smelter sammen med den pædagogiske praksis, når der fx inviteres til socialt samvær omkring bål. Selvfølgelig kan man have æbler og bål i mange børnehaver, men fordi de på Nørregårde både har en æbleplantage andet spiseligt samt plads og rum, er der god mulighed for at bruge gårdens faciliteter og årstidspraksis til noget socialt, hvilket de ofte gør.

Mens en anden tidligere forældre siger sådan her:

”Jeg kunne godt lide, at der var økologisk mad. De lavede mad som fulgte årstiderne og de bagte boller med børnene og der blev læst historier, og der var et kæmpe have. De

pressede æbler. Der var sådan en ro, det var stille og roligt. Det kunne vi godt lide. Og kreativt” (Nø.In.4).

Forælderen fremhæver også landbrugsdelen som en del af pædagogikken og fortæller videre, at hun kan se, hvordan netop den pædagogiskes praksis omkring landbrug, fødevarer og natur har haft en betydning for hendes børn og fortæller med reference til datteren følgende:

”Nu snakker hun meget om det, som det har givet hende at være nede i det her økologiske miljø, hun er meget glad for naturen, og hun har lært at værdsætte naturen. Vi kan bare mærke på hende, at det har været godt for hende. Og vores søn, han var der nu ikke så længe, men den tid han var dernede, der snakkede han meget om. Talte om, at de legede med pinde, var i træer og bygge huler. De snakker meget om en god tid... Ja, det har haft en stor betydning. Det der med, at vi kan bare føle på vores børn, at de føler sig knyttet til naturen, de værdsætter det...” (Nø.In.4).

Landbruget og gården som ramme, er derfor også et vigtigt argument for netop valget af Høkassen som børnehave. Afslutningsvis skal det også nævnes, at dem, det hele drejer sig om, nemlig børnene, også sætter pris på at gå i børnehaven på et landbrug, hvilket de gerne fortalte om. Det var fx sjovt at iagttage, at de blev begejstrede, når en traktor kørte forbi, og at de så fortalte, at nu kom Morten i traktoren. Morten kendte de godt. Børnene legede også rigtig mange praktiske lege med reference til livet på bondegården. Ligesom, at de også ret præcist kunne fortælle hvilke dyr og hvilke maskiner, der var på Nørregården, også selvom flere af dem kun var 3-4 år. Børnene følte sig tydeligvis forbundet til landbruget og dem, de kendteovre i landbruget.

Børn og forældre samme sted

I forhold til netværket omkring børnehaven bør det også nævnes, at det synes som om, at der er en vis tradition for, at ansatte på gården – i hvert fald dem som bor tæt på – har deres børn gående i børnehaven. Både Morten og Elke har begge haft deres børn gående i børnehaven, og da feltarbejdet foregik havde en af pædagogerne sin datter gående i børnehaven. Sammenfaldet mellem forældre og personale er interessant, da det synes at være med til at styrke relationerne og sammenhængskraften på stedet, hvilket vidner om Colemans begreb; inter-generationel-samhørighed ”*inter-generational closure*”, som netop fremhæver betydningen og dybden af familiære relationer, som en stærk kilde til social kapital (Coleman 1988 s. 107). For det var tydeligt at observere, at selv en lille ting som det, at en pædagog fra Bernards hus har sin datter i gårdens børnehaven betyder, at Nørregårdens folk og enheder kommer tættere på hinanden. Beboerne i Bernards hus kunne fx se pædagogens lille pige, og den lille pige kunne se, hvor mor arbejder, og når de kommer hjem, kan de to sammen tale om dagen, gården og de andre, fordi de har en fælles referenceramme. Som observant oplevede jeg tydeligt, hvordan en sådan dobbelt-relation førte noget socialt med sig. For efter at have tilbragt en formiddag i børnehaven og derefter komme retur til Bernards hus, spurgte de ind til mine oplevelser i børnehaven,

og netop der blev det tydeligt, at pædagogens datter endte med at få en central rolle i fortællingen. For i Bernards hus kendte alle pigen – og hun synes sammen med sin mor at forbinde de to enheder: børnehaven og Bernards hus. Den lille pige kunne nemlig fortælle i børnehaven, at hendes mor arbejder: ”*derover, derover*” (Nø.Fo.2) – og hendes mor, pædagogen, kunne fortælle det samme bare omvendt.

Altså er dobbelt-relationen med til at styrke udvekslingen af interne informationer på Nørregården og dermed den gensidige forståelse mellem enhederne, og dem som udgør gårdens primære netværk. Netop udvekslingen af informationer er ifølge Coleman med til at underbygge opbygningen af tillid, gensidighed og altså social kapital (Coleman 1988 s. 104). Dobbelt-relationen betyder desuden, at Nørregården kommer tættere på pædagogens familie, fordi gården ikke alene udgør rammen for hendes arbejdsliv, men også for datterens dagtilbud. Ergo fastholder de tætte forbindelser gensidighed og tillid, hvilket i praksis bliver en ressource – bliver intern social kapital på Nørregården.

De lokale/Det lokale

De lokale og deres forhold til Nørregården

Hvis man spørger de lokale i Ørsbjerg-Kerte, hvilken rolle de mener Nørregården har for lokalsamfundet, kommer der ikke noget prompte svar, for sagen er, at svaret ikke er lige til. Stemningen blandt de lokale synes at være, at flertallet ikke rigtig ved, hvad der foregår på Nørregården. Altså, synes der blandt nogle af de lokale at herske en form for usikkerhed i forhold til, hvad der sker på Nørregården. Noget de er klar over på Nørregården. Elke fortæller fx her, hvordan hun tror, de lokale oplever Nørregården:

”Da jeg var helt ny husker jeg, at der var nogle fra Rotary klubben, som inviterede mig, fordi jeg skulle fortælle, hvad det her var for noget? Nogle havde set, at folk gik ude på marken og sådan noget. De havde spekuleret over, hvad det var for noget? Det gjorde jeg så. Men jeg ved ikke, om der er flere der har den tanke, men som så ikke kommer og spørger? Det kunne jeg godt forestille mig, at der er. Det kræver også noget at banke på og spørge, hvem er I egentlig? Men de direkte naboer, dem over på køreskolen eller de andre, dem der bor her på grusvejen, der ved de fleste godt, hvem vi er. Det er min klare fornemmelse. Og hvor langt ud det går, når vi kommer længere væk, det har jeg ikke sådan styr på, fordi, når folk kommer her ved jeg jo ikke, hvor de bor henne. Hvis nogen kommer til høstmarked eller sådan. Nogle gange får jeg det at vide, hvis jeg spørger, eller hvis jeg falder i snak med dem” (Nø.In.3).

Men når det er sagt, er der dog også lokale, som kender gården, som er kommet der en del, og som stadig kommer der. Men der er dog også en del lokale, som fortæller, at de er ærgerlige over, at de ikke længere kommer på gården, fordi gårdbutikken er lukket, og de ikke længere afholder køernes forårsfest eller andre fester, som de gjorde førhen, hvorfor de ikke har nogen oplagte grunde til at komme (Nø.In.4,5&7). En kvinde der

tidligere har haft sine børn i børnehaven, fortæller fx, at hun og familien i flere år har sat stor pris på at være med til Skt. Hans og de arrangementer, de holdt på Nørregården, men siger i samme ombæring: *"Jeg har manglet, at de annoncerer det"* (Nø.In. 4).

En anden nabo fortæller sådan her:

"Jamen altså, vi har jo ikke den store kontakt med Nørregården mere... Dengang de forrige ejere var der som bofællesskab, derovre. De havde jo jævnaldrende børn med vores, og sådan noget der. Og de havde grøntsager på samtlige marker omkring os ikke også, og var der ude på markerne altid om sommeren. Jamen der havde vi en meget større kontakt med dem også.... Dengang havde vi et naboskab ikke også?" (Nø.In.7).

Og en tredje kvinde siger:

"Der sker jo mange spændende ting. Men nu går vi tilbage til Nørregården, og desværre er det jo lidt mere lukket derude nu... Og når vi nu taler om Nørregården, så er det jo ærgerligt. Jeg ville sådan ønske, at der blev mere åbent, fordi folk valfartede til Nørregården. Folk vil gerne derud, folk vil gerne derud. Og jeg bliver tit mødt med, at folk spørger mig. Tror du ikke, at de åbner derude igen? De har jo deres lille bod, eller deres bod ude ved vejen, med deres lækre ting og sager. Så øhhhh. Nu er det Nørregård vi taler om så, så det. Det savner vi. Jeg savner det. Der er mange andre der også savner det" (Nø.In.8).

Som ovenstående tre citater viser er, der ikke nogen stærk relation mellem Nørregården og landsbyen. Det er dog interessant, at samtlige respondenter nævner, at deres relation til Nørregården tidligere har været stærkere, fordi de tidligere kom på gården. Men da gårdbutikken lukkede, og gården ikke længere inviterede til forårsfest, sygnede relationen hen. For uden en god og oplagt anledning til at komme på gården, uden en butik at handle i, et arrangement at være en del fandt de lokale respondenter det svært at fastholde relationen. Uden regelmæssige besøg, fandt der heller ikke længere regelmæssige udvekslinger sted, og uden eller med færre former for udvekslinger, blev det svært at fastholde gensidighedsrelationerne samt udveksle informationer. Og uden informationer ved man ikke besked om, hvad der sker på Nørregården, og så falder tilliden, selvom folk siger, de savner relationen. Noget kunne derfor tyde på, at der er fundet en afvikling af gensidighedsnormer sted, mere end en opbygning (Coleman 1988 s. 104; Bourdieu 1986, s. 13).

Nørregården en atypisk gård

Relationen mellem landsbyen og Nørregården er derfor ikke så god, som flere nævner, at de synes, den var dengang, der var butik (Nø.In.4.5.6.&7). Men med til den historie hører også, at relationen mellem Nørregården og landsbyen nok aldrig har været særlig tæt eller uproblematisk. For Nørregården har siden, at den i begyndelsen af firserne blev købt af en gruppe ikke-lokale – primært hollændere – udmærket sig ved, en i hvert fald set i forhold til den lokale opfattelse, atypiske landbrugs- og livspraksis. De unge, som overtog

gården tilbage i 1983, kom nemlig med store visioner om at leve, bo samt ikke mindst dyrke landbrug på nye måder, hvorfor de straks gik i gang med at dyrke jorden økologisk og dermed afveg fra den – på daværende tidspunkt – typiske landbrugspraksis og landbrugsnormer (Nø.In.1,2,3&7). Samtidig med, at stedet også med tiden fik et Steiner bosted for psykisk udviklingshæmmede, et aktivitetsværksted, børnehave og økologisk gårdbutik og driften i 2008 blev omlagt fra økologisk til biodynamisk.

Nørregården er altså qua dets ejere og stedets visioner gennem de sidste fyre år transformeret fra at have været et klassisk konventionelt landbrug til at blive et progressivt og eksperimenterende landbrug, et meget multifunktionelt landbrug og sammenlignet med de fleste landbrug et atypisk landbrug. På Nørregården har de fx gennem årene på forskellig vis gjort op med fx både gængse bo- og afsætningsformer, såvel som de har praktiseret en anden form for landbrug end nabogårdene har. De har fx dyrket masser af grøntsager uden sprøjtemidler, hvilket har betydet mange folk i marken, som efter sigende også gik ”*flippet kladt*” eller ligefrem i ”*bare tæer*” (Nø.In.6). De har søgt at integrere landbrug og pædagogik i et bofællesskab for udviklingshæmmede. De har oprettet en børnehave, hvor der ikke må være plastiklegetøj, og børnene kun får vegetarisk kost. Samtidig med, at dem der har stået for gården og tegnet stedet udadtil, også har valgt, at deres børn ikke skulle gå på de lokale skoler, men har kørt dem på Steinerskole i Odense 35 kilometer væk (Nø.In.4,5,6 &8). Ergo har de på Nørregården gennem alle disse år praktiseret både et landbrug og nogle normer, som har adskilt sig væsentligt fra de normer, som ellers kendetegner normerne i en gennemsnitlig fynsk landsby, såvel som et dansk landbrug. Og netop i det forhold – i de divergerende normer finder man nok forklaringen på, hvorfor en del af de lokale ikke har kunnet identificere sig med Nørregårdens praksis og værdier, og hvorfor relationen ikke har været stærkere. Ligesom dem på Nørregården nok også har haft svært ved at identificere sig med de lokales normer.

En lokal kvinde, som ellers taler godt om Nørregården, beskriver fx, hvordan hun gennem årene har oplevet, at nogle af de andre lokale har set på Nørregården, fordi den både var med til at udfordre de gældende normer og i det hele taget satte nye ideer og strømninger i værk:

”De var jo en torn i øjnet på de etablerede landmænd, at de skulle komme her og lave jorden økologisk. Det det var forfærdeligt ikke også? Og det gik jo slet ikke, og de boede i bofællesskab og det var noget forfærdeligt noget? (siger hun ironisk). Men det var jo dem - dem som der havde noget imod det. De kunne jo ikke lide, at stedet blev opkøbt af nogle fremmede mennesker, som lige pludselig kom her. Sådan oplevede jeg det... Jamen jeg ved ikke om de er hippier? Så er vi det vidst også selv, så har vi også selv været det” griner hun (Nø.In.7).

Mens en anden lokal respondent svarer sådan, da hun bliver spurgt til, hvorfor hun tror, at der ikke er flere af de lokale, som sender deres børn i børnehaven på Nørregården:

”Men det er da klart, at det der med Steiner, det har været et emne. I det jeg har hørt. Det har det... Jeg tror det er sådan noget med, at man smiler lidt. Fordi, de er anderledes og altså driver de jo ikke gården, sådan som man gør her. Og ja. Så man smiler ikke sådan vrængende, men man smiler bare lidt, ”Nå ja, det er dem, og de er da meget søde” (Nø.In.5).

Ovenstående citater fortæller, hvordan lokale har opfattet gården og dens praksis, ligesom citaterne underbygger, at Nørregården gennem tiden har kunnet opfattes som normbrydende og atypisk. Netop divergerende normer er ifølge Coleman ikke fremmede for det sociale, gensidighedsnormerne og tilliden (Marsden 2005 s. 14; Coleman 1994 s. 4).

Ergo er de divergerende normer mellem landsbyen og Nørregården nok en god del af forklaringen på, hvorfor relationen ikke er stærkere, end den er. For siden Nørregården blev overtaget af hollænderne tilbage i start firserne, har der hersket forskellige normer og fordomme mellem gården og de lokale, hvilket gårdens leder Elke også er bevidst om.

Der findes altså plausible forklaringer på, at relationen mellem Nørregården og landsbyen Ørsbjerg-Kerte ikke er stærkere eller mere udfoldet, end den er. Men når det er sagt, så har gården alligevel gennem årene haft en betydning for landsbyen. Elke fortæller her, hvad hun mener, gården har bidraget med lokalt:

”Rent faktisk er det jo en... Altså for Ørsbjerg er vi jo en arbejdsgiver ikke? Øhhh det får man i hvert fald ud af det helt lavpraktisk (Elke griner). Også er der mulighed for, at man kan deltage i nogle af de der kulturelle ting markedet... og øhhhhhh Skt. Hans, eller hvad det nu er. Øhmm. Der er mulighed for at få nogle gode grøntsager lokalt. Mere lokalt kan det næste ikke være ha ha. Øhmmmm. Og vi er ret åbne. Og vi har jo alle de her tiltag. At have en børnehave giver jo mulighed for, at børn og unge kan opleve hvordan er det er ude på landet. Møde mennesker der er lidt anderledes. Jeg tror, altså, det er jo også et spørgsmål om hvilket signal...? Jeg personligt, og jeg tror de fleste der arbejder her har det også sådan, at det med relationer og åbenhed og det at møde andre, det er noget der er meningsgivende i sig selv. Og hvis man har det sådan, så er det jo et fint sted, fordi man kan komme her, man kan møde andre, man kan spørge ind til, hvad er det for et landbrug? Man kan få jord under neglene, hvis man har lyst til det. Det er noget af det vi kan tilbyde” (Nø.In.3).

På Nørregården er de altså bevidste om, at de gør en positiv forskel for landsbyen, og i den henseende er det også værd at slå fast, at Nørregårdens eksistens bl.a. har sikret, at gården og dets bygninger af kulturhistorisk værdi er blevet bevaret og vedligeholdt, så gården i dag fremstår flot, og på den måde er et plus for landsbyen. Nørregården har også sikret, at der går landbrugsdyr rundt på de omkringliggende marker, hvilket de lokale fortæller, de sætter pris på (Nø.In.4,5,6&7). Ligesom gården gennem årene har tilbudt de lokale muligheden for at købe lokale grøntsager. Spørger man de nærmeste naboer gennem mange år understreger de også, den betydning gårdens økologiske landbrugspraksis har haft for den lokale biodiversitet og den natur, der ligger lige omkring dem (Nø.In.7). Gården har i øvrigt i dag, hvad der svarer til ca. 25 fuldtidsstillinger. Så

alt andet lige har Nørregården utvivlsomt bidraget positivt til livet lokalt, også selvom gårde og dens beboere ikke har spillet nogen stor rolle i forhold til det lokale fællesskab.

Dengang der var butik

I forhold til Nørregårdens positive aftryk i lokalområdet er der én ting, som alle lokale respondenter trækker frem, når vi taler om Nørregården, og det var dengang Nørregården havde gårdbutik. De lokale respondenter fortæller, at de handlede der og satte pris på at kunne slippe for bilturen til Årup. De synes, det var rart, at de kunne hente friskbagt brød en dag om ugen. De synes, det var hyggeligt at komme i gårdbutikken, samt ikke mindst godt at få muligheden for at møde andre lokale, når de kom der (Nø.In.4, 5, 6 & 7). En nabo, som ofte besøgte gårdbutikken, fortæller fx sådan her:

”Altså vi er jo kede af, at gårdbutikken er lukket. Jeg tror faktisk kun, at den var åbent to gange om ugen eller sådan et eller andet? Måske havde de kun brød en dag om ugen, og der kom jo mange og handlede, og der kom også nogle af vores venner. Folk kom langvejs fra for at købe det her økologiske brød. Og det gav også noget liv. Især når man også lige var kommet fra København og var flyttet langt ud på landet. Så var det fedt, at der alligevel var noget aktivitet herude. Noget liv. Og man kan jo snakke med folk, og med folk man møder. Det gav sådan en slags aktivitet, så vi ikke følte, at vi var isolerede langt ude på landet. Vi mangler den butik der var der” (Nø.In.4).

Mens en anden fra landsbyen siger:

”Altså først var vi jo nede og handle dernede. Dengang hollænderne havde butik dernede. Og det var ligesom om, at da den lukkede, så blev der lige som lukket en mur. Øhhh, så man ikke rigtig vidste, hvad der foregik, fordi man ikke kom ned og handlede der mere” (Nø.In.6).

Og en tredje kvinde fra den nærliggende by Årup siger:

”Nogle nye mennesker have købt Nørregården,..... som havde købt den sammen med et sæt hollændere eller to sæt hollændere, jeg kan ikke huske det nærmere. Og de var begyndt at levere grøntsagskasser ud og det var ganske spændende, fordi det var vi jo ikke sådan vant til. Så jeg kørte ud og for at se på det derude og sagde, at jeg godt kunne tænke mig at få nogle grøntsager. Få en grøntsagskasse leveret en gang om ugen, og det fik jeg hver fredag. Siden begyndte de jo at bage derude, og de lavede gårdbutik. Stedet blev åbnet, og der blev høstmarked derude, og der blev julemarked derude. Altså det blev stille og rolig bygget rigtig meget op. Jeg har altid elsket at komme derud. Fordi, det var jo ude på landet vi var. Det, det var mit mødet med det. Ja, og jeg synes det var sådan. Altså den der glæde ved at komme der. Jeg havde en stor glæde ved at komme derud, og glæden var jo også modsat. De sagde; Neej kommer du, og hvad skal du have i dag?” (Nø.In.8).

Særlig interessant ved ovenstående udsagn er, at kvinden fremhæver, at stedet taler til hendes minder fra en tryk barndom på landet, altså værdsætter hun også det, man kan kalde stedets nostalgiske kvalitet, noget vi også mødte hos en del af kunderne på Fru Møllers Mølleri.

Mest interessant i relation til social kapital er dog, at kvinden i ovenstående citat også fremhæver betydningen af at føle sig velkommen, føle sig mødt og anerkendt som menneske, og kvinden fremhæver præcist betydningen af dobbeltheden i gengældelsesnormer. For når kvinden kommer og udveksler varer og informationer opstår der gensidighedsrelationer, som opleves som vigtige for begge parter. Ergo bliver gensidigheden og relationen til en ressource, nøjagtig som at gensidigheden også er med til at cementere den menneskelige anerkendelse og relationen. En pointe som understreges af Bourdieu, i artiklen *Forms of capital*, hvor han netop trækker anerkendelsesaspektet frem, som et væsentligt udkomme af udvekslinger og gensidighedsnormer (Bourdieu 1986).

Nørregårdens gårdbutik havde altså en betydning for nogle af de lokale, fordi den også var rum for udvekslinger og opbygning af gensidighedsnormer.

Inge, som i en årrække var ansvarlig for gårdbutikken, fortæller, at hun erfarede, at det primært var midaldrende kvinder som kom, og at de meste af alt kom, fordi butikken var lokalt forankret og ikke, fordi de kunne tilbyde biodynamiske grøntsager. Inge fortæller, hvilke tanker hun i sin tid gjorde sig om, hvorfor folk kom i gårdbutikken:

”Jeg tror godt folk kan lide tanken. Tænk, hvis det kunne være sådan, at man lavede du ved grøntsagerne, og det var de mennesker der boede der, der spiser det. Og mens de skulle arbejde, så blev deres børn passet der. Og hvis, der så også er nogen som falder ud af normen i det danske samfund, jamen så halløj, så kan de bo på den anden side af gårdspladsen. Man kan godt lide tanken om det, øhhhhmmm og det tror jeg, at der er rigtig mange der godt kan se, at det giver mening” (Nø.In.2).

Der var altså mange lokale, som var glade for gårdsbutikken. En kvinde, som var virkelig glad for gårdbutikken, lader sig heller ikke affinde med, at gårdbutikken nu er lukket og tillader sig flere gange i vores interview at drømme om – og sætte ord på de potentialer hun ser for stedet. Kvinden fortæller:

”Jeg kunne rigtig godt tænke mig, at der ude på Nørregård og på Bernardshus, at det bliver sådan, at man kan komme derud en gang om ugen og spise sin aftensmad, høre et foredrag, ikke nødvendigvis hver uge, fordi det kræver selvfølgelig sit, at man kan gøre det. Jeg kunne tænke mig, at der blev afholdt lidt yoga en aftenstid. Altså, at nogen kunne byde ind med noget og man kunne være der og være fælles om det. Det kunne jeg godt tænke mig. Det tror jeg kunne være godt” (Nø.In.8).

Som ovenstående udsagn vidner om, er der lokale, som har sat pris på Nørregårdens gårdbutik, og som savner den. Men udsagnene vidner også om, at fordi de lokale ikke længere har en grund til at komme på gården, mistede de kontakten. Det synes altså klart, at nogle af de lokale har sat pris på det tilbud, som Nørregården har haft fx qua gårdbutik, arrangementer, vejled og børnehaver.

Trods manglende gårdbutik, en del samtaler og et dybere kendskab til Nørregården står det klart, at Nørregården alene qua dets eksistens i byen samt dyrkningsform også har en

værdi i sig selv. For det første fordi gården har turde bryde normer og konventioner og vise et alternativ, både i relation til det landbrugsfaglige som i forhold til det pædagogiske. Et alternativ som gjorde gården levedygtig som landbrug og selvstændig virksomhed, fremfor, at den som så mange andre lokale gårde endte med at blive opkøbt. Men også fordi Nørregårdens grønne visioner og dyrkningspraksis fx har haft betydning for den lokale biodiversitet, hvilket et lokalt nabopar sætter ord på i nedenstående afsnit, hvor de forsøger at besvare, hvilken rolle Nørregården har haft for lokalområdet.

Nørregården, biodiversitet, og dens betydning i en lokal sammenhæng

Signe og Søren bor på en lille ejendom tæt på Nørregården. Søren har været nabo til Nørregården hele sit liv, og kender derfor Nørregården og dens historie godt. Det samme gør Signe, som har været nabo siden begyndelsen af 1980'erne. Begge fortæller, at de gennem tiden er kommet en del på Nørregården, særligt dengang der var bofællesskab og hollænderne boede der. Signe fortæller:

”De havde jo jævnaldrende børn med vores. Og de havde grøntsager på samtlige marker omkring os ikke også, og var der ude på markerne altid om sommeren. Jamen der havde vi en meget større kontakt med dem” (Nø.In.7).

Signe fortæller videre, at de i mange år havde en aftale med dem på Nørregården og nok stadig har den, om, at de bare kan tage de grøntsager de har brug for på marken, og betale ved lejlighed, hvilket også førhen var en anledning til kontakt. Signe fortsætter og fortæller:

”Vores børn er kommet dervore, fordi jeg synes, at de skulle have kendskab til det, og lege med børnene dervore. Så jeg har skubbet dem dervore af ikke? Også fordi, at jeg synes, det var skidegodt. Ikke fordi, at jeg er Rudolf Steiner fan, men jeg synes jo, at det er nogle gode principper..... Og jeg håbede, at de fik noget venskab, som de kunne bruge til noget ikke også? Og det har de da fået” (Nø.In.7).

Signe fortæller videre, at hendes sønner i dag spiller musik – og netop igennem musikken stadig har kontakt til nogle af de børn, de i sin tid legede med på gården. Signe konstaterer dermed, at hendes mission trods forældrenes forskelligheder faktisk lykkedes (Nø.In.7). Signe og Søren fortæller, at de desværre ikke længere har samme tætte forbindelse til Nørregården. Det er længe siden, de har været der sidst, og de ved ikke så meget om, hvad der foregår. Begge virker overraskede, da jeg fortæller, at gården i dag rummer, hvad der svarer til 25 fuldtidsstillinger. Signe fortæller smågrinende, at deres primære forbindelse til gården nu mest er, når køerne løber ud.

”De har svært ved at holde køerne inde, men så ringer vi bare. Vi bliver hverken sure over det eller sådan noget. Vi hjælper ham jo bare. Men jeg ved ikke, om det er sådan at han ser det. Men sådan ser jeg det” (Nø.In.7).

Alt mens Søren stemmer i og siger:

”Jeg vil også hellere have, at det er køer der render ud, end at det er en motorvej der går forbi vores hus. Vi er jo fra landet altså, vi er jo ikke nogen...” (Nø.In.7).

smågriner han med en stemme, som på ingen måde virker bebrejdende i forhold til løsslupne køer. Faktisk kan man tolke det som om, at han næsten synes, at de løsslupne køer kan være en god anledning til en kontakt. En kontakt de faktisk gerne vil have med gården. Og da parret efterfølgende bliver spurgt, hvilken betydning de mener Nørregården har for lokalområdet, svarer Signe sikkert:

”Jeg har altid synes, at Nørregården har været et plus for området. Også Bernardshus altså. At de har det der tilbud med, at de kan komme ud og arbejde i marken, og have nogle forbindelser med de andre institutioner nede i Årup. Det er da et plus” (Nø.in.7).

Parret har gode erindringer fra deres tidligere naboskab med gården. De ser, hvad gården og dens pædagogiske praksis kan. Og de ærgrer sig over, at forbindelse mellem dem og Nørregården ikke er så god, som den var engang. Samt, at gården ikke længere spiller den samme rolle lokalt, som de synes, at den gjorde engang. Begge kommer dog også ind på gårdens driftsform, og hvilken betydning denne driftsform har haft for dem og naturen omkring dem. Nuvel begge understreger flere gange, at de ikke selv er ”Rudolf Steiner typer”, men til gengæld lægger de ikke skjul på, at de tydeligt har oplevet, at først den økologiske og siden den biodynamiske driftsform har haft en god betydning for biodiversiteten omkring dem, og bidraget reelt og kvalitativt til deres liv på landet. Søren fortæller:

”Altså, vi er jo meget bevidste om mange ting, fx omkring natur og alt sådan noget der. Og der var jo først konventionelt landbrug derovre på Nørregården. Også Hollænderne købte det i tidernes morgen, der kunne vi mærke, at fuglelivet det blomstrede simpelthen igen... Det har været 1983-1984. 1983 var det. Der kunne vi mærke, at der vendte fuglene tilbage lige så stille og roligt.

Mens Signe fortsætter og fortæller:

”Når de havde kål på marken, så var hele vores gavl fyldt med kålorme som bare kravlede op ad væggen... Det har været så fedt at se, synes vi. Men det kan jo godt være der har været nogle andre som ikke har synes det”

griner hun (Nø.In.7). Mens Søren følger op og siger; *”vi har da også haft rigtig mange fluer når køerne har lige gået her omkring.... Men sådan er det jo at bo på landet”* (Nø.In.7).

Signe og Søren har altså begge erfaret det positive, ved den økologiske – såvel som den biodynamiske landbrugspraksis, og det er tydeligt på den efterfølgende snak, at de har det svært med, at 20 hektar af Nørregårdens jord nu er solgt fra til en lokal konventionel landmand. Og det uden de overhovedet vidste, at det salg skulle finde sted. Søren siger:

”Det gør jo rigtig ondt at se, at hele denne her side af vejen. Den er jo blevet solgt fra nu, til et konventionelt landbrug” (Nø.In.7).

Man fornemmer tydeligt både skuffelse og opgivenhed i Sørenns stemme, og da parret videre i interviewet bliver spurgt, om de synes, at de allerede kan mærke nogle forandringer efter jorden er blevet solgt svarer Søren:

”Det kan vi jo ikke sige endnu... Men altså vi kan mærke det ved, at allerede i det ene skel oppe imellem nogle af marker der. Det er hegnet allerede fjernet, og er nu blevet til en stor mark i stedet. Så nu er det sådan” (Nø.In.7).

Mens Signe fortsætter:

”Jeg har sådan set været rigtig deprimeret over det. Deprimeret er måske et lidt stort ord men. Jeg har været rigtig, rigtig ked af det. Jeg har det så dårligt med, at økologisk jord igennem 20-25 år bare bliver ødelagt..... Jeg har det så skidt med det (Signes stemme knækker) Jeg har det så dårligt med det. Jeg synes, at det er så forfærdeligt” (Nø.In.7).

Mens Søren med klar og opgivende stemme retter hende og siger; ”35 år..... *Nu skal det være konventionelt igen.* (Nø.In.7).

Signe og Søren er begge berørte over situationen, og man fornemmer, at der er tale om en sag, som stikker dybt, og som virkelig betyder noget for dem. Parret fortæller videre, at de faktisk er vrede over, at jorden er blevet solgt uden, de havde hørt om det, og uden at de var blevet spurgt, om de måske ville have haft købt det. Søren fortæller:

”Vi ville jo gerne have købt en tønde land eller to eller mere. Det kunne vi godt have tænkt os. Men vi anede det jo slet ikke” (Nø.In.7).

Alt mens Signe fortsætter og siger:

”Lige pludselig fik vi bare at vide, at der var nogen, som havde købt det. Det var så i sidste weekend, at nogen fortalte mig, at hvis sådan noget jord skulle sælges fra, så skulle der en høring til, og det har der ikke været” (Nø.In.7).

siger hun ærgerligt og fortsætter:

”Og vores naboer dernede (Signe peger ud) havde også ville, måske også have købt noget af det. Måske vi kunne vi have købt hele den der mark.... Jeg er ked af det. Rigtig ked af det.” (Nø.In.7).

Signe og Søren når dog her frem til, at selvom de er kede af det, vil de ikke være bitre over det, for nu er det sådan, det er blevet (Nø.In.7). Men Søren nævner ved samme lejlighed, at det jo også er endt der, fordi de ikke længere taler med dem nede på Nørregården, fordi Nørregården ikke længere inviterer ind eller ifølge Søren, synes at ville være en del af lokallivet (Nø.In.7). Men netop set i forhold til biodiversiteten mener både Signe og Søren, at det jo kunne have fremmet sagen samt naboskabet, hvis gården havde været mere åben.

Konsekvenser af manglende social kapital

Som ovenstående passage fra interviewet med Signe og Søren viser, er det tydeligt at se, hvordan manglende informationer, manglende gensidighedsrelationer og altså i sidste ende manglende social kapital i dette tilfælde endte med at være særdeles kontraproduktivt for den gode sag, og ikke mindst for den lokale sammenhængskraft. Og det på trods af, at der reelt set er gode viljer og fælles idealer fra begge sider.

For sagen var jo, at Signe og Søren og en anden nabo måske gerne ville have købt noget af jorden og gerne ville have bibeholdt den som biodynamisk eller økologisk fremfor, at det blev solgt til en konventionel landmand. Men netop fordi relationen mellem gården og dens nære omverden ikke var stærkere, end den var, tabte såvel sagen, biodiversiteten, den grønne landbrugspraksis, det relationelle og muligheden for samarbejde. Og som både Signe og Søren nævnte, var der måske flere lokale, som på den ene eller anden måde også gerne ville have bakket op og have hjulpet, hvis de havde vidst det. En pointe som for øvrigt også nævnes af en anden respondent, som også kunne se et potentiale i at investere i Nørregården (Nø.In.8). Det var derfor også en god mulighed for lokalt samarbejde og opbakning, som gik tabt grundet manglende informationer og relationer.

Med ovenstående eksempel i mente samt øvrige udtalelser fra respondenter og folk på Nørregården, ser det altså ud som om, at relationen mellem Nørregården og landsbyen Ørsbjerg-Kerte er svag. Svag fordi, Nørregården siden den blev overtaget i 1983 har været præget af nogle andre normer og værdier, fx økologi og Steiner-pædagogik, end der var – og er gældende i den øvrige landsby. Forskellen i normer har derfor ikke været befordrende for relationen (Coleman, 1994 s. 310-311). Samtidig med, at der heller ikke har fundet særlig mange udvekslinger sted mellem Nørregården og de lokale. Eller det vil sige – at det gjorde der i en vis grad, da der var gårdbutik – men siden gårdbutikken lukkede, har der ikke være lejligheder til – eller rum for at kunne fastholde en konstant strøm af udvekslinger. Gensidighedsrelationerne er derfor ikke opbygget yderligere eller fastholdt (Bourdieu 1986). Og når der ikke finder nogen udveksling af varer eller andet sted, udveksles der heller ikke informationer, hvilket fører til, at de lokale – eller i hvert fald nogle af dem er usikre på, hvad der sker på Nørregården. Der er derfor kun en lille beholdning af tillid og social kapital mellem Nørregården og landsbyen Ørsbjerg-Kerte.

Nørregårdens forhold til det lokale

Hvis man modsat spørger folk på Nørregården, hvordan, de synes, at det går med den lokale udvikling, kommer svaret heller ikke prompte. For det lokale, landsbylivet i Ørsbjerg-Kerte og omegn, synes ikke at være noget, de følger med i på Nørregården. Faktisk virker det næsten som om, at det lokale og livet i landsbyen ikke er noget, de forholder sig til, men derimod føler sig distanceret til. Det ser derfor ikke ud som om, at der er nogen stærk relation mellem Nørregården og den nærliggende landsby. Den konklusion afhænger selvfølgelig af, hvem du taler med på Nørregården. Enkelte af

beboerne kommer fx til det egentlige bankospil i det lokale forsamlingshus, så netop de beboere er på den måde med i det lokale liv den ene aften om ugen. Ligesom, at der blandt de ansatte er folk, der kommer fra lokalområdet, og derfor kender de lokale forhold godt. Men hvis man kigger på Nørregårdens daglige praksis, og særligt de ansattes måde at forholde sig til naboer og det lokale på, er det tydeligt, at relationen til det lokale ikke prioriteres højt.

Morten svarer fx sådan her, da han blev spurgt om gårdens forhold til naboer og landsbyen:

”Nej, vi taler sådan set slet ikke med nogen af dem. Eller jo vi kender dem i nummer tre, fordi de har haft deres børn i børnehaven, derfor kender vi dem. Vi hilser da på dem, men vi har ikke andet med dem at gøre. Og nej de kommer ikke lige forbi nede på gården...” (Nø.Fo.2).

Morten fortæller videre, at de heller ikke bruger den lokale kirke og han mener heller ikke, at hverken beboerne eller pædagogerne gør.

Mens Elke svarer sådan da hun bliver spurgt om, hvordan hun oplever gården som en del af det lokale fællesskab:

”Øhhhhh... Det er svært at sige. Det er ikke sådan, at nogen herfra bliver inviteret til et eller andet. Men jeg ved heller ikke, hvor meget der reelt foregår. Vi får jo kirkebladet, som alle gør. Og nogen gang tror jeg. Vi har jo altid haft fx vores Skt. Hans. Men jeg ved, at kirken også holder noget Skt. Hans, og det er jo typisk samme aften” (Nø.In.3).

I et senere interview kommer både Morten og Inge ind på, at den lokale kontekst faktisk ikke har den store betydning for livet på Nørregården. For det de kan på Nørregården, vil de kunne andre steder også. Det Nørregården kan, kan den nemlig ikke i kraft af den geografiske placering, men i kraft af dem de er, og de værdier de praktiserer. Morten nævner, at den geografiske placering måske nærmere har været en hæmsko, fordi området rent socio-demografisk ikke er det bedste i relation til hvilke typer og segmenter, som kunne have en interesse i at købe økologiske grøntsager eller vælge en Steiner-inspireret børnehaven. Morten er overbevist om, at det havde været lettere, hvis de fx have ligget tættere på Odense (Nø.In.2;Nø.Fo,1&2).

At det lokale liv ikke spiller en større rolle for Nørregården kan synes underligt, særligt når man som i dette projekt undersøger gårdenes betydning for det lokale liv. Men når man så prøver at forstå, hvorfor forbindelsen mellem Nørregården og den lokale landsby ikke er stærkere, end den er, er der også gode grunde til, at det er blevet sådan. Tidligere er i dette afsnit blev det fx nævnt, at forskellen i normer og landsbrugspraksis mellem Nørregården og de lokale nok i nogen grad har gjort det svært. Flere på Nørregården fortæller også, at netop forholdet til de lokale aldrig har været en målsætning i sig selv. Det har i hvert fald ikke været noget, de har prioriteret eller har haft fokus på.

Derimod synes målsætningen på Nørregården i langt højere grad at have handlet om at lykkedes med at drive biodynamisk landbrug, praktisere Steiner-pædagogik og skabe et trygt og godt sted for dem, der bor og kommer på Nørregården. Samt have været et eksempel på en ny måde at drive landbrug på. En pointe som fremhæves ved dybere samtaler med gårdens ledere, hvor det klart fremgår, at Nørregårdens primære fokus handler om biodynamisk dyrkning og landbrugets grønne omstilling. Om Steiner-filosofien og Steiners menneskesyn, samt ikke mindst et godt samspil mellem mennesker og natur. Et balanceret samspil, hvor man både passer på naturen og på mennesker (Nø.In.3).

Desuden bør det også i relation til Nørregårdens svage relation til den omkringliggende landsby nævnes, at Nørregården i en årrække har kæmpet med dårlig økonomi og bestræbelser på at gennemføre en restruktureringsplan, hvorfor der ifølge flere af gårdens ansatte ikke har været et overskud til at invitere ind og involvere lokalt. Ergo har de på Nørregården ikke haft stort fokus på det lokale – og heller ikke for alvor inviteret indenfor. Eller det vil sige, at de nok mest har inviteret dem, som kendte stedet i forvejen, hvilket Elke nævner med følgende citat:

”Folk der kommer her, kommer her, fordi de ved, vi er her. Fordi de er inviteret og kender os. Det er mest folk der har et forhold til stedet som kommer”.

I relation til spørgsmålet om lokal involvering nævner Inge, at selvom gården ikke spiller den store rolle for det lokale, så er der alligevel del, som finder ned på Nørregården, fordi de skal spørge om et eller andet, måske låne noget eller hente kompost. Så på en eller anden måde er de jo med i det lokale liv, selvom det godt kunne være mere. Inge fortæller:

”Og der er jo også. Lige hvad landbruget angår, selvom om det ikke har det andet. Folk tror måske også, at det er lettere at komme til os måske, fordi det er en økologisk gård eller et eller andet. Der kommer mange og spørger, kan vi få lidt møg? Kan vi få lidt Savoykål? Der kom fx én i går. Altså der kommer en del som opsøger os. Jeg ved ikke, hvordan det er i storlandbrug, eller hvad man skal sige. Men den slags oplever vi ofte” (Nø.In.2).

Inges citat er interessant og understreger, at selv mere uformelle og små udvekslingsforhold kan være med til at cementere en relation og et netværk. Men når det er sagt, står det også klart, at der er ansatte som har blik for det lokale, og som gerne vil et større lokalt samarbejde – gerne vil, at gården fremover bliver bedre til at åbne sig mod omverdenen og måske række mere ud lokalt.

Muligheder for større lokalt samarbejde

Gårdens leder Elke er en af dem, som er opmærksom på dette og fortæller, at det er hende og bestyrelsens håb, at gården, efter den er blevet overtaget af fonden, vil kunne gøre mere her. For Elke kan – da hun bliver spurgt om gårdens relation til lokalområdet

–sagtens se, at de nok har forsømt noget her og nævner, at for hende er det noget, som de fremadrettet skal arbejde mere på. Elke siger:

”Der er et stort potentiale i at engagere sig mere i lokalmiljøet. Vi har tidligere gjort meget lidt her. Det kan vi sagtens udbrede mere” (Nø.Fo.2).

Elke nævner i den sammenhæng to eksempler på, hvor Nørregården allerede rækker ud mod det lokale, og hvor hun kan se, at det har en positiv effekt. Hun fortæller fx, at de fra børnehavens side er begyndt at invitere de lokale dagplejere ned på Nørregården hvert forår, når køerne slippes fri.

”Ideen med at invitere dagplejerne har jo også været at gøre lidt reklame for stedet blandt de lokale, få dem til at se, at vi er her. Før var vi jo med til den øko-dag med at lukke køerne på græs. Men det blev alt for stort og voldsomt, der kom så utrolig mange. Derfor ville vi gerne gøre det på en anden måde, som ikke var så voldsom” (Nø.Fo.2).

Elke kan som børnehavens pædagoger se, at begivenheder som denne kan forbedre relationen mellem de lokale og børnehaven. Ligesom begivenheden kan gøre de lokale forældre opmærksomme på, at børnehaven Høkassen eksisterer og er et reelt alternativ for landsbyens børn.

I relation til det lokale fremhæver Elke også et samarbejde med den lokale biavlerforening, som hun beskriver sådan her:

”Jeg håber, at vi måske kan lykkedes med at udvikle forskellige samarbejdsaftaler, som fx den vi har med biavlerforeningen. Det vil være fint, hvis vi kan bruge hinanden på den måde. Hvis vi kan få flere aftaler som den. Det er meget vigtigt med input udefra. Vi skal inspireres og åbne op for indtryk udefra. Det er meget motiverende, når tingene udvikler sig” (Nø.In.3)

Aftalen med biavlerforeningen er et godt eksempel på, at Nørregården trods alt involverer sig lokalt, og allerede har gjort det. Elke fortæller om samarbejdet med den lokale bi-avlerforening:

”Det giver i hvert fald mulighed for, at der er noget liv her. I kraft af, at vi fx har biavlerne her med deres bigård osv. Fx Det tiltrækker jo på en anden måde folk, som ellers ikke ville komme herud. De ville måske komme til Årup, men ikke helt herud. Det gælder også i forhold til børnehaven. På den måde kommer der mennesker herud på landet, som måske ellers bare ville holde sig til byen. Men nu har de pludselig en interesse i at komme herud. Det kan sådan et sted her, nok i mindre målestok, men det kan stedet her. Det kan på den måde også være forbindende mellem by og land, men også modsat land og by... Men ja, vi kan jo også mærke når gårdspladsen pludselig er fyldt med folk for biavler-foreningen, så bidrager det jo til en anden stemning, end hvis der bare var stille (Nø.In.3).

Inge siger om de lokale muligheder:

”Jeg tror, at hvis den skulle være mere lokal end den er nu, så skulle vi lave nogle aktiviteter ligesom butik eller cafe-agtig eller et eller andet. Der skal ligesom være noget der kan få

folk rundt omkring til at komme og slutte sig til... For ellers så kommer man ikke sådan lige forbi gården, medmindre man skal ind og handle eller noget” (Nø.In.2).

Som afslutning på en længere snak om Nørregården og deres relation til de lokale konkluderer Elke med henvisning til såvel Steiners pædagogik, gårdens beboere og de muligheder der findes, at et lokalt samarbejde også ville kunne noget pædagogisk. Elke siger:

”Når nu der ikke er plads til denne her type brugere udenfor, vil vi gerne trække verden ind på Nørregården, og på den måde give brugerne en meningsfyldt hverdag” (Nø.In.3).

Som skitseret har Nørregården altså i modsætning til de to øvrige gårde ikke nogen stærk relation til deres lokalområde, bl.a. fordi de ikke har prioriteret det højt. Faktisk synes det nærmest som om, at der ikke rigtig er nogen på Nørregården, som har haft en interesse for – eller blik for det lokale, fordi andre dagsordner har synes mere præsent. Derfor er det tydeligt, at Nørregården ikke spiller nogen markant rolle for den lokale sammenhængskraft og det lokale fællesskab i Ørsbjerg/Kerte. Ligesom Nørregården heller ikke synes at spille nogen væsentlig rolle for den lokale selvidentitet og stolthed. Men når det er sagt, bør det dog alligevel pointeres, at det langt fra er det samme som, at gården ingen rolle har spillet, spiller eller kan spille lokalt. På Nørregården kan de sagtens se, at et tættere samspil med den lokale landsby, også kan være en fordel for dem, samt styrke deres virke og beboernes livskvalitet. Desuden er der jo allerede enkelte lokale, som allerede har fået øjnene op for, hvad Nørregården kan bidrage med landbrugsfagligt som pædagogisk og socialt.

I forhold til relationen til de lokale er der ingen tvivl om, at Nørregården helt sikkert vil kunne spille en større rolle for den lokale sammenhængskraft og fællesskab, hvis de åbnede gården mere op, og gjorde mere ud af at have en udadvendt position. Men spørgsmålet er, hvor meget de vil det, når det kommer til stykket? For det smalle og dybe fællesskab blandt ligesindede med fælles sag og normer har jo også sin egen styrke, og sin egen værdi. For Coleman understreger netop, at det er lettere at lykkes blandt folk med samme normer, værdier og mål. Ligesom det klart fremmer tilliden og den sociale kapital at have fælles normer og værdier (Coleman 1994 s. 320).

De ligesindede

I forlængelse af gårdens primære netværk, finder man den gruppe, det fællesskab og netværk, som jeg har valgt at kalde de ligesindede. Et netværk af ligesindede som bakker op, kender dem der arbejder på gården, deler gårdens idealer og visioner og som gerne kommer, når der inviteres til høstmarked, Skt. Hans eller lignende.

Jeg møder en del af de ligesindede, da jeg er med til gårdens Skt. Hans fest på en smuk og varm sommerdag i 2020. Der er nok ca. halvtreds mennesker med til festen: beboere,

personale og pårørende. Beboerne har pyntet op, lavet mad og været i gange med forberedelserne hele dagen. Selv orglet er fremme, og en af beboerne synger og spiller danske hits. Der er en del børn, som render rundt og leger. De kender hinanden, fordi de er vant til at komme på Nørregården, fordi nogle af deres forældre arbejder på gården, og flere af dem også går i skole sammen på Steinerskolen i Odense.

Skt. Hans-arrangementet kører efter, hvad man kan kalde en klassisk skabelon for en dansk Skt. Hans fest. Først er der velkomst, grillmad og snak. Så bål og sang af danske midsommerviser fra højskolesangbogen, inden der serveres kaffe og hygges. Stemningen er god, men man fornemmer dog tydeligt en form for opdeling til festen, hvor de ansatte og de nærmeste venner (de ligesindede) synes at gruppere sig med hinanden, mens beboerne og deres pårørende ikke helt synes at indgå som en del af fællesskabet på helt samme vis. Det virker måske lidt som om, at de ikke kender de andre så godt. Måske er de lidt generte – måske usikre – i hvert fald forbliver festen opdelt aftenen igennem. Godt nok er alle med til den samme fest, og alle er velkommen og folk hilser og smiler, men sammenholdet synes at slutte sig om de ansatte og de ligesindede. Mens de øvrige gæster, beboere og særligt de pårørende denne aften synes at befinde sig på grænsen til fællesskabet.

Et netværk af ligesindede

Hvis vi skal se nærmere på, hvem som udgør gruppen af ligesindede, kan man sige, at netværket af ligesindede består af venner af gården, som er kommet til gennem årene, og som primært kan føres tilbage til følgende tre ophavsgrunde. For det første er der en gruppe, som kender en del til gården og dens medarbejdere qua det Fynske Steiner-miljø og Steiner-skolen i Odense. For det andet er der nogle, som er kommet til, fordi de har en interesse for biodynamisk landbrug og det at gøre landbrug på nye måder. Mens en tredje gruppe er kommet til, fordi de synes at være blevet ”hængende” omkring gården, enten fordi de tidligere har været kunder, fordi de har haft deres børn i børnehaven eller er pårørende i bofællesskabet. Altså folk som har kunne lide det, de har fået og det, de har oplevet på Nørregården. Folk der har fået opbygget relationer og tillid til stedet, og derfor har haft en interesse i at bevare relationen, bakke op og stadig komme på gården ved særlige lejligheder.

Relationen til Steiner-miljøet

Mest afgørende for Nørregårdens netværk af ligesindede er gårdens relation til det fynske Steiner-miljø. En relation som går helt tilbage til Nørregårdens kollektivister, som i firserne begyndte den biodynamiske landbrugspraksis og siden også valgte Steinerskolen i Odense som skole for deres børn. En tradition som også er blevet fulgt op af senere medarbejdere, hvor flere af gårdens nuværende medarbejdere har børn på Steinerskolen. Hvorfor der er en vis overensstemmelse mellem Steinerskolens ideer og pædagogiske

praksis, og det der sker på Nørregården. For – både i og uden for Steiner-miljøet er netop børn og deres relationer ofte en anledning til livslange og dybe venskaber også mellem forældre, hvilket også er sket for nogle af dem fra Nørregården og Steinerskolen og de mennesker, som kommer der. Der er altså en tæt relation mellem Nørregården og Steinerskolens netværk. Mange kender hinanden, en del er venner, nogle også rigtig gode venner. Det var derfor også med udgangspunkt i en veletableret relation, at de på Nørregården i 2019 fik den idé, at det måske kunne være en opgave for dem at blive værter for en frokostordning for eleverne på Steinerskolen. En frokostordning som med udgangspunkt i gårdens råvarer skulle tilberedes af nogle af brugerne fra Nørregårdens værksted, som et par gange om ugen skulle køre ind på skolen og lave maden. Desværre fik ordningen kun lov at virke få gange, før Covid-19 i marts 2020 lukkede både landet og frokostordningen ned.

Men samarbejdet og visionerne var dog sat i søen og stadig intakte, da jeg en sommerdag på Nørregården fik lov at være med til et evalueringsmøde af ordningen og ved samme lejlighed traf en af Steinerskolens lærere, og dermed også fik et dybere kendskab til relationen mellem Nørregården og Steinerskolen i Odense. Elke fortæller:

”Nørregården er et godt brand på Steinerskolen. Vi er kendte derude. Mange af vores børn har jo gået derude eller går derude nu. Og så har vi også en mangeårig tradition, hvor skolens små klasser hvert år er på besøg herude. Så de fleste kender stedet” (Nø.Fo.2).

Mens læren stemmer i og fortæller:

”Da jeg fortalte eleverne, at jeg skulle herud i dag, sagde de, at de gerne ville med. Ja de fleste ude på skolen kender Morten og gården. De kommer jo på besøg hvert år i de små klasser. Der er stærke bånd mellem skolen og Nørregården” (Nø.Fo.2) fortæller læren.

Håbet med frokostordningen for Nørregården er, at de kan bruge nogle af deres råvarer og på den vis tilbyde deres brugere endnu en meningsfuld opgave, samt få et godt samarbejde med skolen op at stå omkring det at sikre eleverne sund og god skolemad. Elke siger videre:

”Mange af eleverne kender Nørregården, så der er en stærk relation som kun bliver stærkere med skolemaden. Derfor giver det meget mening for os. Men, vi skal jo have økonomien og praktikken til at fungerer også” (Nø.Fo.2).

Mens læreren kort og indforstået sammenfatter: *”Folk ved jo hvad de står for herude, og derfor er det jo let at sælge ideen”* (Nø.Fo.2). Efter mødet fortæller Elke, at der er en stærk relation mellem Nørregården og Steiner-miljøet. En relation man ofte hører om i hverdagslivet på Nørregården, fordi medarbejderne taler om relationen, fordi en del af beboerne har fritidsaktiviteter i Steiner-regi. Elke fortæller:

”Jeg vil sige det sådan, at Nørregården har betydet noget i det miljø. Også i det børnemiljø, og det har betydet noget i det biodynamiske miljø. Nørregården har hele tiden været sådan

en medspiller, i det der. Det er der Nørregården har betydet noget. Men lige der, zoomer man for meget ind. Så hvis man skal sige, at Nørregården har en betydning og er medspiller er det der, og ikke her i Ørsbjerg” (Nø.Fo.2).

Biodynamisk forening

En anden gruppe, som synes at være en del af kredsen af ligesindede støtter på Nørregården, er andre – ofte landmænd med interesse for biodynamisk, økologisk eller hvad mange i dag kalder regenerative dyrkningsformer og landbrugspraksis. Morten fortæller, at der: *”I Danmark nok kun er omkring 40 biodynamikere, hvis vi taller revl og krat og køkkenhaver med”* (Nø.In.1). De er dog kun en fire - fem stykker tilbage på Fyn, hvilket han synes er for få. Morten fortæller, at Nørregården har en særlig relation til en biodynamisk landmand, som bor tæt på i Grønnemose. Den biodynamisk landmand Børge kommer tit på besøg og er en meget nær ven af Nørregården. Og netop Børge møder jeg flere gange under mit feltarbejde, bl.a. første gang jeg besøgte Nørregårdens høstmarked. Der fortalte han om lagring af CO₂, og hvorfor han havde introduceret et produkt, som gik ud på, at folk kunne købe CO₂ lagring gennem ham ved, at han ikke pløjede sin jord og lagde store del af den ud til afgræsning. Relationen mellem Børge, Morten og Nørregården er altså stærk. Børge sidder i gårdens bestyrelse, kommer ofte forbi til kaffe, han kender de fleste af beboerne ved navn, og han hjælper indimellem med arbejdet og kommer også sammen med sin kone til Nørregårdens fester. Beboerne og venner af gården besøger også hans gård. En af de lokale kvinder, som blev interviewet var med på en tur ud til Børges biodynamiske landbrug, og hun fortalte sådan her om besøget:

”Jeg var for nogle år siden sammen med Inge og flere andre ude fra Nørregaard, ude hos Børge hvis, du bliver inviteret skal du tage med derud, det siger jeg bare... Det er nogle år siden, hvor vi var der ude og Børge fortalte om øhhhh, - om CO₂-nedfældning. Er det ikke sådan det hedder? Hvor vi blev vist rundt på hans marker. Og vi var ude og se. Og vi så også i hans have og der var en der, som holdt foredrag om Martinus Kosmetologi. Vi hørte musik derude. Vi gik rundt og hyggede os derude. Hold da op, hvor var det dejligt sådan et sted, og sikken en fred og ro man kørte hjem med. Men bevars de har også travlt, de arbejder også hårdt ikke også? Men jeg kunne godt. Jeg vil rigtig gerne have, gerne have vi kommer tilbage til at have lidt mere ro. Ro som kunne forplante sig i vores samfund” (Nø.In.8).

Venner af Nørregården

Den sidste gruppe, som synes at udgøre netværket af ligesindede på Nørregården, er, hvad jeg har valgt at kalde venner af Nørregården. Venner som deler værdier med Nørregården og det, den står for. Her er tale om folk, som af den ene eller anden grund har valgt at blive hængende gennem årene, fordi Nørregården giver dem noget.

Delte normer og værdier

Bestyrelsesformand for Bernardshus og Høkassen er en af de ligesindede, og hun giver klart udtryk for, at hendes og familiens tilknytning til Nørregården i ret høj grad hænger sammen med, at de på Nørregården oplever at være en del af et fællesskab af ligesindede. Et fællesskab hun sætter følgende ord på:

”På Nørregården generelt er det jo mennesker som på en eller anden måde går op i, - eller også er de tiltrukket af det der med det biodynamiske og af det pædagogiske miljø og sammenhængen mellem forskellige slags institutioner og mennesketyper og sådan noget... Vi har fået meget med, og får stadig. Jeg synes, at vi har mødt mange spændende mennesker, og vi har fået en meget større viden, både om økologi og biodynamisk-tænkning og også antroposofisk tænkning og de sociale kontakter vi har. Jeg synes, at det jo er blevet en del af vores liv” (Nø.In.9).

Spørger man nærmere indtil, hvad hun mere specifikt mener samler folk omkring Nørregården, nævner hun den biodynamiske landbrugspraksis, Steiners pædagogik, den antimaterielle tilgang og det store fokus på relationer, som noget af det hun og hendes familie sætter stor pris på. Hun fortæller:

”Det kan fx være, hvis vi fx tager børnene... Fx alt det med tøj og mode og sådan noget, det har været helt fraværende i Høkassen. Og nu er det jo kun børnehavebørn, og de er selvfølgelig ikke særlig gamle. Men den slags kan absolut forekomme andre steder, øhhhh også blandt helt små børn. Men jeg tænker også i miljøet, at dem der kan lide at komme der, så er det også fordi, at man deler nogle værdierne med dem der er der, eksempelvis i børnehaven, hvor vi har drøftet med kommunen i årevis om der skulle være iPads eller ej. For det vil vi selvfølgelig ikke have, det er klart. Og det er jo nogle værdier man deler, men de fleste andre der er der. Også fordi, at det er så meget oppe i tiden” (Nø.In.9).

Netværket af ligesindede omkring Nørregården har derfor for hende og hendes familie været et vigtigt netværk, fordi de der har følt sig inkluderet og følt, der var noget at komme tilbage til.

Anerkendelse og en: *”keren sig om andre”*

En anden rigtig god ven af Nørregården er en ældre dame Marie fra Årup, som fortæller, at hun er kommet på Nørregården siden firserne, hvor hun grundet helbredsproblemer begyndte at interessere sig for, hvad hun spiste og dermed fik interesse for det biodynamiske og økologiske. Marie fortæller, at hun virkelig satte pris på at komme i Nørregårdens gårdbutik, og at hun savner at kunne komme der oftere, fordi hun er så glad for det, Nørregården har at tilbyde:

”Jeg synes, at det er hyggeligt at komme derud. Og mig der er så gammel. Jeg synes, at det er rigtig hyggeligt at komme ud på landet, fordi det giver mig et bud om nogle ting fra min egen barndom, som jeg synes var så tryk. Sååå derfor kan jeg godt lide landet, og jeg kan godt lide at komme ud og se, hvad sker der derude og er der gårdbutikker, så synes jeg, at det er hyggeligt og handle der. Og det... Jeg synes, at der er fred og ro på landet. Sådan

oplever jeg det. Selvfølgelig er der travlt også. Men jeg oplever en dejlig fred og ro, når jeg kommer på landet. Når jeg besøger landet, sådan er det” (Nø.In.8).

Det er tydeligt at høre på Marie fra Årup, at hun er glad for Nørregården og den relation hun har fået til stedet. Hun er glad og stolt over at være én af dem, som skal interviewes. Marie har tydeligvis en del på hjertet, når det handler om Nørregården og ikke mindst det, som Nørregården står for, samt de idealer og visioner som præger stedet. For selvom Marie i hendes forsvar og kærlighed til Nørregården både omtaler den med en længsel efter ”gamle dage” – eller i hvert fald noget ret nostalgisk – er det også tydeligt, at hendes interesse og respekt for stedet stikker dybere end blot at bygge på følelser, fornemmelser og længsler. For i Maries klare og lange taler om Nørregården og dens fortrin er det tydeligt at høre, at hendes oprigtige interesse og relation til Nørregården også hænger sammen med hendes kritik, at det industrielle landbrugssystem, såvel som kritik at et samfund med stadig større kompleksitet og stress. Der er derfor også en sammenhæng mellem hendes respekt og kærlighed til Nørregården – og den samfundskritik hun rejser. En kritik som også kan hænges op på viden om fx sprøjtemidlers forurening af grundvand, et markant fald i antallet af insekter, brugen af antibiotika i danske stalde, den faldende biodiversitet, manglende dyrevelfærd og ikke mindst de mange mennesker som føler sig stressede, ensomme og uden et sted at høre til. Marie fortæller:

”Jeg kan ikke lide de store landbrug. Og jeg må sige nu her, med alt det her Corona og med Mink og sådan noget. Jo, jeg vil godt tage lidt stilling til det, for jeg kan simpelthen ikke klare og se de dyr, der bliver presset sådan. Jeg kan næsten ikke klare og se det. Jeg kan næsten ikke klare at se, de grise der får.... Så snart de har født, så skal de igen have noget sprøjtet ind, så de kan føde lynhurtigt igen og. Jeg synes ikke. Jeg kan ikke se nogen grund til, at det skal være sådan et maskineri (Nø.In.8).

Det er tydeligt, at Marie gennem årene er blevet inspireret af sit venskab med Nørregården. For på Nørregården og i deres værdifællesskab blev hendes interesse for alternativ og sundere kost qua hendes sygdomsforløb mødt og anerkendt, og derfra voksede venskabet og de delte visioner. Visioner hun gerne tilslutter sig – og også gerne ser udlevet i praksis. Og med den fælles interesse og de delte visioner voksede også et venskab og nogle relationer, som hun beskriver varmt.

”Jamen det er måske, fordi jeg kender dem. Jeg kender stedet derude, og synes det gør mig rigtig godt. Måske tilbage til dengang, hvor jeg ikke havde det godt, og jeg begyndte at få de gode grøntsager derude fra. Det er måske også det. Altså det var en god oplevelse at få de ting. Blive bekendt med de ting. Og dengang var de andre som havde gården, og jeg fik jo mange gode snakke med dem om de grøntsager. Hvad betyder de her? Og der var foredrag derude og sådan noget der...” (Nø.In.8).

For Marie var det altså det med de sunde fødevarer og visionerne i den retning, der bragte hende tættere på Nørregården. Men indimellem samfundskritikken, de alternative ideer og de grønne visioner nævner hun også, at Nørregårdens kvaliteter også handler om det relationelle. Hun fortæller:

”Det er den måske en lille smule ”keren sig” om hinanden. Ja sådan føler jeg det.... Altså netop som jeg sagde lidt tidligere. Jeg kommer sjovt nok derud til kaffetid. Og så siger de; Neej skal du ikke med ind og have kaffe og nu skal du bare høre og sådan. Altså det er så hyggeligt, synes jeg. Plus det, at sidde og snakke med pædagogerne...” (Nø.In.8).

Det er tydeligt, at kvinden er begejstret for det, Nørregården kan, og det som gården giver hende, og hun nævner flere gange, at hun sådan ville ønske, at Nørregården var mere åben for offentligheden, end den er. Det synes faktisk lidt som om, at hun mangler anledninger til at komme og blive en større del af den. Hun fortæller også, hvordan hun kunne tænke sig at stedet udvikle sig:

”Jeg har en lille tanke om, at jeg synes, at det kunne være meget spændende, hvis der blev åbnet mere derude. Nu taler jeg lidt uden om Nørregård, men for nogle år siden besøgte jeg min lillesøster, hun bor på Reersø, og så var vi inde i Høng en dag. Og der var vi inde og få en frokostbolle, og der er et sted i Høng, hvor der er udviklingshæmmede mennesker som har en café. Der er en uddannet kok, der ligesom står for det. Og det var der vi var inde og skulle have vores frokostbolle og en kop te, og det var sådan et dejligt sted. Og I guder, hvor ville jeg gerne have, at Nørregården eller Bernardshus eller hvad det hedder nu. Øhhh begyndt at lave sådan noget igen. For jeg tror, at det var rigtig dejligt at gøre det. Altså jeg kunne sages se mig selv cykle derud en aften. Altså de skulle måske ikke hver aften have åbent til te eller kaffe eller lidt mad eller et eller andet. Men jeg kunne sagtens se mig selv køre derud og få lidt at spise. Gå en dejlig tur i området derude. Jeg ville virkelig ønske, at der blev lukket op, for at man kunne gå en tur i området derude. Måske have sit håndarbejde med, bare sidde og snakke og hygge sig derude. Det er mit ønske..... (Nø.In.8).

fortæller kvinden nærmest drømmene, inden hun slutter med at sige:

Jeg håber, at flere og flere bliver biodynamikere og økologer. Ja, det håber jeg. Som jeg nu siger til dig. Tilbage til min barndom. Ja, og jeg tror, at det bliver sådan. Jeg håber meget på mindre landbrug igen” (Nø.In.8).

Inter-generationel samhørighed

Som man kan læse af ovenstående beskrivelse af netværket af ligesindede, er det tydeligt, at netop dette netværk kan noget særligt for Nørregården og kredsen omkring gården. Både bestyrelsesformanden og Marie fra Årup sætter begge beskrivende ord på, hvad de synes, de henter i deres venskab med Nørregården. Særligt Marie gør en del ud af at fortælle, hvordan netop gengældelsesnormerne kommer til udtryk, fordi hun gennem årene har oplevet, at de på Nørregården mødte hende med: *”en keren sig om”* – en gensynsglæde, hvilken hun har sat pris på og fundet befordrende for relationen og tilliden. Og det i en sådan grad, at hun vil have mere, og også synes andre skal have mere (Nø.In.8).

Som det fremgår af ovenstående udsagn fra nogle af gårdens venner, er det tydeligt, at der blandt de ligesindede hersker en høj grad af fælles normer og visioner. Normer og visioner som ikke er til diskussion, men synes at ligge implicit i Steiners livsfilosofi og

pædagogik, og som synes at være delte. Ved nærmere analyse er det dog også tydeligt, at en del af familierne omkring Nørregården er meget tætte, og dette i en grad, så der med sociale kapital-teoretiske termer nærmest er tale om, hvad Coleman kaldte inter-generational samhørighed *"inter-generational closure"*. Altså en form for inklusion, hvor normerne er så delte og givet på forhånd, som var man en del af den samme familie (Coleman 1988 s. 107). Godt nok er de ikke alle i familie på Nørregården, men fordi flere af de ansatte har boet sammen på gården, nogle danner par, mens der fx også er et par papsønner ansat, eksisterer de familiære bånd blandt en del af de ansatte og venner af gården. Flere af de ansatte har også børn på samme skole, flere er private venner, og derfor giver det mening at drage denne parallel og påpege, at det i nogen grad kan sidestilles med inter-generational-samhørighed.

"Closure" - eksklusion

Der altså tale om ligesindede, som kommer og bakker op om gården, og som står den bi i dens praksis og visioner, og derfor udgør et stærkt og godt netværk for gården. Men med tætte forbindelser og en høj grad af inklusion følger også ofte eksklusionen, *"closure"*. Hvorfor alle ikke føler sig lige velkommen på Nørregården, hvilket en lokal påpegede med følgende citat: *"Det har jo ikke gavnet dem, at de har kørt deres eget lille Rudolf Steiner Samfund"* (Nø.In.7).

Det kan altså godt se ud som om, at de ligesindede på Nørregården er så ligesindede og fællesskabet så indforstået, at det for udenforstående kan synes svært at få en relation til stedet eller føle sig velkommen. En lokal, som før har haft sine børn i børnehaven nævnte fx, at hun godt kunne tænke sig en reel invitation til Skt. Hans, eller måske bare, *"at de annoncerede det"* så hun vidste, om der var noget eller ej – vidste om de måtte komme (Nø.In.4). Mens et par andre lokale fortalte de oplevede, at stedet lukkede sig om sig selv. Eller i hvert fald synes de at opleve, at dem på Nørregården nok ikke ønskede at være en del af det lokale, når de fx heller ikke så dem i kirken eller til fællesspisninger og den slags (Nø.in.4,5,6,7).

Det hører dog også her med til historien – at flere af de lokale sådan set var ærgerlige over, at relationen mellem dem og Nørregården ikke var bedre. Altså ikke, fordi de ligefrem ønskede dybe venskaber. Men mere, fordi de faktisk gerne ville bakke op om stedet og vise anerkendelse for det, der foregik på gården. De satte nemlig pris på alt det liv, de så ske dernede, dyrene på marken, de levende hegn og folk i sunde aktiviteter (Nø.in.4,5,6,7). Sagen var bare, at flere af dem ikke længere vidste, hvad der foregik på gården. Det lød derfor som om, at flere lokale efterlyste et mere present og velfungerende naboskab med Nørregården, og det på trods af, at de ikke så sig som ligesindede eller som *"Steiner-typer"*, men bare som naboer. De naboer, der blev interviewet, sagde fx, at de gerne vil Nørregården det godt. Men, at de også gerne ville vide lidt mere om, hvad

der foregår dernede. Altså udveksle lidt flere informationer og på den måde blive inddraget og få mere ud af deres naboskab med gården (Nø.In.4,5,6,7).

Kapitel 10. Opsamlende diskussion og konklusion

Udgangspunkt for opsamlende analyse og konklusion

Med udgangspunkt i de tre case-analyser følger det afsluttende kapital 10, som kommer med en opsamlende analyse og konklusion på tværs af de tre gårde. En opsamlende analyse som lægger op til den endelige konklusion og besvarelse af projektets problemformulering som lyder:

Hvordan skaber tre innovative multifunktionelle landbrug social kapital som led i landdistriktsudviklingen? Projektets genstandsfelt er både gården, landbruget og lokalmiljøet.

Kapitel 10 er disponeret, så problemformuleringen bliver besvaret gennem tolv nedslagspunkter. De første 10 punkter bidrager med analyse og konklusioner med udgangspunkt i social kapital-teori. De første seks af disse behandles mest dybdegående, fordi de taler mest direkte ind i projektets social kapital-teoretiske analyse, mens de næste fire kun behandles overfladisk. De sidste fire er dog med, fordi de bidrager med relevante pointer i forhold til en forståelse af social kapital og fremtidens landdistrikter og landbrug. Kapitlets sidste to nedslagspunkter har til formål at perspektivere de tre gårdes praksis og social kapital-bidrag i forhold til henholdsvis teorier om multifunktionelle landbrug samt agro-økologi.

1. Nye funktioner skaber rum for udvekslinger

Det er på alle tre multifunktionelle gårde tydeligt, at de er et stort aktiv for deres lokalmiljø, fordi de gennem deres multifunktionelle tilgang til det at drive landbrug bidrager med nye funktioner. Funktioner som gårdbutik, børnehave, bosted, events eller lignende som er med til at skabe, udvikling, arbejdspladser og liv lokalt. Med nye funktioner følger der nemlig også rum for – samt anledninger til udvekslinger mellem gården og lokalsamfundet. Når folk mødes ”face-face” er det nemlig oplagt også at udveksle en hilsen, informationer eller en anerkendelse. Eller sagt med social kapital-teoretiske begreber: Når folk har en anledning til – eller et rum for at mødes og udveksle varer, så udveksles der også ofte informationer, hvormed tilliden styrkes, fordi den sociale kapital ifølge Bourdieu er: *”...based on indissolubly material and symbolic exchanges”* (Bourdieu 1986 s. 2).

Med udgangspunkt i alle tre gårde er det derfor tydeligt, at nye funktioner give muligheder for flere lokale udvekslinger og mere information, hvilket tidligere forskning også har påvist.; (Rivera m.fl. 2019; Gómez-Limón m.fl.; 2014; Svendsen og Svendsen 2004). En konklusion Gunnar Svensen også når frem til i sin ph.d.-afhandling: *Konfrontation og samarbejde* fra 2003, hvor han med udgangspunkt i sin empiri fastslår: "*at man kan risikere at gå glip af en hel masse ekspertise, hvis man ikke får talt sammen*" (G.L.H. Svendsen 2003 s. 247). En pointe som er tydelig i relation til alle tre gårde. Et eksempel taler for sig selv (se kapitel 9). For da Nørregården var tvunget til at sælge jord til en lokal konventionel landmand – grundet dårlig økonomi – vidste gårdens naboer det ikke. De kunne derfor ikke hjælpe eller købe det – selvom de egentlig gerne ville, for på den vis fastholdt jorden som økologisk eller biodynamisk. Men, fordi de nu kun yderst sjældent talte med dem på Nørregården, og ikke kom der i andre sammenhænge, vidste de ikke, jorden var til salg, hvorfor den endte med at blive solgt og overgå til konventionel drift med den konsekvens, at hegn blev fældet, og der igen blev pløjet helt ud til kanten (Nø.In.7).

En gårdbutik er et godt rum for udvekslinger og opbygning af social kapital

I forhold til ovenstående er det værd at trække gårdbutikkerne frem, for gårdbutikkerne – eller hvad man også kan kalde den korte forsyningskæde – er i forhold til udvekslinger centrale, hvilket man ser både på Yduns Have og på Fru Møllers Mølleri. Med en gårdbutik, der reklameres for i ugentlige SoMe-opslag, "inviterer" de to gårde nemlig ind og opfordrer derved folk til at komme, fordi de dermed implicit siger: "*I er velkommen*" (Mm.Fo.1,2&3; Yh.Fo.1, 2&3). I forhold til den korte forsyningskæde kan det også nævnes, at netop en kort forsyningskæde skaber en langt tættere forbindelse mellem landmanden og forbrugerne, hvilket er en væsentlig pointe i agro-økologiens forsvar for et landbrugssystem, som er langt mere lokalt funderet (Gliessman 2015).

I forhold til de to gårdbutikker er det også en central pointe, at kunderne i begge gårdbutikker fortæller, at de ikke kun kommer for at købe et givent produkt, men også kommer, fordi de kan lide at komme på gårdene. Flere nævner, de håber at møde dem, som driver gårdene, fordi det er hyggeligt at tale med dem. De nævner, de gerne vil møde andre lokale, gerne følge med i hvad der sker på gården, eller bare godt kan lide at komme der. Særligt stemningen på gårdene, og det liv som foregår der, fremhæves som væsentlige for deres besøg (Mm.Fo.1,2&3; Yh.Fo.1,2&3).

Med udgangspunkt i gårdbutikkens salg er det derfor, som Coleman beskriver tydeligt, at der som et biprodukt til gårdens salg og vareudvekslinger, også sker en opbygning af social kapital. For når folk kommer og udveksler varer, udveksler de samtidig informationer, ofte lokale informationer, hvilket både fastholder en allerede eksisterende generaliserede tillid, lige som det bidrager til opbygning af ny tillid. Tillid der på sigt kan blive til gensidighedsnormer og social kapital.

Anden nyere forskning peger ligeledes på, at korte forsyningskæder er med til at styrke og fastholde den sociale kapital lokalt (Gómez-Limón m.fl. 2014; Wiesinger 2007).

Da Nørregården ikke længere har en gårdbutik, har de ikke samme mulighed for at invitere ind på gården på daglig basis, hvilket er en afgørende årsag til, at graden af social kapital mellem Nørregården og dens lokalmiljø ikke er så stor, som på de to andre gårde. For uden en gårdbutik, mangler de et oplagt rum for udvekslinger. Selvom Nørregården ikke har gårdbutik, tilbyder de dog andre rum for udvekslinger eller anledninger til at mødes fx, når forældre skal hente børn, når de lokale kan handle i vejboden eller man kan komme på besøg til høstmarked eller Skt. Hans. Men, fordi det kun er få lokale, som har deres børn i Nørregårdens børnehave, og gårdens vejbod kun har et begrænset udvalg af grøntsager, er mulighederne for udvekslinger mellem Nørregården og deres lokalsamfund begrænset.

Forstå udvekslinger som andet end vareudvekslinger

I forhold til ovenstående fokus på udvekslinger er det væsentligt at understrege, at det er vigtigt, at man ikke forstår begrebet ”udvekslinger” for begrænset. Udvekslinger skal ikke kun opfattes som vare- eller serviceudvekslinger. Ugentlige grøntsagsudleveringer, Skt. Hans fester, fællesspisninger, høstmarked, foredragsaftner, lån af traktorer, en hilsen, deling af naturalier, etc. kan også anses som et rum for eller en anledning til udvekslinger (Sutherland og Burton 2011; Bourdieu 1986 s. 7-8).

Opsamling – Nye funktioner skaber rum for – og anledninger til udvekslinger er centralt

Med udgangspunkt i ovenstående analyse kan det konkluderes, at det – at huse funktioner og aktiviteter som skaber rum for, samt anledninger til at mødes og udveksle varer eller andet, styrker den lokale sociale kapital. Det er fx tydeligt, at det at købe brød, aflevere børn eller hente kartofler på en af gårdene tjener som en god anledning til – samt et rum for – at møde andre og ved samme lejlighed udveksle informationer. Selve udvekslingen er derfor central for opbygning og fastholdelse af tillid, gensidighed og menneskelig anerkendelse (Chloupkova, Svendsen og Svendsen 2003, Bourdieu 1986).

2. Gensidighed er det springende punkt for den sociale kapital

På alle tre gårde eksisterer der gensidighed mellem gårdene og deres netværk, forstået således, at de har netværk, hvor de kan regne med, at *”den ene tjeneste er den anden værd”*. Som tidligere beskrevet er gensidigheden det springende punkt i forhold til, om der eksisterer social kapital eller ej (kapitel 6, Herreros 2004, Putnam 2000, 1994; Coleman 1994; Bourdieu 1986; Mauss 1956; Simmel 1949). Gensidighed forstået som, at der inden

for et givent netværk eksisterer både forventninger og forpligtigelser til den sociale praksis – forventninger og forpligtigelser som gengældes og opretholdes. Ifølge Coleman er der først tale om gensidighed, når der eksisterer en form for ”tilgodebevis” (*credit-slip*). I forståelsen af, at man kan regne med den andens hjælp, opbakning eller anerkendelse, og begge parter i en relation er villige – villige til at påtage sig de forventninger og forpligtigelser som følger en rig social praksis (Coleman 1994 s. 308-310).

På alle tre gårde eksisterer der gensidighed, mellem dem og deres netværk. Alle tre gårde bidrager derfor til opbygning af social kapital. På alle tre gårde er der tætte netværk, som er præget af tillid og stærk gensidighed. Underforstået, at der er en høj grad af forventninger og forpligtigelser mellem gårdene og en del af deres netværk. Der er her tale om det, Putnam vil kalde ”afgrænsede” relationer (*bonding*) (Putnam 2000; Granovetter 1973). Men som man kunne læse i de tidligere case-analyser – kapitel 7, 8 og 9 – er der forskel fra gård til gård i forhold til, hvilken grad af gensidighed der er på spil, og hvor stærk den er. For på alle tre gårde er der også netværk og relationer, hvor gensidigheden er mindre stærk, og hvor forventningerne og forpligtigelserne ikke ligger så implicit eller praktiseres så konsekvent. Her er der ofte tale om netværk baseret på udveksling af varer, hvilket er det Putnam vil kalde ”brobyggende” netværk (Putnam 2000; Granovetter 1973).

En interessant pointe i forhold til gensidigheden mellem de tre gårde og deres netværk er, at den ikke kun eksisterer i forhold til deres lokale netværk, men også i nogen grad eksisterer uafhængig af tid og rum og opretholdes gennem SoMe fx Facebook og Instagram.

Opsamling - Gensidighed er det springende punkt for den sociale kapital

Med udgangspunkt i alle tre cases er det tydeligt, at social kapital-teoretikerne har ret, når de beskriver gensidigheden, eller hvad de kalder gensidighedsnormer som afgørende for – eller ligefrem det springende punkt i forhold til, at der eksisterer social kapital (Herreros 2004 s. 9; Coleman 1994 s. 308-309; Bourdieu 1986 s. 13). Der eksisterer nemlig kun social kapital, når flere parter i en relation anerkender relationen, og alle parter er villige til at påtage sig forpligtigelser samt leve op til visse forventninger – underforstået der skal ”to til en tango”. Interessant i den sammenhæng er, at forholdet parterne imellem ikke behøver at være ligeværdigt og indsatsen heller ikke. Det er fx ud fra den indhentede empiri tydeligt, at nogle parter i et netværk bidrager markant mere end andre (Mm.Fo:1,2&3; Yh.Fo:1,2&3; Nø.Fo.1,2&3). Men hvis alle bare bidrager lidt, eller melder sig ind med tilstedeværelse og engagement, synes det at være nok til, at der er gensidighed til stede. Det, som synes afgørende for relationen er, at folk kommer igen og gennem deltagelse, udvekslinger og anerkendelse viser, at de støtter, vil være med og i nogen grad er én, man kan regne med (Mm.Fo:1,2&3; Yh.Fo:1,2&3; Nø.Fo.1,2&3). Tidligere social

kapital-forskning har vist, at hvis man ikke kan regne med de andre og der ikke finder en form for gengældelse sted, er der ingen social kapital. (Wiesinger 2007; G.L.H. Svendsen 2003; Putnam 2000).

3. Fælles normer og fælles ideologi fremmer social kapital

Ifølge Coleman er en vis grad af fælles normer et nødvendigt udgangspunkt for et stærkt fællesskab og for opbygning og fastholdelse af social kapital. En pointe som også ligger implicit i Bourdieus praksis teori og habitus-begreb (Bourdieu 1977). Det er på alle tre gårde tydeligt at se, at fælles normer former hverdagens praksis og gårdenes netværk. Det er i den sammenhæng væsentligt at pointere, at netop de fælles normer i nogen grad også former den struktur og de visioner, som præger stedet og understøtter dets sociale praksis.

Stærke fælles normer og en fælles sag fremmer social kapital

Hvis man vil forstå, hvilke fælles normer som præger Yduns Have og Nørregården, giver det mening at trække Colemans pointe ind om, at en fælles ideologi eller en religion er et godt udgangspunkt for opbygning af social kapital (Coleman 1994 s. 320). På begge disse gårde er det tydeligt, at deres ambitioner, normer og netværk i nogen grad er udsprunget af en fælles sag. Nemlig visionen om en anden type landbrug, med større fokus på natur, biodiversitet, lokal selvforsyning og mindre enheder etc.

På Nørregården er det Rudolf Steiners livsfilosofi og tanker om det biodynamiske landbrug, som former gårdens normer. Mens det på Yduns Have er den økologiske sag, og ”kampen” for en ”ny” landbrugsform, en ”ny” samfundstype med større fokus på miljø, biodiversitet og lokalsamfund, som er sagen. For begge gårde gælder det, at det kun giver mening at forstå gårdene og deres visioner i forlængelse af de sociale bevægelser, de er rundet af (Læs mere i kapitel 3).

I forhold til Yduns Have, såvel som Nørregården, er det også værd at bemærke, at begge gårdes visioner og eksistens bunder i, at de ønsker at skabe en ny type landbrug, som kan levere i forhold til den miljømæssige – såvel som den sociale bæredygtighed, fremfor kun at levere til den økonomiske bæredygtighed. På Yduns Have som på Nørregården har de også klare visioner om en anden type samfund, funderet på andre værdier end de herskende. På Yduns Have håber de, at de med deres type landbrug kan medvirke til et fundamentalt paradigmeskifte i landbruget. Et paradigmeskifte baseret på grøn vækst, større fokus på lokal selvforsyning, genanvendelse, antimaterialitet, nærhed og menneskers trivsel etc., hvilket i praksis omsættes til normer. Normer som fx vegetarisk kost, at man sætter en ære i at genbruge frem for at købe nyt, at jorden ikke må pløjes, at

det kan være en dyd at nøjes samt, at man er bevidst om, hvilket aftryk man sætter på verden, og hvilken livskvalitet som følger den type drift, man har.

Begge gårdes ideologiske udgangspunkt og sigte er derfor i høj grad determinerende for de to gårdes normer og tilgang til verden og derfor også for de netværk, de er en del af. (Yh.Fo.1,2&3; Nø.Fo.1,2&3).

På Fru Møllers Mølleri har de ikke et stærkt ideologisk udgangspunkt for deres virke, omend de klart har visioner i forhold til at vise, at det er muligt at skabe liv på landet og producere kvalitetsfødevarer tættere på forbrugerne. Dette er dog ikke en vision, de italesætter i deres kommunikation med omverdenen. Visionen fungerer derfor ikke som en fælles sag i anden forstand end, at den er indlejret i driften og formålet. På Fru Møllers Mølleri er visionen ikke at skabe et mere grønt og bæredygtigt landbrug, men derimod at gøre dansk landbrug lokalt nærværende og tage værdikæden tættere på forbrugerne.

Så hvor Yduns Have og Nørregården er drevet af visioner om at medvirke til et paradigmeskifte inden for landbruget, kan man sige, de på Fru Møllers Mølleri ønsker at innovere inden for det allerede gældende paradigme. Et paradigme de ikke ser grund til at ændre fundamentalt på (Yh.In.1&3; Nø.in.1&2; Mm.In.2).

Ambitionen på Fru Møllers Mølleri er derfor ikke en kritik af den eksisterende landbrugsform. Selvom de i nogen grad også er kritiske i forhold til udviklingen og ikke mindst det faktum, at det moderne effektive landbrug tømmer landdistrikterne for liv. Det, de vil på Fru Møllers Mølleri, er at give folk en god og positiv oplevelse af dansk landbrug og vise, at det er muligt at producere lokale danske fødevarer tæt på forbrugerne samtidig med, at de også skaber lokal udvikling.

På Fru Møllers Mølleri er deres sigte, og gårdens normer i langt højere grad konstitueret gennem det lokale, relationelle, historiske – og den hverdagspraksis som følger udvekslinger i et landsbysamfund som Bjerager.

Fælles normer som driver for inklusion, eksklusion og social kapital

På alle tre gårde er det tydeligt, at fælles normer og en fælles vision er med til at skabe stærk social kapital. På Nørregården er Steiners livsfilosofi og det biodynamiske landbrug grundlaget for den fælles sag – som gårdens netværk mødes omkring. På Yduns Have er det en fælles stærk økologisk vision om – et økologisk Samsø og et fremtidigt økologisk landbrug og langt mere miljøvenligt landbrug, som danner udgangspunktet for en stærk samhørighed og en fælles kamp for en vigtig sag. En fælles sag som betyder stærke delte normer, samt en stærk social kapital blandt gårdens kunder og følgere.

Men nøjagtig som en stærk fælles sag – og en fælles vision – kan inkludere kan den også ekskludere, fordi en stærk social kapital i et netværk ofte fører til eksklusion – ”closure” – af nogle andre. Med ”closure-begrebet” fremhæver Coleman netop, at den sociale kapital er

en ”medalje” med to sider. En pointe som også understreges i Wiesingers artikel, hvor han siger: ”*Strong linkage within a closed community may bring about rejection of incomers, innovation and xenophobia*” (Wiesinger, 2007). På både Yduns Have og på Nørregården finder der derfor en form for ”usynlig” eksklusion, – ”*closure*”– sted, fordi på begge de to gårde kommer flertallet af de lokale ikke. Ingen af de to gårde har derfor, hvad man kan kalde en bred lokal opbakning, hvilket nok i nogen grad hænger sammen med, at flertallet i deres nabolag ikke deler visioner og fælles sag med de to gårde, hvorfor det ikke er oplagt for dem at støtte og betale lidt ekstra for økologiske og biodynamiske produkter. Desuden fremgik det også af empirien, at der også er nogle lokale, som reelt ikke føler sig velkommen, fordi de ikke deler visioner eller synes at passe ind (Yh.Fo.1,2&3; Yh.In.5,7&8).

På Fru Møllers Mølleri repræsenterer gårdens netværk derimod et noget bredere udsnit af befolkningen og lokalområdet end på de to øvrige gårde. Dette skyldes, at de med deres landbrug og gårdbutik praktiserer et landbrug inden for samtidens gældende paradigme, hvorfor de appellerer til et bredere publikum.

På Fru Møllers Mølleri kommer hovedparten af gæsterne primært for at handle og få en god oplevelse – ikke fordi de er ideologiske og politiske – eller fordi de ønsker et helt anden form for landbrug og samfund. På Fru Møllers Mølleri inkluderer og ekskluderer de derfor færre, hvilket i praksis betyder, en bredere fundering af social kapital. Gårdens kunder fortæller, at de kommer på Fru Møllers Mølleri, fordi de altid kan regne med at få en god oplevelse, få nogle gode produkter med hjem og fordi de føler sig velkommen (Mm.Fo.1,2&3).

I forhold til Fru Møllers Mølleri bør det dog siges, at der også der finder en form for eksklusion (*closure*) sted der, da det er relativt dyrt at handle i gårdbutikken, sammenlignet med danskernes foretrukne discount supermarkeder, hvorfor ikke alle har råd til – eller prioriterer at komme så tit.

Det kan afsluttende konkluderes, at det ser ud som om, at Fru Møllers Mølleri er den af de tre gårde som henvender sig bredest i befolkningen. Den af de tre gårde, som har den største lokale fundering og den gård, hvor der kommer flest forskellige slags mennesker. Men fordi deres gæster primært kommer for at handle eller opleve et levende landbrug, og ikke på anden måde er involveret i driften – og fordi der ingen større fælles sag eller politisk vision er – er de fælles normer og gensidigheden ikke så udtalt som på de to øvrige gårde. På Fru Møllers Mølleri er den sociale kapital blandt deres brede netværk derfor ikke så dybt forankret, som den er i de to øvrige gårdes netværk, hvor en fælles sag for et grønnere landbrug styrker den sociale kapital.

Dog er der omkring Fru Møllers Mølleri et meget stærkt ”afgrænset” netværk blandt naboer, folk fra Bjerager, tidligere ansatte og kernekunder og netop i det netværk,

eksisterer der en dyb og stærk form for social kapital, i nogle tilfælde er der nærmest tale om inter-generationel samhørighed (Coleman 1994).

Normer til forhandling

I forhold til normer på de tre gårde er det interessant, at normerne på gårdene i mere eller mindre grad hele tiden er til forhandling. På alle tre gårde er der konstant en refleksiv proces i gang (Yh.In.1&3; Nø.In.1&2; Mm.In.2). Ejerne, forpagtere og lederne forholder sig hele tiden til deres egen praksis og hvorvidt, de kan gøre det bedre?

Ligeledes fortæller de – på alle tre gårde – at deres omverden, kunder, gæster og brugere ofte stiller mange krav, gerne kommer med kritik og med nye forslag til, hvad de gerne vil have mere eller mindre af. Det ser altså ud som om, at der også eksisterer en form for gensidighed, som bliver en slags ”forhandling” om de funktioner og visioner kunderne/brugerne godt kunne tænke sig i fremtiden. De tre gårdens normer, virke og visioner kan derfor også anskues, som resultatet af en refleksiv proces, hvor gensidigheden synes at åbne for, at kunderne, brugerne og medlemmerne gerne involverer sig, og dermed er med til at forme gårdene og deres praksis. På alle tre gårde fornemmer man, at relationen og forbundetheden mellem gårdene og deres netværk styrkes gennem disse udvekslinger. Også selvom det er tydeligt, at de på alle tre gårde godt kan blive stressede og trætte af alle de kommentarer, ideer og forslag, som de ikke altid kan leve op til – eller har overskud til at leve op til – selvom de måske gerne ville (Yh.In.1&3; Nø.in.1&2; Mm.In.2).

Social kapital på trods af divergerende normer

Interessant i forhold til betydningen af fælles normer og social kapital er, at det er tydeligt, at der på alle tre gårde og i gårdenes netværk, også indgår folk, om hvem man kan sige, at de egentlig ikke passer ind, hvis udgangspunktet kun skulle være fælles normer og fælles sag. Folk som ikke nødvendigvis deler gårdenes normer og visioner eller på andre selektionsparametre synes at passe ind (Højrup 2011). Men folk som alligevel kommer – og alligevel bakker op med henvisning til, at de har brug for de funktioner, som gården tilbyder – eller bare godt kan lide det, gården gør – eller dem som står bag (Nø.In.4,6&8; Yh.4&8; Mm.In.6; Mm.fo.1). Så selvom både Coleman og Bourdieu ser en vis grad af fælles normer og fælles ideologi som et nødvendigt udgangspunkt for opbygning af social kapital, ser man i alle tre gårdes nærmeste netværk – også blandt det lokale – nogle som ikke nødvendigvis kan betragtes som ligesindede eller som nogle, der er en del af gårdens værdimæssige fællesskab, hvilket er en ret interessante pointe (Coleman, 1994; Bourdieu, 1986; Nø.In.4,6&8; Yh.4&8; Mm.In.6; Mm.fo.1). Det afgørende for, at der trods forskellighed alligevel er social kapital, er, at begge parter er villige til at inkludere hinanden. Der er derfor på alle tre gårde også nogle med i netværket, som ikke nødvendigvis er kernemålgruppen – eller ”abonnerer” på, hvad man kan kalde ”hele

pakken” – men som alligevel har dannet en tæt relation til gården (Nø.In.6,8&Y.h.5&8; Coleman 1994; Bourdieu 1976).

I den sammenhæng er det værd at nævne, at inklusion og eksklusion går begge veje. Når fx den konventionelle nabo til Yduns Have siger, at han gerne vil være venner med de nye forpagtere på Yduns Have – selvom de driver en helt anden type landbrug. end han selv gør – udviser han inkluderende adfærd. Nøjagtig som Hester gør, når hun fastholder, at han – naboen; ”*på trods af*” sin konventionelle landbrugsform og politiske ståsted som er et ”*helt*” andet end deres – ”*er en ordentlig, flink og rar mand*” (Yh.Fo.1,2). Eller når kunder på Fru Møllers Mølleri fortæller, at de normalt ”kun” køber økologisk, men alligevel elsker at komme i Fru Møllers Mølleri, fordi de på Fru Møllers Mølleri ”*gør så meget andet godt*” (Fo.Mm.2&3).

Så selvom fælles normer synes væsentlig for opbakning og opbygning af social kapital, ser man på alle tre gårde, at det er muligt, at folk med mere eller mindre divergerende normer og holdninger inkluderes i gårdens netværk. Måske ikke altid i de tætteste netværk, men dog i det lidt bredere netværk, når det giver mening for begge parter. Hvad der i den henseende synes afgørende er, at begge parter vælger at være inkluderende på trods af, hvad der kan opfattes som divergerende normer – altså vælger at holde fast i, at de støtter stedet og personerne, selvom de måske ikke er enige i alt. De vælger derfor hinanden og en given funktion til, fremfor at dyrke forskellene og fastholde en italesættelse af det der skiller – eller hvad Coleman vil kalde: at opretholde en eksklusion – ”*closure*”. Det er i den sammenhæng værd at trække Bourdieus fokus på habitus frem, for nok er vi som individer præget af vores habitus og klasseforskelle, men ikke desto mindre har vi som individer også mulighed for at lægge selvstændige strategier, træffe selvstændige valg og forholde os kritisk til de normer, vi er underlagt og i nogen grad med til at opretholde (Bourdieu 1977).

Et sådan selvstændigt valg ser vi fx hos en kvinde i Ørsbjerg, som fortæller, at hun på trods af at hun med egne ord ”*bare*” er en helt almindelig kone i Ørsbjerg”, alligevel har valgt at sende hendes børn ned i Nørregårdens børnehave, fordi hun synes, at Høkassens tilbud er det rette sted for hendes børn. Det, selvom hun ikke på nogen måde vil betegne sig selv som en ”*Rudolf Steiner type*” eller én, der konsekvent spiser biodynamisk og økologisk (Nø.In.6). Og det selvom en del andre lokale i landsbyen – også fra hendes egen familie – ser med en vis skepsis på Nørregården og dens praksis. Kvinden træffer dermed et selvstændigt valg på trods af, at det bryder gængse lokale sammenhænge og segmenteringer. Kvinden fortæller, at jo mere hun kommer på gården, jo bedre hun lærer dem at kende, jo mere holder hun af stedet, og jo mere sympatiserer hun med det, som foregår. Desuden ligger det hende stærkt på sinde, at tale godt om Nørregården, fordi hun gerne vil være med til at mane nogle af de dårlige rygter til jorden. Hun vil gerne bidrage til, at flere fra Ørsbjerg-Kerte får øjnene op for hvor dejligt et sted Nørregården er, samt hvor stort et plus gården er for landsbyen (Nø.In.6).

Opsamling - Fælles normer og fælles ideologi

Med udgangspunkt i ovenstående er det tydeligt på alle tre gårde, at fælles normer, en fælles historie og ikke mindst en fælles sag at kæmpe for – en delt vision (ideologi) – er et godt udgangspunkt for opbygning af social kapital. Men når det er sagt, er det også tydeligt, at der på alle tre gårde godt kan opbygges netværk og skabes social kapital med folk, som har divergerende normer eller ideologisk ståsted – folk som ikke kan betegnes som ligesindede. Det, der synes afgørende for en bred inklusion og en bred funderet social kapital omkring de tre gårde, er, at der fra begge parter side er vilje til at ville rumme, anerkende og inkludere hinanden på trods af forskelle.

4. Den sociale kapital er et ”biprodukt”

Det kan for alle tre gårde konkluderes, at ingen af de tre gårdes primære formål er at skabe social kapital. På ingen af gårdene har det primære fokus været på det sociale, hvilket ifølge Coleman er normalt, fordi den sociale kapital sjældent er et mål i sig selv, men et biprodukt af andre aktiviteter *”a major use of the concept of social capital depends on its being a by-product of activities engaged in for other purposes”* (Coleman 1994 s. 312). Men ikke desto mindre et vigtigt biprodukt, fordi den sociale praksis er vigtig for mennesker og det at føle sig anerkendt. Ifølge Coleman er den sociale kapital desuden den grundlæggende kapital af alle kapitalformer, fordi det er igennem den sociale praksis, at mennesker beslutter, hvad der har værdi – og hvad der ikke har (Coleman 1994).

Men på trods af, at den sociale kapital på alle tre gårde er et biprodukt af gårdens øvrige funktioner, er det på alle tre gårde tydeligt, at den sociale praksis, den lille snak og den oplevelse som følger et besøg og en udveksling på gårdene er afgørende for, hvorfor så mange kommer, samt den oplevelse de får. Dette fremgik tydeligt i de fleste interviews, hvor flertallet gav udtryk for, at de satte pris på at komme på gårdene, fordi de ud over en given vare eller oplevelse også fik en snak med dem, som driver gården, andre kunder, samt ikke mindst fik fornemmelsen af, at de var med i noget. Med i en form for fællesskab og lokal fortælling, hvilket de satte pris på. Dem, som kommer på gårdene, kunne godt lide det sociale liv, som fulgte med gårdenes nye funktioner, og de fleste var også stolte af gårdene på deres lokalsamfunds vegne.

Særligt de lokale omkring Yduns Have og Nørregården anså deres opbakning til gårdene, som en del af at være med i en vigtig social bevægelse for den grønne omstilling, hvilket synes at fuldende deres besøg på gårdene og få dem til at komme igen (Nø.fo.1,2&3; Yh.fo.1,2&3). Med udgangspunkt i de empiriske data står det derfor klart, at den sociale og medmenneskelige praksis, som følger gårdenes multifunktionelle funktioner, har en værdi for folk – og det selvom den sociale praksis reelt kun er et biprodukt til gårdenes egentlige aktiviteter og sjældent anerkendes i sig selv. Det selvom, dem som kommer på

gårdene – såvel som dem der driver gårdene – har mere eller mindre blik for gårdens sociale betydning.

Generelt manglende blik for social kapital

I forhold til ovenstående bør det dog fremhæves, at selvom det sociale – den sociale kapital nærmest aldrig er et mål i sig selv – en ressource og en kapital mange har blik for, er den sociale kapital, en vigtig kapital.

For hvad var vi mennesker uden de andre, og det at være en del af et netværk og en større fortælling? Hvilken vej skulle vi følge, hvis ikke vi havde en vis grad af fælles normer at lade os guide af og spejle os i? Hvordan kunne vi overhovedet eksistere uden en vis grad af tillid til hinanden? På det punkt har teorierne om social kapital meget at bidrage med.

Den sociale kapital omkring de tre gårde synes derfor at være utrolig afgørende for såvel deres egen eksistens, som for de lokale samfund og fællesskaberne omkring dem, og det selvom det sociale alt for sjældent tilskrives en selvstændig værdi. De færreste har begreb om, hvad social kapital er, hvordan den opbygges, fremmes og fastholdes samt, at det er en uvurderlig og utrolig praktisk ressource i den daglige praksis.

Afvikling og udfasning af social kapital i dansk landbrug

Men netop fordi den sociale kapital ofte er et overset biprodukt, som de færreste har blik for eller en dybere forståelse af, er det interessant at trække denne pointe frem i den afsluttende analyse. For med dette projekts blik på landbrugets felt og landbrugets udvikling, er det tydeligt at se det manglende blik for betydningen af det sociale – og den sociale kapital – også har haft sin pris. Med strukturudviklingen i landbruget i mente, ser man fx tydeligt hvordan, at man med et sikkert og meget ensidigt fokus på den økonomiske kapital – økonomisk rationalitet – igennem årtier har fået rationaliseret og effektiviseret i en sådan grad, at der nærmest ikke er noget liv tilbage på landet, og mange af landbofællesskaberne er forsvundet. Det skal siges, at hele denne industrialiserings- og effektiviseringsbølge ikke kun har ”raset” i landbruget, men i stort set alles sfærer af moderniteten (Giddens 1996). Strukturudviklingen har derfor effektiviseret i en sådan grad, at den har tømt landområderne for størstedelen af alle de funktioner, som tidligere fandtes, og som tidligere gav liv og mening på landet og nærrede den sociale kapital. For med effektivisering og funktionstømning fulgte også flugten fra land til by, en massiv ”hjerneflugt”, døde landsbyer, en stærk forarmet natur og et landbrug der ikke i samme grad som tidligere spiller nogen afgørende rolle for lokalsamfundenes sammenhængskraft og hvis – i hvert fald markant mindre end tidligere (Schou m.fl.; 2022; Wiesinger 2007; Svendsen og Svendsen 2004). Og så er vi fremme ved den centrale pointe, som er motivationen for dette projekt, nemlig min undren over, det manglende blik for – og den manglende anerkendelse af det sociale betydning. Altså manglende forståelse for – at landbruget også bør bidrage med andet end kun ”*food and fiber*” så billigt som muligt.

Meningen og motivationen bag nærværende projekt har derfor også været, at give den sociale praksis omkring ”nye” former for multifunktionelle landbrug – samt ”biproduktet” social kapital en tiltrængt, fortjent og grundig opmærksomhed. En opmærksomhed som gerne skal vise den sociale praksis betydningen for livet og fællesskaberne i landdistrikter. For selvom den sociale kapital mest af alt er at betragte som en sidegevinst – et ”biprodukt” – er der ikke desto mindre tale om en vigtig og afgørende ressource for den sociale praksis, for det levede liv og menneskets lykke. Samværet mennesker imellem bidrager nemlig i høj grad til mening og livsglæde (Johansen 2023, Torpe 2013).

Så mens landbruget i årtier primært har haft fokus på effektivitetsgevinster i kroner og ører, har kun få haft øje for, at man ved samme lejlighed eroderede udgangspunktet for den sociale kapital. For når det stadig mere effektive landbrug ikke længere skabte rum for – eller anledninger til at mødes og udveksle noget i og omkring landbruget, som man tidligere havde gjort i så rigt omfang, forsvandt også store dele af den sociale kapital som fulgte. Landbrugets udvikling og strukturudviklingen er derfor et godt eksempel på, hvad et manglende – eller blot minimalt blik for biproduktet social kapital har haft af konsekvenser for landdistrikterne gennem de sidste årtier.

Når ”biproduktet” måske er vigtigere end selve ”varen”

Som afsluttende bemærkning for dette analysepunkt skal det fastslås, at selvom alle tre gårde primært har fokus på deres landbrug og den tilknyttede multifunktionelle praksis – og ikke på at skabe social kapital, eller være et socialt samlingssted – bidrager de alle substantielt til den sociale kapital i deres netværk og deres lokalområde. På alle tre gårde italesætter og anerkender de dog værdien af deres sociale praksis, selvom det ikke er det primære formål.

På Fru Møllers Mølleri siger de fx *”at de da også gerne vil bidrage med mere liv i Bjerager”* (Mm.Fo.2,3&Mm.In.2). På Yduns Have, *”at de også gerne vil bidrage til et velfungerende og selvforsynende osamfund”* (Yh.Fo.1). Nøjagtig som, at Nørregården qua Steiners livsfilosofi ser deres gård som en del af et holistisk hele, hvorfor Nørregården reelt nok er den gård, der kommer tættest på at have en social målsætning qua gårdens pædagogiske praksis og funktioner. Den sociale kapital er derfor – på alle tre gårde – mest et biprodukt til gårdens øvrige aktiviteter. Men ikke desto mindre et biprodukt folk sætter stor pris på, og som folk gerne vil have mere af. Gennem interviews og feltarbejde har det været slående, hvor glade respondenterne var for de tre gårdes virke og hvor markant, de gav udtryk for, at de gerne vil have mere af gårdene – og mere af det Van Huylenbroeck m.fl. kaldte ”ikke-omsættelige produkter” (se kapitel 5). Flere funktioner, flere oplevelse, flere åbningsdage, flere fællesspisninger, flere dyr på marken og så fremdeles. Det i en sådan grad, at alle tre gårde på hver deres vis har sagt, at det vil de som udgangspunkt gerne, men at det kan de

slet ikke levere, fordi de allerede har så utrolig travlt, mangler ressourcer og ikke kan rumme mere.

Opsamling – Den sociale kapital er et ”biprodukt”

På alle tre gårde er det tydeligt, at opbygning af social kapital mest af alt er et biprodukt til de tre gårdens øvrige aktiviteter. Men ikke desto mindre et biprodukt, som er et afgørende argument for at komme på gårdene, støtte dem eller være ansat. Det kan derfor konkluderes, at hvis man i fremtiden gerne vil drive et multifunktionelt landbrug kan det måske være en god idé også have blik for den sociale praksis, samt de øvrige ”ikke-omsættelige produkter” – ”*non-tradable goods*”, som i følge Van Huylenbroeck m.fl. også kan følge en multifunktionel landbrugspraksis (Van Huylenbroeck m.fl. 2007).

5. Social kapital opbygges over tid

Som det allerede er fastslået, bidrager alle tre gårde til opbygning af social kapital, men hvad der – det senmoderne samfund taget i betragtning – er lidt overraskende er, at gårdenes historie og ”arv” har så stor en betydning som den har. Både i forhold til gårdens nuværende eksistens, som i forhold til ny sociale kapital. Med udgangspunkt i de tre cases kan det derfor konkluderes, at Bourdieu har ret, når han indleder sin kapitalteori med et citat som lyder: ”*The social world is accumulated history*” (Bourdieu 1986 s. 1) eller når G.L.H. Svendsen i sin ph.d.-afhandling skriver: ”*at en hver kapital, i sagens natur er historisk*” (G.L.H. Svendsen 2003 s. 14). På alle tre gårde fremgår det meget tydeligt, at gårdens nuværende beholdning af social kapital i nogen grad er historisk betinget, og derfor også bør anses som et udkomme af historien (Bourdieu 1986 s. 1). På alle tre gårde drager de fordele som ulemper, af dem som har været der før.

Dette gælder i særdeleshed på Fru Møllers Mølleri og i Yduns Have, hvor gårdens tidligere ejere stadig ”lever” så present i de lokales bevidsthed, at de ofte helt bogstaveligt nævnes som medvirkende årsag til, at de pågældende kommer på gårdene og ønsker at støtte gårdens virke. Det selvom forgængerne har været døde i adskillige år.

Historisk social kapital på Yduns Have

Et eksempel på historisk social kapital ser man på Yduns Have, hvor en del CSA-medlemmer fortæller, at de er medlemmer, fordi de kendte Ingvar, og fordi de kender hans familie og i sin tid satte pris på ham og hans mission med det lille økologiske landbrug han skabte på Samsø. Den historiske sociale kapital på Yduns Have kan derfor med udgangspunkt i ovenstående eksempel siges at eksistere på to niveauer. For det første kan den relateres personligt til den tidligere ejer Ingvar, hans familie og hans tilhørsforhold til Samsø. Mens den for det andet også kan relateres til det fællesskab, som

findes omkring den økologiske sag og den økologiske bevægelses vision og kamp for en grønnere og mere bæredygtig landbrugsform.

Historisk social kapital på Fru Møllers Mølleri

På Fru Møllers Mølleri synes stedets arv og historie også at spille en vigtig rolle for gårdens anseelse og sociale kapital. Fx fremgår det af empirien, at både Bodils far og bedstemor stadig spiller en rolle for fortællingen om gården, samt i forhold til, hvorfor en del af de lokale kommer, hvorfor de gerne vil støtte og hvorfor de på forhånd har tillid til familien bag. For som flere respondenter fortæller, er dem på Bjeragerhougaard "*folk man altid har kunne regne med, folk der altid har taget ansvar for det fælles*", hvorfor de lokale også gerne vil give noget den anden vej. Tilliden og opbakningen til Fru Møllers Mølleri er derfor også i nogen grad historisk funderet (Fo.Mm.1&3; In.Mm.4,5,6&7).

I forhold til Fru Møllers Mølleri er det også interessant, at et par lokale undervejs – gennem interviews og samtaler – gjorde opmærksom på, at man også burde forstå Fru Møllers Mølleri og gårdens succes i lyset af egnens historie. En egn, hvis historie har været præget af områdets gode landbrugsjord, et driftigt handelsliv, en stærk lokal andelsbevægelse samt ikke mindst mange sociale bevægelser, hvor fx frikirker, højskoler og fritænkning har spillet en rolle – og stadig gør (Mm.Fo.2&3 & Mm In.4). At flere lokale bringer egnens historie i spil i forhold til at forstå, hvad der foregår på Fru Møllers Mølleri samt den lokale opbakning er interessant, fordi flere social kapital-teoretikere vægter betydningen af det historiske i forhold til en dybere forståelse af social kapital (Svendsen og Svendsen 2004; Fukuyama 2001; Putnam 2000, 1993; Bourdieu 1986).

"Stocks of social capital, such as trust, norms, networks, tend to be self-reinforcing and cumulative... Conversely, the absence of these traits in the uncivic community is also self reinforcing" (Putnam 1992).

Også i bogen: *The creation and destruction of social capital*, af Svendsen og Svendsen (Svendsen & Svendsen 2004) findes et stærkt forsvar for sammenhængen mellem de sociale bevægelser og i særdeleshed andelsbevægelsen, som opstod i Danmark slutningen af det nittende århundrede samt det generelt høje niveau af social kapital og tillid i Danmark. En pointe som de igen tager op i bogen: *Tillidssamfundet* fra 2021, hvor de fremhæver tillidens betydning for, at det danske samfund fungerer så godt, som det gør (Svendsen, Brandt og Svendsen 2021).

Historisk social kapital på Nørregården

På Nørregården kan gårdens sociale kapital – også i nogen grad – anses som et udkomme af historien, men modsat på Fru Møllers Mølleri og Yduns Have er gårdens sociale kapital ikke stærkt lokalt funderet, men til gengæld funderet i det fynske Steiner-miljø, som findes omkring Steiner-skolen i Odense.

Nørregårdens nuværende beholdning af social kapital eksisterer derfor, omkring gårdens nære netværk som primært består af folk fra Steiner-miljøet, samt af familier som er knyttet til gården gennem børnehave, bosted og gårdens biodynamiske praksis. Det er for Nørregårdens grad af social kapital særligt, at den i høj grad kan anses som et produkt af Steiners livsfilosofi og de normer og værdier, som følger. Normer og værdier som synes at ligge så implicit i Steiner-tilgangen – og den daglige praksis på Nørregården – at de danner et stærkt udgangspunkt for opbygning af et stærkt ”vi”, samt en stærk social kapital. Den historisk betingende sociale kapital på Nørregården knytter sig derfor i høj grad til den historiske bagage, som følger med Steiners livsfilosofi.

Opsamling historiens betydning

Med udgangspunkt i ovenstående eksempler på historiens betydning på alle tre gårde er det tydeligt, at nutidens sociale kapital i nogen grad er ”*path dependent*” – altså historisk betinget. Ligesom det er tydeligt, at historisk betinget social kapital kan være en stor ressource, og manglende historisk social kapital kan være en udfordring. At social kapital i 2020 i så høj grad – også – skal forstås som et udkomme af historien, og ikke kan forstås uden den historiske dimension er interessant – og også lidt overraskende – i en nutidig kontekst, fordi samfundets udviklingsblik de seneste årtier primært har været fremadrettet. Med moderniteten og fremskridtet fulgte nemlig også et mantra om, at man som ung menneske burde bryde op, frisætte sig og rejse væk fra landdistrikterne og skabe sig et liv på egne betingelser (Van der Ploeg 2018; Korsgaard 2013 Despommiere 2010; Giddens 1996). Men netop, fordi empirien så tydeligt viser, at historien har stor betydning, bør man måske fremadrettet forholde sig lidt mere positivt til traditionen – og det at blive. For som empirien viser, ser det ud som om, at historien, rødderne og tilhørsforholdet også har en ret afgørende værdi som opsparet social kapital. En kapital man mister, hvis man rejser væk. En opsparet social kapital, som i høj grad kan være en ressource for den enkelte, for fællesskabet og her specifikt tre gårde og deres lokalsamfund. En ressource som tydeligvis – som vi i hvert fald ser på to af gårdene – gør det lettere at lykkes med en mission, hente hjælp og få opbakning. Mens manglende social kapital – eller stærk ekskluderende social kapital kan betyde det modsatte.

Fremtidens sociale kapital skabes i nutiden

Historien spiller altså en rolle for vores liv og nuværende sociale kapital, og derfor er det også vigtigt at være bevidst om, at fremtidens sociale kapital i nogen grad skabes i nutiden. Hvorfor man også skal og bør se de udadvendte aktiviteter på de tre gårde som en investering, som også på sigt kan skabe positiv social kapital i de pågældende lokalsamfund.

Et eksempel kunne være, at når tilflyttere til Samsø takker ja til at være med i Yduns Haves fællesskab, gennem medlemskab af CSAet, er de samtidig med til at understøtte et

fællesskab. Et fællesskab, som måske kommer til at eksistere i så mange år, at det vokser sig større og kaster nye initiativer af sig. Her er det dog vigtigt at pointere, at netop den sociale kapital ikke bare kan tages for givet, men er en størrelse der konstant skal værnes om og investeres i, hvis den skal forblive intakt. Coleman siger:

“It is useful to mention that social capital is one of those forms of capital which depreciate over time. Like human capital, and physical capital depreciate if it is not rewarded. Social relationship dies out if not maintained: expectations and obligations wither over time; and norms depend on regular communication” (Coleman 1994 s. 320).

Historiens betydning i det senmoderne samfund

I forhold til ovenstående konklusion kan det indskydes, at landdistrikternes nuværende krise og fællesskabernes udfordringer, måske i nogen grad handler om, at det sociale – og den sociale kapital har været underprioriteret i årtier. Måske har vi mennesker og samfundet i ren og skær fremtidsoptimisme mistet blikket for værdien af det historiske, og den ressource, som ligger i netværk gennem årtier og generationer. Måske det moderne menneske og samfundet som sådan mangler blik for, hvor lang tid og hvor meget tillid det reelt kræver at opbygge og fastholde social kapital i et lokalsamfund eller netværk i øvrigt. Måske er det netop i en manglende anerkendelse af værdien af det fælles, samt hvor lang tid det tager at opbygge et stærkt fælles, at man måske kan finde en del af forklaringen på den rodløshed, mangel på mening og nærvær, som fylder og bekymrer stadig flere moderne mennesker (Bruselius-Jensen m.fl. 2023; Juul 2017, Torpe 2013; Svendsen 2013b; Wiesinger 2007).

6. Viljen til at ”ville” (Rational Choice/Strukturalismen)

Men udgangspunkt i alle tre gårde er det tydeligt, at de tre gårdes beholdning af social kapital ikke kun er en størrelse, som ”bare” er – eller kommer af sig selv. Social kapital på de tre gårde er i nogen grad også et udkomme af, hvilke strategier, valg og investeringer hver enkelt gård og dens ejere, ledere eller forpagtere har valgt at tage i forhold til dens multifunktionelle praksis, deres lokalmiljø og øvrige netværk. Underforstået, at hver enkelt gårds grad af social kapital er en størrelse, som de i nogen grad selv kan øge indflydelse på ved at vælge at praktisere deres multifunktionelle landbrug på den måde, de gør. Det væsentlige i forhold til netop opbygning af social kapital er dog, om de samtidig investerer i fællesskaber, inviterer ind og giver sig tid til en snak samtidig med, at de stiller sig selv og gårdens funktioner til rådighed for andre. At skabe, fastholde og få del i social kapital er derfor også et spørgsmål om, at gårdene skal prioritere det sociale. Og det selvom den sociale kapital ofte er et biprodukt og ikke det primære formål eller den praksis, der vil føre til mest økonomisk kapital.

I forhold til den konklusion er det dog vigtigt at pointere, at den ikke bør opfattes, som en rational choice determineret konklusion, men derimod bør læses i forlængelse af projektets to hoved-teoretisk positioner, hvor både Bourdieu og Coleman med udgangspunkt i henholdsvis strukturalismen og rational choice – gennem deres forfatterskab – placerer sig selv i en form for midterposition. Underforstået at selvom Bourdieu tilskriver strukturerne mest magt, og Coleman vægter det frie valg og initiativ, når de begge frem til en ”både-og-tilgang” – en midterposition, som også er dette projekts tilgang. En tilgang som ser den sociale kapital – og de øvrige kapitaler, man har til rådighed – som et udkomme af selvstændige valg og egne strategier (G.L.H. Svendsen, Kjeldsen og Noe 2010). Dog ikke et mere selvstændige valg end, at valget i ret høj grad er begrænset, fordi ens handlemuligheder – sagt med udgangspunkt i Bourdieu og strukturalismen – i høj grad er et udkomme af strukturer, arv og miljø, samt de kapitaler hver enkelt gård har til rådighed, qua klasse og habitus. Det Bourdieu beskriver som det, der er praktisk muligt (Bourdieu 1972). Netop i forhold til den overordnede social kapital-diskussion mellem rational choice og strukturalismen er det for Bourdieu en afgørende erkendelse at skelne mellem, hvad der er strukturelt – og hvad der er praktisk muligt. Underforstået, at man ikke kan forstå den sociale praksis ved udelukkende at fokusere på de strukturelle eller objektive forhold, men bliver nødt til at interessere sig for, hvordan folk selv forstår det samfund, de lever i, samt hvordan de selv forklarer og retfærdiggør deres valg og handlinger. En pointe, som er tydelig på alle tre gårde, hvor de konstant forholder sig til sig selv, og det de kan – eller ikke kan (Bourdieu 1990 (1972); 2005).

I forhold til ovenstående kan det også nævnes, at øvrige social kapital-forskere tidligere har gjort op med en opdelt forståelse mellem rational choice og strukturalismen, fordi de mener, en sådan opdeling reelt ikke findes (G.L.H. Svendsen, Kjeldsen og Noe 2010).

Vilje til de andre (social kapital) på de tre gårde

Med udgangspunkt i ovenstående social kapital-teoretiske analyse står det for alle tre cases klart, at det at have ambitioner med sin gård – det at ville noget, som har en mere multifunktionel karakter end blot at producere *”food and fiber”* – er et rigtig godt udgangspunkt for opbygning og fastholdelse af social kapital. Ligesom, at det er et godt udgangspunkt for udviklingen i landdistrikterne i det hele taget (Sivini & Vitale, 2023; Rivera m.fl. 2019; Monllor i Rico & Fuller, 2016; Gómez-Limón m.fl. 2014). En pointe som for øvrigt også gik igen på alle tre gårde.

På alle tre gårde er det nemlig tydeligt, at fordi den sociale kapital mest af alt er et biprodukt til gårdenes øvrige multifunktionelle funktioner, så kommer den sociale kapital ikke ”bare” af sig selv, men er derimod en størrelse, som skal hjælpes på vej. Det sociale og muligheden for samme skal derfor prioriteres og være ”villet”, hvis den skal kunne udvikle sig til social kapital. ”Villet” på en måde, så dem, som driver gårdene, kan se en værdi i det sociale – se en værdi i at være imødekommende, i at invitere ind og give plads

og rum for funktioner og aktiviteter, som kan trække folk til; fx høstmarked, Skt. Hans fest eller ved at have et gårdudsalg.

Det er på alle tre gårde tydeligt at se, at der er en bevidsthed i forhold til, hvordan de gerne vil møde deres kunder, medlemmer og brugere. En bevidsthed i forhold til den rolle og betydning – de som multifunktionel gård har i forhold til deres netværk, lokalmiljø eller følgere. En tilgang der i nogen grad er baseret på valg, men også på det at have blik for andre og de sociale sammenhænge, som kan føre til social kapital.

En sådan bevidst tilgang er fx tydelig på Fru Møllers Mølleri og på Yduns Have, hvor de begge steder er bevidste om den forskel, deres gård og gårdbutik kan gøre for lokalsamfundet samt for den generelle udvikling i området (Mm.In.2; Mm.Fo,1,2&3; Yh.In.2; Yh.Fo,1,2&3). En forskel og bevidsthed man ikke på samme måde ser på Nørregården, fordi deres ambitioner ikke er – eller har været – rettet mod lokalmiljøet, men derimod rettet mod at skabe en anden type kollektivt landbrug – et biodynamisk landbrug, bosted og børnehave. Selvom de på Nørregården fortæller, at de ikke som sådan har haft fokus på det lokale, er det dog tydeligt, at de alligevel har gjort en forskel lokalt – særligt i de år, hvor de havde gårdbutikken samt de år, hvor de holdt køernes forårsfest. Arrangementer en del lokale satte pris på og støttede, fordi det var en god anledning til at komme på gården, møde dem fra gården samt møde andre lokale.

På Nørregården fortæller gårdens nuværende leder, at de på sigt gerne igen vil åbne mere for de lokale og gerne interagere mere med lokalsamfundet i det omfang, de kan finde overskud til det. Men fordi økonomien har været så presset i en årrække, har de ikke haft overskud og energi til det (Nø.In.3).

Opsamling – Viljen til at ”ville” er et must for opbygning af social kapital

Som det fremgår af ovenstående analyse, er det at give plads til – samt ”ville” de andre og den sociale interaktion vigtig for opbygningen af social kapital. For selvom den sociale kapital mest af alt er et biprodukt ved andre funktioner, er det et vigtigt biprodukt, som kan fremmes betydeligt med selvstændige valg, og det at ville noget med nogen og noget.

For det ser nemlig, med udgangspunkt i den analyserede empiri ud som om, at den sociale kapital i nogen grad blomstrer, når der for alvor er nogen som vil noget, – vil noget i det hele taget – samt vil noget der rækker ind i det fælles og samfundet. Ligesom at det også ser ud som om, at det er særligt befordrende for den sociale kapital, hvis der er en eller flere personer som er villige til at give, og også give markant mere end de umiddelbart får igen.

7. En forening er et godt udgangspunkt for opbygning af social kapital.

Som gennemgangen af social kapital-teori i kapitel 6 beskrev, er en social bevægelse eller en forening et godt udgangspunkt for opbygning af social kapital (Putnam 2000). Forskning har ligledes vist, at foreninger og sociale bevægelser er et godt udgangspunkt for opbygning af social kapital, hvilket der også er tydelige eksempler på omkring de tre gårde (Chloupkova, Svendsen og Svendsen 2003; Putnam 2000 s. 49, 1994).

På Yduns Have er det tydeligt, at Foreningen Økologisk Samsø samt jordbrugsfonden SamsØkologisk spiller en afgørende rolle for gårdens netværk. Et netværk som ud over at eje Yduns Have også bakker op, hjælper, samt agerer ambassadører (se kapitel 7.). Det er desuden tydeligt, at gårdens CSA-ordning danner rammen for gårdens netværk og skaber rum for yderligere møder og opbygning af social kapital. I relation til Yduns Have er det også tydeligt, at den økologiske vision og den rolle Økologisk Landsforening spiller har betydning for visionen og praktikken omkring det at drive økologisk landbrug. Ligesom, at Økologisk Landsforening også spiller en rolle for den bredere økologiske vision, og de mennesker som ønsker landbrugssystemet forandret med en grøn transition for øje. Ergo kan det konkluderes – nøjagtigt som Putnam argumenterer for i sit værk: *Bowling Alone* og Svendsen og Svendsen i deres bog: *Bulding and destroying social capital* – at foreninger og folkelige bevægelser er vigtige institutioner i forhold til opbygningen af social kapital – og det særligt omkring Yduns Have (Putnam, 2000). Ligesom man ser, at Steiner-fællesskabet fremmer det fællesskab, som er omkring Nørregården (Se kapitel 9.) Både på Yduns Have som på Nørregården er det tydeligt, at de bagvedliggende foreninger og folkelige bevægelser har betydning for gårdene og deres netværk, og derfor er et godt udgangspunkt for opbygning af social kapital (Nø.Fo.1,2&3; Yh.Fo.1.2&3).

I forhold til ovenstående er det desuden væsentligt at nævne, at førende forskere, som beskæftiger sig med landbrugets transition gennem fx multifunktionelle løsninger og agro-økologisk principper som beskrevet i kapitel 5, netop understreger, at sociale bevægelser og det, at folk går sammen om at løse et problem eller ændre en logik, er afgørende for, at der kan skabes de nødvendige forandringer (Wezel 2019; Marsden 2013; Gliessman 2015;). Gliessman pegede specifikt på netop den økologiske bevægelses kamp for at ”*take back their right to the foodsystem*”, som et konkret eksempel på, hvordan man kan se en styrkelse af forbindelsen mellem landbrug og forbrugere (Gliessman 2015 s. 322-323). Ligesom Wezel også gør en del ud af at fremhæve sammenhængen mellem de sociale bevægelser, og det at lykkes med transitionen og ved med udgangspunkt i HLPE³⁰-rapporten fra 2019 at fremføre følgende:

”The role of civil society, social movements and consumer organisations is critical to ensure transitions....These social movement actors have played a crucial role in raising

³⁰ HLPE: High level panel expert (FAO)

the political dimensions of agroecology, providing alternative models for food systems and emphasizing the need for more systemic changes to occur, such as through grassroots farmer-to-farmer networks” (Wezel 2020 s. 8).

Opsamling – en forening er et godt udgangspunkt

En forening og en social bevægelse er derfor et stærkt udgangspunkt for opbygningen af social kapital. Hverken Nørregården eller Yduns Have havde været, som vi kender dem i dag, uden Steiner-bevægelsen eller de økologiske/biodynamiske foreninger bag sig.

8. Fælles lokalitet er et godt udgangspunkt for social kapital

Med udgangspunkt i alle tre gårde er det tydeligt, at social kapital fungerer godt, når der er delt lokalitet, underforstået at en delt lokalitet er særdeles fordrende for opbygning af social kapital og det sociale i det hele taget (Tönnies 2012). For når en gruppe mennesker har delt geografisk lokalitet, har de også vejrforhold, landsby, lokal dagligvareforretning og kommune til fælles og dermed delte interesser. Med fælles lokalitet opstår der desuden lettere spontane møder, hvorfor der udveksles flere informationer og dermed fordres tilliden samtidig med, at der tages initiativer til nye udvekslinger.

På alle tre gårde er det dog tydeligt, at gårdens rækkevidde ikke kun er lokalt funderet. Den sociale kapital på de tre gårde strækker sig i nogen grad ikke bare ud over tid, mens også over rum.

På Yduns Have kommer de frivillige fx fra København, mange af deres kunder er sommerhusturister, som ikke bor fast på øen, ligesom de har følgere på de sociale medier i hele landet. Yduns Have fungerer desuden også som en form for skoleeksempel for et bredt netværk af øko-entusiaster p.g.a. CSA og ejerskabet af fonden.

På Fru Møllers Mølleri har de også en stor skare af kunder og følgere, som kommer længere væk fra, men som alligevel føler en tilknytning til gården, fordi de ofte kommer eller følger de ugentlige opslag på SoMe. Fru Møllers Mølleri er dog nok den gård, hvis sociale kapital og netværk er mest lokalt funderet, da deres primære netværk, knytter sig til Bjerager, Odder og omegn og deres forankring i mange sammenhænge er meget lokal.

På Nørregården spiller den delte lokalitet og relationen til landsbyen derimod ikke nogen stor rolle, fordi Nørregårdens sociale kapital og primære netværk ikke findes lokalt, men er udstrakt til andre fynboer med interesse for Steiner-pædagogikken og biodynamisk landbrug, hvorfor gårdens primære sociale kapital ikke er lokalt funderet.

Opsamling – fælles lokalitet er ikke afgørende

Det kan konkluderes, at alle tre gårde skaber netværk og social kapital, som strækker sig ud over deres lokale geografi. SoMe og internettet spiller her en central rolle, og det er tydeligt, at deres ugentlige opslag på Facebook en vigtig kilde til at opretholde forbindelsen mellem dem og den del af deres netværk, der ikke er lokale. Det ser dog ud som om, at kommunikationen på de sociale medier ikke kan stå alene, for hvis gårdenes netværk udelukkende kender gården fra SoMe, har de så reelt en fornemmelse af, hvad gården er for et sted? På alle tre gårde giver de udtryk for, at de kender en del af deres følgere, og de tror, at en del også har besøgt gården. Det virker derfor som om, at de sociale medier er godt redskab til at invitere ind – eller fastholde en forbindelse som allerede eksisterer. Gennem de sociale medier kan gårdene via ugentlige opdateringer sikre sig, at de og deres budskab ikke bliver glemt. På den måde kan de fastholde og fordre en relation, som strækker sig ud over en geografisk kontekst.

I forhold til ovenstående pointer om, at den sociale kapital – omkring de tre gårde, ikke kun er lokal, men også i nogen grad funderet på tværs af tid og rum, er en vigtig pointe. Vigtig, fordi en vis udstrækning af tid og rum ifølge Marsden er nødvendig, hvis nye metoder og innovative tiltag ikke bare skal virke lokalt på mikroniveau, men reelt være en del af en nødvendig transition mod et mere bæredygtigt landbrug på makroniveau (Marsden 2013).

9. Social kapital og de øvrige kapitalformer

I praksis kan det være svært at skelne den sociale kapital skarpt fra de øvrige kapitalformer, fordi de forskellige kapitalformer spiller sammen og styrker hinanden. Men med et teoretisk blik – og med udgangspunkt i Bourdieus kapital-teori – er det dog på alle tre gårde tydeligt, hvornår der er tale om hvilken kapitalform, og hvordan den ene kapitalform har det med at fremme den næste. På alle tre gårde spiller både den sociale, kulturelle og den økonomiske kapital en afgørende rolle i forhold til, at gårdene lykkes med deres målsætning. Men fordi samfundet i dag synes konstrueret med udgangspunkt i økonomisk rationalitet, ser det ud som om, at Bourdieu er den, som har mest ret med sin pointe om, at den grundlæggende kapitalform er den økonomiske. For økonomisk kapital er lig med mad på bordet, tøj på kroppen og mulighed for konkret udvikling, forstået som indkøb af materiel, kompetencer og synlighed, som altid koster. En pointe som også understreges af, at andre social kapital-teoretikere også mener, den økonomiske kapital er den vigtigste, fordi den ofte er nødvendig for den sociale kapital (Sutherland og Burton 2011; Svendsen, Kjeldsen og Noe, 2010).

På de tre gårde er det desuden også tydeligt, at det at have økonomisk overskud, og økonomisk kapital er vigtigt i forhold til, om der både mentalt og konkret er overskud til at innovere og realisere gårdens ambitioner. For uden økonomisk kapital er det svært at have overskud til at invitere ind og agere socialt. Dette så man fx på Nørregården, som indtil gården blev overtaget af fonden i 2020, kæmpede med så dårlig økonomi, at de ikke

havde overskud til at fastholde og udvikle gårdbutikken eller invitere ind – og på den vis love noget, de ikke kunne indfri (Nø.In.1,2&3). Mens de på Fru Møllers Møller, hvor de allerede var veletablerede, da de startede gårdbutikken, har haft bedre økonomiske muligheder for at udvikle og invitere ind (Mø.In.1,2).

Den sociale kapital er dog på ingen måde ligegyldig, fx er Yduns Have i høj grad et resultat af social kapital, fordi mennesker på Samsø gik sammen i en forening omkring en fælles sag, købte Yduns Have og dermed skabte muligheden for en fællesskabsbaseret landbrugsbedrift. Yduns Have har god støtte qua foreningsfællesskabet og den sociale kapital, som knytter sig til gårdens visioner og virke.

Symbolisk kapital på de tre gårde

På alle tre gårde ser man desuden, at den symbolske kapital spiller en rolle og kan være med til at definere, om man som ejer, forpagter eller leder synes, man har ret og mulighed for at invitere ind og praktisere social kapital, eller man ikke har. Den symbolske kapital handler fx om, hvem lokalsamfundet reelt bakker op – samt om de på gårdene føler, at de er berettiget til at være innovative i det omfang, de er, samt have en lokal stemme og bruge den. På de tre gårde betyder det i praksis, at Yduns Have fx har stor symbolsk magt inden for det økologiske fællesskab på Samsø og i Danmark, fordi de der er anset som pionere både på Samsø, som for den grønne bevægelse i det hele taget. Mange følger dem, og synes de er cool. Mens Fru Møllers Møller lokalt i Bjerager har en stor symbolsk kapital qua gårdens størrelse, familiens lokale sociale status og det, at hun har skabt en gårdbutik, landsbyen er stolte af, og folk kommer kørende langvejs fra for at se. Nørregårdens symbolske kapital eksisterer primært inden for Steiner-miljøet og blandt dens nærmeste tilhængere, hvor fx alle børn på Steiner skolen i Odense kender gården ”og ved, hvad de står for”, som de sagde fra Steiner skolen i Odense (Yh.Fo.1,2&3; Mm.Fo.1,2&3; Nø.Fo.1,2&3).

Opsamling – social kapital og de øvrige kapitalformer

Med udgangspunkt i alle tre gårde kan det konkluderes, at alle gårde er afhængige af både økonomisk, såvel som social- og kulturel- (human) kapital og miljømæssigkapital for at lykkes med deres forehavender. Det er meget tydeligt, at de personer, som står i spidsen for de tre gårde, alle besidder en høj grad af social og kulturel kapital (human kapital) underforstået, at de har et stort netværk, de er vidende, kompetente, handlende og i besiddelse af ambitioner og visioner på såvel egne som kollektivets vegne, hvorfor de spiller en helt afgørende rolle for de tre gårdes succes.

10. Sammenhæng mellem social kapital og innovation

En sidste interessant social kapital-teoretisk observation på de tre gårde – som fortjener opmærksomhed mod afslutningen er – at på trods af, at alle tre gårde har velfungerende lokale netværk omkring dem – og en god portion social kapital i deres nære netværk –

pegede de ofte på mere perifere netværk længere væk fra, når de skulle svare på, hvorfra de synes, de henter inspiration, viden samt mod til at prøve noget nyt.

På Nørregården var det tydeligt, at de henter meget inspiration fra den tyske Steinerbevægelse og er en del af et netværk, som strækker sig længere ud end Danmarks grænser. Ligesom de henter inspiration fra et netværk af biodynamiske bønder først og fremmest på Fyn, men også i hele Danmark.

På Yduns Have pointerede de adskillige gange, at de satte stor pris på deres netværk af tidligere kollegaer fra Kalø landbrugsskole, andre økologiske gårdbutikker og andre økologiske pionerer, som de kunne udveksle viden og erfaringer med, hvilket de ofte gjorde. Mennesker de ikke så tit, men som de ringede sammen med og følte sig tæt forbundne med.

På Fru Møllers Mølleri fortalte Bodil, at de kunne lide at køre rundt og besøge andre gårdbutikker, at hun jævnligt lod sig inspirere af andre små fødevarer virksomheder, fulgte andre fødevarer-sites på sociale medier, og også indimellem købte magasiner og bøger for at følge med. Dog fandt hun ikke meget inspiration og støtte blandt andre konventionelle kollegaer, samt i det konventionelle landbrug generelt. På Fru Møllers Mølleri havde de tidligere haft stor glæde af at være med i et netværk af en række andre gårdbutikker og små fødevarerproducenter, som dog mest var økologiske (Mm.Fo.2,3&Mm.In.1).

Noget tyder derfor på, at selvom gårdene har nære netværk med en vis grad af social kapital, ser det alligevel ud som om, at social kapital i et geografisk lukket netværk har en form begrænsning i sig. En pointe som også understreges i artiklen; "Newcomers toward a new rurality" (Monnler i Rico og Fuller 2016), som gør en del ud af at fremhæve, at det i nogen grad er "*the newcomers*" – altså tilflytterne, der skaber forandringer og driver landbruget frem mod grønne løsninger. En pointe som også går igen i den helt nye artikel: "Multifunctional and agroecological agriculture as pathways of generational renewal in italian rural Areas", et studie som viser, at nytænkning og input udefra er nødvendig for at fastholde og skabe nye funktioner og meninger på landet (Sivini & Vitale 2023).

Opsamling – sammenhængen mellem social kapital og innovation

Med udgangspunkt i de tre gårde ser det derfor ud som om, at en lokal netværksbaseret social kapital også kan blive for lokal, "indspist" samt forudsigelig og have for stærke fælles normer og visioner i forhold til at kunne forny sig selv og det udgangspunkt, som den sociale kapital eksisterer omkring. Social kapital er derfor ikke bare kun godt i relation til udvikling af lokalsamfund, hvilket en del forskning allerede er kommet omkring (Sutherland & Burton 2011; Wiesinger 2007; G.L.H.Svendsen 2003).

Det virker på alle tre gårde som om, at det er godt og en fordel for gården i sig selv og dem, som står bag, når der kommer input udefra, de får nye perspektiver på tingene, eller der bliver sat spørgsmålstejn til den daglige praksis. Det ser derfor ud som om, at input

udefra – fra fx kunder og kollegaer virker godt og befordrende for gårdenes udvikling. For uden nye input eller nye folk, kan et netværk ende med at lukke sig om sig selv. Ligesom, at kritik – og refleksion – synes at være en forudsætning for udvikling. Denne innovationspointe bliver dog ikke behandlet i social kapital-litteraturen, men det kunne være relevant at undersøge netop den sammenhæng nærmere.

11. Multifunktionalitet – et godt udgangspunkt for opbygningen af social kapital

Med udgangspunkt i de tre gårde kan det konkluderes, at den multifunktionelle tilgang har stor betydning for deres eksistens, forretning samt relation til omverden. For uden netop deres multifunktionelle funktioner og aktiviteter, havde de tre gårde ikke eksisteret, som vi kender dem i dag, ikke bidraget så substantielt i deres lokalmiljø eller netværk som de gør. På alle tre gårde er det desuden tydeligt, at de gennem deres multifunktionalitet giver folk gode grund til at komme på gårdene.

Dyb, bred og regrounding multifunktionalitet

En anden interessant iagttagelse i relation til den multifunktionelle praksis er, at alle tre gårde har startet deres multifunktionelle tilgang, med det som Van der Ploeg og Roeps kalder dyb (*deepening*) multifunktionalitet (Van der Ploeg og Roep 2003; kapitel 4. s. 76). For både på Nørregården, Yduns Have og Fru Møllers Møller er deres multifunktionelle praksis startet med salg af egne produkter i gårdbutik eller landevejsbod. Mens den brede multifunktionalitet – og for Nørregårdens vedkommende re-definerende multifunktionalitet – først er kommet til senere. Med udgangspunkt i de tre gårde ser det derfor ud som om, der findes et ”klassisk” udviklingsforløb, som går fra den dybe multifunktionalitet til en bredere og i Nørregårdens tilfælde til den re-definerende.

På Nørregården startede de tidligere ejere fx gårdens multifunktionelle praksis, med salg af grøntsager, hvorfor der her er tale om en dyb multifunktionalitet (Van der Ploeg & Roep 2003). Derefter oprettede de et aktivitetsværksted for udviklingshæmmede, hvorved der nu var tale om en bred multifunktionalitet. Dernæst kom så en børnehave, som nok har glæde af landbruget – som en æstetisk og indholdsmæssig ramme for deres dagligdag og aktiviteter – men dog reelt ikke er en del af selve landbruget, hvorfor vi her har at gøre med en multifunktionalitets-form, som placerer sig imellem en bred og en redefinerende multifunktionalitet. Hvad der dog særligt gør, at multifunktionaliteten på Nørregården i dag kan betragtes som redefinerende er, at gården i 2020 blev overtaget af en fond, mens de frasolgte 20 ha landbrugsjord. Siden 2020 har Nørregården derfor hentet deres primære indtægt fra andre aktiviteter end selve landbruget. Aktiviteter som nok finder sted på gården og i landbruget, men som reelt har en karakter, hvor de i nogen grad kan eksistere uafhængigt af landbruget.

Så selvom Nørregården ikke længere henter sin primære indtægt gennem landbruget, er de dog stadig at betragte som et landbrug. På Nørregården har de fx stadig dyr, æbleplantage, 32 ha markbrug, skov og mange daglige landbrugsaktiviteter. Men hvis man ser bort fra de klassiske landbrugsaktiviteter, kan Nørregården også meget andet. Nørregården rummer 25 fuldtidsstillinger, er bosted for syv beboere, et aktivitetsværksted samt en børnehave. De har en lille vejkantsbod, hvor de sælger biodynamiske kartofler, kål og andre grøntsager. De afholder Skt. Hans fest og høstmarked. Ligesom, at de har dyr på markerne og stor biodiversitet grundet mange års biodynamisk praksis, og ikke mindst er Nørregården en flot og velholdt gård fuld af liv.

Med udgangspunkt i Van Huylenbroecks m.fl. opdeling af det de kalder omsættelige "*tradable*" og ikke-omsættelige produkter "*non-tradable goods*", kan man i forhold til Nørregården se, at gården også leverer i rigt mål i forhold til netop ikke-omsættelige produkter "*non-tradable goods*" (Van Huylenbroeck m. fl. 2007). Et godt eksempel på et sådan ikke-omsætteligt produkt er naboerne Signe og Sørenes fortællinger om det rige insektliv, de oplevede, grundet Nørregårdens biodynamiske tilgang og de mange levende hegn i området (se kapitel 9). Det er derfor tydeligt, at Nørregården ikke kun rummer multifunktionelle aktiviteter og funktioner, men også bidrager med det Wilson kalder multifunktionelle kvaliteter (Wilson 2010; Van Huylenbroeck m.fl. 2007).

Multifunktionelle kvaliteter

Som beskrevet i kapitel fire efterlyste Wilson en dybere forståelse af det multifunktionelle landbrugs iboende kvaliteter, fordi han mener, at den multifunktionelle tilgangs ontologi stak dybere end til kun at rumme det rent funktionelle (Wilson 2007; 2010, Kapitel 4). Det er i den sammenhæng vigtigt at skelne mellem, hvad Wilson kalder dyb multifunktionalitet, og hvad Van der Ploeg og Roep kalder dybe – "*deepening*" multifunktionelle aktiviteter. Wilson taler om dybde i forhold til begrebets ontologi – en ontologi, han mener, bør strække sig længere end til det konkret funktionelle (Wilson 2010; Van Huylenbroeck m. fl. 2007). Mens det netop er det konkret funktionelle, som Van der Ploeg og Roep henviser til med deres betegnelse dyb "*deepening*" multifunktionalitet.

Wilson argumenterer i den sammenhæng – og med henvisning til Bourdieus kapital-teori for – at en multifunktionel praksis helst skal kunne levere både i forhold til det økonomiske, det sociale, det kulturelle og det miljømæssige, hvis de pågældende landbrug skal bidrage til at fastholde liv på landet og til en bæredygtig transition.

Wilsons fokus på det multifunktionelle landbrugs dybere ontologi, eller kvaliteter om man vil, er centralt i forhold til en grundlæggende forståelse af de tre multifunktionelle gårdes praksis – samt i forhold til – hvad de bidrager med lokalt og samfundsmæssigt. Ligesom hans reference til Bourdieus kapital-teori styrker pointen teoretisk som empirisk (Wilson 2009). For gennem såvel feltarbejde som analyse er det tydeligt, at hvis man kun

forstår det multifunktionelle ud fra dets synlige funktioner, forstår man reelt ikke rækkevidden og dybden i multifunktionalitets-begrebet. Ifølge Wilson stikker begrebet dybere i forhold til andre aspekter af livet og ikke mindst en mere holistisk forståelse af landbrugets rolle i forhold til landdistrikter, såvel som i forhold til det øvrige samfund. Med udgangspunkt i Wilson er det derfor særligt i det multifunktionelle landbrugs dybere ontologi, at man forstår såvel potentialerne som begrænsningerne i relation til, hvad multifunktionelle landbrug kan bidrage – eller ikke bidrage med – også i forhold til social kapital. Og netop i forhold til den konklusion er det relevant at trække Noes pointe ind om ”*at landbrug altid har været multifunktionelle*” (Noe 2002), fordi netop dette statement indikerer, hvad landbruget altid har været, måske er og bør være.

Underforstået, at det måske netop er, når man ”misser” den dybe multifunktionelle forståelse – eller ontologi af – hvad skoven eller landbruget kan og bør bidrage med, at ”kæden hopper af”. Forstået som, at hvis man udelukkende anerkender og udvikler skoven eller landbruget i relation til dets nyttefunktion og økonomiske output, og derudover ser bort fra det sociale, det miljømæssige og det kulturelle, ender det ”galt”. Eller ender i den slags kriser, som landbruget desværre har en del af i disse år. Fx klima og biodiversitets-kriser, MRSO-resistens, grundvandsforureninger, image- og rekrutteringskriser, affolkning af landdistrikterne og lign. (se kapitel 1).

Afsluttende opsummering multifunktionalitet

Med udgangspunkt i alle tre gårde kan det konkluderes, at alle tre gårde qua deres multifunktionelle tilgang bidrager til at opbygge og styrke forbindelse mellem landbrug og samfund som helhed, samt i forhold til opbygningen af social kapital i deres lokalsamfund. På alle tre gårde formår de nemlig qua deres multifunktionelle tilgang at skabe nye værdier, oplevelser og indtægtskilder i og omkring landbruget, altså både omsættelige – som ikke-omsættelige produkter – ”*tradable og non-tradable goods*” (Van Huylenbroeck m.fl. 2007). I alle tre multifunktionelle cases er det tydeligt, at netop den multifunktionelle praksis bidrager til at mobilisere flere og nye ressourcer til gården og til deres lokalsamfund eller netværk.

En multifunktionel tilgang kan derfor bidrage substantielt til udviklingen af lokalsamfund og landdistrikter. Nøjagtig som tilgangen kan bidrage positivt til landbrugets transition mod et mere bæredygtigt fødevarsystem. (Wilson 2009, 2007; Van Huylenbroeck m.fl. 2007; Van der Ploeg og Roep 2003).

I den sammenhæng bør man dog være opmærksom på, at Fru Møllers Mølleri er konventionelt drevet, og derfor ikke på samme måde som de to øvrige gårde går så konsekvent til de grønnere løsninger. Men som de fortalte på Fru Møllers Mølleri (se kapitel 8), bliver de også påvirket af tiden og ikke mindst af deres mange kunder, som dagligt stiller spørgsmål og kommer med forslag, ”*og selvfølgelig vil vi også gerne bidrage til den grønne omstilling*”, siger Bodil (Mm.In.2). I den sammenhæng fortæller Bodil fx at de med

tiden også ændrer praksis for at imødekomme kunderne og tidens krav til fx mere biodiversitet. Ligesom de overvejer om de bør afvikle deres industrielle svinebestand, fordi de kan se nogle problematikker der. Desuden siger svigersønnen – som ikke er landmand, men har en uddannelse som ingeniør med fokus på cirkulær økonomi – med overbevisende stemme: ”at der er masser af muligheder for, at de på Fru Møllers Mølleri, som i landbruget generelt, kan blive langt mere miljøvenligt”. For ham at se, er det bare at gå i gang (Mm.in.2&Mn.Fo.2).

Men i familien bag Fru Møllers Mølleri mener de ikke, at økologien i sig selv nødvendigvis er det eneste – eller mest rigtige svar i forhold til den grønne omstilling. På Fru Møllers Mølleri innoverer de derfor miljømæssigt inden for det nuværende konventionelle paradigme – ”*Eco-economic regime*” (Marsden 2013), fremfor som på de andre to gårde at forsøge at skabe et nyt paradigme. Hvorfor man med udgangspunkt i Marsdens transitionsperspektiv kan sige, at der ikke er tale om radikal innovation, men nærmere tale om inkrementelle forandringer på Fru Møllers Mølleri. Inkrementelle forandringer som ifølge Marsden og andre multifunktionalitets teoretikerne og agro-økologien ikke slår til, hvis man for alvor vil skabe et landbrug som er langt mere bæredygtigt (Wezel 2020; Gliessman 2015; Marsden 2013; Wilson 2009, 2007; Van Huylenbroeck m. fl. 2007; Van der Ploeg og Roep 2003).

12. Agro-økologien og den grønne transition

Det kan med udgangspunkt i de tre cases konkluderes, at alle tre cases kan tjene som eksempler på, hvordan, agro-økologiens udviklingstrin fire og fem kan implementeres i multifunktionelle landbrug og på den måde bidrage til transitionen mod et mere bæredygtigt fødevarsystem.

Alle tre gårde er gode eksempler på, hvordan man både kan fremme relationen mellem dem som producerer fødevarerne, og dem som spiser dem. Ligesom, at alle tre cases er gode eksempler på, hvordan man med lokale løsninger kan bidrage både til det lokale som til det globale fødevarsystem (Gliessman 2015 s. 322-323). Alle tre gårde producerer nemlig lokale fødevarer til glæde for deres lokalsamfund, og på to af gårdene også økologisk eller biodynamisk i tråd med agro-økologiens første tre udviklingstrin med fokus på den konkrete dyrkningspraksis. Alle tre multifunktionelle gårde viser derfor, at det er muligt at ”genetablere” lokale forsyningskæder på en måde, folk godt kan lide og efterspørger.

Men netop i forhold til transitionen og agro-økologiens ambition om flere agro-økologiske landbrug – samt implementeringen af niveau fire og fem og de 13 principper i det generelle landbrug og fødevarsystem – er der dog en udfordring, der handler om, hvorvidt det reelt er praktisk muligt, og hvad prisen må være? For på alle tre gårde, som på andre sammenlignelige gårde, arbejdes der hårdt og meget samtidig med, at

indtjeningen er lille, hvorfor det på alle tre gårde er svært at skabe den nødvendige udvikling eller købe den hjælp, de har behov for.

På alle tre gårde spørger de ofte sig selv, om det er det hårde arbejde og besværet værd, om de skal lukke og om indtjeningen reelt er høj nok til at bygge en tilværelse på – eller de skal finde på noget andet? Ligesom den type gårde – og specifikt disse tre gårde – heller ikke møder lige stor opbakning og anerkendelse alle steder i det øvrige samfund, fx politisk, i landbrugets øvrige organisationer, hos bankerne og dem som mener, at rationalitet er vigtigst, og som ikke kan se kvaliteten i landbrugstyper som deres (Nø.Mm.Yh).

På Nørregården tvang økonomien dem til at give delvis op – sælge en del af jorden og lade en fond overtage – fordi de ikke kunne få økonomien til at hænge sammen med udgangspunkt i en biodynamisk landbrugsbedrift. Hvorfor selve landbrugsdelen nu kun spiller en mindre rolle, og deres bidrag til fødevareproduktionen er reduceret væsentligt. Det er derfor en reel udfordring for implementeringen af de agro-økologiske principper og en mere multifunktionel tilgang, at det at drive et landbrug – som både tager hensyn til miljøet, samt levere til det lokal og sociale – at indtjeningen ikke er højere, end den er.

En anden udfordring er, at det meget arbejde og det beskedne udkomme betyder, at det er svært at fastholde samt lokke nye landmænd til, inden for de nuværende strukturelle rammer. Eller sagt med udgangspunkt i Bourdieus kapital-teori (Bourdieu 1986) eller Wilsons fokus på de multifunktionelle kvaliteters dybere ontologi (Wilson 2009). Det er for alle tre gårde i mere eller mindre grad en reel udfordring at få den rette betaling for det ”ekstra”, som det kræver at producere fødevarer tæt på forbrugerne uden for de etablerede systemer. Særligt er det for Yduns Have og Nørregården en stor udfordring at få et henholdsvis økologisk og biodynamisk landbrug til at give et afkast, så de kan leve rimeligt af det – og så de kan investere og på den måde gøre det lettere for dem selv. Ligesom de på Fru Møllers Mølleri kæmper med at få betaling for det fødevarehåndværk og de mange mandetimer, som det kræver at drive bager og slagter, fordi netop disse håndværk kræver meget manuelt arbejde, som er svært at optimere og få ekstra betaling for.

Så hvis man i fremtiden ønsker flere multifunktionelle gårde, som bidrager til en bredere bæredygtighedsbundlinje, er det værd at se på, hvordan man kan skabe nogle nye strukturelle betingelser – eller incitamentsstrukturer, som gør det lettere at lykkes med en multifunktionel eller agro-økologisk landbrugspraksis. Kort sagt lettere at skabe nye funktioner på landet til gavn og glæde for den grønne omstilling og lokalsamfundene.

I den henseende er det derfor værd at trække Marsden frem, fordi han netop siger, at hvis man skal lykkes med den nødvendige transition, er det nødvendigt med nye statslige initiativer, ny lovgivning og nye strukturelle betingelser for på den vis sikre et bæredygtigt fødevarer-system (Marsden 2013).

Opsamling – Agro-økologi

Med udgangspunkt i de tre cases, samt andre små lokale landmænd og fødevarevirksomheder som kæmper med meget arbejde og lav indtjening, ser det ud som om, at det er nødvendigt at ændre ved de grundlæggende strukturer og rammebetingelser, hvis man ønsker en grøn transition af landbruget, som kan levere til både det miljømæssige, det sociale og det økonomiske.

For hvis ikke indtjeningen på multifunktionelle landbrug som de tre cases kan blive forbedret og arbejdsbyrden mindre, vil det blive svært at udvikle gårdene som led i den grønne transition og det moderne samfunds udvikling. For uden en forbedret økonomi, kan man næppe rekruttere fremtidens landmænd. Ligesom det bliver svært at skabe den nødvendige innovation og udvikling inden for landbruget. For uden en lidt større overskudsgrad kan multifunktionelle landbrug som de tre ikke følge med tiden, udvikle sig, afprøve nye metoder samt tiltrække nye kræfter til at drive gårdene med fokus på en bred bundlinje. Men vil i så fald måske ende med at overleve på trods og ved at hænge fast i for urentabel og gammeldags teknologi som fx diesltraktorer, hakkejern og vandkander, hvilket næppe er bæredygtige løsninger for fremtiden. For også multifunktionelle-, agro-økologiske- og biodynamiske landbrug har i fremtiden behov for moderne teknologi, som fx traktorer der kører på nye energiformer, robotter som kan hjælpe med lugning, og pumper som kan hente vand fra overfladebassiner eller lign. For også i denne type landbrug er der behov for udvikling, så landmandslivet kan blive lettere, sjovere, mindre miljøbelastende og mindre fysisk krævende.

Det kan derfor afsluttende konkluderes, at selvom alle tre landbrug stadig eksisterer og viser, at det i den grad er muligt at udvikle sig – eksistere og tjene til livets ophold med udgangspunkt i en multifunktionel tilgang, er de dog alle også udfordret. Udfordret, fordi overskuddet er lille og arbejdsindsatsen stor. Så hvis man fremover ønsker flere multifunktionelle og agroøkologiske landbrug, er der behov for nye løsninger eller andre rammebetingelser, så det kan blive lettere at drive den type landbrug, som vil bidrage til den grønne transition og bæredygtige landbrugsformer.

Det var nemlig også en klar erfaring fra feltarbejdet, at flertallet af de unge hjælpere, på Yduns Have fx, ikke ønskede en karriere som landmænd, fordi arbejdet var for hårdt, indtjeningen for lille og de ikke kunne se sig selv som landmænd, fordi det for dem personligt også synes at indebære et imagetab (Yh.Fo.3).

Som situationen er nu, kan man derfor godt forestille sig – og frygte – at de gode eksempler på, hvad man kan kalde multifunktionelle og agroøkologiske gårde og produktioner forbliver en form for kuriositet – altså en slags ”særlige” gårde – besøgsgårde – som folk kun besøger for at få en god oplevelse i weekenden, samt for at have et sted at hænge deres fødevareridealer og selvforståelse op på ved særlige lejligheder. Mens det konventionelle fødevarsystem reelt bliver det, som leverer maden, sikrer de

daglige forsyninger i alverdens supermarkeder og holder det globale fødevarer-system gående – inklusive nogle af de negative output som vi allerede kender.

En anden ting i forhold til agro-økologien, som bør nævnes, er, at det er tydeligt, at agro-økologien har sit udspring i naturvidenskaben, hvilket for mig at se har den konsekvens, at dens beskrivelse af implementeringen af udviklingsniveau fire og fem – med fokus på landbrugets rolle i samfundet – er for unuanceret og tyndt i forhold til dets ontologiske væsentlighed. Hvorfor argumentationen for disse to niveauer i Gliessmans beskrivelse af agro-økologien ikke bliver stærk nok. Kort sagt, agro-økologien synes at mangle flere dybere og bedre forklaret sociologiske og filosofiske perspektiver, hvis man for alvor skal lykkes med implementeringen af agro-økologiens niveau fire og fem i landbrugets felt. Et felt, som særligt de sidste 50 år måske har haft lidt svært ved at forstå og se sig selv – og deres position, som andet end rationelle, effektive og økonomioptimerende producenter af *"food and fiber"*. Men netop sammenkædning mellem agro-økologien og fx Bourdieus kapital teori, mener jeg kan bidrage med sociologisk dybde, en bedre ontologisk forståelse og flere konkrete redskaber/begreber mod et landbrug, som i fremtiden kan levere til en bredere bæredygtighed.

En yderligere pointe er, at såvel agro-økologien som teorier om det multifunktionelle landbrug mangler et ontologisk fundament i form af en ny – senmoderne eller postmoderne naturforståelse – som kunne uddybe og nuancere relationen mellem mennesker og natur. En relation, hvor vi som mennesker ikke længere kan tillade os – eller har lov til at udnytte naturens ressourcer på samme måde som tidligere. Stadig flere, særligt de unge, efterlyser nye svar her. Jeg kunne fx pege på inspiration fra Ny materialismen, Bruno Latour eller Timothy Morton (Bøggild m.fl., 2019).

Konklusion

Det overordnede fokus i dette forskningsprojekt har været at undersøge, hvordan tre innovative multifunktionelle landbrug skaber social kapital som led i landdistriktsudviklingen? Projektets genstandsfelt har både været gården, landbruget og lokalmiljøet.

Problemstillingen er besvaret med udgangspunkt i tre multifunktionelle landbrug, som alle har været underlagt en social kapital-teoretisk-analyse med henblik på at forstå, hvordan de med deres landbrug bidrager til opbygning og fastholdelse af social kapital i deres lokalsamfund og netværk i øvrigt. De tre selvstændige analyser: kapitel; 7, 8 og 9 er udelukkende analyseret med udgangspunkt i social kapital-teori, mens den opsamlende analyse også trækker på værker med fokus på social kapital – og landbrug og landdistrikter, teorier om det multifunktionelle landbrug, transition og agro-økologi.

Det kan afsluttende og sammenfattende konkluderes, at alle tre gårde på hver deres måde bidrager til opbygning af social kapital i deres netværk og lokalmiljø, nogle dog mere end andre.

Konklusion Nørregården

Nørregården bidrager primært med social kapital internt på gården og i dens Steiner-netværk, samt i et nært netværk bestående af familier til beboerne i bofællesskabet og børnehaven samt blandt ligesindede. Nørregårdens bidrag til den lokale sociale kapital i Ørsbjerg-Kerte og omegn er minimal, men dog til stede i få tilfælde.

Nørregårdens position som landbrug og lokal arbejdsplads synes dog forstærket ved, at de efter fonden overtog, nu henter deres primære finansiering gennem dets bosted, værksted og børnehave frem for at være afhængig af de svingende landbrugsindtægter. Nørregården bidrager dog stærkt med lokale funktioner og arbejdspladser og andre ikke-omsættelige produkter – "*non-tradable goods*" – som fx biodiversitet, en aktiv gård, dyr på marken etc.

Afsluttende bør det nævnes, at alle lokale respondenter fra landsbyen, som har indgået i feltarbejdet og interviews, gerne vil have mere fra Nørregården – gerne en tættere relation til Nørregården, som de synes er et plus for landsbyen.

Konklusion Yduns Have

Yduns Have opbygger den stærkeste sociale kapital blandt den gruppe af lokale samsinger, som også brænder for økologien og den grønne dagsorden, hvorfor der er en fælles sag. En gruppe som består af samsinger, hvor mange i øvrigt også er medlem af Yduns Haves CSA-ordning, samt foreningen Økologisk Samsø samt jordbrugsfonden SamsØkologisk, som ejer Yduns Have. På Yduns Have er det tydeligt, at CSA-ordningen spiller en vigtig rolle i forhold til opbygningen af social kapital mellem Yduns Have og deres lokale netværk. I det hele taget er der omkring Yduns Have et stærkt netværk med et stærkt "vi" og en stærk fælles sag – drømmen om en ny type landbrug. Et engageret netværk som løbende bidrager i en dialog om fremtidens visioner på bæredygtigheden, landbrugets, Samsøs og Yduns Haves vegne.

Yduns Have har også en stor gruppe følgere og "øko-fans" på fastlandet – nogle kender de, men flertallet kender de ikke personligt, hvorfor der er tale om et mere perifert netværk, hvor den sociale kapital er svagere. Særligt for Yduns Have er, at de når langt ud over deres lokalitet med deres budskaber og visioner, hvilket er med til at fordre et bredere netværk og en bredere social kapital omkring Yduns Have og deres visioner.

Yduns Have appellerer dog langt fra til alle samsinger, og deres netværk består primært af en mindre gruppe ligesindede samsinger.

Konklusion Fru Møllers Mølleri

På Fru Møllers Mølleri skaber de social kapital på to niveauer. For det første opbygger de, hvad jeg vil kalde en overfladisk form for social kapital blandt en meget stor gruppe af faste kunder, som jævnligt kommer, og som også bakker op på SoMe med likes og følgeskab. Overfladisk fordi, gensidighedsnormerne ikke er stærke, men gensidigheden er der dog qua vareudvekslingen og det, at de kommer igen, liker og udviser sympati, forståelse og fortæller, de sætter pris på at komme på gården. Derudover er der omkring Fru Møllers Mølleri også en meget stærk social kapital mellem gårdens kernekunder, ansatte, tidligere ansatte og lokale fra Bjerager og nærmeste omegn. Et stærkt netværk blandt lokale som ofte har kendt gården og familien gennem generationer og gerne bakker op, hvorfor der i nogle tilfælde er tale om inter-generationel samhørighed – ”*inter-generational closure*” (Coleman 1994).

Konklusion på tværs af de tre gårde

Det er for alle tre gårde meget tydeligt, at deres multifunktionelle aktiviteter giver rum for, samt anledning til, at folk har et ærinde på gårdene, noget som skal udveksles. Netop muligheden for at noget kan udveksles, og det at der er en grund til at komme på gårdene er afgørende for den sociale praksis og opbygning af social kapital. For når folk mødes face to face, deler de informationer – og så opbygges der tillid – hvilket på sigt kan blive til gensidighed parterne imellem. Gensidighed som netop er afgørende for den sociale kapital. For hvis man kan regne med hinanden, og der er en form for overensstemmelse mellem forventninger og forpligtigelser, så er der tale om social kapital.

Det er på ingen af gårdene ”alle og enhver”, som bare kommer og får del i gårdenes sociale kapital. Med udgangspunkt i alle tre gårde er det tydeligt – at dem som kommer, i et eller andet omfang er bevidste forbrugere, som har reflekteret over deres fødevarerforbrug og besøg. En vis grad af fælles normer, fælles sag og fælles historie synes derfor at spille en rolle for opbakning og støtte til gårdene. Altså ud over selve den praktiske funktion, som fx køb af kartofler.

En fælles sag og fælles normer er dog ikke en betingelse for at komme på gårdene og blive en del af netværket. For på alle tre gårde kommer der også folk, som egentlig ikke synes at ”passe ind”, men som kommer alligevel, fordi de kan lide, hvad de får. Det som her synes at gøre forskellen for inklusion er, at begge parter udviser inklusion og rummelighed.

Det er på alle tre gårde tydeligt, at den sociale kapital ikke et mål i sig selv, men en biting af gårdens udvekslinger og reelle praksis. Det er dog på alle gårde tydeligt, at netop viljen til at ville noget med sit landbrug, samt viljen til at invitere ind og også ville noget med ”Næsten” og det lokale, i høj grad er det, som får folk til at komme og støtte, hvilket fremmer den sociale kapital og det pågældende lokalsamfund.

Det er her særligt interessant, at stort set alle kunder, medlemmer og lignende vil have mere fra gårdene. Folk siger, de ønsker flere funktioner, flere åbningsdage, flere dyr på markerne og en tættere kontakt. De fleste respondenter synes at ”elske” de gårde – ”elske” det gårdene kan og vil, hvilket er en overordentlig interessant pointe, som klart burde undersøges nærmere. Ikke mindst, hvis man mener, at fremtidens fødevarerudvikling i højere grad skal tage udgangspunkt i det, folk gerne vil have samt planetens behov, fremfor hvad der kan tjenes flest penge på mest effektivt.

Et transitionsperspektiv (Multifunktionalitet/Agro-økologi)

Med udgangspunkt i såvel teorier om multifunktionalitet i landbruget, samt agro-økologiens principper synes det åbenlyst, at alle tre gårde, på hver deres måde, er eksempler på, hvordan man kan lykkes med at fastholde landbrug lokalt, gennem tilførslen af nye funktioner og aktiviteter, som kan holde liv på gårdene til glæde for lokalsamfundet. Alle tre gårde er nemlig både interessante og lærerige skoleeksempler på alternative veje for landbruget, da alle tre gårde på hver deres måde både producerer omsættelige som ikke-omsættelige produkter – ”*tradable goods*” som ”*non-tradable goods*” (Van Huylenbroeck m.fl. 2007). Nøjagtig som, at alle tre gårde er gode eksempler på, hvordan landbruget kan bidrage og i langt højere grad være en del af et holistiske hele, som Steiner allerede argumenterede for ved hans landbrugsforedrag i 1923 (Steiner 1924).

Alle tre gårde skaber altså jobs, funktioner, stolthed og liv lokalt og det på en måde, hvor de – ifølge Wilsons definition – også bidrager med multifunktionelle kvaliteter, som også tilgodeser det miljømæssige, sociale, kulturelle og økonomiske og dermed kan de bidrage til den nødvendige transition, som ikke bare handler om et mere grønt fødevarer-system, mens også et mere socialt og lokalt (Wilson 2010). De tre gårde er hver især gode eksempler på, hvordan FNs 17 verdensmål og 169 delmål kan imødekommes.

Alle tre gårde er desuden set med agro-økologiens blik gode eksempler på, hvordan man kan implementere agro-økologiens niveau fire og fem i praksis. For på alle tre gårde lykkedes de med at skabe en tættere relation mellem dem, som producerer maden og dem, som spiser den. Ligesom alle tre gårde er eksempler på, hvordan man kan opbygge en type landbrug, som i højere grad er bæredygtige og samtidig kan levere i relation til den miljømæssige-, sociale-, og kulturelle- (humane-) kapital, end man kan i det traditionelle landbrug.

I relation til den omtalte og nødvendige transition leverer alle tre gårde interessante resultater – også Fru Møllers Mølleri – selvom der i forhold til dem – i forhold til agro-økologien og dens miljømæssige-indhold, bør tages visse forbehold grundet deres konventionelle tilgang.

Alle tre gårde bidrager qua deres multifunktionelle funktioner og opbygning og fastholdelse af social kapital i deres lokalsamfund og understøtter samtidig i mere eller

mindre grad FNs 11. verdensmål, som handler om at opbygge bæredygtige lokalsamfund og skabe mere liv på landet.

Men det ser dog ud som om, at denne transition er svær, og i nogen grad bør hjælpes politisk og strukturelt på vej, hvis der for alvor skal ske noget, og det skal været muligt at drive en mere bæredygtig – også socialt bæredygtig form for landbrug fremadrettet.

Resumé på dansk

Landdistrikterne affolkes, fællesskaberne er under transformation, og der findes ikke længere bare ét svar på fremtidens landbrug. Men som bekendt kan kriser og forandringer også være begyndelsen på noget nyt og bedre. Herhjemme, såvel som ude i verden, oplever man stadig flere eksempler på folk, bevægelser og landbrug, som vil noget andet – noget nyt – for de lokale fællesskaber, landbruget og landdistrikterne.

Projektets primære formål har været at undersøge, hvilken forskel tre multifunktionelle gårde kan gøre i relation til udviklingen af lokalområdet og de lokale fællesskaber – helt præcist opbygningen af social kapital. Projektets sekundære formål har været at undersøge, om de tre multifunktionelle gårdes landbrugspraksis kan være foregangseksempler i forhold til den grønne omstilling og det at skabe landbrug, som bidrager til en bredere bæredygtighedsbundlinje (FNs 17 verdensmål), særligt med fokus på social kapital.

Ideen bag projektet er udsprunget af en undren over det faktum, at landbruget i en meget lang periode – fra 1946 til nu – har haft et meget ensidigt fokus på økonomisk vækst og effektivitet. Mens der kun i mindre grad har været fokus på det miljømæssige og sociale bidrag. Særligt landbrugets sociale bidrag synes i mange henseender overset og tilsidesat, eller i hvert fald kun ringe værdsat, hvilket har haft store konsekvenser for livet i lokalsamfundene.

Men netop i disse år oplever man – som en modvægt til dette og erhvervets mange kriser – stadig flere nye initiativer og eksempler på folk og bevægelser, som vil noget nyt og andet med landdistrikterne og landbruget. Folk og bevægelser som fx gerne vil skabe nye former for landbrug, fællesskaber og lokale funktioner. Og det ofte med grøn omstilling og bred bæredygtighed for øje.

Det er sådanne tre ”nye” former for landbrug, som projektet har undersøgt. Helt præcist er der tale om tre multifunktionelle gårde.

Problemformuleringen har lydt: Hvordan skaber tre innovative multifunktionelle landbrug social kapital som led i landdistriktsudviklingen? Projektets genstandsfelt har både været gården, landbruget og lokalmiljøet.

Projektets empiri er baseret på tre multifunktionelle landbrug, som er valgt med udgangspunkt i deres forskellighed, driftsform, organisationsform og multifunktionelle funktioner. De tre gårde er:

Yduns Have som er en lille økologisk gård i Alstrup på Samsø. Gården består af 18 hektar, primært med grøntsager og hønsehold. Gårdens primære indkomst kommer fra gårdens gårdbutik, som sælger et bredt udvalg af grøntsager, frugt og æg fra egen produktion, samt fra gårdens CSA-ordning (*Community Supported Agriculture*).

Fru Møllers Mølleri er en stor og kendt gårdbutik, som ligger i landsbyen Bjerager få kilometer øst for Odder. Her er tale om en ret stor gårdbutik, som indeholder både bageri, slagter, restaurant, grøntudsalg og en café. Udover gårdbutikken driver gården også 200 hektar konventionelt landbrug samt en industriel svineproduktion.

Nørregården, som ligger på Vestfyn, er en Steiner-inspireret økologisk bedrift, der driver i alt 32 hektar landbrugsjord, desuden har gården også en besætning bestående af kvæg, høns og gæs. Driften af landbruget er desuden omdrejningspunktet for et værkstedsstilbud, hvor 8-10 udviklingshæmmede arbejder. Derudover huser Nørregården også bostedet Bernards hus, som er et bosted for 7 udviklingshæmmede, samt børnehaven Høkassen hvor 14 børnehave- og vuggestuebørn kommer dagligt. Gården var frem til efteråret 2020 privatejet, men i foråret 2020 overtog Fonden Bernards hus gården.

Metoderne har været et casestudie, etnografiske feltobservationer, interviews samt dokumentanalyse. Det empiriske materiale består af følgende elementer: feltobservationer 3 x 2-4 dage på hver gård og 21 semi-strukturerede interviews.

Projektets primære teori er social kapital-teori, hvor særligt Bourdieus *Forms of capital* fra 1986, og Colemans *Foundation of social theory* fra 1994 har været de primære kilder, mens Putnams *Bowling Alone* fra 2000, og Herreros *The problem of forming social kapital* fra 2004 også indgår, når de kan bidrage med væsentlige supplerende pointer. Derudover er en lang række øvrige social kapital-teoretiske værker inkluderet. Den endelige analyse er sket med udgangspunkt i følgende social kapital-teoretiske dimensioner: netværk, normer, gensidighed, ”closure”, historiens betydning og tillid.

Udover ”ren” social kapital-teori indgår der også et litteraturstudie, hvor der præsenteres 13 artikler, som alle har et specifikt fokus på social kapital og landdistrikter og/eller landbruget.

I forhold til en dybere forståelse af landbrugets felt – det felt analysen foregår i – inddrages der også kilder med fokus på multifunktionelt landbrug, transitionen og agro-økologi. Teorier og principper som er med for at bidrage med en teoretisk forståelse af landbrugets felt samt de udfordringer og muligheder, som præger det moderne landbrug og den virkelighed, som er de tre gårdes i deres lokalsamfund.

Projektets konklusion er følgende: På alle tre multifunktionelle gårde skaber og fastholder de social kapital til glæde for deres lokalmiljø. Nogle dog mere end andre. Særligt Yduns Have og Fru Møllers Mølleri opbygger og fastholder social kapital i deres lokalmiljø. Mens Nørregården mest skaber social kapital blandt venner af gården og ligesindede fra det fynske Steiner-miljø.

Alle tre multifunktionelle gårde er desuden gode eksempler på, hvordan man qua den multifunktionelle tilgang kan bringe ”nyt” liv, tilføre nye funktioner og skabe nye jobs på

landet. Ikke mindst, fordi mange af gårdenes venner, gæster og kunder efterspørger mere fra gårdene. Fælles for flertallet, af dem som kommer på de tre gårde, er, at de "elsker" det gårdene kan, og det de tilbyder, hvorfor de efterspørger mere. Flere åbningsdage, flere produkter, flere arrangementer, flere dyr på marken og så fremdeles.

English Summery

The depopulation of rural areas continues, agriculture is in crisis, while the rural communities are far from what they used to be. The need for sustainable solutions – if not a radical transition – is urgent. As we know, crises may also be the beginning of something new and better. In Denmark, like other places in the global north, we are currently experiencing examples of people and movements, who want something else. Who wants a more sustainable life. A more sustainable life in the countryside and a more sustainable way of farming.

The primary aim of this PhD thesis is to explore what difference three different farms can do for their local community, when it comes to rural resilience, social sustainability, and social capital. The secondary aim of this thesis is to gather examples and knowledge of possible pathways towards the green transition and the future of farming. And how these pathways can strengthen the local communities and the social sustainability.

The idea behind the project is born out of wonder – and sometimes frustration – towards the fact that farming for a long period primarily has been managed, understood, and valued on basis of its economic performance. As if money and growth were the only thing valued. First later – probably within the last 10 years – has there been a serious focus on reducing the environmental impact of agriculture. While the social dynamics of farming have been – and still are – neglected. Hardly not appreciated or seen as something not worth prioritising. Despite that the political and public pressure for more sustainable solutions – also social sustainable solutions – is growing significantly. An important point to mention is, that there are quite some similarities with my critique of the reductionist economic focus in modern farming, and the critique behind the development of new forms of capitals.

The research question is: How do three innovative multifunctional farms generate social capital as part of rural development? The field of research is both the local farm, agriculture in general and the local community in a broader societal perspective.

The empirical data is based on three multifunctional farms, which have been selected due to their differences, their organization and multifunctional approach. The three farms are introduced in chapter three. The three farms are:

Yduns Have (*Yduns garden*) is a 18-acres small organic farm located on the island of Samsø and owned by a local agricultural-foundation SamsØkoloisk. The primary income at Yduns Have derives from the farm shop, which has a wide range of organic vegetables and eggs from their own production and their CSA (Community Supported Agriculture arrangement)-

Fru Møllers Mølleri – (*Miss. Millers Millwork*) is a large and well-known farm shop located in Bjerager in the eastern part of Jutland. It's owned by Kim and Bodil since 1994. The farm shop has quite a number of functions e.g.; Bakery, Mill, Restaurant, Slaughterhouse, Ice cream-shop, Free-range animals and Market days. The farm is a conventional farm running 200 acres of land and an industrial pig herd. The farm shop is open to the public Thursdays, Fridays and Saturdays. The farm and the farm-shop has around 20 full-time employees and some casual workers..

Nørregården (*The North farm*) - is a Steiner-inspired biodynamical farm located at the western part of Funen in Ørsbjerg. It's running 32 acres of agricultural land with cattle, geese and chickens. The farm activity-center is offering jobs for 8-10 intellectually disabled people who run the farm together with a couple of professional farmers. Furthermore the farm is running Bernards Hus, which is group home for seven intellectually disabled people living together. And kindergarten named Høkassen for 14 children between 2 and 6 years. Finally a little road-side stand. The farm was until recently privately owned, but in the autumn of 2020 the foundation Bernard House took over the farm due to financial troubles.

The empirical data consists of the following elements: Ethnographic field observations 3 times 2-4 days on each farm. 21 semi-structured interviews. Six interviews with owners, tenants, leaders and employees and 16 interviews with locals from the neighbourhood. The Facebook-sites of the three farms are included in the data-material, due to an overall understanding of their multifunctional activities, network, and objectives. The methods have been case-studies, ethnographical field-observations, interviews and a hermeneutic document analysis.

The primary theory for the social capital theoretical analysis have been theory of social capital, where Bourdieus *Forms of capital* from 1986 and Colemans *Foundation of social theory* from 1994 have been the primary sources. While Putnams *Bowling Alone* from 2000 and Herreros *The problem of forming social capital* from 2004 have been included when they contribute with further perspectives. Several other relevant social capital sources have also been included to give a deeper and a wider perspective of social capital and its history. Besides this, another 13 articles with a specific focus on social capital, rural development, and/or farming have been introduced in a literature review in chapter four. Especially the book: *The creation and destruction of social capital* from 2004 by Svendsen and Svendsen has been important to my research. The same goes for Wiesingers article: "*The importance of social capital in rural development, networking and decision-making in rural areas*" and Monnlor i Rico og Fullers article: *Newcomers to farming toward a new rurality*.

Due to a deeper understanding of multifunctional farming and the role of farming in rural development – and in the society as a whole, a short presentation of theories of multifunctional farming and principles of agro-ecology is introduced in chapter five. These theories and principles are included to give a theoretical understanding of the field

of agriculture and the growing demand for new green pathways. While the theories of multifunctional farming and agro-ecology also will serve as a kind of theoretical anchor for the social capital-analysis in the field of agriculture. Especially the article “Multifunctional quality and rural community resilience” by Geoff Wilson has been important for a deep understanding of multifunctional farming and its potentials. The quality of that article is, that it’s presenting a link between Bourdieus capital-theory and multifunctional farming a link which has been quite important for the understanding of the deeper ontological perspectives of multifunctional farming in general and for this project in particular. The Book “*Agroecology the ecology of sustainable food systems*” from 2015 by Stephen Gliessman is introducing agro-ecology as a possible pathway towards a new food system. The important argument is that Gliessman is arguing for a stronger connection between farmers and consumers and the society as a whole. A connection that can only be reached if the social and local level of farming will have a higher priority. An argument which is quite important to this project.

The primary analysis of the three farms are presented by case. The purpose of the analysis is to explore – if and how the three farms are creating social capital in their everyday praxis. Chapter 10 will provide a cross-sectional analysis including all three farms – and perspectives of multifunctional farming, transition and agro-ecology to give the social capital theoretical analysis perspectives towards the future of the rural areas and the future of farming.

The overall conclusion of the project is that the three multifunction farms are creating social capital in their local community. Especially Yduns Garden and Miss Millers Millwork are building and maintaining the local social capital around their farms. While Nørregården mainly is creating social capital among friends within the circles of the Steiner-Community.

In addition, all three multifunctional farms are excellent examples of how to bring new “life” – new functions and new jobs into the rural areas. Another interesting point is that most people visiting the farms, such as friends, neighbours and customer “love” these farms, and they are asking for more. More opening hours, more products, more social arrangements, and more obvious reasons to come and be a part of the farms. But unfortunately, the farmers are already too busy.

Litteraturliste:

- Aakjær, J. (1904) *Vredens børn*. Gyldendal, København
- Aalbæk-Jensen, E. (1994) *Særlige vilkår*. Gyldendal, København
- Alvesson, M., & Skoldberg, K. (2017). *Reflexive methodology: New vistas for qualitative research*. SAGE, US.
- Andersen, H. (1992). "Egennytte, rationalitet, sociale normer og James Coleman" *Sociologisk Forskning*, 3-24.
- Andersen, L. m.fl. (2010). *Socialt entreprenørskab: : GEM-antologi 2009* (pp. 7-17). Syddansk Universitetsforlag, Odense.
- Baarts, C. (2015). *Introduktion til etnografiske metode*. Syddansk Universitetsforlag, Odense.
- Bauman, Z., & Havemann, T. (2002). *Fællesskab: En søgen efter tryghed i en usikker verden*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Becker, G., & Collins, R. A. (1964). *Human capital investment*. NBER, Cambridge, UK.
- Bensin, B. M. (1930). "Possibilities for international cooperation in agroecological investigations". *Int. Rev. Agr. Mo. Bull. Agr. Sci. Pract*, Rome.
- Björn, C. (1988). *Det danske landbrugs historie*. Landbohistorisk Selskab. København.
- Boström, M. (2012). "A missing pillar? Challenges in theorizing and practicing social sustainability: introduction to the special issue". *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 8(1), 3-14.
- Bourdieu, P. (1972). *Théorie et pratique*. Perspectives Franco-Allemandes.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice* (Issue 16). Cambridge University Press. Cambridge, UK.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport, CT: Greenwood, UK.
- Bourdieu, P. (1987). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Harvard University Press. Massachusetts, US.
- Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. Stanford University Press, US.
- Bourdieu, P. (1993). *Sociology in question* (Vol. 18). SAGE.
- Bourdieu, P. (2005). *The social structures of the economy*. Polity.

- Bourdieu, P. (2007). *Den praktiske sans*. Hans Reitzel Forlag, København.
- Bruselius-Jensen, M., Sørensen, N. U., & Katznelson, N. (2023). *Fællesskaber i ungdomslivet: Når de gør godt, og når de gør ondt*. Center for Ungdomsforskning, København.
- Bøggild, J., Thomsen, T. B., & Morton, T. (2019). *Økologi uden natur: En gentænkning af miljøorienteret æstetik*. Forlaget Spring, Hellerup.
- Chloupkova, J., Svendsen, G. L. H., & Svendsen, G. T. (2003). "Building and destroying social capital: The case of cooperative movements in Denmark and Poland". *Agriculture and Human Values*, 20(3), 241–252.
- Cohen, I. J. (2008). *Emile Durkheim: sociologist of modernity*. John Wiley & Sons, New Jersey, US.
- Coleman, J. S. (1994). *Foundations of social theory*. Harvard University Press. Massachusetts, US.
- Coleman, James, S. (1988). "Social Capital in the Creation of Human Capital". *The American Journal of Sociology*.
- Despommier, D. (2010). *The vertical farm: feeding the world in the 21st century*. Picador New York, US.
- Durkheim, E. (1972). *Emile Durkheim: selected writings*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Dybvad, K. (2015). *Udkantsmyten: hvordan centraliseringen af Danmark ødelægges vores økonomi og sociale sammenhængskraft*. Art People, København.
- Egmo, J. m.fl. (2021). "The regenerative turn: on the reemergence of reciprocity embedded in living ecologies". *Globalizations*, 18(7), 1271-1276.
- Fine, B. (1999). "The developmental state is dead - long live social capital?" *Development and Change*, 30(1), 1–19.
- Flyvbjerg, B. (1991). *Rationalitet og magt - Bind 1: Det konkrete videnskabelige*. Akademisk Forlag, København.
- Fuglsang, L., Olsen, P. B., & Rasborg, K. (2013). Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne. *På Tværs af fagkulturer og paradigmer*. 3. Udgave. Samfundslitteratur, København.
- Fukuyama, F. (2001). "Social capital, civil society and development". *Third World Quarterly*.
- Fukuyama, F. (1995). "Social capital and the global economy". *Foreign Aff.*, 74, 89.

- Gadamer, H. G. (2007). *Sandhed og metode: grundtræk af en filosofisk hermeneutik*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Giddens, A. (1996). *Modernitetens Konsekvenser*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Gittell, R., & Vidal, A. (1998). *Community organizing: Building social capital as a development strategy*. SAGE, US.
- Gliessman, S. (2013). "Networking Agroecology for Transformational Action". *Agroecology & Sustainable Food Systems*,
- Gliessman, S. R. (2015). *Agroecology: The Ecology of Sustainable Food Systems, Third Edition*. CRS-PRESS, US.
- Gliessman, S. R. (2018). "Defining agroecology. In *Agroecology and Sustainable Food Systems*" (Vol. 42, Issue 6, pp. 599–600). Taylor & Francis, UK.
- Gliessman, S. R. (2020a). "The Agroecosystem Concept". In *Agroecology*.
- Gliessman, S. R. (2020b). "Transforming food and agriculture systems with agroecology". In *Agriculture and Human*
- Gómez-Limón, J. A., m.fl.. (2014). "Farmers' Contribution to Agricultural Social Capital: Evidence from Southern Spain". *Rural Sociology*, 79(3), 380-410.
- Granovetter, M. (1985). "The problem of embeddedness". *American Journal of Sociology*, 91(3), 481–510.
- Granovetter, M. S. (1973). "The Strength of Weak Ties". *American Journal of Sociology*.
- Hansen, B.L. (2004). "1/64 Bonde". *LOK - Tid Til Tanker*. København.
- Hansen, K. (2008). *Det tabte land: den store fortælling om magten over det danske landskab*. Gads Forlag, København.
- Hansen, K. (2019). *Farvel til dansk landbrug*. Gads Forlag, København.
- Hansen, K. (2021). *Velkommen til fremtidens landbrug*. Gads Forlag, København.
- Hastrup, K. (2012). *Feltarbejde i Kvalitative metoder – en grundbog*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Hemleben, J. (2013). *Rudolph Steiner - biografiske uddrag og billeder (Visdomsbøgerne)*. København.
- Herreros, F. (2004). In *The Problem of Forming Social Capital*. Palgrave Macmillan, London, UK.
- Honneth, A. (2022). *Kamp om anerkendelse: sociale konflikters moralske grammatik*. Gyldendal A/S.

Huff, T. E. (2017). *Max Weber and the methodology of the social sciences*. Routledge, Oxfordshire, UK.

Hulgård, L. (2002). "Civilsamfund eller social kapital"? *Danske Sociologi*, 13(4), s. 61-75.

Hulgård, L. (2008) *Sociale entreprenører*. Hans Reitzels Forlag, København.

Høgedal, S. (2016). "Flere gårde bliver biodynamiske". Kvæg - Oktober 2016.

Højrup, T. (2011). *Det glemte folk: Livsformer og centraldirigering* (Vol. 9). Museum Tusculanum Press, København.

Jacobsen, N. K. B. (2005). *Den økologiske jordbrugsbevægelses historie: fra 1970'ernes græsrodder til 1990'ernes professionelle*. Københavns Universitet, Saxo Institutet, Afdelingen for Historie.

Johansen, P. H. m.fl. (2023). *Conclusions: what have we learned about rural quality of life and how do we proceed?* Manchester University Press, UK.

Jordan, J. L., Anil, B., & Munasib, A. (2010). "Community development and local social capital". *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 42(1).

Juul, S. (2017). *Selvets Kultur*. Hans Reitzels Forlag, København.

Jørgensen, H.O. (2008) *Ida og Axel-trilogien*. Gyldendal, København.

Jørgensen, H.O. (2020) *Dead man walking*. Gladiator, København.

Kansanga, M. M., m.fl. (2020). Beyond ecological synergies: Examining the impact of participatory agroecology on social capital in smallholder farming communities. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*.

Kant, I. (2008). *Kritik af den rene fornuft*. Det lille forlag, Frederiksberg.

Karol, J., & Gale, T. (2004). "Bourdieu's social theory and sustainability: What is 'environmental capital.'" *Australian Association for Research in Education*.

Korsgaard, O. (2013). *Solskin for den sorte muld: om slægten og folket*. Gyldendal A/S, København.

Kuhn, T. (1970). *"The structure of scientific revolutions": Vol. 2. udgave*. University of Chicago Press, US.

Kraka og Deloitte. (2023). *Small Great Nation*.

Kuhn, T. (1970). *"The structure of scientific revolutions": Vol. anden udgave*. University of Chicago Press, US.

Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). "Interview" Introduktion til et håndværk. Hans Reitzels Forlag, København.

- Langergaard, L. L. (2020). *Social Bæredygtighed - begreb, felt og kritik*. Frydenlund Academic.
- Larsen, J. B. (2005). "Functional forests in multifunctional landscapes: restoring the adaptive capacity of landscapes with forests and trees". *Forest Landscape Restoration in Central and Northern Europe: EFI Proc-*
- Lin, N., Cook, K. S., & Burt, R. S. (2001). *Social capital: theory and research*. Transaction Publishers.
- Lind, G., & Svendsen, H. (2003). *Samarbejde og konfrontation. Opbygning og nedbrydning af social kapital i de danske landdistrikter 1864-2003*.
- Lützen, K. (2008). "De gode gamle dage ude på landet. Folk Og Kultur", *Årbog for Dansk Etnologi Og Folkemindevidenskab*, 37(1), 154–164.
- Lyck, L. (2014). *Udkantsdanmark og sammenhængskraft i Danmark: en helhedsanalyse*. (1. oplag.) [Book]. [Copenhagen Business School, TCM, Center for Tourism and Culture Management].
- Løgstrup, K. E. (2010). *Den etiske fordring*. I Løgstrup biblioteket. KLIM Århus.
- Løn, A (1996) *Prinsesserne*. Gads Forlag, København.
- Macrae, D. G., & Simmel, G. (1955). "Conflict and the web of group affiliations." *The British Journal of Sociology*.
- Maier, L., & Shobayashi, M. (2001). *Multifunctionality: Towards an Analytical Framework*. Paris (OECD Publications Service).
- Malinowski, B. (1922). *Argonauts of the Western Pacific*, 31–32.
- Mauss, M. (2000). *The gift: The form and reason for exchange in archaic societies*. WW Norton Company. New York, US.
- Markmann, K (2016). "Nye tider på Landet ". Odder Museum.
- Marx, K. (1898). *Det kommunistiske manifest* (Vol. 2).
- Marsden, T. (2013). "From post-productivism to reflexive governance: Contested transitions in securing more sustainable food futures". *Journal of Rural Studies*, 29, 123–134.
- Marsden, P. V. (2005). "The sociology of James S. Coleman". *Annual Review of Sociology*, 31, 1–24.
- Monllor i Rico, N., & Fuller, A. M. (2016). "Newcomers to farming: towards a new rurality in Europe". *Documents d'anàlisi Geogràfica*, 62(3), 531–551.

Morgan, T. (2019). *Økologi uden natur – en gentænkning af miljøorienteret æstetik*. Forlaget Spring. Hellerup.

Moulaert, F., MacCallum, D., & Hillier, J. (2013). *Social innovation: intuition, precept, concept. The International Handbook on Social Innovation: Collective Action, Social Learning and Transdisciplinary Research*, 13, 13–23.

Næss, A. (1974). *Økologi, Samfunn og livsstil: utkast til en økosofi*. Universitetsforlaget, Oslo, Norge.

Nilsson, J., Svendsen, G. L. H., & Svendsen, G. T. (2012). "Are Large and Complex Agricultural Cooperatives Losing Their Social Capital?". *Agribusiness* (New York, N.Y.),

Noe, E. (2002). "Det multifunktionelle jordbrug - hvad er det?".

Noe, E., Alrøe, H. F., & Langvad, A. M. S. (2008). "A Polyocular Framework for Research on Multifunctional Farming and Rural Development". *Sociologia Ruralis*, 48(1).

Olsen, S. (2015). *Kampen om Danmarks natur*. Gads Forlag, København.

Ostrom, E. (2015). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. In *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.

Otte Hansen, H. (2016). "Dansk landbrugs strukturudvikling siden 1950". *Landbobistorisk Tidsskrift*.

Otte Hansen, H. (2001). *Landbrug i et moderne samfund: landbrugets placering, udvikling og omverden i et velfærdssamfund*. Handelshøjskolens Forlag, København.

Polyani, K. (1944). *The great transformation: The Political and Economic Origins of our time*. Beacon Press (MA), Washington, US.

Post, M. J. (2012). "Cultured meat from stem cells: Challenges and prospects". *Meat Science*, 92(3).

Prieur, A., & Sestoft, C. (2006). *Pierre Bourdieu. En introduktion*. Hans Reitzels Forlag, København.

Putnam, R. D. (1992). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press. New Jersey, US.

Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster. New York, US.

Putnam, R. D. (2016). *Our kids: The American dream in crisis*. Simon and Schuster Paperbacks. New York, US.

Ravn, B. (2009). *Mennesket i midten* (A. Otta AS, Ed.). Antroposofisk Selskabs Nyhedsblad.

Rivera, M. m.fl. (2019). "The role of social capital in agricultural and rural development: lessons learnt from case studies in seven countries". *Sociologia Ruralis*, 59(1).

Rothenborg, M. (2006). *I strid med naturen*. Gyldendal A/S, København.

Selle, P. (1999): "The transformation of the voluntary sector in Norway: a decline in social capital?", in Van Deth, Maraffi, Newton & Whiteley, (eds.): *Social Capital and European Democracy*. London and New York.

Schou, J. S. m.fl. (2022). *Landbrug og landdistrikter*. Københavns Universitet.

Schultz, T. W. (1972). "Human capital: Policy issues and research opportunities". In *Economic Research: Retrospect and Prospect, Volume 6, Human Resources* (pp. 1-84). NBER.

Simmel, G. (1949). "The sociology of sociability". *American Journal of Sociology*, 55(3), 254-261.

Sivini, S., & Vitale, A. (2023). "Multifunctional and Agroecological Agriculture as Pathways of Generational Renewal in Italian Rural Areas". *Sustainability*, 15(7), 5990.

Slumstrup, F., & Mortensen, V. (2015). *Oprør fra udkanten-mulighedernes land 2.0*. Lindhardt og Ringhof (INT), København.

Somers, M. R. (2005). "Let them Eat Social Capital: Socializing the Market versus Marketizing". *Thesis Eleven*.

Son, J. (2021). *Review of "Social Capital"*. Oxford University Press, UK.

Son, J., & Lin, N. (2008). "Social capital and civic action: A network-based approach". *Social Science Research*, 37(1), 330-349.

Stein Pedersen, J. V., Latour, B., & Schultz, N. (2019). "A conversation with Bruno Latour and Nikolaj Schultz: Reassembling the geo-social". *Theory, Culture & Society*, 36(7-8), 215-230.

Steiner, R. (1924). *Bidrag til fornyelse af landbruget på åndsvidenskabeligt grundlag*. Antroposofisk forlag, København.

Steiner, R. (1925). *Min Livsvei* (Antropos Forlag A.S. Oslo 199, Ed.) Frederiksberg.

Stensgaard, P. (2015). "Kort over en ubekvem sandhed". *Weekendavisen*. Berlingske medier, København.

Sutherland, L. A., & Burton, R. J. F. (2011). "Good farmers, good neighbours? The role of cultural capital in social capital development in a Scottish farming community". *Sociologia Ruralis*.

Svendsen, G. L. H. (2013a). *Livsvilkår og udviklingsmuligheder på landet: viden, cases, teorier*. Syddansk Universitetsforlag, Odense.

Svendsen, G. L. H. (2013b). ”Mellem følelser og fornuft: Til- og fraflyttere i Lemvig Kommune, med fokus på de unge fraflyttere” Syddansk Universitet.

Svendsen, G. L. H., Kjeldsen, C., & Noe, E. (2010). ”How do private entrepreneurs transform local social capital into economic capital? Four case studies from rural Denmark”. *The Journal of Socio-Economics*, 39(6), 631–644.

Svendsen, G. L. H., & Svendsen, G. T. (2004). *The creation and destruction of social capital: entrepreneurship, co-operative movements, and institutions*. Edward Elgar Publishing. Cheltenham, UK.

Svendsen, G. T., & Svendsen, G. L. H. (2006a). *Social kapital – en introduktion*. Hans Reitzels Forlag, København.

Tanggaard, L., & Brinkmann, S. (2015). *Kvalitative metoder: en grundbog*. Hans Reitzels Forlag, København.

Teilmann, K. (2012). ”Measuring social capital accumulation in rural development”. *Journal of Rural Studies*, 28(4), 458–465.

Torpe, L (2013). *Det stærke samfund, social kapital i velfærdsstaten*. Frydenlund Academic. Frederiksberg.

Tönnies, F. (2012). ”Gemeinschaft und gesellschaft”. In *Studien zu Gemeinschaft und Gesellschaft* (pp. 27–58). Springer International Publisher.

Tumin, M. M., Mauss, M., Cunnison, I., & Evans-Pritchard, E. E. (1956). ”The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies”. *American Sociological Review*.

Turinek, M., Grobelnik-Mlakar, S., Bavec, M., & Bavec, F. (2009). ”Biodynamic agriculture research progress and priorities”. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 24(2), 146-154.

Van der Ploeg, J. D., & Roep, D. (2003). ”Multifunctionality and rural development: the actual situation in Europe”. *Multifunctional Agriculture: A New Paradigm for European Agriculture and Rural Development*, 3, 37–54.

Van der Ploeg, J. D. (2012). *The new peasantries: struggles for autonomy and sustainability in an era of empire and globalization*. Routledge, Oxfordshire, UK.

Van der Ploeg, J. D. (2016). Olsen. *Agriculture*, 6(3), 30.

Van der Ploeg, J. D. (2018). ”Differentiation: old controversies, new insights”. *Journal of Peasants*.

Van der Ploeg, J. D. (2018). *The new peasantries: Rural development in times of globalization*. Routledge, Oxfordshire, UK.

- Van Huylenbroeck, G. m.fl.. (2007a). "Multifunctionality of Agriculture: A Review of Definitions, Evidence and Instruments". *Living Reviews in Landscape Research*.
- Veblen, T. (1908). "On the nature of capital". *The Quarterly Journal of Economics*, 22(4), 517-542.
- Wacquant, L. J. D. (1996). *Refleksiv sociologi-mål og midler* (org. An Invitation to Reflexive Sociology). Hans Reitzels Forlag, København.
- Weber, M. (1949). "Objectivity" in social science and social policy". *The Methodology of the Social Sciences*, 49-112.
- Weber, M. (1930). *Wissenschaft als Beruf*.
- Wezel, A., & Jauneau, J.C. (2011). "Agroecology–interpretations, approaches and their links to nature conservation, rural development and ecotourism". *Integrating Agriculture, Conservation and Ecotourism: Examples from the Field*, 1-25.
- Wezel, A. m.fl. (2020). "Agroecological principles and elements and their implications for transitioning to sustainable food systems. A review". In *Agronomy for Sustainable Development*.
- Wiesinger, G. (2007). "The importance of social capital in rural development, networking and decision-making in rural areas". *Journal of Alpine Research | Revue de Géographie Alpine*, 95-4, 43-56.
- Wilken, L. (2006). *Pierre Bourdieu*. Roskilde Universitetsforlag, Roskilde.
- Wilson, G. (2010). "Multifunctional "quality" and rural community resilience". *Transactions of the Institute of British Geographers*.
- Wilson, G. A. (2007). *Multifunctional agriculture: A transition theory perspective*. In *Multifunctional Agriculture: A Transition Theory Perspective*.
- Woolcock, M. (2001). "The place of social capital in understanding social and economic outcomes". *Canadian Journal of Policy Research*.
- Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications, design and methods* (6. edition). SAGE Publications, Inc. US.

Bilag 1.- Skema over litteraturstudie

	Titel:	Forfattere	Keywords	Cit .	Tidsskrift	Søgning	Årst al
1	<i>Family Influences on the Social Participation of Youth: The Effects of Parental Social Involvement and Farming.</i>	Chan, Elder	-Social capital -Family influence	64	Rural Sociology	Rural Sociology	2001
2	<i>Social Capital: An Interdisciplinary Concept</i>	Castle	-Social capital	206	Rural Sociology	Rural Sociology	2002
3	<i>Building and destroying social capital: The case of cooperative movements in Denmark and Poland</i>	Chloupkova, Svendsen og Svendsen	-Social capital -Cooperatives -Agriculture	264	<u>Agriculture and Human Values</u> volume		2003
4	<i>Social capital and farming at the rural–urban interface: the importance of nonfarmer and farmer relations</i>	Sharp Smith	-Social capital -Rural/Urban -Trust -Infrastructure	200	Agricultural Systems	Ebscohost Scopus	2003
5	<i>Learning in agriculture: building social capital in island communities</i>	Kilpatrick Falck	-Social capital -Communities -Island-communities	57	Local Environment	Ebscohost	2003
6	<i>The creation and destruction of social capital</i>	Svendsen og Svendsen	-Social capital -Cooperatives -Social Movements	334	Journal of Rural Studies		2004
7	<i>Samarbejde og konfrontation</i>	G.L.H. Svendsen	-Social capital -“Newcomers” -Tilflyttere	7			2004
8	<i>Making Sense of Voluntary Participation: A Theoretical Synthesis</i>	Ryan, Agnitsch, Lijun, Mullick	-Social capital -Community-attachment -Community-development	131	Rural Sociology	Rural Sociology	2005
9	<i>The Greening of Social Capital: An Examination of Land-Based Groups in Two Vermont Counties</i>	Savage, Isham, Klyza	-Social capital -Environmental capital -Green environment	31	Rural Sociology	Rural Sociology	2005
10	<i>Community Economic Development Strategies</i>		-Social capital	83	Rural Sociology	Rural Sociology	2006

	<i>in Rural Washington: Toward a Synthesis of Natural and Social Capital</i>		-Social - infrastructure -Self - development				
1 1	<i>Social capital and economic development in regional Australia: A case study</i>	Woodhouse	-Social capital -Economic development	387	Journal of Rural Studies	Journal of Rural Studies	2006
1 2	<i>Agricultural sustainability: concepts, principles and evidence</i>	Jules	-Agroecology -Social capital -Natural capital	201 6	The Royal Society	Scopus	2008
1 3	<i>There's more to the picture than meets the eye: Measuring tangible and intangible capital in two marginal communities in rural Denmark</i>	Svendsen, Sørensen	-Social capital -Intangible capital -Veblen	104	Journal of Rural Studies	Journal of Rural Studies	2007
1 4	<i>Multifunctionality and a new focus on externalities</i>	Mann, Wustemann	-Multi- functionality -Social capital -Short Supply chain	68	<u>Journal of Socio- Economics</u>	Scopus Ebschost	2008
1 5	<i>The importance of social capital in rural development, networking and decision-making in rural areas</i>	Wiesinger	-Multi- functionality -Social capital -Rural development -Networks	97	Journal of Alpine Research	Scopus	2007
1 6	<i>The Impact of Economic Shocks on Quality of Life and Social Capital in Small Towns</i>	Besser Reckner Agnitch	-Social capital -Economic Shock -Financial crisis	87	Rural Sociology	Rural Sociology	2008
1 7	<i>Social capital, organic agriculture and sustainable livelihood security: Rethinking agrarian change in Mexico</i>	Getz	-Social capital -Sustainable livelihood	49	Rural Sociology	Scopus	2008
1 8	<i>Multifunctional agriculture a transition theory perspective</i>	Wilson	-Multifunctional -Post-product/ -Social capital				2009
1 9	<i>Translation sociology and social capital in rural development initiatives. A case study from the Italian Alps</i>	Magnani Struffi	-Social capital -Multifunctional -Sustainability	80	Journal of Rural Studies	Journal of Rural Studies	2009

20	<i>Changes in small town social capital and civic engagement</i>	Besser	-Social capital -Small towns -Civic engagement	61	Journal of Rural Studies	Journal of Rural Studies	2009
21	<i>Multifunctional 'quality' and rural community resilience</i>	Wilson	-Multi-functionality -Economic, social and environmental resilience	83	Royal Geographic Society		2010
22	<i>Exploring social capital in rural settlements of an islander region in Greece</i>	Zissi, Tseloni, Skapinakis, Petros ³ Savvidou Chiou		13	Journal of Community & Applied Social Psychology	Ebscohost Scopus	2010
22	<i>Social capital in the LEADER Initiative: a methodological approach</i>	Koutsou, Partalidou, Ragkos	-Social capital -Measuring social capital - Methodologi	205	Journal of Rural Studies	Journal of Rural Studies	2010
24	<i>How do private entrepreneurs transform local social capital into economic capital? Four case studies from Denmark</i>	Svendsen, Kjeldsen, Noe	-Social capital -Economic capital -Game Theory	50	The Journal of Socio-Economics		2010
25	<i>Essential multiple functions of farms in rural communities and landscapes</i>	Milestad, Ahnström, Björklund,	-Social capital -Rural development	33	Renewable Agriculture and Food Systems	Scopus	2011
26	<i>A Social Capital Basis for Environmental Concern: Evidence from Northern New England</i>	Macias Nelson	-Social capital -Environmental concerns	29	Rural Sociology	Rural Sociology	2011
27	<i>Measuring social capital accumulation in rural development</i>	Theilman	-Measuring -Rural development	113	Journal of Rural Studies	Journal of Rural Studies	2012
28	<i>Good farmers good neighbors? The role of cultural capital in social capital development in a Scottish farming community</i>	Sutherland og Burton	-Social capital -Farming -Community	201	Rural Sociology	Ebscohost Scopus	2012
29	<i>Are Large and Complex Agricultural Cooperatives Losing Their Social Capital?</i>	Nielsson, Svendsen, Svendsen	-Social capital -Cooperatives -Food systems	260	Agri-business		2012
30	<i>Whose countryside? Contested development in the new rural recreational localities in czechia</i>	Horakova	-Post-product. -Transition -Rural spaces	15	European Countryside	Scopus	2013

	<i>from the perspective of countryside capital</i>						
3 1	<i>Human capital and social capital in the multifunctional agriculture: An analysis of the short supply chain experiences in the inland of Campania</i>	Marotta, Nazzaro, Simeone	-Multi-functionality -Social capital -Short supply chain	3	Economia Agro-Alimentare	Scopus	2013
3 2	<i>Social capital, local businesses, and amenities in U.S. rural prairie communities</i>	Bessser, Miller	-Social capital -Small business -Rural community	47	Journal of Rural Studies	Journal of Rural Studies	2013
3 3	<i>The uneven geographies of community food initiatives in southwestern Ontario</i>	Nelson, Knezevic, Landman	- Social capital - Network - Food initiatives	28	Local Environment		2013
3 4	<i>Sustainable development in rural areas: The new model of social farming</i>	Lanfranchi Giannetto	-Social Farming	74	SRAC - Societatea Romana Pentru Asigurarea Calitatii	Scopus	2014
3 5	<i>Exchange and social structure in Norwegian agricultural communities: How farmers acquire labour and capital</i>	Gezelius	-Family farming -Community Structures	19	Rural Sociology	Scopus	2014
3 6	<i>European transitions towards a corporate-environmental food regime: Agroecological incorporation or contestation?</i>	Levidow	-Food Regime Transition -Bioeconomy -Neo-productivism	134	Journal of Rural Studies	Journal of Rural Studies	2015
3 7	<i>The stairway to Heaven? The effective use of social capital in new venture creation for a rural business</i>	Mois, Ferry, Henderson, Whittam	-Social capital -Trust -Funeral	66	Journal of Rural Studies	Journal of Rural Studies	2015
3 8	<i>Contribution of Farmers' Markets to More Socially Sustainable Food Systems: A Pilot Study of a Farmers' Market in the Australian Capital Territory (ACT), Australia.</i>	O'Kane, Wijaya	-Agroecology -Social capital -Farmers market		Agroecology and sustainable food systems	Ebscohost	2015
3 9	<i>Sustainability of Australian horticultural producer</i>	Veerapa, Mariojobanks	-Social capital		Acta Horticultura	Scopus	2015

	<i>communities: A social capital conceptual framework</i>		-Farming community -Resilience				
4 0	<i>Making Sense of Community Action and Voluntary Participation-A Multilevel Test of Multilevel Hypotheses: Do Communities Act?</i>	Cote, Currit, Flaherty, Brown	-Social capital -Voluntary participation -Community action	31	Rural Sociology	Rural Sociology	2016
4 1	<i>Buying Access to Social Capital? From Collaboration to Service Provision in an Agricultural Co- operative</i>	Flanigan, Sutherland,	-Social capital. -Machine ring -Scottish farming community	27	Rural Sociology	Ebscohost	2016
4 2	<i>Multifunctionality – interactions and implications and: the case of the Podykylava village</i>	Bóhatová, Schwarcz, Schwarczová Bandlerová Tříčik	-Multifunctional farming -Sustainable- development -Social Capital, Civil Society	9	Euro-pean Country-site	Ebscohost	2016
4 3	<i>Farmers' Contribution to Agricultural Social Capital: Evidence from Southern Spain,</i>	Gómez, Limón, Vera- Toscano, Garrido- Fernández	-Social capital -Norms -Values -Farming	71	Rural Sociology	Ebscohost	2016
4 4	<i>A question of capacities? Community resilience and empowerment between assets, abilities and relationships</i>	Fischer, McKee	-Social capital -Resilience -Community capital - Social capacities	69	Journal of Rural Studies	Journal of Rural Studies	2017
4 5	<i>Visualizing the social and geographical embeddedness of local food systems</i>	Brinkly	-Social capital -Network -Local food	67	Journal of Rural Studies	Journal of Rural Studies	2017
4 6	<i>Communities of Place? New Evidence for the Role of Distance and Population Size in Community Attachment</i>	McKnights, Sanders, Gibs, Brown	-Social capital -Community attachment	38	Rural Sociology	Rural Sociology	2017
4 7	<i>Agriculture and inequalities: Gentrification in a Scottish parish</i>	Sutherland	-Social capital -Peri urban transition -Gentrification	28	Journal of Rural Studies	Journal of Rural Studies	2018

4 8	<i>Enterprise-related social capital as a driver of firm growth in the periphery?</i>	Habersetzer. Meyer Grézes- Bürcher Boschm	-Social capital -Local business -Territorial dimension	43	Journal of Rural Studies	Journal of Rural Studies	2018
4 9	The role of social capital in agriculture and rural development: Lessons learnt from casestudies in Seven countries	Rivera, Knickel Diaz-Puente	-Social capital -Rural development	53	Rural Sociology	Ebscohost Scopus	2019
5 0	<i>Why some rural areas decline while some others not: An overview of rural evolution in the world</i>	Li, Westlund, Liu	-Social capital -Rural decline - Local entrepreneurship -Communities' resilient	323	Journal of Rural Studies	Journal of Rural Studies	2019
5 1	<i>Community Resiliency in Declining Small Towns: Impact of Population Loss on Quality of Life over 20 Years</i>	Peters	-Social capital -Small cities -Quality of life	35	Rural Sociology	Rural Sociology	2019
5 2	<i>Beyond ecological synergies: examining the impact of participatory agroecology on social capital in smallholder farming communities</i>	Kansanga m.fl.	-Cognitiv social capital -Agroecologi -Small Scale	30	International Journal of Sustainable Development & World Ecology		2020
5 3	<i>Assemblage and the “good farmer”; New entrants to crofting in Scotland</i>	Calo, Sutherland	-Assemblage theory -Farming -Drivers -Social capital	19	Rural Studies	Scopus	2020
5 4	<i>Newcomers to farming: toward a new rurality</i>	Monnler i Rico & Fuller	-Newcomers -Agrosocial Paradigm -New rurality	42	Documents d’Anàlisi Geogràfica		2016
5 5	<i>Landdistrikter og Landbrug</i>	Schou, Solver, Olsen, Vesterlund Frølund Nørh Barbora	- Farming - Involvement		SDU		2022
5 6	<i>Multifunctional and Agroecological Agriculture as Pathways of</i>	Sivini Vitale	-Multifunctional -Rethinking		Sustainability		2023

	<i>Generational Renewal in Italian Rural Areas</i> NB: Tilføjet I slutningen af processen		-New Ideas				

Er det muligt at skabe nyt liv på landet? Muligt at tilføre nye funktioner, aktiviteter og meninger som kan genetablere stoltheden, lokke nye til og få dem som bor på landet til at elske det som sker. Her følger en ph.d.-afhandling – som belyser, hvordan tre forskellige multifunktionelle gårde skaber nyt liv på landet.

Landdistrikterne affolkes, fællesskaberne er under transformation og der findes ikke et svar på fremtidens landbrug. Men som bekendt kan kriser og forandringer også være begyndelsen på noget nyt og bedre. Herhjemme, som ude i verden, oplever man stadig flere eksempler på folk, bevægelser og landbrug, som vil noget andet – noget nyt – for de lokale fællesskaber, landbruget og landdistrikterne.

Projektets problemformulering har lydt: Hvordan skaber tre innovative multifunktionelle landbrug social kapital som led i landdistriktsudviklingen? Projektets genstandsfelt har både været gården, landbruget og lokalmiljøet. Metoden har været et casestudie. Den primære sociologiske teori har været sociale kapital-teori, som den er formuleret af: Pierre Bourdieu (1930-2002) og James Coleman (1926-1995). Desuden har teorier om multifunktionelt landbrug og agro-økologi været anvendt til at beskrive de udfordringer som præger landbrugets felt og tidens massive krav om en grøn transition i landbruget.

Projektets konklusion er følgende: På alle tre multifunktionelle gårde skaber og fastholder de social kapital til glæde for deres lokalmiljø. Nogle dog mere end andre. Særligt Yduns Have og Fru Møllers Mølleri opbygger og fastholder social kapital i deres lokalmiljø. Mens Nørregården mest skaber social kapital blandt venner af gården og ligesindede i det fynske Steiner-miljø. Alle tre multifunktionelle gårde er desuden gode eksempler på, hvordan man qua den multifunktionelle tilgang kan bringe "nyt" liv, tilføre nye funktioner og skabe nye jobs på landet.